КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА НОВОЇ ТА НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН
УКРАЇНСЬКА АСОЦІАЦІЯ АМЕРИКАНІСТИКИ

АМЕРИКАНСЬКА ІСТОРІЯ ТА ПОЛІТИКА

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

2017 – № 3

Американська історія та політика: науковий журнал. – № 3. – К., 2017. – 280 с.

УДК 94+32

Висвітлюються історія США, Канади, країн Латинської Америки, Карибського басейну, їхня зовнішня та внутрішня політика, міжамериканські відносини, етнокультурні та соціальні процеси.

ЖУРНАЛ ВИДАЄТЬСЯ ЗА ПІДТРИМКИ
«УКРАЇНСЬКОЇ АСОЦІАЦІЇ АМЕРИКАНІСТИКИ»

Редакційна колегія

Машевський О. П. д-р іст. наук, проф. (КНУ імені Тараса Шевченка) *(голова редколегії)*
Ткач О. І. д-р. політ. наук., проф. (КНУ імені Тараса Шевченка) *(заступник голови редколегії)*
Грищенко Т. А. к.і.н., доц. (КНУ імені Тараса Шевченка) *(заступник голови редколегії)*
Корнієнко А.Ю. к.і.н., ас. (КНУ імені Тараса Шевченка) *(відповідальний секретар)*
Банті Р. доктор філософії (історія) (Міністерство освіти Ізраїлю, Єрусалим, Ізраїль)
Борділовська О. А. д-р. політ. наук., проф. (КНУ імені Тараса Шевченка)
Гасимли М. Джафар огли д-р іст. наук, проф. (Бакинський Державний Університет, Азербайджан)
Горбань Т. Ю. д-р. політ. наук., проф. (КНУ імені Тараса Шевченка)
Городня Н. Д. д-р іст. наук, проф. (КНУ імені Тараса Шевченка)
Дудко І. Д. д-р. політ. наук., проф. (КНЕУ імені Вадима Гетьмана)
Добронські А. Ч. д-р габілітований, проф. (Університет м. Білосток, Республіка Польща)
Дьомін О. Б. д-р іст. наук, проф. (Одеський національний університет імені І. Мечникова)
Кожокару Л. Д. д-р іст. наук, проф. (Державний університет Молдови, Кишинів, Молдова)
Купчик О. Р. к.і.н., доц. (КНУ імені Тараса Шевченка)
Малько В. доктор філософії (історія) (Каліфорнійський університет, Фресно, США)
Миронович Є. д-р габілітований, проф. (Університет м. Білосток, Республіка Польща)
Насіров Е. Худам огли д-р. політ. наук., проф. (Академія Державного Управління при Президентові Азербайджанської Республіки, Азербайджан)
Патриляк І. К. д-р іст. наук, проф. (КНУ імені Тараса Шевченка)
Потєхін О. В. д-р іст. наук, проф. (ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»)
Пронь С. В. д-р іст. наук, проф. (Міжнародний класичний університет імені Пилипа Орлика)
Таран М. А. к.і.н., доц. (КНУ імені Тараса Шевченка)
Сайчук М. М. к.і.н., член правління ГО «Українська асоціація американістики»
Сава-Чайка Е. д-р габілітований (Вища школа міжнародних відносин і американістики, Варшава)
Шевченко Н. І. к.і.н., доц. (КНУ імені Тараса Шевченка)
Шевчук О. В. д-р. політ. наук., проф. (ЧДУ імені Петра Могили)
Хакаміес П. д-р іст. наук, проф. (Університет Турку, Фінляндія)
Цвих В. Ф. д-р. політ. наук., проф. (КНУ імені Тараса Шевченка)
Юшкевич В. В. к.і.н. (КНУ імені Тараса Шевченка)

Рекомендовано до друку Вченою радою історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (протокол №12 від 11 травня 2017 р.)

Науковий журнал «Американська історія та політика» включений до переліку фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук за спеціальністю «історичні науки».

(Наказ МОН України від 24.10.2017 № 1413)

Рецензенти:

Космина В. Г. д-р іст. наук, проф. (Дипломатична Академія МЗС України); Мартинов А. Ю. д-р іст. наук, проф. (Інститут історії України НАНУ); Зернецька О. В. д-р політ. наук, проф. (ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»); Худолій А. О. д-р. політ. наук., проф. (Національний університет «Острозька академія»)

Адреса редакційної колегії:

01601, Київ, вул. Володимирська, 60, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, історичний факультет, кафедра нової та новітньої історії зарубіжних країн

Тел. (044) 239 34 24, e-mail: americanist2016@gmail.com ; olegmashev@ukr.net

Засновник: Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Видавець: історичний факультет, кафедра нової та новітньої історії зарубіжних країн. Періодичність – двічі на рік. ***Свідоцтво про державну реєстрацію КВ 21927-11827 Р видане Міністерством юстиції України 12.03.2016 р.***

TARAS SHEVCHENKO NATIONAL UNIVERSITY OF KYIV
FACULTY OF HISTORY
DEPARTMENT OF MODERN AND CONTEMPORARY HISTORY OF FOREIGN COUNTRIES
UKRAINIAN ASSOCIATION OF AMERICAN STUDIES

AMERICAN HISTORY & POLITICS

ACADEMIC JOURNAL

2017 – № 3

American history and politics: academic journal. – № 3. – K., 2017. – 280 p.

UDK 94+32

Highlights history of USA, Canada, Latin America, Caribbean, their domestic and foreign policy, Inter-American relations, ethnocultural and social processes.

THE JOURNAL IS PUBLISHED BY SUPPORT
"UKRAINIAN ASSOCIATION OF AMERICAN STUDIES"

Editorial board

Mashevskyy O. P. Sc. D. (History), Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv) *(Chairman of Editorial Board)*
Tkach O. I. Sc. D. (Political Sciences), Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv) *(Deputy Chairman of Editorial Board)*
Hryshenko T. A. Ph.D. (History), Associate Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv) *(Deputy Chairman of Editorial Board)*
Kornienko A. Y. Ph.D. (History), Assistant Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv) *(Executive Secretary)*
Banti R. Ph.D (History) (Ministry of Education of Israel, Jerusalem, Israel)
Bordilovska O. A. Sc. D. (Political Sciences), Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv)
Cojocaru L. D. Sc. D. (History), Associate Professor (State University of Moldova, Chisinau, Moldova)
Dobronski Charles A. Sc. D. (History), Professor (University of Bialystok, Poland)
Demin O. B. Sc. D. (History), Professor (Odessa Mechnikov National University)
Dudko I. D. Sc. D. (Political Sciences), Professor (Kyiv National Economic Vadym Hetman University)
Gasimli M. Jafar oglu Sc. D. (History), Professor (Baku State University, Azerbaijan)
Hakamies P. Sc. D. (History), Professor (University of Turku, Finland)
Horban T. Y. Sc. D. (Political Sciences), Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv)
Horodnya N. D. Sc. D. (History), Associate Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv)
Kupchik O. R. Ph.D. (History), Associate Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv)
Malko W. Ph.D. (History), Associate Professor (University of California, Fresno, United States)
Myronovych E. Sc. D. (History), Professor (University of Bialystok, Poland)
Nasirov E. Hudam oglu Sc. D. (Political sciences), Professor (Academy of Public Administration under the President of Azerbaijan Republic, Azerbaijan)
Patryliak I. K. Sc. D. (History), Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv)
Potekhin O. V. Sc. D. (History), Professor, Chief Researcher (Institute of World History NASU)
Pron S. V. Sc. D. (History), Professor (Pylyp Orlyk International Classical University)
Sawa-Czajka E. Sc. D. (History), The Academy of International Relations and American Studies (Warsaw, Poland)
Saychuk N. N. Ph.D. in History, board member of the Ukrainian Association for American Studies
Schevchenko N. I. Ph.D. (History), Associate Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv)
Schevchuk O. V. Sc. D. (Political Sciences), Professor (Black Sea State Peter Mogila University)
Taran M. A. Ph.D. (History), Associate Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv)
Tsvykh V. F. Sc. D. (Political Sciences), Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv)
Yushkevych V. V. Ph.D. (History) (Taras Shevchenko National University of Kyiv)

Recommended to publishing by the Academic Council of faculty of history
Taras Shevchenko National University of Kyiv (Protocol №12 of May 11, 2017)

Reviewers:

Kosmyna V. G. Sc. D. (History), Professor (Diplomatic Academy of Ukraine); Martynov A. Y. Sc. D. (History), Professor (Institute of History of Ukraine NASU); Zernetska O. V. Sc. D. (Political Sciences), Professor, (Institute of World History NASU); Khudoliy, Sc. D. (Political Sciences) Professor, (Ostroh Academy National University).

Editorial address:

01601, Kyiv, Vladimirska Str., 60, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Faculty of History, Department of Modern and Contemporary History of Foreign Countries Phone: (044) 239 34 24, e-mail: americanist2016@gmail.com ; olegmashev@ukr.net Founder: Taras Shevchenko National University of Kyiv

Frequency of scientific journal – two times a year.

State registration certificate KB 21927-11827 P issued by the Ministry of Justice of Ukraine 03.12.2016.

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ США	
Наталія Городня Глобалізація і США	9
Дмитро Лакішик Зовнішньополітичні акценти та пріоритети стратегії «задіяності та розширення» адміністрації Б. Клінтона	21
ЄВРОПЕЙСЬКА ПОЛІТИКА США	
Вячеслав Масний Чинник ядерної зброї у військовій співпраці США з європейськими союзниками середина 1940-х- кінець 1950-х рр.	30
Эльжбета Сава-Чайка Відносини між Польщею та США, 2017 рік	38
США ТА УКРАЇНА	
Марина Бессонова, Олександр Потєхін Політика США щодо України у сучасній українській громадській думці	51
США ТА КРАЇНИ СХОДУ	
Ігор Горобець Відносини США та Індії: історія і сучасність	72
Galyna Mingazutdinova The US – Iranian strategic competition in Central Asia	84
Олександр Набока Дипломатична місія комодора М. Перрі на острови Лю Чу у 1852 та 1853 рр. та їх міжнародні наслідки	93
Анатолій Худолій Американо-турецькі відносини на початку XXI століття	103
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ США	
Татьяна Алентьева Избирательные технологии в американских президентских кампаниях первой половины XIX века	114
Тетяна Балабушевич Самобутність Південного Заходу Сполучених Штатів	126
Людмила Журавльова Пріоритети і суперечності космічної політики Дж. Г. У. Буша	134
Михайло Кірсенко Європейці у війні за незалежність Сполучених Штатів Америки	144

Марія Кравченко Політика адміністрацій Гаррі Трумена щодо вирішення житлової проблеми в США в 1945-1952 рр.	153
Larysa Levchenko Robert Warner and his Fight for Independence of Archives	164
Олег Машевський, Мирослав Барабой Історія становлення системи медичного страхування США та медична реформа Б. Обами	181
Мария Филимонова Из истории символической политики американской революции («деревья свободы»)	189
ЛАТИНСЬКА АМЕРИКА	
Володимир Головченко Хуан Мануель Сантос: тернистий шлях до національного примирення в Колумбії	199
Павло Кряжев Місія португальського мореплавця Дуарті Пашеку Перейри напередодні відкриття Бразилії	214
Тетяна Перга Особливості соціально-економічного розвитку Мексики у 40-70-х рр. XX століття	223
Anatoliy Tkach The problems of political conflict: USA and Brazil-China relations in period of presidency of Obama	233
МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ	
Євгенія Макаренко Міф як засіб масової комунікації	244
Eugen Pinak Ormoc Bay naval battle on December 3, 1944 – The last victory of IJN surface ships	252
Nikolai Saychuk The operational planning and preparation of soviet landing in the Black sea straits	259
РЕЦЕНЗІЇ	
Yaryna Turchyn Chekalenko Lyudmyla. Foreign policy of Ukraine	278

CONTENTS

US FOREIGN POLICY HISTORY	
Nataliya Gorodnia Globalization and the United States	9
Dmytro Lakishyk Foreign policy aspects and priorities of the strategy of "engagement and enlargement" of Clinton administration	21
US EUROPEN POLICY	
Viacheslav Masniy The Nuclear Weapon Factor in US Military Cooperation with European Allies mid-1940s – end of 1950s.	30
Elzbieta Sawa-Czajka Polish-American relations in 2017	38
UKRAINE AND USA	
Maryna Bessonova, Oleksandr Potiekhin US policy towards Ukraine in current ukrainian public opinion	51
USA AND EASTERN COUNTRIES	
Igor Gorobetz USA-Indian relationship: history and currency	72
Galyna Mingazutdinova The US – Iranian strategic competition in Central Asia	84
Oleksandr Naboka Diplomatic visits of commodore M. Perry to Liu Chui island in 1852 and 1853 and its international repercussions	93
Anatoliy Khudoliy American-Turkish relationships at the beginning of the XXI century	103
ACTUAL ISSUES OF US HISTORY	
Tatiana Alentieva Election technology in american presidential campaigns during the first half of the XIX century	114
Tetiana Balabushevich Peculiar identity of the United States South-West	126
Liudmila Zhuravlova Priorities and contradictions of George Herbert Walker Bush space policy	134
Mykhailo Kirsenko The Europeans in the USA War of Independence	144
Mariia Kravchenko The policy of Harry Truman's administrations on solving the housing problem in the USA in 1945-1952	153
Larysa Levchenko Robert Warner and his Fight for Independence of Archives	164

Oleg Mashevs'kyj, Miroslav Baraboi The history of establishment of the US system of medical insurance and Barack Obama`s medical reform	181
Mariya Filimonova From the history of symbolic politics in the american revolution («the tree of liberty»)	189
LATIN AMERICA	
Volodymyr Holovchenko Juan Manuel Santos: thorny path to the national reconciliation in Colombia	199
Pavel Kryazhev Mission of portuguese navigator Duarte Pacheco Pereira on the eve of Brazil discovery	214
Tetiana Perga Features of socio-economic development of Mexico in 40-70 s of the XX century	223
Anatoliy Tkach The problems of political conflict: USA and Brazil-China relations in period of presidency of Obama	233
INTERNATIONAL RELATIONS: HISTORY AND PRESENCE	
Євгенія Макаренко Міф як засіб масової комунікації	244
Eugen Pinak Ormoc Bay naval battle on December 3, 1944 – The last victory of IJN surface ships	252
Nikolai Saychuk The operational planning and preparation of soviet landing in the Black sea straits	259
REVIEWS	
Yaryna Turchyn Chekalenko Lyudmyla. Foreign policy of Ukraine	278

ІСТОРІЯ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ США

УДК 94(73):316.32

Наталія Городня,
доктор історичних наук, професор
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ І США

Анотація. *Помітне місце у науковому дискурсі про глобалізацію займає концепція «американського проекту», що реалізується в інтересах США для поширення в світі американських впливів і встановлення (чи збереження) їхнього світового домінування. Проте негативний вплив глобалізації на США був однією з провідних тем передвиборчої кампанії Д. Трампа, а його дії на посаді президента свідчать про серйозність намірsв реалізувати принаймні частину своїх передвиборчих обіцянок. З огляду на існування концепції глобалізації як «американського проекту» у статті висвітлюються інші основні концепції глобалізації, здійснюється історичний екскурс у наукове вивчення цього явища та робиться спроба виявити у ньому місце США. Глобалізація розглядається передусім як концепція глобальних змін та аналізується у двох основних вимірах – як процес і як сучасна епоха, чи принаймні її основна характеристика. Початок глобалізації як процесу науковці відносять до різних періодів, найчастіше до кінця XX ст., середини-кінця XIX ст. чи XVI ст., хоча також її розглядають як більш ранній феномен в історії людства. Виділяють окремі етапи які хвилі глобалізації, що відбувалися продовж історії, при чому з різною інтенсивністю у різних сферах (економічній, політичній, соціокультурній) і визначали окремі історичні епохи. Загальною тенденцією світового розвитку в різні епохи було отримання найсильнішою державою основних переваг від глобалізації, і навпаки, перетворення її на найсильнішу державу через найбільш ефективне використання можливостей, що надавала глобалізація. У XX ст. це були США. Констатація Д. Трампом негативного впливу глобалізації на США є виявом втрати ними домінуючих світових позицій.*

Ключові слова: *глобалізація, США, вивчення глобалізації, концепції глобалізації, адміністрація Д. Трампа*

Слово «глобалізація» є часто вживаним, а наукова література, що аналізує це явище, нараховує тисячі праць. Науковці трактують це явище по-різному, у зв'язку з чим існують різні концепції глобалізації. Помітне місце серед них займає концепція глобалізації як «американського проекту», що реалізується в інтересах США для поширення в світі американських впливів і встановлення (чи збереження) їхнього світового домінування. У цьому контексті стали несподіваними передвиборчі заяви Д. Трампа, які акцентували на негативному впливі глобалізації на США і на його намірах як президента рішуче протидіяти їм, та масова підтримка, надана йому американцями на виборах 2016 р.

Так, під час передвиборчої кампанії Д. Трамп критикував підписані США торговельні угоди, зобов'язувався розірвати Північноамериканську угоду про вільну торгівлю (НАФТА) або переглянути її умови, припинити підтримку угоди про Транстихоокеанське партнерство (ТТП), критикував Паризьку кліматичну угоду, погрожував накласти штрафи на американські компанії, що інвестують за

кордоном і створюють там робочі місця, визнати Китай маніпулятором валют і встановити високі тарифи на торгівлю з ним, вислати з країни понад 2 млн мігрантів, призупинити імміграцію з регіонів, де є поширеним тероризм, і побудувати стіну з Мексикою, щоб стримувати нелегальну імміграцію.

У перші дні після інаугурації президент Д. Трамп підписав виконавчий указ, що виводив США з угоди ТТП [1], а в червні 2017 р. оголосив про припинення участі США у Паризькій кліматичній угоді 2015 р. як такій, що є несправедливою по відношенню до американського бізнесу, робітників і платників податків [2]. На порядок денний американського політичного дискурсу вийшли питання про переговори стосовно зміни умов багатосторонньої торговельної угоди НАФТА і американсько-корейської угоди про вільну торгівлю [3; 4] та прогнозовані наслідки будівництва стіни з Мексикою [5].

Порядок денний адміністрації Д. Трампа з глобальної проблематики, вплив глобалізації на США і результатів виборів у США 2016 року на процеси глобалізації є актуальними темами аналізу провідних світових інформаційних агентств і аналітичних центрів, передусім американських – Інституту Брукінгса, Ради з міжнародних справ, Американського інституту підприємництва та інших [6; 7; 8].

Оскільки заяви Д. Трампа і дії його адміністрації суперечать поширеному сприйняттю глобалізації як «американського проекту», метою цієї статті є висвітлення різних концепцій глобалізації, здійснення історичного екскурсу в наукове вивчення цього явища, виявлення місця і ролі у ньому США.

Різноманітні підходи до глобалізації можна поділити на дві великі групи: глобалістів і антиглобалістів, як це зробили британські політологи Д. Гелд і Е. Мак-Грю у праці «Глобалізація / антиглобалізація». За їхньою характеристикою, глобалісти розглядають глобалізацію як концепцію глобальних змін, що ведуть до суттєвої трансформації організації принципів соціального життя і світового порядку, появу нових форм транснаціональної соціальної організації. Для них очевидно, що економічна, соціальна і політична діяльність вже не обмежується національними кордонами, вона усе більше поширюється через ці кордони і регіональні межі. [9, С. 7-8]. Для антиглобалістів дискурс про глобалізацію відволікає від вирішення проблем на національному рівні, які залишаються основними, і легітимізує неоліберальний глобальний проект – створення глобального вільного ринку і консолідації англійсько-американського капіталізму. У глобалізації вони вбачають нову форму західного імперіалізму – нові форми нагляду великих держав над світом, його підпорядкування потребам фінансового капіталу [9, С. 4-5].

Прикладом такого підходу служить стаття марокканського професора Мохамеда Чтату «Чи є глобалізація постмодерною формою імперіалізму», у якій глобалізація розглядається як культурна модель, розвинута в США після завершення конфронтації між Заходом і Сходом, та реалізація американського бачення того, яким має бути світ, без урахування географічного розташування держав, відмінностей в культурі й віруваннях різних народів [10].

Розуміння глобалізації як «американського проекту» часто пов'язується з ідеологією неолібералізму, покладену в основі економічної політики усіх американських адміністрацій з 1980-х рр., від Р. Рейгана до Б. Обами. Д. Трамп став першим президентом, хто поставив її під сумнів, принаймні на початку свого

президентства. Тому для деяких авторів «глобалізація» і «неоліберализм» є тісно взаємопов'язаними концепціями: неоліберализм розглядається як основна рушійна сила глобалізації, а сама глобалізація – як наслідок і подальше просування неоліберализму глобально [11].

Глобалізація є предметом вивчення глобалістики – міждисциплінарної галузі наукових досліджень, яка була започаткована у першій половині 1970-ті рр. доповідями міжнародного аналітичного центру «Римський клуб». Ці доповіді, починаючи з першої під назвою «Межі зростання» (1972 р.) привернули увагу до існування глобальних проблем людства, включаючи руйнування навколишнього середовища через економічне зростання, і потребу вироблення глобального мислення. Вони поклали початок дослідницьким роботам з «глобальної проблематики», які у 1960-ті рр. в наукових колах вже обговорювалася, але не оформилася у окремий напрямок наукових досліджень. Так, термін «глобалізація» з'явився у словнику Мерріам-Вебстер (Merriam-Webster) у 1951 р., а в 1962 р. канадський письменник і філософ Маршалл Маклюен (Marshall McLuhan) запровадив термін «глобальне село». Він використав його під час аналізу впливу медіа на суспільство для опису перспектив перетворення світу на стиснений простір завдяки миттєвій передачі інформації через нові електрокомунікаційні технології [12].

У тому ж десятилітті американський соціолог І. Валлерстайн сформулював концепцію світової системи («світ-системи») – історичної соціальної системи взаємозалежних частин у складі держав-«ядер», «периферії» і «напівperiферії», що є цілісною структурою з єдиним поділом праці і численними культурними системами. Автор визначив три типи «світ-системи», що існували продовж історії людства. Сучасною «світ-системою», за визначенням автора, є світова капіталістична економіка, яка є більшою, ніж юридично встановлена політична одиниця [13, С. 15]. Праці І. Валлерстайна заклали основи однієї з найбільш впливових теорій глобалізації – теорії світової системи, хоча термін «глобалізація» у 1970-х рр. він не використовував.

Частково у відповідь на теорію світової системи інший американський соціолог Джон У.Мейєр зі Стенфордського університету розпочав у 1970-ті рр. вивчення інтерпретацій глобальних відносин, структур і практик. Його праці заклали основи теорії глобальної спільноти (або теорії світового суспільства, глобального нео-інституціоналізму чи Стенфордської школи глобального аналізу). Ця теорія розглядає світову систему як «світову спільноту» – соціальну систему у складі держав, міжнародних організацій та індивідуумів, основану на наборі певних глобальних культурних норм і моделей, та на колективному визнанні авторитету. Глобалізація, згідно з цією теорією, є зростанням і запровадженням нової світової культури. Так, на думку Дж. У. Мейєра, раціональний інституційний і культурний порядок, що викристалізувався принаймні з середини XIX ст., складається з універсально прийнятних моделей, які визначають, хто є легітимними акторами світової спільноти, які цілі вони можуть реалізовувати і як вони можуть це робити. Наприклад, концепції прогресу, суверенітету і прав людини, що отримали великий авторитет, обумовили дії держав, організацій і окремих індивідів та заклали підгрунтя для глобальних дискусій [14].

Термін «глобалізація» популяризував у 1980-ті рр. професор маркетингу Гарвардської школи бізнесу Теодор Левітт. У статті «Глобалізація ринків»,

опублікованій у журналі «Гарвард бізнес рів'ю» у 1983 р. він визначив два основні фактори, що формують світ – технології і глобалізацію, і описав їх. Він також охарактеризував утворення єдиного споживчого ринку і діяльність глобальних корпорацій, що оперують в усьому світі як єдиній одиниці й продають усюди однакові, стандартизовані товари. Необхідною умовою для цього він назвав зменшення затрат і цін, з одного боку, і підвищення якості й надійності товарів, з іншого. Етнічні ринки (китайська їжа, піта, музика кантрі тощо) він визначив як сегменти цього світового ринку, що не суперечить глобальній гомогенізації, а лише підтверджує її [15].

Вважається, що перше визначення глобалізації поза межами економіки зробив у 1985 р. американсько-британський соціолог Рональд Робертсон. У праці «Глобалізація: соціальна теорія і глобальна культура» (1992 р.) він охарактеризував це явище як «ущільнення світу й інтенсифікацію його усвідомлення як єдиного цілого» [16, С. 8]. У цій праці світ розглядається як єдине ціле, поза традиційними відмінностями між глобальним і локальним, між універсальним і особливим. Особливу увагу автор приділив культурі і формуванню глобальної свідомості. На противагу теорії світової спільноти, за Р. Робертсоном, глобалізація не створює єдиної культури, у якій усі мають однакові вірування і цінності, проте вона створює єдину арену, у якій усі актори реалізовують свої цілі свідомим порівнянням з іншими, використовують спільні стандарти принаймні як критерії для оцінювання. Наслідування набирає форми селективного інкорпорування ідей з глобального арсеналу. У цій праці вперше використано термін «глокалізація», що, за Р.Робертсоном, означає інтерпретацію і використання універсальних ідей і процесів, включених у глобалізацію, по-різному, у залежності від різних поглядів і різної історії окремих груп. Цю концепцію він розвинув у іншій своїй праці «Глокалізація: час-простір і гомогенність-гетерогенність» [17]. Концепція Р.Робертсона заклала основи іншої впливової теорії глобалізації – світової культури.

У сучасній науковій літературі найчастіше зустрічаються два основні підходи до визначення глобалізації – як процесу і сучасної історичної епохи, чи принаймні її основної характеристики. Найбільш поширеним є розуміння глобалізації як процесу, який, проте, на думку різних вчених, має різні основні характеристики. Ці підходи можна поділити на кілька груп.

До першої групи можна віднести концепції глобалізації, основані на таких основних характеристиках як зростання міжнародних взаємозв'язків і посилення взаємозалежності у світовому масштабі. Так, професор історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка Б. М. Гончар (1945-2015 рр.) дає визначення глобалізації як «процесу поширення взаємозалежності усього світу внаслідок інтернаціоналізації політичних, соціально-економічних, науково-технічних та інших зв’язків різних країн» [18, С. 121].

Аналогічні формулювання повторюються у багатьох працях, за винятком акценту західних вчених на повноцінній участі у зв'язках, що призводять до посилення взаємозалежності, наряду з державами, організацій, компаній, окремих груп чи індивідів. Це значною мірою перегукується з концепціями «глобального села» М. Маклюена і «ущільнення світу» Р.Робертсона. До науковців, хто поділяє такі підходи і заявляє про «стиснення часу і простору» [19, С. 6] і «кінець географії» [19, С. 14] належить відомий британський соціолог З. Бауман.

Другу групу формують концепції глобалізації, що використовують ключове слово «інтеграція», часто «економічна інтеграція». Так, за визначенням експертів американського аналітичного центру Брукінгс, глобалізація є «інтеграцією національних економік через ринки товарів, послуг, технологій, потоків капіталів, і певною мірою, праці» [20]. Аналогічним є визначення глобалізації як феномену посилення економічної інтеграції між державами, який характеризується рухом людей, ідей, соціальних традицій, звичок і продукції через кордони [21].

До третьої групи можна віднести концепції, що пов'язують її з поширенням у світі капіталізму, як правило, його англо-саксонської моделі, по усьому світу [22]. Науковці, що поділяють такий підхід, багато в чому солідаризуються з І. Валлерстайном, який змалював глобалізацію як процес поширення у глобальному масштабі капіталістичної світ-системи.

До четвертої групи відносимо концепції, в основі яких визначення науковцями глобалізації як «універсалізації» усіх сфер громадського життя, що зближає її авторів з теорією глобальної спільноти. Таке визначення дають, наприклад, відомі вітчизняні вчені О. Г. Білорус і В. І. Власов [23, С.18]. Водночас глобалізація для них є апофеозом усесвітньої ринкової економіки, що зближає їх з І. Валлерстайном.

Інтерпретація глобалізації як «універсалізації» має багато опонентів. Так, Д. Гельд, Е.Мак-Грю і З. Буман доводять, що глобалізація не означає універсалізацію чи глобальну інтеграцію. За словами З. Баумана, «глобалізація роз'єднує не менше, ніж об'єднує» [19, С. 6], «невід'ємною частиною процесів глобалізації є дедалі більша просторова сегрегація, відділення й відчуження» [19, С. 7].

У окрему групу можна виділити праці з акцентом на динаміці економічних, політичних, соціальних і культурних відносин через міжнародні кордони, що описує термін «глобалізація». Д. Гельд і Е. Мак-Грю розглядають глобалізацію передусім як процес прискорення і вдосконалення різноманітних міжнародних потоків товарів, інформації у загальному контексті соціального розвитку, пов'язаного зі змінами, трансформацією загальнолюдської організації, що пов’язує віддалені спільноти [9, С. 4].

Згідно зі Стенфордською енциклопедією філософії [24], глобалізація є процесом (чи набором процесів) розширення, інтенсифікації, прискорення і зростання впливу взаємозв'язків у межах усього світу. Ці процеси відображають трансформацію територіальної організації соціальних відносин і взаємодії / трансакцій, породжують трансконтинентальні чи міжрегіональні потоки, мережі діяльності і взаємодії.

Іншу перспективу в інтерпретацію глобалізації вносить впливовий американський політолог, Гарвардський професор Дж. Най, який вважає, що «глобалізація» відображає не взаємозалежності сучасного світу (що передає, на його думку, термін «глобалізм»), а швидкість і динамізм, з якою вони збільшуються чи зменшуються.

Якщо глобалізація – це процес, то він мав колись розпочатися. Існує два основні підходи до визначення початку процесів глобалізації: 1) з кінця XX ст., із завершенням «холодної війни» і революцією у сфері комп'ютерних технологій»; 2) з середини-кінця XIX ст. у зв'язку з суттєвим прогресом у сфері комунікацій і транспорту; 3) з XVI ст., з відкриття Америки і розвитку капіталістичної економіки.

Згідно з концепцією І. Валерстайна, сучасна світ-система виникла близько 1500 р., коли в частинах Західної Європи тривала криза феодалізму спонукала до технологічних інновацій, піднесення ринкових інституцій та інтенсифікації торгівлі на дальні відстані [13, С. 348]. Вона сконсолідувалася в середині XVI ст., і стала географічно глобальною лише в останній половині XIX ст.

На думку Р. Робертсона, глобалізація відбувалася століттями. Глобальна взаємозалежність і усвідомлення світу як одного цілого передувала часу капіталістичної модерності. Проте він виділяє кілька основних фаз глобалізації – «зародкова» європейська (близько XV ст.), «початкова» – до 1870-х рр.; «злету» – між 1870-ми і 1920-ми рр., «боротьби за гегемонію» – від 1920-х рр. до завершення Другої світової війни», і «невпевненості» (приблизно з 1960-х рр.). Найбільш важливим, на думку Р. Робертсона, був період між 1870-ми і 1920-ми рр., коли міжнародні комунікації, транспорт і конфлікти суттєво інтенсифікували відносини через національні кордони, що призвело до виникнення сучасних форм глобалізації. У цей період сформувалися основні точки відліку глобалізованого світу: національна держава, індивід, світ-система суспільств і людство як єдине ціле. Виникла спільна структура, якою усі могли скористатися, і глобальні концепції (наприклад, універсальна доктрина націоналізму); відбулося зростання багатьох транснаціональних зв'язків і стандартів. Водночас, наголошує він, глобальна свідомість не означала глобального консенсусу, що яскраво виявилося на наступних фазах глобалізації.

Деякі автори відносять початок процесів глобалізації до більш раннього періоду – до XIII-XIV ст., у зв'язку з активізацією у цей час міжнародної торгівлі на дальні відстані, до III тис до н.е. (від початку міжнародної торгівлі і створення імперій), чи навіть до початку розселення людини по планеті.

Як вважають О. Г. Білорус і В. І. Власов, першим відомим глобалістом був Хаммурапі, цар Вавилонії, який об’єднав під своєю владою сотні тисяч мешканців у басейні річок Євфрату і Тигру і сформулював перші закони життя спільноти. Аналогічно вони розглядають результати дій Ксеркса, Олександра Македонського, Чингізхана, імперських режимів Візантії і Риму, інших колонізаторів, які поєднували між собою різні території й народи на основі численних внутрішніх зв’язків у сфері політики, економіки, торгівлі. Чимало ознак глобалізації, на їхню думку, були притаманні Ганзейському Союзу купців Середньовіччя, епосі Великих географічних відкриттів, початковим століттям нашої ери завдяки формуванню Великих торговельних шляхів (Шовкового, Із варяг у греки, Залізного тощо) [23, С. 17].

Відлік початку глобалізації, що суттєво відрізняється, залежить від ключових характеристик, покладених у визначення цього явища. Якщо ключовим словом концепції глобалізації є «взаємодія», дійсно, можна визнати, що продовж історії людства процес взаємодії між віддаленими територіями ставав масштабнішим, охоплював більше територій, поглиблювався, прискорювався. Якщо ж покласти в основу концепції поняття «взаємозалежності», слід шукати приклади того, як події, що відбувалися на відділених відстанях, суттєво впливали на інші держави, території, спільноти.

Такою подією можна, безумовно, вважати відкриття Америки, до глобальних наслідків якої належать такі: надходження золота, срібла і нових продуктів у Європу дало потужний поштовх її розвитку, занесення європейцями вірусів в

Америку викликало велику смертність корінного населення, відбувся занепад торгівлі золотом Африки з Європою, натомість набула розвитку работоргівля у зв'язку з потребою постачання робочої сили з Африки в Америку.

Проте такою подією, що свідчить про взаємозалежність віддалених територій, можна також вважати епідемію бубонної чуми у Європі у XIV ст., названою «чорною смертю». Її спалах був зафіксований у 1320 р. в Китаї. До Європи віруси були занесені торговцями з Китаю чи Центральної Азії через порт Кафа в Криму в 1346 р. У наступному році вони разом з торговельними кораблями досягли Александрії в Єгипті, у наступні роки – територій західної і центральної Європи. Якщо у середині XIV ст. населення Європи складало близько 80 млн. осіб, то в 1400 р. – 40-50 млн., тобто скоротилося на 45%. Чи це не було ознакою посилення взаємозалежності світу у період, що передував відкриттю Америки?

Професори Прінстонського університету Роберт Тіньйор, Джеремі Адельман та інші у підручнику з глобальної історії «Світи разом, світи окремо» визначають «глобалізацію» двояко – як процес «розвитку інтегрованих світових культурних і економічних структур, що охоплюють увесь світ» і як історичний період, що розпочався з 1970-х рр. [5, С. 785]. Підставами для видалення цього історичного періоду для них є: по-перше, відмова США від золотого стандарту і фінансова дерегуляція, що дозволило грошам більш вільно пересуватися через кордони і призвело до створення транснаціональними компаніями розгалужених мереж виробництва і постачання; по-друге, завершення деколонізації Африки у 1970-1980-х рр. і закінчення апартеїду в Південній Африці, у зв'язку з чим відбулося повернення усіх держав Африки до самоуправління і припинення поділу світу на «три світи», що мав місце з 1940-х рр.; по-третє, падіння комунізму і завершення «холодної війни», що покращили перспективи глобального обміну людьми, ідеями і ресурсами [25, С. 787].

Відомий американський журналіст Томас Фрідман у резонансній праці «Лексус і оливкове дерево» (1999 р.) також змальовує глобалізацію двояко, як процес і нову міжнародну систему, що настала після закінчення «холодної війни» [26].

Отже, визначення ролі і місця США у глобалізації значною мірою залежить від інтерпретації цього явища. Якщо визнати, що глобалізація є процесом, який розпочався у давнину, коли США як держави ще не існувало, то концепція «американського проекту» втрачає сенс. Водночас слід визнати визначальний вплив глобалізації на США – від відкриття Колумбом Америки, переселення людей до північноамериканських колоній Іспанії, Франції, Британії, їхнього включення у міжнародну торгівлю, інтеграції різних колоній у єдину державу, до прийняття американцями цінностей, які вони вважають універсальними, мобільності як однієї з ключових рис американського способу життя і підвищеної уваги до технологій продовж усього періоду існування держави. Розвитку США сприяли масові міграції населення з різних частин світу, особливо у кінці XIX – на початку XX ст., що сформували унікальну американську культуру, закордонні інвестиції та активна участь американських підприємців у міжнародній торгівлі через океани.

З іншого боку, на відміну від тогочасного світового лідера Великої Британії, в кінці XIX – на початку XX ст. вони не поділяли принципів «вільної торгівлі», а прийняли їх і почали захищати лише тоді, коли американська економіка достатньо зміцнилася і стала конкурентоспроможною на світовому ринку. Тривалий час

США дотримувалися принципів ізоляціонізму у зовнішній політиці, першим відступом від яких була їхня участь у Першій світовій війні, після чого вони знову тимчасово повернулися до попередніх принципів.

Якщо вважати «глобалізацією» певний історичний період, який розпочався у 1970-ті чи 1990-ті рр., то переважаючі американські впливи у цей час не можна заперечувати. Значне зростання міжнародної ролі США під час і після закінчення Другої світової війни свідчило про чергову зміну світового лідера / лідерів, що неодноразово відбувалося у світовій історії. Як це було в попередні періоди розвитку людства, держава-лідер отримувала можливість проектувати свої впливи на увесь відомий на той час світ чи підпорядковану їй частину світу. Хоч у останні роки, що передували закінченню «холодної війни», відносна економічна і політична могутність США зменшилися і виявилися ознаки багатополюсної світової системи, вони знову стали домінуючою державою світу в 1990-ті рр. Як найбагатша країна вони мали найкращі можливості впливати на світ політично, ідеологічно і економічно, а їхні компанії (разом з європейськими і японськими) були найбільш готові до інвестування за кордон в місцях, де відкривалися можливості. Виникли сприятливі умови для поширення американського бачення світу у глобальному масштабі. Це стосувалося як ідей міжнародного співробітництва, демократії і прав людини, так і лібералізації торгівлі й інвестицій. Сполучені Штати, які переживали на початку 1990-х рр. економічні труднощі, вже не були змушені відкривати свої ринки для союзників і партнерів у односторонньому порядку, щоб зміцнити їх в умовах боротьби двох систем, а почали вимагати від них «чесної торгівлі» – взаємного відкриття ринків для торгівлі й інвестицій. Ідеологічну основу торговельно-економічної політики США заклади принципи, узагальнені американським економістом Дж. Вільямсом у концепції «Вашингтонського консенсусу» (1990 р.), що включали макроекономічну стабілізацію, економічну відкритість щодо торгівлі та інвестицій, суворий ринковий підхід до розвитку національних економік, необхідність створення сприятливого середовища для приватного сектора.

США стали ініціатором лібералізації торгівлі як на двосторонньому, так і регіональному рівні, свідченням чого стало підписання угоди про вільну торгівлю між США і Мексикою (1989 р.) та приєднання до неї Канади (1992 р.). Результатом цього стала Північноамериканської угода про вільну торгівлю (НАФТА), яка вступила у дію 1 січня 1994 р. і мала стати моделлю для більш масштабної угоди за участю держав Латинської Америки (цей проект не було реалізовано). Процеси лібералізації торгівлі у дещо іншому форматі були започатковані також у ширшому Азійсько-Тихоокеанському регіоні із залученням країн Східної Азії, Австралії і Нової Зеландії, як на двосторонньому, так і багатосторонньому рівні через створений у 1989 р. форум Азійсько-Тихоокеанського економічного співробітництва (АТЕС).

Поширення американської культури через кіно, музику, агентства новин, діяльність недержавних організацій тощо у глобальному масштабі не було новим феноменом, а лише повторювало зразок, який не раз спостерігався в світовій історії, коли домінуюча держава поширювала свої культурні впливи, як, скажімо, Римська імперія чи Велика Британія у своїй імперії і поза її межами. Проте у США було для цього набагато більше можливостей через нові технології в сфері

комунікацій – не лише через газети, радіо і телебачення, але також через Інтернет і цифровий зв'язок.

Проте не лише США впливали на світ, але і світ впливав на США. Свідченням цьому є етнічна і культурна диверсифікованість американського суспільства, включаючи політичну, ділову і академічну еліту, встановлення тісної взаємозалежності з китайською та іншими провідними економіками світу, місце глобальних проблем (міжнародний тероризм, розповсюдження зброї масового знищення, загрози смертоносних інфекцій тощо) у порядку денному національної безпеки США.

Як це було і в попередній період світової історії, від нових можливостей, створених глобалізацією, виграли не лише США. Перенесення американськими компаніями виробництва в країни з дешевшими ресурсами не лише обумовило надходження більш дешевих товарів на американський ринок, але також мало наслідком часткову деіндустріалізацію Америки, масову втрату робочих місць як робітниками, зайнятими у сфері індустрії, так і працівниками сфери послуг. З іншого боку, воно сприяло економічному розвитку держав, які змогли використати нові обставини світового розвитку у своїх інтересах. Паралельно з короткотривалим світовим домінуванням США відбувався, за визначенням американського політолога Фаріда Закарії, «підйом інших» [27, С. 26], що мало наслідком формування за короткий історичний проміжок часу багатополюсного світу.

Крім розпорошення сили між державами, впливовими елементами міжнародної системи ставали тепер недержавні актори – глобальні транснаціональні компанії, недержавні організації, мережі організованої злочинності, включаючи терористичні, індивіди-хакери та інші. Можливості США впливати на світ суттєво зменшилися. Розуміння такого стану справ відображає концепція «колективного лідерства», яку реалізовували дві адміністрації Б. Обами (2009-2017 рр.), на противагу одноосібному світовому лідерству США.

Отже, вивчення науковцями явища глобалізації, яке розпочалося у 1970-1980-ті рр., відбувалося у двох основних вимірах – як процесу і сучасної історичної епохи. Велика кількість концепцій глобалізації обумовлена складністю і багатоплановістю цього явища. Якщо розуміти глобалізацію як процес, то слід визнати, що він не може бути «американським проектом», оскільки розпочався, очевидно, до появи США як «великої держави» чи їх виникнення як держави взагалі. Якщо прийняти визначення «глобалізації» як сучасної епохи – періоду розвитку людства з 1990-х чи 1970-х рр., то слід визнати переваги, які отримали США від глобалізації у зв'язку з суттєвими, а в окремі періоди переважаючими впливами на світову систему. Проте це відображає загальну тенденцію, що мала місце в різні епохи світової історії, коли наймогутніша на той час держава отримувала основні переваги від процесів глобалізації. З іншого боку, тому вона і ставала могутньою, що ефективно використовувала нові можливості, які можна пов'язувати з процесами глобалізації. Констатація Д. Трампом негативного впливу глобалізації на США є виявом втрати ними домінуючих світових позицій.

Джерела та література

1. Solis M. Trump Withdrawing from the Trans-Pacific Partnership. March 24, 2017 [Electronic resource]. – Mode of Access: https://www.brookings.edu/blog/unpacked/2017/03/24/trump-withdrawing-from-the-trans-pacific-partnership [Accessed: 11th August 2017] – Title from the Screen.
2. Chakraborty B. Paris Agreement on Climate Change: US Withdraws as Trump Calls it 'Unfair'. June 01, 2017 [Electronic resource]. – Mode of Access: http://www.foxnews.com/politics/2017/06/01/trump-u-s-to-withdraw-from-paris-climate-pact-calls-it-unfair-for-america.html [Accessed: 10th August 2017]
3. Chander A. What the Trump Administration's NAFTA Priorities Get Right (and Wrong) About Digital Trade [Electronic resource]. – Mode of Access: https://www.cfr.org/report/what-trump-administrations-nafta-priorities-get-right-and-wrong-about-digital-trade [Accessed: 21th August 2017]
4. Mason J., Solis M. Globalization on the Cheap: Why the U.S. Lost its Way on Trade, August 28, 2017 [Electronic resource]. – Mode of Access: https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2017/08/28/globalization-on-the-cheap-why-the-u-s-lost-its-way-on-trade/?utm_campaign=Foreign%20Policy&utm_source=hs_email&utm_medium=email&utm_content=56126662 [Accessed: 16th September 2017]
5. Felbab-Brown V. The Wall: the Real Costs of a Barrier between the United States and Mexico. August 2017 [Electronic resource]. – Mode of Access: https://www.brookings.edu/essay/the-wall-the-real-costs-of-a-barrier-between-the-united-states-and-mexico [Accessed: 17th September 2017]
6. An Assessment of Trump's First 100 Days of Foreign Policy, from Brookings experts [/D.Dollar, V.Felbab-Brown, S.Pfeifer, B.Riedel, R.Bush, K.Kirici, D.Jaishankar]. April 28, 2017 [Electronic resource]. – Mode of Access: https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2017/04/28/an-assessment-of-trumps-first-100-days-of-foreign-policy-from-brookings-experts [Accessed: 11th August 2017]
7. Lachman D. Trump Ignores the Global Economy at his Peril. February 21, 2017 [Electronic resource]. – Mode of Access: http://www.aei.org/publication/trump-ignores-the-global-economy-at-his-peril [Accessed: 9th August 2017]
8. Chandy L. and Seidel B. Donald Trump and the Future of Globalization. November 18, 2016 [Electronic resource]. – Access mode: https://www.brookings.edu/blog/up-front/2016/11/18/donald-trump-and-the-future-of-globalization [Accessed: 2nd August 2017]
9. Гелд Д., Мак-Грю Е. Глобалізація / антиглобалізація / Д. Гелд, Е. Мак-Грю. – К.: К.І.С., 2004.
10. Chtatou M. Is Globalization a Postmodern Form of Imperialism? March 26, 2017 [Electronic resource]. – Mode of Access: http://www.eurasiareview.com/26032017-s-globalization-a-postmodern-form-of-imperialism-analysis [Accessed: 31 August 2017]
11. Litonjua M. D. The Socio-Political Construction of Globalization / M. D. Litonjua // International Review of Modern Sociology. – 2008. – 34(2). – P.253-278.
12. Globalization – Origin of the Word. 21 July 2010 [Electronic resource]. – Mode of Access: http://www.mrglobalization.com/globalisation/252-globalization--origin-of-the-word [Accessed: 30 August 2017**]**
13. Wallerstein I. The Modern World-System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century / I. Wallerstein. – New York: Academic Press, 1974.
14. World Polity Theory (Synopsis and Analysis) [Electronic resource]. – Mode of Access: http://sociology.emory.edu/faculty/globalization/theories02.html. [Accessed: 30 August 2017]
15. Levitt T. The Globalization of Markets / Theodore Levitt // Harvard Business Review. – 1983, May-June [Electronic resource]. – Mode of Access: http://www.lapres.net/levit.pdf. [Accessed: 20 August 2017]
16. Robertson R. Globalization: Social Theory and Global Culture / Roland Robertson. – London: Sage Publications, 1992.
17. Robertson R. Glocalization: Time-Space and Homogeneity-Heterogeneity / R.Robertson // Global Modernities / [Ed. M. Featherstone, S. Lash, and R. Robertson]. – London: Sage, 1995. – P. 25-44.
18. Гончар Б. М. Глобалізація / Б. М. Гончар // Історія в термінах і поняттях. – Вишгород, 2014. – С.121-122.

19. Бауман, З. Глобалізація. Наслідки для людини і суспільства / З. Бауман. – К.: Видавничий дім «Києво-могилянська академія», 2008.

20. Kharas H. and McArthur J. Can Globalization be Rescued from Itself? The Global Goals as a Path to Sustainability. October 5, 2016 [Electronic resource]. – Mode of Access: https://www.brookings.edu/research/can-globalization-be-rescued-from-itself [Accessed: 20 August 2017]

21. Kliesen K.L. Crossing Borders. The Globalization Debates [Electronic resource]. – Mode of Access: https://www.stlouisfed.org/publications/inside-the-vault/spring-2008/crossing-borders-the-globalization-debate [Accessed: 30 August 2017]

22. Arnander C. Think Globally, Spend Locally. The Illustrated History of Globalization / C.Arnander. – London: Profile books, 2005.

23. Білорус О., Власов В. Глобалістика – нова синтетична наука / О. Білорус, В. Власов // Вісник НАН України. – 2010. – № 3 – С.17-26.

24. Scheuerman, W. Globalization / W. Scheuerman // Stanford Encyclopedia of Philosophy [Electronic resource]. – Mode of Access: http://plato.stanford.edu/entries/globalization [Accessed: 30 August 2017]

25. Worlds Together, Worlds Apart. A History of the World. – Vol. C. / [R.Tignor, J.Adelman, S.Aron, S.Kotkin, S.Marchand, G.Prakash, M. Tsin]. – New Nork, London, W.W.Norton, 2011.

26. Фрідмен Т.Л. Лексус і оливкове дерево. Зрозуміти глобалізацію [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ji.lviv.ua/ji-library/friedman/friedman-zmist.htm – Дата звернення: 03.08.2017. - Назва з екрану.

27. Закария Ф. Постамериканский мир / Ф.Закрия. – М.: Европа, 2009. – 277 с.

References

1. SOLIS, M. (2017) *Trump Withdrawing from the Trans-Pacific Partnership* [Online]. Available from: https://www.brookings.edu/blog/unpacked/2017/03/24/trump-withdrawing-from-the-trans-pacific-partnership [Accessed: 11th August 2017]

2. CHAKRABORTY, B. (2017) *Paris Agreement on Climate Change: US Withdraws as Trump Calls it 'Unfair'* [Online]. Available from: http://www.foxnews.com/politics/2017/06/01/trump-u-s-to-withdraw-from-paris-climate-pact-calls-it-unfair-for-america.html [Accessed: 10th August 2017]

3. CHANDER, A. (2017) *What the Trump Administration's NAFTA Priorities Get Right (and Wrong) About Digital Trade* [Online]. Available from: https://www.cfr.org/report/what-trump-administrations-nafta-priorities-get-right-and-wrong-about-digital-trade [Accessed: 21th August 2017]

4. MASON, J., SOLIS, M. (2017) *Globalization on the Cheap: Why the U.S. Lost its Way on Trade* [Online]. Available from: https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2017/08/28/globalization-on-the-cheap-why-the-u-s-lost-its-way-on-trade/?utm_campaign=Foreign%20Policy&utm_source=hs_email&utm_medium=email&utm_content=56126662 [Accessed: 16th September 2017]

5. FELBAB-BROWN, V. (2017) *The Wall: the Real Costs of a Barrier between the United States and Mexico* [Online]. Available from: https://www.brookings.edu/essay/the-wall-the-real-costs-of-a-barrier-between-the-united-states-and-mexico [Accessed: 17th September 2017]

6. DOLLAR, D. et al. (2017) *An Assessment of Trump's First 100 days of Foreign Policy, from Brookings experts* [Online]. Available from: https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2017/04/28/an-assessment-of-trumps-first-100-days-of-foreign-policy-from-brookings-experts [Accessed: 11th August 2017]

7. LACHMAN, D. (2017) *Trump Ignores the Global Economy at his Peril* [Online]. Available from: http://www.aei.org/publication/trump-ignores-the-global-economy-at-his-peril [Accessed: 9th August 2017]

8. CHANDY, L., SEIDEL B. (2016) *Donald Trump and the Future of Globalization* [Online]. Available from: https://www.brookings.edu/blog/up-front/2016/11/18/donald-trump-and-the-future-of-globalization [Accessed: 2nd August 2017]

9. HELD D., McGREW E. (2004). *Globalizatsia/Anti-globalitsia*. Kyiv: K.I.C.

10. CHTATOU, MOHAMED (2017) *Is Globalization a Postmodern Form of Imperialism* [Online]. Available from: http://www.eurasiareview.com/26032017-s-globalization-a-postmodern-form-of-imperialism-analysis [Accessed: 31 August 2017]

11. LITONJUA, M. D. (2008) The Socio-Political Construction of Globalization. *International Review of Modern Sociology*. 34(2), p. 253-278.

12. *Globalization – Origin of the Word (2010)* [Online]. Available from: http://www.mrglobalization.com/globalisation/252-globalization--origin-of-the-word [Accessed: 30 August 2017]

13. WALLERSTEIN I. (1974) *The Modern World-System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*. New York: Academic Press.

14. *World Polity Theory (Synopsis and Analysis)* [Online]. Available from: http://sociology.emory.edu/faculty/globalization/theories02.html [Accessed: 30 August 2017]

15. LEVITT, T. (1983) *The Globalization of Markets. Harvard Business Review, May-June* [Online]. Available from: http://www.lapres.net/levit.pdf [Accessed: 20 August 2017]

16. ROBERTSON, R. (1992). *Globalization: Social Theory and Global Culture.* London: Sage Publications.

17. ROBERTSON, R. (1995) Glocalization: Time-Space and Homogeneity-Heterogeneity In M. Featherstone, S. Lash, and R. Robertson (eds.). *Global Modernities.* London: Sage, P. 25-44**.**

18. GONCHAR, B.M. (2014) *Globalizatsia. Istoriya u terminah i poniattiah*. Vyshgorod: Sergyichuk M.I., P.121-122.

19. BAUMAN, Z. (2008) *Globalizatsia. Naslidky dlia luidyny i syspilstva*. Kyiv: vydavnycyi dim «Kyyevo-Moghulianska akademia.

20. KHARAS, H., MCARTHUR, J. (2016) *Can Globalization be Rescued from itself? The Global Goals as a Path to Sustainability* [Online]. Available from: https://www.brookings.edu/research/can-globalization-be-rescued-from-itself [Accessed: 20 August 2017]

21. KLIESEN, K.L. (2008) *Crossing Borders. The Globalization Debates* [Online]. Available from: https://www.stlouisfed.org/publications/inside-the-vault/spring-2008/crossing-borders-the-globalization-debate [Accessed: 30 August 2017]

22. ARNANDER, C. (2005). *Think Globally, Spend Locally. The Illustrated History of Globalization.* London: Profile books.

23. BILORUS O., VLASOV V. (2010) Globalistyka – nova syntetychta nauka. *Visnyk NAN Ukrainy*. 3, p.17-26.

24. SCHEUERMAN, W. (2014) Globalization. *Stanford Encyclopedia of Philosophy* [Online]. Available from: http://plato.stanford.edu/entries/globalization [Accessed: 30 August 2017]

25. TIGNOR, R. et al. (2011). *Worlds Together, Worlds Apart. A History of the World.* Vol. C. New York, London, W.W.Norton.

26. FRIEDMAN, THOMAS L. (1999) *Leksus i olyvkove derevo. Zrozymity globalizatsiyu* [Online]. Available from: http://www.ji.lviv.ua/ji-library/friedman/friedman-zmist.htm [Accessed: 03 August 2017].

27. ZAKARIA, F. (2008) Postamerikanskiy mir. Moskva: Evropa.

Nataliya Gorodnia, Doc. Sc. (History), Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

GLOBALIZATION AND THE UNITED STATES

Abstract*. The paper studies major concepts of globalization and focuses on its impact on the U.S. and vice versa. A concept of globalization as an American project to strengthen its global influences is noticeable in the academic discourse on globalization. However, a negative impact of globalization on the U.S. was one of the leading themes of D.Trump's election campaign, and his actions as a President prove his intentions to implement at least a part of his election pledges. Globalization is viewed by scholars as a concept of global changes, mostly as process and an epoque we live in. There exists no consensus among them about the time when*

globalization as a process had started. Most often the scholars suggest that it has begun in the late 20th century, middle or late 19th century or earlier. The 16th century, though globalization is also considered as an earlier phenomenon of the world history. The scholars define several periods or waves of globalization with different major characteristics that determined separate historic epoques. These waves occurred with various dynamics in economic, political, social and cultural spheres, and in different parts of the world.

Obtaining major advantages and profits from globalization by the most powerful state, and vice versa, its transformation into the mightiest state due to the most effective implementation of opportunities that globalization provided, was a leading trend of the global development throughout history. In the 20th century, it was the United States. D. Trump's acknowledging the globalization's negative impact on the U.S. reveals that its global leading position in the second decade of the 21st century has diminished.

Key words: *globalization, the United States, study of globalization, major concepts of globalization, D. Trump's administration*

УДК 327(73)

Дмитро Лакішик,
кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник
Державна установа
«Інститут всесвітньої історії НАН України»

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІ АКЦЕНТИ ТА ПРІОРИТЕТИ СТРАТЕГІЇ «ЗАДІЯНОСТІ ТА РОЗШИРЕННЯ» АДМІНІСТРАЦІЇ Б. КЛІНТОНА

Анотація. *У статті досліджуються витоки, еволюція та особливості безпекової стратегії «задіяності та розширення» адміністрації Б. Клінтона. Аналіз її підходу до стратегічних цілей та національних інтересів свідчить, що головним чинником включення тих чи інших положень до безпекових стратегій США був, є і залишатиметься аспект вимірювання реальних загроз власне для життєвих інтересів Америки. Значною мірою цей чинник визначає американське прагнення забезпечити й увічнити домінування своєї держави на міжнародній арені.*

Трьома центральними компонентами стратегії «задіяності та розширення» Б. Клінтона були: зусилля з підвищення безпеки США шляхом підтримання високих оборонних можливостей та застосування ефективної дипломатії для просування спільних заходів в галузі безпеки; відкриття закордонних ринків і сприяння глобальному економічному зростанню; сприяння демократії за кордоном.

Основним стратегічним завданням США проголошувалося збереження американського домінування в усіх сферах, однак особлива увага приділялася економічним чинникам. Розробники доктрини вважали, що у майбутньому глобальне лідерство буде визначатися не стільки військовою міццю, скільки економічною спроможністю і здатністю успішно конкурувати на світових ринках. Останнє все ж не означало відмову від використання силової складової у вирішенні проблем міжнародної безпеки. Окрім того, саме за президентства Б. Клінтона США визнали за собою право на односторонні дії, без урахування позиції ООН і навіть своїх союзників по НАТО.

Ключові слова: *зовнішня політика США, Б. Клінтон, стратегія національної безпеки, стратегія «задіяності та розширення».*

До Другої світової війни американська політика коливалась між активною задіяністю в міжнародні справи та ізоляціонізмом, але повоєнні реалії перетворили США на центр глобальної системи союзів, а власне центр тяжіння американської політики час від часу схилявся чи то до унілатералізму, чи до багатосторонності. Однак, політика США повністю не втілювала жоден з цих підходів, а навпаки поєднувала їх в різних пропорціях.

Дана проблематика та інші суміжні проблеми в історичній науці вважаються актуальними і систематично досліджуються науковцями. Проблемам зовнішньої політики США та глобальним стратегіям США, зокрема доктрині Б. Клінтона, присвячені дослідження зарубіжних (Дж. Айкенберрі Т. Барнетт, З. Бжезінський, Ф. Гордон, Г. Кіссінджер, К. Лейн та ін.), російських (О. Богатуров, О. Іванов, В. Конишев, С. Рогов, А. Уткін, П. Циганков) і вітчизняних науковців та експертів (І. Дудко, Є. Камінський, Є. Макаренко, І. Погорська, О. Потехін, М. Рижков, С. Шергін та ін.), в яких представлено аналіз ризиків і переваг діяльності адміністрації США в останнє десятиріччя XX ст.

Мета статті – дослідити особливості стратегії «задіяності та розширення» адміністрації Б. Клінтона

У 1991-1992 рр. відбулось досить масштабне розчарування американців власною політичною системою, яка, на їх погляд, надто цікавилась зовнішніми справами, витрачаючи та втрачаючи при цьому цінні ресурси американської нації. Із закінченням холодної війни почали вважати, що Сполученим Штатам «була подарована» можливість повернутися щонайменше до активного ізоляціонізму. Це означало б заперечення збройного втручання з боку США та їх союзників як способу вирішення внутрішніх проблем інших країн та його заміни зовнішньоекономічною експансією.

Як свідчить аналіз наслідків розпаду біполярної системи, першими такі зміни в американському світосприйнятті відчули і зрозуміли представники демократичної партії США. Кандидат у президенти від демократів Б. Клінтон у своїх промовах та інтерв'ю зосередився на економічній проблематиці, запропонувавши активізацію державного регулювання як вирішальний засіб відродження економічного розвитку держави. Натомість можна стверджувати, що політика президента-республіканця Дж. Буш-старшого була здебільшого спрямована на глобальні і регіональні проблеми, а не на вирішення питань внутрішньої політики. Відзначимо, що загалом діяльність переважної більшості американських адміністрацій повоєнного періоду включала в себе сприяння регіональній інтеграції як ключовий елемент зовнішньої політики (План Маршалла, НАТО, МВФ, ГАТТ тощо). Ідея збереження ролі США як «глобального банкіра і глобального бізнесмена», що була головною у доктрині світового управління Дж. Буша-старшого, в умовах завершення холодної війни розглядалася як політика минулого, а не майбутнього існування Америки у глобальному світі [1].

Міжнародна стратегія адміністрації Б. Клінтона формувалася на чіткому поділі акторів міжнародної системи на три категорії: демократичне ядро, транзитивні країни та країни-парії. Те, що США проголосили і сформулювали стратегію зв'язування, у першу чергу стосовно демократичного «ядра», яким визначалось західне співтовариство націй, і так званих перехідних країн, є незаперечним. На рівні практичного впровадження такої доктринальної версії все

виглядало очевидним, оскільки збалансовану логіку підходу адміністрації до «країн-парій», якими вже на той час було визначено Ірак, Північну Корею, Лівію, Іран і Кубу, представники Білого дому одразу охарактеризували новим «подвійним стримуванням», спрямованим на трансформацію негативних держав у конструктивних членів міжнародної спільноти шляхом застосування селективного тиску. Малось на увазі застосування силових та інших форм примусу до зміни політичних систем через первинне повалення політичних режимів [2].

Паралельно Сполучені Штати вже на початку 1990-х рр. проголошують стратегічний курс на протидію можливій агресії, незважаючи на відсутність конкретного ворога, відтак, переговорний процес з метою примусу «держав-парій» до підписання й реалізації міжнародних договорів відсувався на другий план або й взагалі виводився з політичного дискурсу. Іншим був підхід до перехідних держав, який базувався винятково на політиці збалансування, тобто активному включенні цієї категорії акторів світ-системи в переговори різного рівня. Для одних акторів темою переговорного процесу одразу було запропоновано поетапне входження в європейські і євроатлантичні структури, для інших – ідея впровадження євро-американських принципів ринкових відносин і суспільної демократії. У такій ситуації чітко викристалізувалося поєднання доктринальних засад стримування з положеннями доктрини збалансування залежно від того, до якої категорії відносилися ті чи інші держави [3].

Відзначимо, що перебіг подій у політичному житті США у період президентства Б. Клінтона розвивався з видимістю пріоритету багатополярності, першочергово тому, що американське керівництво на той час ініціювало створення нових і розширення діючих фінансово-економічних, політичних та військових угод і союзів, запрошуючи до них нових акторів світ-системи. В основу кожної з таких угод і більшості міжнародних об’єднань було покладено ідею формальної рівності з одним сутнісним нюансом: кожна держава, яка включалася в цей процес, мала дати настільки ж формалізовану згоду на американське лідерство. Отже, політика США була спрямована на реалізацію двох ключових ідей: за першою – Сполучені Штати тільки декларують свою готовність бути гарантом безпеки цих держав і надавати їм конкретну допомогу в критичних ситуаціях, за другою – Америка сприятиме поширенню ліберальних цінностей та включенню цих держав у міжнародну вільну торгівлю на засадах економічної взаємозалежності [3]. На погляд американського політикуму, такий розподіл сил і відповідальності у сучасному світі створював базу для глобальної стабільності та міжнародного миру. Як наслідок, держави, які входять до так званої західної орбіти і відповідних міжнародних інститутів, практично є убезпеченими від загроз війни між їхніми акторами, водночас маючи гарантії колективної оборони на випадок агресивних акцій третьої сторони. Підкреслимо, що, крім традиційних американських союзників повоєнної епохи з-поміж країн Західної Європи, до таких держав належать постсоціалістичні країни Центральної і Південно-Східної Європи [4].

Спільним елементом актуалізованих версій американського бачення концепції реалізму була доцільність і нагальна потреба в державі-лідері до того часу, поки у світі не буде створено реального замінника ООН у формі світового уряду. Ця ключова ідея всіх повоєнних головних стратегій США залишається у й досі, і буде превалювати в осяжній перспективі. Якщо в стратегії стримування вона була обмежена чинником біполярності, то, починаючи з адміністрації Дж. Буша-

старшого, який на тлі поступового розпаду Радянського Союзу запропонував власний концепт світового порядку, а також від діяльності Білого дому на чолі з Б. Клінтоном з його стратегією «задіяності та розширення», ідея американського лідерства набула практичних ознак. Відтак, зовнішньополітична діяльність США спрямовується на забезпечення і формалізацію підтримання світового лідерства держави у міжнародних відносинах, і офіційний Вашингтон вдається до відверто наступальних і навіть суто інтервенціоністських заходів та акцій з метою забезпечення політики «світового верховенства» [4].

Аналіз підходу адміністрації Б. Клінтона до стратегічних цілей та національних інтересів свідчить, що категоризація доктрини Б. Клінтона, як головної стратегії залучення колишніх опонентів у спільні міжнародні структури та узгодження дій, не обмежувалась нацією, континентом, півкулею чи «вільним світом», а стала глобальною. У цьому контексті визначались не лише американські інтереси, але й глобальні загрози, такі, як тероризм, руйнування навколишнього середовища, поява регіональних полюсів сили. Натомість, найкращі можливості для реалізації політики глобального лідерства вбачалися у Північній Америці, Західній Європі та Східній Азії. Близький Схід, хоча й був стратегічно та політично важливим, проте не розглядався як безпосередній потенціал для розширення глобального лідерства [5].

Необхідно зазначити, що доктрина Б. Клінтона, як основа нового американського інтервенціонізму постбіполярної епохи, базувалася на прийнятті рішень, які не завжди відповідали демократичній традиції США та стратегічним інтересам існуючих та потенційних зарубіжних партнерів Америки, що породжувало недовіру до американської дипломатії. Новий інтернаціоналізм, як ідеологія демократичної адміністрації США, швидко перетворився у відвертий воєнно-політичний інтервенціонізм із застосуванням силових структур. Основним розробником зазначеної доктрини був міністр оборони США К. Уайнберегер, який визначив два її ключових елементи: 1) американці захищають за кордоном національні інтереси своєї країни; 2) військові можливості США, як критичний механізм розв’язання міжнародних і регіональних проблем, застосовуються лише у випадку неефективності інших засобів врегулювання міжнародних криз [6].

Наголосимо, що за рік до першої президентської каденції Б. Клінтон у передвиборчих виступах виголосив базові тези щодо «узгодженої стратегії для нової динамічної епохи» як «нової запоруки американської безпеки». Те саме відзначаємо і у наступних його виступах, в яких було визначено «чотири ключові припущення щодо вимог до безпеки в нову епоху», а саме: існування «нового комплексу загроз і ще менш стабільного світу»; зростання значення «економічної могутності» та зниження надто жорсткого розколу між зовнішньою та внутрішньою політикою; існування суспільства «в інформаційну еру, в якій править нездолання сила ідей»; для США «визначення безпеки має включати в себе загрози, що є спільними для всіх народів світу» [7, С. 172].

На формування зовнішньополітичної стратегії США в 1990-х рр. впливали як вже зазначені підходи, так і зміни у внутрішньому та міжнародному становищі. І хоча адміністрацію Б. Клінтона часто критикують за відсутність цілісної «великої стратегії», основні контури нової стратегії були позначені досить чітко не тільки на доктринальному, а й на політичному рівні. Виходячи з офіційних зовнішньополітичних прагнень США, викладених у виступах їхніх лідерів,

програмних документах у сфері зовнішньої та військової політики, періодичних доповідях Білого дому про стратегію національної безпеки, можна наступним чином представити національні інтереси США та шляхи їх забезпечення [8]. Основні цілі «великої стратегії» – зміцнення безпеки та забезпечення економічного процвітання країни, а також просування демократії у світі, що вважається відповідним не тільки принципам, а й інтересам США, як відзначається в останньому виданні «Стратегії національної безпеки в новому столітті»: «демократичні режими більш схильні співпрацювати один з одним для протидії загальним загрозам, вони заохочують вільну торгівлю і сталий економічний розвиток, рідше розв'язують війни і порушують права своїх громадян. Тому всесвітня тенденція просування до ринку просуває й американські інтереси». Цим обґрунтовується необхідність глобального управління з боку США як єдиної країни, що володіє необхідними «волею і можливостями» та як держави, ідеали та інтереси якої найбільше відповідають «універсальним цінностям демократії свободи» [9].

Власне позиція Б. Клінтона щодо глобального лідерства Америки була відображена у «Стратегії національної безпеки задіяності та розширення» та відповідній президентській директиві № 25, які наповнені деклараціями про те, що адміністрація захищатиме із застосуванням збройних сил винятково важливі життєві інтереси держави та американські цінності. Це була справді інтервенціоністська стратегія, розробники якої виходили з того, що відсутність серйозного суперника на міжнародній арені дозволяє США прискореними темпами зайнятися поширенням американських цінностей на всі держави світу чи хоча б їх переважну більшість, не передбачаючи компромісів щодо ворогів та відвертих опонентів [10].

Відтак, доктрина національної безпеки США розрізняє три рівні національних інтересів країни:

1. Життєвоважливі національні інтереси, тобто, забезпечення виживання, безпеки і життєдіяльності США. Сюди входить безпека території США та їх союзників, безпека американських громадян, економічний добробут країни і захист її найважливіших інфраструктур, для чого допускається використання військової сили, зокрема в односторонньому порядку.

2. Важливі національні інтереси, які стосуються економічного благополуччя США і вимагають відповідних американських акцій, наприклад, для підтримання миру на Балканах.

3. Гуманітарні та інші інтереси, тобто, протидія екологічним та гуманітарним лихам, допомога у врегулюванні міждержавних і внутрішніх конфліктів тощо.

Загрози безпеці США також поділяються на декілька видів: загрози регіонального або державного рівня (їх основними джерелами нині вважаються Іран, Ірак та Північна Корея); транснаціональні загрози (тероризм, міжнародна злочинність, торгівля наркотиками, незаконна торгівля зброєю, загроза інформаційній інфраструктурі США); поширення небезпечних технологій, перш за все, з виробництва зброї масового ураження; іноземне шпигунство; загрози, які виходять від «неспроможних держав» (їх нездатність забезпечити стале правління може призвести до внутрішніх конфліктів, гуманітарних криз та регіональної нестабільності) [10].

Згідно з доктриною національної безпеки США за президентства Б. Клінтона протидія транснаціональним загрозам передбачає зміцнення режимів нерозповсюдження та контролю за ракетною технологією, однобічні і колективні дії для боротьби з міжнародним тероризмом і злочинністю, захисту навколишнього середовища. Характерно, що дедалі більше уваги приділяється формуванню безпечного для США зовнішнього середовища, чим підкреслюється першорядна роль США у створенні нової системи міжнародної безпеки. При цьому США, йдеться в «Стратегії національної безпеки», «повинні бути здатні до відповіді на весь спектр можливих загроз і криз…Наша відповідь може бути дипломатичною, економічною, правовою, військовою чи, швидше, їх поєднанням. Ми повинні використовувати найбільш адекватний набір засобів, діючи в союзі або партнерстві, коли наші інтереси поділяються іншими, або ж одностороннім чином, коли того вимагають національні інтереси» [10]. Неважко помітити, що навіть на декларативному рівні «велика стратегія» США має яскраво виражений глобальний характер, а в концептуальному плані поєднує в собі елементи «гегемонізму», «узгодженої безпеки» і «вибіркового залучення». Більш надійним критерієм оцінки слугує сама зовнішньополітична практика США 1990-х рр. Адже у цей період США взяли курс на підтримку переважної військово-силової переваги щодо інших країн. Після помітного скорочення військових витрат у середині десятиліття Америка повернулася на рівень витрат кінця холодної війни, перевищуючи сумарні військові витрати інших великих держав. Деяке скорочення чисельності збройних сил (до 1,5 млн. чоловік) супроводжувалося підвищенням їх якісних характеристик (рівня освіти і підготовки, технічної оснащеності, боєздатності особового складу тощо) [5]. Нарощуючи потенціал ведення звичайних воєн, США зберігають і вдосконалюють основу свого ядерного потенціалу. Вкрай обережно просуваючись на шляху подальших скорочень ядерної зброї і перегляду стратегії її застосування, продовжують активно розробляти нові системи протиракетної оборони [5].

Усі ці фактори дозволили США до кінця 1990-х рр. збільшити до рекордного в історії рівня військово-технологічного відриву від своїх потенційних конкурентів, особливо в глобальному проектуванні військової міці та новітніх методах ведення наземних бойових дій. Зокрема, У. Перрі та його співавтори у книзі «Превентивна оборона», констатуючи «унікальність» сучасного становища США у світі – поєднання військової переваги з відсутністю прямих загроз її існуванню – відзначають, що головна мета національної стратегії – «увічнення обох цих умов» [11].

Ще одним важливим напрямом зовнішньополітичної стратегії США за президентства Б. Клінтона, поряд із забезпеченням безпеки і процвітання країни, стало просування цінностей демократії у світі. Це, за свідченням представників президентської адміністрації, був інший напрям реалізації політики «м'якої гегемонії»: зовнішньополітична концепція «розширення демократії», суть якої полягала у збільшенні уваги до постсоціалістичних країн, що перебували у стадії «демократичного транзиту», тобто переходу від політики авторитаризму до політики демократії. США мали на меті спрямувати зміни у східноєвропейському регіоні у бажаному для них напрямку і залучити країни регіону до світових політичних та економічних процесів, в яких домінували США. Окрім цього, важливим завданням було ліквідувати потенціал відновлення воєнної небезпеки з боку Росії шляхом позбавлення її впливу у регіоні. Передбачалось, що США

допоможуть східноєвропейським державам у розбудові демократії і зроблять їх своїми партнерами у світовій політиці, тобто йшлося про поширення американського впливу на величезний регіон, раніше недосяжний для потужного впливу американської політики [7].

Особисте ставлення Б. Клінтона щодо наповнення безпекової і зовнішньополітичної частин доктрини і стратегії зумовлювалось переважно поглядами головних осіб його адміністрації. Б. Клінтон делегував більшу частину відповідальності за зовнішню політику своїм підлеглим, що особливо стосується початку його першого президентства, коли розроблялися основи доктрини, яка переросла у державну безпекову стратегію «задіяності та розширення». Слід погодитися і з висновками американської політологічної школи щодо того, що президент був «поглинутий» реалізацією своєї внутрішньополітичної програми, а проблеми, схеми, напрями, різні варіанти конкретних дій у зовнішньополітичній сфері кожного разу готувалися представниками адміністрації, до кола яких входили А. Лейк, У. Крістофер, К. Уортон, Л. Аспін, С. Бергер, Дж. Вулси, У. Кроу, М. Олбрайт. Роль Б. Клінтона зводилася до вимог обов'язково пов'язувати міжнародні рішення з внутрішньополітичними міркуваннями щодо того, яким чином зовнішня політика відіб'ється на внутрішніх справах, як вона вплине на суспільство та економіку. Персоналії, які відповідали за формулювання засад зовнішньої політики, мали досвід роботи в адміністрації Дж. Картера, що зумовило переважно ліберальний контекст ідеологічної спрямованості стратегії «задіяності та розширення». Адміністрація Б. Клінтона намагалась підняти ліберальну традицію до глобального рівня, зосереджуючи зовнішньополітичні зусилля на розповсюдженні та підвищенні впливовості ліберальних ідеалів, а також розширенні кола ліберальних капіталістичних демократій [12].

Зауважимо, що у доповіді «Стратегія національної безпеки задіяності та розширення» було чітко сформульовано сутність головної стратегії, а також її військовий, економічний та політичний виміри: «стратегія національної безпеки базується на розширенні співтовариства ринкових демократій з одночасним стримуванням та обмеженням спектру загроз нашій нації, нашим союзникам і нашим інтересам... Трьома центральними компонентами нашої стратегії задіяності та розширення, що покликані забезпечити досягнення цієї широкої мети, є: 1) зусилля з підвищення нашої безпеки шляхом підтримання високих оборонних можливостей та застосування ефективної дипломатії для просування спільних заходів в галузі безпеки; 2) відкриття закордонних ринків і сприяння глобальному економічному зростанню; 3) сприяння демократії за кордоном» [10]. У документі також пояснюється, яким чином реалізуються ці елементи стратегії в окремих регіонах та яким чином вони сприятимуть безпеці та прискоренню економічного зростання в усьому світі, де ключовим визнається залучення колишніх і потенційних супротивників до дедалі ширшої мережі відносин, норм і структур.

Отже, міжнародно-політична стратегія адміністрації Б. Клінтона формувалася на чіткому поділі акторів міжнародної системи на три категорії: демократичне «ядро» (Захід), транзитивні держави, що наближаються до застосування західних цінностей, і країни-парії, щодо яких застосовано позицію «подвійного стримування», тобто застосування силових та інших форм примусу до зміни політичних систем через первинне повалення політичних режимів. Для одних транзитивних держав темою переговорного процесу одразу було запропоновано

поетапне входження в європейські і євроатлантичні структури, для інших – ідея впровадження євро-американських принципів ринкових відносин і суспільної демократії. У такій ситуації чітко викристалізувалося поєднання доктринальних засад стримування із складовими збалансування залежно від того, до якої категорії відносилися ті чи інші держави.

Список використаних джерел та літератури

1. Киссинджер Г. Нужна ли Америке внешняя политика? / Г. Киссинджер. – М.: Ладомир, 2002. – 352 с.
2. Posen B.R., Ross A.L. Competing Visions for U.S. Grand Strategy / B.Posen, A.Ross // International Security. – 1996-1997. – Vol. 21. – № 3. – P. 4-20.
3. Камінський Є.Є. Світ переможців і переможених. Міжнародні відносини і українська перспектива на початку XXI століття / Є.Камінський – К.: «Центр вільної преси», 2008. – 336 с.
4. Drew E. On the Edge. The Clinton Presidency / E. Drew. – New York: Simon & Schuster, 1994. – 462 p.
5. Jewett A.W., Turetzky M.D. Stability and Change in President Clinton's Foreign Policy Beliefs, 1993-1996 / A.Jewett, M.Turetzky // Presidential Studies Quarterly. – 1998. – Vol. 28. – № 3. [Electronic Resource] – Mode of Access: http://www.sfu.ca/moens/Clinton.htm (last access: August 23, 2017) – Title from the Screen.
6. From Globalism to regionalism: New Perspectives on U.S. Foreign and Defense Policies / [Ed. by P.M. Cronin] – Washington, D.C.: National Defense University Press, 1993. – 259 p.
7. Clinton B. My Life / B. Clinton. – New York: Knopf, 2004. – 957 p.
8. Rodman P. Uneasy Giant. The Challenges to American Predominance / P. Rodman. – Washington: The Nixon Center, 2000. – 79 p.
9. A National Security Strategy for a New Century. –The White House, Washington D.C. – October. – 1998. – 59 p. [Electronic Resource] – Mode of Access: http://nssarchive.us/national-security-strategy-1998 (last access: August 23, 2017) – Title from the Screen.
10. A National Security Strategy of Engagement and Enlargement. – The White House, Washington D.C. – July. – 1995. – 29 p. – [Electronic Resource] – Mode of Access: http://nssarchive.us/NSSR/1994.pdf (last access: August 23, 2017) – Title from the Screen.
11. Картер Э., Перри У. Превентивная оборона: новая стратегия безопасности США: Монография // Э. Картер, У. Перри. – М.: Наука, 2003. – 230 с.
12. Политические институты США: История и современность. – М.: Наука, 1999. – 272 с.

References

1. KISSINDZER, G. (2002) *Nuzhna li Amerike vneshnyaya politika?* Moscow: Ladomir.
2. POSEN, B.R., ROSS, A.L. (1996-1997) Competing Visions for U.S. Grand Strategy. *International Security,* 21(3), P.4-20.
3. KAMINS′KYY, Ye.Ye. (2008) *Svit peremozhtsiv i peremozhenykh. Mizhnarodni vidnosyny i ukrayins'ka perspektyva na pochatku XXI stolittya*. Kyiv: Tsentr vil′noyi presy.
4. DREW, E. (1994) *On the Edge. The Clinton Presidency*. New York: Simon & Schuster.
5. JEWETT, A.W., TURETZKY, M.D. (1998) Stability and Change in President Clinton's Foreign Policy Beliefs, 1993-1996. *Presidential Studies Quarterly,* 28(3). [Online] Available from: http://www.sfu.ca/moens/Clinton.htm [Accessed 23 August 2017].
6. CRONIN, P.M. (ed.) (1993) *From Globalism to regionalism: New Perspectives on U.S. Foreign and Defense Policies*. Washington, D.C.: National Defense University Press.
7. CLINTON, B. (2004) *My Life*. New York: Knopf.
8. RODMAN, P. (2000) *Uneasy Giant. The Challenges to American Predominance.* Washington: The Nixon Center.
9. The White House (1998) *A National Security Strategy for a New Century.* [Online] Available from: http://nssarchive.us/national-security-strategy-1998 [Accessed 23 August 2017].
10. The White House (1995) *A National Security Strategy of Engagement and Enlargement.* [Online] Available from: http://nssarchive.us/NSSR/1994.pdf [Accessed 23 August 2017].

11. KARTER, E., PERRI, U. (2003) *Preventivnaya oborona: novaya strategiya bezopasnosti SSHA: Monografiya.* Moscow: Nauka.
12. *Politicheskiye instituty SSHA: Istoriya i sovremennost'.* (1999). Moscow: Nauka.

Dmytro Lakishyk, Ph.D. in History, Senior Research Fellow of the State Institution "Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine"

FOREIGN POLICY ASPECTS AND PRIORITIES OF THE STRATEGY OF "ENGAGEMENT AND ENLARGEMENT" OF CLINTON ADMINISTRATION

This article examines the origins, evolution and characteristics of multilateral security strategy of "engagement and enlargement" of Clinton administration. The analysis of its approach to strategic goals and national interests shows that the main factor of the inclusion of certain provisions in US security strategy was, has been and will remain dimension measurement of real threats to the vital interests of America. To a large extent this factor determines the US attempt to secure and perpetuate the dominance of the state in the international arena.

The three central components of Clinton's "engagement and expansion" strategy were: US security enhancement efforts by maintaining high defensive capabilities and the use of effective diplomacy to promote common security measures; the opening of foreign markets and the promotion of global economic growth; promotion of democracy abroad.

The main strategic objective of the United States was proclaimed the preservation of American domination in all areas, but particular attention was paid to economic factors. Developers of the doctrine believed that in the future, global leadership will be determined not so much by military force, but by economic ability and ability to compete successfully in the world markets. The latter, however, did not mean refusing to use the force component in solving international security problems. In addition, it was precisely during Clinton's presidency that the United States recognized the right to take unilateral action, without taking into account the position of the United Nations and even its NATO allies.

Keywords: *US foreign policy, Clinton, National Security Strategy, the Strategy of "Engagement and Enlargement".*

ЄВРОПЕЙСЬКА ПОЛІТИКА США

УДК 94:327.54(73+4)”1940/1950”

Вячеслав Масний,
аспірант,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
історичний факультет

ЧИННИК ЯДЕРНОЇ ЗБРОЇ У ВІЙСЬКОВІЙ СПІВПРАЦІ США З ЄВРОПЕЙСЬКИМИ СОЮЗНИКАМИ (СЕРЕДИНА 1940-Х- КІНЕЦЬ 1950-х рр.)

Анотація. *У статті розглядається роль та місце чинника ядерної зброї у доктринальних, стратегічних та технологічно-прикладних аспектах військової співпраці між Сполученими Штатами Америки та їх європейськими союзниками в період із середини 1940-х до кінця 1950-х рр. Особлива увага приділена трактуванню стримуючого чинника ядерної зброї у доктринах, стратегічних документах і військових планах НАТО кінця 1940-х. Описано розвиток даних доктрин у зв’язку з успіхами радянської ядерної програми на початку 1950-х та порушенням американської монополії на володіння ядерними озброєннями. Висвітлено, проаналізовано процеси доктринального обґрунтування стримуючого чинника ядерної зброї як основи стратегічних планів США та їхніх союзників щодо вірогідного збройного конфлікту з Радянським Союзом і початку розробки принципу «ядерного поділу» – способу взаємного контролю та використання стратегічних озброєнь країнами-членами блоку НАТО. Охарактеризовано вплив технологічного розвитку як ключового чинника нарощення військових ресурсів США та європейських союзників і описано роль технологічних досягнень СРСР у сфері ракетних озброєнь у початку трансформації західних стратегічних доктрин на початку 1960-х рр.*

Ключові слова**:** *США,Європа, ядерна зброя, військовий, співпраця.*

На момент закінчення Другої світової війни Сполучені Штати Америки володіли безпрецедентними у світовій історії військовими ресурсами та зовнішньополітичними можливостями, в значній мірі обґрунтованими фактом монопольного володіння щойно розробленою технологією ядерної зброї, що стало основою американських безпекових гарантій для союзних держав, особливо європейських. У силу економічних проблем, пов’язаних з наслідками війни, європейські держави, за винятком Великої Британії, фактично не мали власних оборонних потенціалів для захисту від загрози військового конфлікту з СРСР, що ставала провідною проблемою міжнародних відносин у зв’язку з початком в другій половині 1940-х рр. Холодної війни. Таким чином, розкриття ролі ядерної зброї як основи безпекових доктрин 1940-х–1950-х є ключовим для комплексного висвітлення історії міжнародних відносин в окреслюваний період в цілому та розуміння суті подій та процесів Холодної війни.

Чинник ядерної зброї з моменту виникнення постійно перебував у фокусі стратегічних аналізів, розробки практичних військових доктрин і спеціальної військової аналітики, але його роль у становленні багатосторонньої американсько-європейської військової співпраці початкового періоду Холодної війни не

піддавалась історичному аналізу, тому саме це і є основним завданням даного дослідження. Крім того, дослідження та розуміння суті американсько-європейського військового співробітництва та таких його ключових стратегічних чинників, як ядерна зброя та засоби її доставки має значну актуальність для сучасної української військової та зовнішньополітичної стратегії, що перебуває в процесі переорієнтації з доктрин безблокового статусу до масштабного військового-стратегічного та військово-технологічного партнерства з США, європейськими державами та блоком НАТО.

Основу джерельної бази даного дослідження становлять аналітичні виклади американського стратегічного аналітичного центру RAND Corporation [7; 10], що висвітлюють особливості трактування ролі ядерних технологій, стратегічні документи блоку НАТО [4; 5; 9; 11] та загальні західні дослідження історії Холодної війни, що дозволяють трактувати конкретну інформацію в широкому історичному змісті. Зкрема, проаналізовано книгу Д.Міллера «Cold War. The Military History» [1], «The Cambridge history of Cold War» [2] та «The Cambridge history of American foreign relations» [6].

Сполучені Штати Америки після винаходу та першого застосування ядерної зброї в 1945 році мали фактичну монополію у володінні ядерним арсеналом до початку 1950-х рр. Однак роль ядерної зброї як у військовій, так і у політичній сферах не була до кінця визначеною протягом відносно тривалого періоду після перших застосувань. Так, вперше ядерна зброя потрапила в фокус оборонного планування та стратегії розвитку збройних сил США аж в 1948 році, як наслідок Берлінського кризи та очевидної загрози військового зіткнення з СРСР. Втім, керівництво Сполучених Штатів розуміло, що технологічна монополія на виробництво та застосування ядерної зброї не може зберігатися протягом тривалого часу. Оптимістично налаштовані британські та американські експерти прогнозували створення першої радянської атомної бомби в кінці 1950-х років, песимістичні – що ліквідація технологічного відставання займе у СРСР всього 3-4 роки, що виявилось набагато ближчим до дійсності. США також прогнозували , що розробка комплексу технологій, здатних поставити під загрозу саме американську територію (тобто власне ядерна зброя і засоби її доставки) займе в СРСР не менше двох десятиліть [1, С. 83].

Ситуація відтермінованості загрози з боку СРСР, однак, не поширювалась на європейські держави, які через наявність спільних кордонів з Радянським Союзом та його сателітами у випадку масштабного конфлікту могли зазнати безпосереднього радянського вторгнення. До того ж, випереджаючи експертні прогнози, у серпні 1949 року Радянський Союз здійснив свої перші ядерні випробування. Тепер, навіть з наявними у СРСР засобами доставки (бомбардувальною авіацією), території західноєвропейських держав-союзників США перебували під ризиком ядерних бомбардувань, що ставило їх в залежність від стримуючого чинника американського ядерного арсеналу.

Втім, в силу ввідсутності у Радянського Союзу можливості наростити ядерний арсенал до загрозливих показників у найближчий час, на початку 50-х рр. США зберігали перевагу. Крім того, ще в липні 1948 року відповідно до згоди британського уряду американці оснастили бомбардувальники на своїх базах на Британських островах атомними бомбами, а в липні 1949 року прийняли рішення збільшити кількість власних ядерних зарядів з 50 до 330 до 1950 року. Також ,

після успішних радянських випробувань, Сполучені Штати форсували власні програми розробки тактичного ядерного озброєння, аби мати змогу убезпечувати східні рубежі НАТО [2, С. 413].

В адміністрації президента Г.Трумена наприкінці 1940х рр. активно наголошували на загрозі, що радянські провокації, хибне трактування намірів та можливостей країн Заходу можуть привести до військового конфлікту з надзвичайно вірогідним його розростанням у Третю світову війну. Тому тісна військова співпраця між європейськими державами та США стала об'єктивною необхідністю, що знайшло вираження у «доктрині стримування» та в стратегіях НАТО початкового періоду Холодної війни. У 1949 році, коли Організація Північно-Атлантичного Договору була створена, первинна мета полягала в розробці та імплементації загальної стратегічної концепції, яка могла б бути основою для планування оборони нового альянсу. Радянський Союз ще з моменту початку свого існування неодноразово трактувався як найбільша геополітична загроза у європейській політичній думці, а величезний ресурсний та військовий потенціал СРСР після закінчення Другої світової війни не міг бути врівноважений силами європейських держав. Таким чином, західноєвропейським державам залишалось лише покладатись на гарантії безпеки від США, що забезпечувались ядерною монополією. В свою чергу, Сполучені Штати включили європейські армії та території в систему «стримування» [3, С. 11].

В одному з перших стратегічних документів НАТО – «Стратегічній концепції оборони Північно-Атлантичного регіону від 1 грудня 1949» («The Strategic Concept For The Defense Of The North-Atlantic Area, December 1, 1949») зазначалось, що основним завданням членів альянсу є забезпечити можливість здійснювати стратегічні бомбардування, включаючи швидку доставку атомних зарядів до цілей на території супротивника [4].

У 1952 році в «Стратегічній концепції оборони Північно-Атлантичного регіону від 3 грудня 1952» («The Strategic Concept For The Defense Of The North-Atlantic Area, December 3, 1952») було уточнено, що члени НАТО мають забезпечити можливість здійснювати стратегічні бомбардування оперативно та всіма можливими засобами із застосуванням всіх видів зброї, без винятку [5].

Таким чином, на самому початку американсько-європейського військового партнерства ядерній зброї відводилась ключова роль у гарантуванні зовнішньої безпеки та реалізації військових стратегій. Концентрація безпекових доктрин на одному виді стратегічного озброєння не потребувала масштабних та жорстких структур підпорядкування та координування, тож головна концепція НАТО реалізовувалась шляхом нерегулярних зустрічей окремих мілітарних структур країн-учасниць, а поточна робота проводилась зусиллями 5 регіональних груп планування, з яких 3 розміщувались у Європі: Північноєвропейська, Західноєвропейська та Південноєвропейська [3, С.12].

Втім, під час війни в Кореї 1951-1953 рр. бойові дії сягнули величезних масштабів, наявність у США ядерної зброї не допомогла відвернути конфлікт чи стримати агресію комуністичних сил, що розкрило низку проблем фокусування безпекових доктрин виключно на стратегічній зброї масового ураження. Це виразилось у висловленим першим генеральним секретарем НАТО Лордом Ісмеєм питанні про можливості Альянсу до захисту від агресії «за корейським сценарієм» [6, С. 182].

Тож, початок 50-х рр. став періодом переосмислення безпекових стратегій та перспектив військового партнерства Заходу. Оборонні бюджети європейських держав, чітко зумовлені економічним та фінансовим станом, фактично вже не могли зростати в достатніх для суперництва з СРСР обсягах. США, хоч і мали величезний економічний потенціал, теж наближались до порогових меж військових витрат. Крім того, СРСР не тільки зберігав кількісну (а в багатьох галузях і якісну) перевагу над конвенційними збройними засобами Альянсу ще з часів завершення Другої світової війни, але й нарощував її внаслідок різних стратегій розвитку збройних Сил. Радянський Союз нарощував активно нарощував обсяги та якість традиційних видів озброєнь та утримував неможливо високий для демократичних держав рівень мілітаризації економіки. Західні держави, виходячи з потреби максимально ефективно використовувати людські, фінансові та матеріальні ресурси, фокусували розвиток збройних сил на отриманні технологічної переваги у новітніх озброєннях, в першу чергу в ядерній зброї та засобах її доставки [7, С. 25].

У 1954 році держсекретар США Джон Фостер Даллес у промові на засіданні Ради з питань зовнішньої політики висловив думку, що найважливішим рішенням є орієнтування захисту країни на великий стримуючий потенціал, який може бути розгорнутий в будь-якому місці та в будь-який час. Основним принципом стратегічної переорієнтації повинна була стати, на думку Д. Даллеса, можливість вільного вибору реакції на агресію без будь-яких обмежень [8].

У 1952 році Метью Б. Ріджуей замінив Дуайта Д. Ейзенхауера в якості верховного головнокомандувача об'єднаних збройних сил НАТО в Європі . Він провів дослідження про вплив можливого застосування ядерної зброї НАТО на військову силу Альянсу. М. Ріджуей виявив, що НАТО зможе мати перевагу у ядерній війні тільки у випадку комбінування ударів з ефективним застосування сухопутних військ (тому їх розвиток є обов'язковим). На його думку, для досягнення цих цілей Вище Командування Альянсу в Європі (SACEUR) мало отримати повноваження приймати рішення про використання ядерної зброї незалежно від рішень президента США. Висновки верховного головнокомандувача об'єднаних збройних сил НАТО в Європі сприяли поширенню ідеї передачі права розпоряджатися ядерною зброєю з виключно стратегічного в масштабах Альянсу на стратегічно-тактичний рівень. Це знайшло своє вираження у підтримці Сполученими Штатами становлення Великої Британії як ядерної держави у 1952 році та активній розробці концепції тактичної ядерної зброї та її розміщення в Європі.[1, С. 125]

У 1954 році у доповіді для Північноатлантичної Ради (NAC) Військовий комітет НАТО чітко окреслив військові плани щодо застосування ядерної зброї у майбутньому конфлікті. Втім, під час цієї доповіді представники урядів країн-членів Альянсу висловили глибоке занепокоєння від екологічних, економічних та психологічних наслідків застосування ядерної зброї в Європі та наполягли на загальному рішенні Ради про те, що одностороннє застосування ядерної зброї суперечить базовим принципам Альянсу і тому може бути санкціонованим тільки у випадку прямої агресії СРСР. Представники Військового комітету зазначали, що СРСР може не використовувати ядерну зброю проти європейських держав з розрахунку на невикористання Альянсом власних ядерних арсеналів, але наразі відповісти на радянську військову агресію НАТО може лише застосуванням

ядерної зброї на стратегічному чи тактичному рівні [9]. Показовим аргументом у дискусії була динаміка нарощення ядерного арсеналу США: якщо наприкінці 1940-х років Сполучені Штати володіли всього близько 200 бойовими ядерними зарядами, то на кінець 1950-х їх число становило вже понад 10000, в той час як СРСР володів лише близько 1000 ядерних бомб. Велика Британія на кінець 50-х мала арсенал чисельністю близько 50 одиниць. Таким чином, технологічний чинник та стратегічний баланс конвенційних та не конвенційних озброєнь між НАТО та СРСР активно підштовхували західні держави до прийняття доктрини «масованої відплати» [10].

У травні 1957 р. був прийнятий документ MC 14/2 «Загальна стратегічна концепція оборони Організації Північноатлантичного договору» («Overall Strategic Concept for the Defence of the North Atlantic Treaty Organization Area»). Ряд міжнародних консультацій всередині альянсу зумовили значний впливу європейських держав на фінальні формулювання. Загальновійськова ефективність та економічність були визначені як провідні принципи Альянсу, а ядерна зброя визначалась як ключовий чинник докорінної зміни тогочасного характеру війни, формуючи таким чином потребу у якісно нових військових концепціях та стратегіях. Ключовими завданнями НАТО визначались захист населення та території країн-членів, а загальна стратегія у випадку початку глобальної війни поділялась на 2 фази:

1. Початкову (перші 30 днів) – період інтенсивного обміну ядерними ударами
2. Фазу реорганізації, остаточної мобілізації та подальшого застосування наземних військ та конвенційних видів озброєння [11].

Як бачимо, стратегічна доктрина передбачала повномасштабне застосування власне збройних сил Альянсу лише після того, як буде повністю реалізована ядерна перевага, складовими якої були кількісне домінування над радянським ядерним арсеналом та пріоритет у можливості доставки боєзарядів до цілей, що витікало з географії розміщення баз стратегічної бомбардувальної авіації США. Фактично, європейські держави - союзники США мали вступити у війну з СРСР вже після того, як його військові можливості зазнають невідновлюваних втрат.

Втім, попри концентрацію саме на глобальному конфлікті, стратегія передбачала також певні елементи варіативності у реагуванні, адже серед обов'язків членів Альянсу зазначалась необхідність негайно реагувати на проникнення, вторгнення чи ворожі дії на локальному рівні без запиту на використання ядерної зброї [11].

Таким чином, внаслідок прийняття стратегії, концентрованої саме на використанні ядерної зброї, європейські держави-союзники США опинились у прямій залежності від останніх як одноосібних розпорядників ядерного арсеналу Альянсу. На момент другої половини 1950-х рр. кількість ядерних боєзарядів третьої тогочасної ядерної держави – Великої Британії – становила не більше 40 одиниць, що в стратегічному масштабі не могло становити значної загрози для СРСР. Європейські держави, проте, не бажали повністю передавати свій оборонний суверенітет Сполученим Штатам, і наполягали на активній участі у прийнятті рішень в сфері власної безпеки, що передбачало ту чи іншу форму контролю над ядерною зброєю. Саме у відповідь на подібні вимоги європейських партнерів у Сполучених Штатах розпочалась розробка доктрини «ядерного поділу» (nuclear sharing), що діє і до сьогодні [6, С. 202].

Першочергово адміністрацією президента США Д.Ейзенхауера передбачалось два варіанти врегулювання проблематики спільного контролю над ядерною зброєю. Відповідно до першого, у мирний час Сполучені Штати контролюють та командують усіма ядерними силами, але у випадку війни контроль переходить до командування НАТО, відповідно до попередньо прийнятих планів і доктрин, і таким чином кожна країна-член НАТО матиме свою частку контролю над ядерним арсеналом. Другий варіант передбачав активне використання технологічної інновації: розміщення американських балістичних ракет середньої дальності у Європі і спільний двосторонній контроль над ними США та кожної країни, де буде розміщена тактична ядерна зброя, зі збереженням одностороннього американського управління над стратегічними ядерними силами [7, С. 27].

Не лише західні доктрини змінювались під впливом технологічного розвитку. На кінець 1950-х рр. СРСР досяг значних успіхів у розвитку ракетних технологій, що було переконливо засвідчено успіхами радянської космічної програми, зокрема, запуском першого штучного супутника Землі у жовтні 1957 р. Крім того, дані розвідки підтверджували наявність у Радянського Союзу ракет середньої дальності, розміщених у європейській частині власних територій і націлених на європейські держави. Досягнення технологічного паритету у сфері стратегічних озброєнь між США та СРСР ставило під сумнів відповідність новим реаліям доктрини «масованої відплати», одним з ключових елементів якої була технологічна перевага Заходу. Такий стан речей просто змушував Сполучені Штати та НАТО, відповідно до власних стратегічних доктрин, форсувати розміщення ракет середньої дальності у Європі, реалізуючи другий з вищезгаданих варіантів «ядерного поділу». Так, перші 5 нових американських підводних човнів класу «Вашингтон», озброєних ракетами середньої дальності з ядерними боєголовками «Поляріс А-1», передбачалось розмістити саме на європейських базах. Ядерні субмарини, фактично невразливі під час перебування на бойовому чергуванні в акваторії світового океану, мали тепер стати ключовим елементом «масованої відплати» [1, С. 302].

Раніше європейські держави – союзники США перебували головним чином під загрозою вторгнення традиційних військових сил соціалістичного блоку, що могла бути врівноважена ядерним домінуванням США. Тепер ворогуючі сторони перебували у стані відносної рівноваги у стратегічних озброєннях. Це означало, що будь-які плани, не базовані на принципі першого удару, а доктрина «масованої відплати» в якості головної ідеї визначала саме удар у відповідь на радянську агресію, а не превентивні дії, не могли забезпечити перемогу у майбутньому конфлікті. Подібні висновки були викладені ще у 1960 році майбутнім нобелівським лауреатом Т.Шеллінгом у книзі «Стратегія конфлікту»[12]. Втім, вірогідність повного знищення військового потенціалу США в разі нанесення Радянським Союзом першого удару все ще залишалась невисокою. Це було зумовлено технологічною недосконалістю перших поколінь міжконтинентальних балістичних ракет та неспроможності їх виготовлення радянським військово-промисловим комплексом у достатній кількості на момент закінчення 1950-х рр. В свою чергу, ризик катастрофічних руйнувань європейських держав внаслідок ударів радянських ядерних ракет середньої дальності з вірогідності перетворювався на факт. Ці чинники значно активізували зусилля європейських держав-союзників США щодо розвитку в збройних сил, в тому числі й пошуку

способів до створення власних арсеналів стратегічних озброєнь, а також щодо нарощування зовнішньополітичної самостійності в межах блоку НАТО [13].

Сполучені Штати не могли не реагувати як на технологічний прогрес СРСР, так і на загрози, що він становив для партнерів США у Європі. Як наслідок, з початку 1960 років розпочався процес розвитку та переосмислення доктрин глобального протистояння з соціалістичним блоком та принципів військової співпраці з європейськими державами. Активно працювати над цими проблемами довелося адміністрації новообраного президента США Джона Кеннеді з 1961 року.

Способи та форми американсько-європейського військового партнерства, розроблені наприкінці 1940-х та діючі на протязі 1950-х, внаслідок в першу чергу технологічного прогресу у сфері ядерних озброєнь та засобів їх доставки, перестали виконувати свою головну функцію – гарантувати безпеку Заходу та теоретично забезпечувати перемогу у вірогідній війні з Радянським Союзом. Тому початок 1960-х став періодом переосмислення, а отже невизначеності у стратегіях як глобального протистояння з СРСР, так і військово-політичного партнерства з західноєвропейськими державами, що знайшло відображення у міжнародних відносинах та глобальних процесах всього подальшого періоду Холодної війни. Втім, процес розвитку ролі ядерної зброї у стратегічних доктринах західних держав середини 1940-х – кінця 1950-х рр. мав своїм наслідком накопичення значного досвіду у трактуванні способів та меж застосування зброї масового ураження у вірогідних конфліктах і взаємозв'язку військових доктрин та реального стану міжнародних відносин, і тому досі не втратив впливу на розвиток військової справи та міжнародних відносин.

Джерела та література

1. Miller, D. The Cold War. A military history /D. Miller. – New York: St Martin's Press, 1998. –774 p.
2. The Cambridge history of Cold War / [ed. Leffler, M.]. – Cambridge: Cambridge University Press, 2010. –Volume 1: Origins. –2010. – 551 p.
3. Pedlow, G.W. The evolution of NATO strategy / G.W.Pedlow // NATO strategy documents 1949–1969. – Supreme Headquarters Allied Powers Europe, Historical Office, 1997. – p.9 –15 [Electronic Resource] – Mode of Access: www.nato.int/archives /strategy.htm (Last Access: September 10, 2017). – Title from the Screen.
4. The Strategic Concept For The Defense Of The North-Atlantic Area from December 1, 1949 [Electronic Resource] – Mode of Access: http://www.nato.int/docu/stratdoc/eng/a491201a.pdf (Last Access: September 10, 2017). – Title from the Screen.
5. The Strategic Concept For The Defense Of The North-Atlantic Area from December 3, 1952 [Electronic Resource] – Mode of Access: https://archives.nato.int/uploads/r/null/1/0/104219/MC_0003_5_FINAL_ENG_PDP.pdf (Last Access: September 10, 2017). – Title from the Screen.
6. The Cambridge history of American foreign relations / [Ed. Warren I.Cohen].– Cambridge: Cambridge University Press, 1993 .– Vol.4.– 1993.– 254 p.
7. Biztinger R. A. Assessing the conventional balance in Europe, 1945–1975/ R.A. Biztiner. – Santa Monica: RAND Corporation, 1989 [Electronic Resource] – Mode of Access: www.rand.org/content/dam/rand/pubs/notes/2007/N2859.pdf (Last Access: September 10, 2017). – Title from the Screen.
8. Dulles' speech, Council on Foreign Relations 12 January /Air Force Magazine [Electronic Resource] – Mode of Access: www.airforcemag.com/MagazineArchive/Documents/2013/September%202013/0913keeperfull.pdf (Last Access: September 10, 2017). – Title from the Screen.

9. MC 48. A report by the Military Comittee on the most effective pattern of NATO military strenght for the next few years. November 22, 1954 [Electronic Resource] – Mode of Access: http://www.nato.int/docu/stratdoc/eng/a541122a.pdf (Last Access: September 10, 2017). – Title from the Screen.

10. Wohlstetter A. The delicate balance of terror/ A. Wohlstetter. – Santa Monica: RAND Corporation, 1958 [Electronic Resource] – Mode of Access: www.rand.org/about /history/wohlstetter/ P1472/ P1472.html (Last Access: September 10, 2017). – Title from the Screen.

11. MC 14/2. Overall Strategic Concept for the Defence of the North Atlantic Treaty Organization Area. May 25,1957 [Electronic Resource] – Mode of Access: http://www.nato.int/docu/stratdoc/eng/a570523a.pdf (Last Access: September 10, 2017). – Title from the Screen.

12. Schelling T. C. The Strategy of Conflict / T.Schelling. – Harvard: Harvard University Press, 1981. – 328 p.

13. Schelling T. C. The reciprocal fear of surprise attack / T.Schelling. – Santa Monica: RAND Corporation, 1958 [Electronic Resource] – Mode of Access: http://130.154.3.14/content/dam/rand/pubs/papers/2007/P1342.pdf (Last Access: September 10, 2017). – Title from the Screen.

References

1. MILLER, D. (1998) *The Cold War. A military history.* New York: St Martin's Press.

2. LEFFLER, M. (ed.) (2010) *The Cambridge history of Cold War*. Volume 1: Origins. Cambridge: Cambridge University Press.

3. PEDLOW, G. W. (1997) *The evolution of NATO strategy. NATO strategy documents 1949–1969. Supreme Headquarters Allied Powers Europe, Historical Office* [Online] – Available from: www.nato.int/archives/strategy.htm [Accessed September 10, 2017]

4. *The Strategic Concept For The Defense Of The North-Atlantic Area from December 1, 1949 (1949)* [Online] – Available from: http://www.nato.int/docu/stratdoc/eng/a491201a.pdf [Accessed September 10, 2017]

5. *The Strategic Concept For The Defense Of The North-Atlantic Area from December 3, 1952 (1952)* [Online] – Available from: https://archives.nato.int/uploads/r/null/1/0/104219/MC_0003_5_FINAL_ENG_PDP.pdf [Accessed September 10, 2017]

6. WARREN, I.C. (1993) *The Cambridge history of American foreign relations.* Volume 4. Cambridge: Cambridge University Press.

7. BIZTINGER, R. A., (1989) *Assessing the conventional balance in Europe, 1945–1975. Santa Monica: RAND Corporation* [Online] – Available from: www.rand.org/content/dam/rand/pubs/notes/2007/N2859.pdf [Accessed September 10, 2017]

8. DULLES, J. F. (1954) The evolution of foreign policy. (Dulles' speech, Council on Foreign Relations 12 January, 1954). *Air Force Magazine* [Online] – Available from: www.airforcemag.com/MagazineArchive/Documents/2013/September%202013 /0913keeperfull.pdf [Accessed September 10, 2017]

9. *MC 48. A report by the Military Comittee on the most effective pattern of NATO military strenght for the next few years. November 22, 1954 (1954)* [Online] – Available from: http://www.nato.int/docu/stratdoc/eng/a541122a.pdf [Accessed September 10, 2017]

10. WOHLSTETTER, A. (1958) *The delicate balance of terror. Santa Monica: RAND Corporation* [Online] Available from: www.rand.org/about/history/wohlstetter/P1472/P1472.html [Accessed September 10, 2017]

11. *MC 14/2. Overall Strategic Concept for the Defence of the North Atlantic Treaty Organization Area, May 23, 1957 (1957)* [Online] Available from: http://www.nato.int/docu/stratdoc/eng/a570523a.pdf [Accessed September 10, 2017]

12. SCHELLING, T. C.(1981) *The Strategy of Conflict.* Harvard: Harvard University Press, Reprint edition.

13. SCHELLING, T. C. (1958) *The reciprocal fear of surprise attack. Santa Monica: RAND Corporation* [Online] Available from: http://130.154.3.14/content/dam/rand/pubs/papers/2007/P1342.pdf [Accessed September 10, 2017].

Viacheslav Masniy, Postgraduate student, Kyiv National Taras Shevchenko University, History Department

The Nuclear Weapon Factor in US Military Cooperation with European Allies mid-1940s – end of 1950s.

Abstract. *The article deals with the role and place of a nuclear weapon factor in the doctrinal, strategic and technological aspects of military cooperation between the United States of America and European allies from the mid-1940s – the end of the World War the Second and first use of nuclear weapon by US in 1945 to the end of 1950s, when Soviet Union developed own rocket and nuclear technologies and stated the Space Race. Special attention is paid to the interpretation of the deterrent factor of nuclear weapons in the doctrines and strategic documents of the late 1940s and the development of these doctrines in connection with the successes of the Soviet nuclear program in the early 1950s and the violation of the American nuclear-weapon monopoly. The processes of allocating the use of nuclear weapons as the basis of the strategic plans of the United States and their allies regarding a possible armed conflict with the Soviet Union and the beginning of the development of the principle of «nuclear sharing» as a way of giving access to strategic armaments within the Alliance of NATO are enlightened. The influence of technological development as a key factor in the expansion of US and European allies' military resources has been characterized and the role of USSR technological advances in rocket technologies in the beginning of the transformation of Western strategic doctrines in the early 1960s are described.*

Key words: *USA, Europe, nuclear weapon, military, cooperation.*

УДК 94(73)

Эльжбета Сава-Чайка,
доктор исторических наук,
Высшая школа
международных отношений
и американистики (Варшава)

ОТНОШЕНИЯ ПОЛЬША – США, ГОД 2017

Аннотация*. Статья описывает современные американско-польские отношения и их нынешнюю обусловленность в связи с изменениями в польской политике после 2015 года. Внешняя политика Польши 1989-2015 гг. была активной в отношении европейских и американских партнеров. Ее правительства желали достичь европейской и евроатлантической интеграции, поэтому в 1999 году страна вступила в НАТО, а в 2004 году – в Европейский союз.*

В течение следующих лет длились процессы углубления всеохватывающей интеграции и упрочения позиций Польши в этих структурах. Польша, Германия и Франция создали Веймарский Треугольник. Во время встреч политиков этих стран происходили обсуждения европейской политики, прикладывались усилия в поисках решения имеющихся проблем. По инициативе Польши и Швеции также действовало Восточное партнерство, помогающее странам Восточной Европы в институциональном строительстве демократического уклада.

После выборов 2015 года произошли изменения во внешней политике. Проводимая сейчас политика изолирует Польшу в ЕС в контексте конфликта по поводу недемократических мероприятий, которые проводят нынешние руководители группы

Права и Справедливости, возглавляющие страну. Можно констатировать, что Польша сейчас находится в конфликте с Евросоюзом и пытается сохранить хорошие отношения с Соединенными Штатами.

Ключевые слова: *внешняя политика, польско-американские отношения, политика, международные отношения.*

После 1989 года польско-американские отношения проходили через различные этапы. На смену первоначальному энтузиазму американских политиков, вызванному политической трансформацией и формированием нового общественного строя, а также визитом председателя «Солидарности» Леха Валенсы в США 15 ноября 1989 года [1], пришли обычные межгосударственные отношения [2, С. 100-110].

Их элементом явилось стремление Польши вступить в НАТО, что в существующих в то время условиях нестабильности, связанной с распадом биполярной системы, становилось основным фактором гарантии безопасности страны. В 1993-1994 годах проходили оживлённые дискуссии на тему возможности вступления Польши в НАТО, результатом которых стало присоединение страны к этой организации в 1999 году [3].

Польша стала партнёром США в этой части Европы, а президенты Соединённых Штатов произносили в Варшаве речи о существенном значении Центральной Европы. «В 1989 году Джордж Герберт Уокер Буш представил здесь план экономической помощи США для Польши и Венгрии, который впоследствии охватил весь этот регион. В 1997 году Бил Клинтон заявил о решении расширить НАТО на восток. В июне 2001 года Джордж Уокер Буш говорил о роли Центральной Европы в построении «объединённой и свободной Европы». В 2014 году Барак Обама указал на успехи польской трансформации как на проявление эффективности стратегии США в регионе» [4]. Речь Обамы была для поляков важна ещё и потому, что по случаю 25 годовщины обретения Польшей государственной независимости Президент США подтвердил в ней союзнические обязательства НАТО и США по отношению к Польше.

В июле 2017 года Польшу посетил президент США Дональд Трамп. Речь, произнесённая им у памятника героям Варшавского восстания, была похожа на предыдущие выступления американских президентов в Варшаве. Трамп говорил об истории современной Польши, подчёркивал значение борьбы поляков за свободу, но не забыл и об американских интересах, в частности о возможности приобретения Польшей ракет «Patriot» и американского сланцевого газа.

В истории польско-американских отношений конца XX столетия следует отметить всестороннюю американскую поддержку польских политических и экономических реформ после 1989 года, и в особенности сокращение польского долга по отношению к США в 1991 года на 70 % [3, С. 142]. В свою очередь Польша поддержала операцию «Desert Storm», проводимую в 1991 году под командованием Америки, предоставив плавучий госпиталь и медицинский персонал [5].

Начало XXI столетия ознаменовалось решительной поддержкой Польшей действий США после теракта, который произошёл 11 сентября 2001 года в World Trade Center. 25 сентября 2001 года польское правительство заявило о предоставлении американской авиации польского воздушного пространства, а 22

ноября того же года Президент Александр Квасьневский утвердил участие польской армии в международной военной операции в Афганистане, проводимой под командованием США. Польские военные оперативные группы присоединились к международным силам ISAF в Афганистане в марте 2002 года и действовали там до 2014 года. В них состояло свыше 28.000 польских военнослужащих. Сорок пять поляков погибло, триста шестьдесят человек получили ранения [6, С. 26-30].

В 2003 году Польша оказала поддержку США во время военных действий в Ираке, последствия которых, к сожалению, оказались весьма деструктивными для этого региона мира [7, С. 34]. Участие в военных операциях за рубежом стало для польских властей причиной изменения стратегии безопасности страны, в частности создания «Доктрины Коморовского», предполагающей уменьшение количества польских военнослужащих в зарубежных военных операциях [8, С. 17-54].

Нынешние стоящие у власти правые политические силы, избранные в 2015 году, произвели демонтаж прежних принципов внешней политики страны во многих аспектах. Это привело к частичной изоляции и уменьшении значения Польши в Европейском Союзе вследствие совершенно непонятных действий польского правительства, например, голосования против переизбрания поляка Дональда Туска во время выборов его на пост председателя Евросовета: Польша была единственной страной в Европейском Союзе, которая не соглашалась с этой кандидатурой.

Специфическая внешняя политика Польши, в частности противоречивые высказывания министра национальной обороны Антония Мацеревича [9] и его заместителей, привели к ухудшению отношений с Францией, что, в свою очередь, вызвало следующие последствия: президент Франции Эммануэль Макрон не посетил Польшу во время своего визита в страны Центральной Европы в августе 2017 года. Кроме этого, в настоящее время отсутствуют шансы на реактивацию деятельности «Веймарского треугольника» - существующей с начала 90-х годов XX столетия совместной инициативы Германии, Франции и Польши, касающейся политического сотрудничества этих стран.

К категории как минимум странных можно также причислить высказывания министра иностранных дел Витольда Ващиковского. 29 января 2016 года в своём выступлении в Сейме на тему внешней политики, министр Ващиковский в качестве основного союзника Польши в Европейском Союзе назвал Великобританию, которая вскоре после этого выступления приняла решение о выходе из ЕС (на основании результата референдума).

Оценки министра относительно США были более реалистичными. Он указывал на необходимость дальнейшего развития сотрудничества, в особенности в области обороны – как двухстороннего, так и в рамках НАТО, а также связанной с этим реализацией договора о создании базы ПРО на польском Поморье (Редзиково). Кроме этого, прозвучали заверения в том, что Польша готова к увеличению американского военного присутствия на своей территории.

«В отношениях с Соединёнными Штатами наше партнёрство во все большей степени охватывает экономическую сферу, энергетическое сотрудничество, а также перспективную сферу инноваций и развития высоких технологий. Польско-американские хозяйственные связи являются элементом экономического сотрудничества Европейского Союза с Соединёнными Штатами, которое мы

намереваемся развивать с пользой для всех сторон в рамках Трансатлантического торгового и инвестиционного партнёрства (т.н. TTIP)»[10]. Последний аспект экономических отношений по всей вероятности не будет реализован в связи с принятием Дональдом Трампом – избранным в 2016 году президентом США – решения об отказе от обсуждения трактата TTIP.

В очередном выступлении в Сейме польского министра иностранных дел о приоритетах польской внешней политики (2017 год) было сказано о том, что «…изменился характер польской внешней политики. Мы вернули ей субъективность и соответствующую иерархию приоритетов, принимая в качестве исходного пункта интересы нашей станы в их широком понимании (…) Вместо того, чтобы стоять на запасном пути и болеть за ведущих игроков, мы сами вступили в игру на международной арене. Оказалось, что мы в состоянии разработать тактику, представить аргументы и убедить в своей правоте. Мы можем выдержать первую волну неприязни, критических замечаний и даже нападок. Создать коалицию и выстоять. Так было в случае с антиракетным щитом, в случае вопроса присутствия в Польше войск НАТО и в случае проблемы миграции (…) О безопасности Речи Посполитой и Европы мы мыслим в трансатлантических категориях. Для нас по-прежнему является приоритетным укрепление сотрудничества между американцами и европейцами в области безопасности. Политическое лидерство и военное участие Соединённых Штатов необходимо для сохранения достоверности и единства НАТО. И сейчас для этого предоставляется особый случай – в связи с переменами в американской политике. На этом фоне возникло большое количество недоразумений и спекуляций. Прозвучали сомнения в достоверности Соединённых Штатов как оплота Североатлантического Союза и стратегического союзника Польши. Правительство Польской Республики внимательно следит за процессом формирования внешней политики администрации президента Дональда Трампа. После моих недавних бесед с его ближайшими советниками я убеждён, что плодотворное сотрудничество с США будет продолжаться»[11].

Президент США Дональд Трамп – это довольно контроверсионный лидер, который в своей предвыборной кампании неоднократно переходил границы политкорректности, а его высказывания были как минимум противоречивыми [12]. К тому же неясные связи с Россией и решения нового президента США вызывают конфликты и протесты как в Америке, так и в странах, которые он посещает [13].

В настоящий момент похоже на то, что Дональд Трамп относится к управлению страной как к большому бизнесу, а экономические интересы США расценивает как приоритетные. По этой причине первый визит нового президента состоялся в Саудовскую Аравию, где был согласован вопрос покупки этой страной оружия и военной техники американского производства. Очередные визиты во время этой поездки, в частности встреча с лидерами G-7 в Таормине в мае 2017 года, не стали успехом президента США.

Визита американского президента в Польше в июле 2017 года предшествовала встреча стран G-20 в Гамбурге [14]. Во время заседаний G-20 в Гамбурге проходили многочисленные протесты альтерглобалистов, в большой мере направленные против США и Трампа [15].

Совершенно другой характер носил однодневный визит Трампа в Польше, основным элементом которого была речь президента Трампа у памятника героям

Варшавского восстания. Все действия Трампа полностью совпали с ожиданиями поляков, он подтвердил готовность США соблюдать 5-й параграф пакта НАТО, который обязывает быть солидарным в случае нападения на одно из государств-членов НАТО. Трамп отметил героические военные заслуги поляков и их приверженность свободе и демократии [16]. В этом смысле визит оказался успехом как для нынешней польской, так и для американской администрации. Участники встречи – преимущественно сторонники правящей партии ПиС, встретили это выступление с большим энтузиазмом.

Свой протест в связи с этим визитом и взглядами Трампа выразили польский Greenpeace, феминистские круги и деятели левой партии «RAZEM» [17]. «В красных пелеринах и белых головных уборах по примеру персонажей сериала «Рассказ служанки» [18] – именно так польские женщины собираются «приветствовать» Дональда Трампа в Польше. Тем самым они хотят дать понять этому контроверсионному политику, что ему здесь не очень рады. «Самый непопулярный президент США за всю историю, сексист, шовинист и мизогин, известный своими жёсткими поступками, плоскими шутками и презрительным отношением к женщинам собирается появиться в нашей стране во всём великолепии, в лучах славы, в качестве долгожданного гостя» – пишут женщины-лидеры партии «RAZEM». Они подчёркивают, что ждут его, но только с той целью, чтобы выразить свой гнев и злость. Громко выразить своё неодобрение относительно президента США призывает и мужская часть партии «RAZEM», называя Трампа в официальном коммюнике «разрушителем Земли, врагом женщин, олигархом и расистом» [19]. Члены польского отделения «Greenpeace» протестовали против этого визита в связи с анонсированным Трампом выходом США из парижского соглашения по климату. На Дворце культуры и науки в Варшаве была зажжена надпись: «No Trump Yes Paris» [20].

На настоящем этапе официальные польско-американские отношения совершенно корректны. Хорошо складывается экономическое и военное сотрудничество, планируется подписание новых контрактов на покупку американского вооружения и технологий. По оценке польского Министерства иностранных дел «2016 год стал очередным годом, в котором наблюдалась высокая динамика товарооборота между Польшей и США: он превысил 10 миллиардов долларов (приблизительно 10,5 миллиардов долларов США). Экспорт из Польши в США составил 4,8 миллиардов долларов США (увеличение на 10 %). Импорт из США в Польшу составил 5,6 миллиардов долларов США (увеличение на 6%). В 2016 году США стали для Польши двенадцатым партнёром по экспорту с долей 2,4% и восьмым по импорту с долей 2,8%. Самая большая часть в экспорте и импорте приходится надвигатели и турбины, которые являются результатом общих инвестиций, в частности в польскую Авиационную долину. Объём прямых американских инвестиций (ПИИ) в Польше под конец 2015 года составил 5,4 миллиарда долларов США (7,5 миллиарда долларов США в 2014 году). Однако фактический размер американских инвестиций намного больше; по оценкам общая сумма инвестиций США в Польше составляет приблизительно 40 миллиардов долларов США, а количество трудоустроенных – приблизительно 200 тысяч человек. Сумма, причитающаяся по статье польских прямых инвестиций в Соединённых Штатах, под конец 2015 года составила 715 миллионов долларов США (635 миллионов за предшествующий год). Анализ количества польских

фирм, вошедших на американский рынок, указывает на растущую заинтересованность польских предпринимателей в рынке США» [21].

И всё же не смотря на положительные результаты сотрудничества, Польша по-прежнему остаётся одной из немногих стран Европейского Союза, гражданам которой необходимы въездные визы в США. Нынешняя ситуация связана с угрозой терроризма, поэтому действия администрации Трампа скорее заостряют визовый режим, и это с учётом уменьшающегося количества отказов в получении визы польским гражданам, которые составили в 2014 – 6,4%, 2015 – 6,37 %, 2016 – 5,3% [22].

Польско-американские отношения являются корректными и зависят от американских интересов в Европе. В сфере психологии политики и по общественным оценкам к американцам в Польше относятся благосклонно. Польская сторона убеждена в общности оборонных интересов и заинтересована в создании безопасности Польши на базе НАТО, доминирующую роль в которой играют американские вооружённые силы.

Дипломатические отношения между Польшей и США были установлены в 1919 году. Существенную роль играют польские дипломатические учреждения в США, в частности посольство в Вашингтоне и консульства, в том числе консульства почётные. Послом Польши в США является Пётр Вильчек. На Интернет-сайте посольства можно найти данные, касающиеся текущей деятельности посольства, визитов посла в центрах польской диаспоры в Америке, а также информацию о торжественных мероприятиях, которые организует посольство. В Нью-Йорке находится Институт польской культуры, который популяризирует и продвигает польскую культуру, литературу и искусство в США. последние события связаны с Варшавским восстанием и деятельностью Тадеуша Костюшко в США [23].

Существенную роль в отношениях между Польшей и США играет польская диаспора, насчитывающая в Америке приблизительно 10 миллионов. Самые крупные её центры – это Чикаго (приблизительно 1 миллион), Детройт и Нью-Йорк [24]. Американцы польского происхождения при помощи политических акций оказали сильное воздействие в процессе вступления Польши в НАТО в 1999 году. У поляков, проживающих в США, есть собственные общественные и вспомогательные организации; они в разной степени по-прежнему отождествляют себя со страной происхождения.

Поляки, живущие за рубежом, имеют избирательное право в Польше и довольно активно им пользуются. Во время последних президентских выборов большинство американцев польского происхождения голосовало в польских представительствах в США за Анджея Дуду [25, С. 157-170], а в 2016 году за Дональда Трампа [26].

В настоящее время Послом США в Польше является Пол Вейн Джонс. На Интернет-сайте посольства можно найти данные, касающиеся работы посольства, в том числе информацию для тех, кто хочет получить визу в США, учиться в этой стране, а также узнать о польско-американских событиях, например о спортивном уик-энде американцев в Польше, совместных учениях вооружённых сил, присвоении фрагменту варшавских бульваров, расположенных вдоль реки Висла, имени генерала Паттона [27].

Кроме этого на Интернет-сайте Посольства можно найти немногочисленные официальные отчёты, касающиеся Польши. Самый последний отчёт датируется 2016 годом, он посвящён вопросам соблюдения прав человека в Польше; отчёт разработан Государственным департаментом США, Бюро по вопросам демократии, прав человека и труда [28].

Кроме этого посольство США активно продвигает американский бизнес в Польше и польско-американское сотрудничество в этой области [29]. Оно оказывает поддержку Польско-американской коммерческой палате, которая:

- продвигает деятельность своих членов на американском и польском рынках,
- содействует в установлении контактов между предпринимателями и коммерсантами обеих стран,
- организует обучение и информационные встречи, касающиеся предпринимательской деятельности в США и в Польше,
- организует ярмарки, торговые миссии, показы и семинары с участием фирм из обеих стран.

Польско-американская коммерческая палата подписала ряд договоров о сотрудничестве, в том числе с польскими организациями в США, и с Chicago Southland Chamber of Commerce, Polish American Contractors and Builders Associacion. В перспективе очередные коммерческие договоры и организация торговых миссий [30]. Экономические отношения обеих стран также поддерживает American Chamber of Commerce in Poland, которая продвигает польский бизнес в США [31].

Позиция Польши в отношении США является результатом американских интересов
в регионе и собственной позиции Польши в Европе. Если польская экономика будет сильной, политика предсказуемой, а позиция в Европейском Союзе стабильной – отношения Польши с США будут всё лучше и лучше.

Нынешняя внутренняя и внешняя политика Польши является достаточно контроверсионной, а слоганы о независимости страны и формировании новой позиции
в Европе оцениваются большинством аналитиков из ЕС и США скорее критически. Фарид Закария из CNN критикует события в Польше – спор в связи с выбором судей Конституционного Трибунала или же оправдательное решение в отношении Мариуша Каминского, вынесенное «партийным лоялистом» Анджеем Дудой. Критикует министра культуры Петра Глинского и попытку не допустить проведения премьерного показа спектакля «Смерть и девушка», что, по его мнению, означает возвращение «советской модели цензуры». Закария обвиняет ПиС в разжигании антимиграционных настроений, а также отрицательно относится к изменению решения в вопросе принятия беженцев.

Фарид Закария напоминает, что по мнению многих наблюдателей фактическая власть находится в руках Ярослава Качинского, а не в руках нынешней премьер-министр Беаты Шидло. Политолог опасается, что «подражающий Орбану» Качинский будет пытаться установить в Польше «нелиберальную демократию». Закария подчёркивает, что на нынешнюю ситуацию повлияла партия Гражданская платформа, которая после восьми лет правления «выгорела по причине скандалов и неправильной политики» [32].

В похожем критическом ключе высказывались американские политики – приверженцы демократии и соблюдения права [33]. Схожее мнение высказывают аналитики Фонда имени Казимежа Пулаского, которые среди прочего обращают внимание на ошибки в политике по отношению к Украине [34].

Невозможным оказалось создание структур Вышеградской группы и Триморья [35]. Государства Вышеградской группы [36] – Чехия и Словакия – высказали заинтересованность в тесной интеграции с Европейским Союзом, из-за чего Польша и Венгрия отодвигаются на периферию европейских структур, а мнение, высказанное 25 августа 2017 года президентом Франции Макроном о самомаргинализации Польши в ЕС является правдивым [37].

Представляется маловероятным и сформирование блока Триморье (Адриатическое, Балтийское и Чёрное моря) – по причине существенных различий в интересах вероятных участников этой инициативы, которую можно считать временной структурой, подготовленной по случаю визита президента США в Польше в 2017 году. Более того, американцы смотрят на взаимоотношения с Польшей сквозь призму контактов с Россией, которая в американской политике играет несравнимо большую роль[38].

Литература

1. My naród!" – historyczne słowa Lecha Wałęsy w amerykańskim Kongresie [Electronic Resource] – Mode of Access: http://www.polskieradio.pl/39/156/Artykul/1285332,My-narod-%E2%80%93-historyczne-slowa-Lecha-Walesy-w-amerykanskim-Kongresie (Last Access: August 22, 2017). – Title from the Screen.
2. Sawa-Czajka E. et. al. Aspekty dyplomacji / E. Sawa-Czajka. - Warszawa: WSSMiA, 2015.
3. Polityka zagraniczna RP [/Kuźniar R., Szczepanik K.] - Warszawa: ASKON, 2002. – 491 p.
4. Wiśniewski B. Komentarz PISM: Przemówienie prezydenta Donalda Trumpa w Warszawie [Electronic Resource] – Mode of Access: http://www.pism.pl/publikacje/komentarz/nr-36-2017# (Last Access: August 21, 2017). – Title from the Screen.
5. Ciechanowski G. Polskie kontyngenty wojskowe w operacjach pokojowych 1990-1999 /G. Ciechanowski. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2010. – 382 p.
6. 12 lat w Afganistanie. Polski kontyngent w liczbach [Electronic Resource] – Mode of Access: http://www.tvp.info/18228611/12-lat-w-afganistanie-polski-kontyngent-w-liczbach (Last Access: August 22, 2017). – Title from the Screen.
7. Potocki R., Piskorski M., Hładkiewicz W. Fale Tunisami. Kontestacja arabska w latach 2010-2013. Warszawa: ECAG, 2014. – 470 p.
8. Koziej S., Brzozowski A. Strategie bezpieczeństwa narodowego RP 1990–2014. Refleksja na ćwierćwiecze / S. Koziej, A. Brzozowski // Strategia bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej. Pierwsze 25 lat. Warszawa: WCEO, 2015. – P. 17–54.
9. Piątek T. Macierewicz i jego tajemnice /T. Piątek. Warszawa: Arbitror, 2017. – 216 p.
10. Informacja Ministra Spraw Zagranicznych o zadaniach polskiej polityki zagranicznej w 2016 roku [Electronic Resource] – Mode of Access: http://www.msz.gov.pl/pl/ministerstwo/minister/wystapienia/informacja_ministra_spraw_zagranicznych_o_zadaniach_polskiej_polityki_zagranicznej_w_2016_roku (Last Access: August 22, 2017). – Title from the Screen.
11. Minister Witold Waszczykowski o priorytetach polskiej dyplomacji w 2017 roku [Electronic Resource] – Mode of Access: http://www.msz.gov.pl/pl/aktualnosci/wiadomosci/minister_witold_waszczykowski_o_priorytetach_polskiej_dyplomacji_w_2017_roku (Last Access: August 22, 2017). – Title from the Screen.
12. Bendyk E. Zemsta białych mężczyzn / E. Bendyk // Polityka, nr 1/2017. – P. 106–109.
13. Krzysztof Kokoszczyński [Electronic Resource] – Mode of Access: http://www.euractiv.pl/section/polityka-zagraniczna/news/trump-w-brukseli-wielotysieczne-protesty (Last Access: August 26, 2017). – Title from the Screen; Sylwia Arlak USA: Protesty przeciw polityce

imigracyjnej Trumpa. "Tu nie chodzi o religię" [VIDEO] [Electronic Resource] – Mode of Access: http://www.polskatimes.pl/fakty/swiat/a/usa-protesty-przeciw-polityce-imigracyjnej-trumpa-tu-nie-chodzi-o-religie-video,11741621/ (Last Access: August 26, 2017). – Title from the Screen.

14.Szczyt G-20 w Hamburgu [Electronic Resource] – Mode of Access: http://www.consilium.europa.eu/pl/meetings/international-summit/2017/07/07-08 (Last Access: August 25, 2017). – Title from the Screen.

15. G20: Ruszają protesty w Hamburgu. Szef MSW ostrzega [Electronic Resource] – Mode of Access: http://www.dw.com/pl/g20-ruszaj%C4%85-protesty-w-hamburgu-szef-msw-ostrzega/a-39510992 (Last Access: August 25, 2017). – Title from the Screen.

16. Remarks by President Trump to the People of Poland | July 6, 2017 [Electronic Resource] – Mode of Access: https://www.whitehouse.gov/the-press-office/2017/07/06/remarks-president-trump-people-poland-july-6-2017 (Last Access: August 25, 2017). – Title from the Screen.

17. Razem [Electronic Resource] – Mode of Access: http://partiarazem.pl (Last Access: August 26, 2017). – Title from the Screen.

18. «Рассказ служанки» - это дистопическая картина будущего, созданная Маргарет Этвуд, в которой власть полностью захватили религиозные фундаменталисты, а роль женщин свелась к функции служанки и «инкубаторов», предназначенных для рождения детей. «Роман и сериал были задуманы как предостережение – предостережение, которое звучит и резонирует в нас всех в особенности теперь, когда организации правого толка, подстёгиваемые победами в выборах и волной националистических настроений планируют массированную атаку на права женщин» (…). «Избрание Дональда Трампа (…) на пост президента США – это удар по тому прогрессу, который свершился за последние декады в области уравнивания шансов, а также репродуктивных прав и свобод женщин».

19. Oryginalny protest podczas wizyty prezydenta USA w Polsce. „Trump to seksista, szowinista i mizogin [Electronic Resource] – Mode of Access: https://www.wprost.pl/kraj/10063522/Oryginalny-protest-podczas-wizyty-prezydenta-USA-w-Polsce-Trump-to-seksista-szowinista-i-mizogin.html (Last Access: August 26, 2017). – Title from the Screen.

20. Donald Trump w Warszawie, a tu niespodziewany protest. Na Pałacu Kultury wyświetlili napis [Electronic Resource] – Mode of Access: http://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/7,114884,22057294,donald-trump-w-warszawie-a-tu-niespodziewany-protest-na-palacu.html (Last Access: August 26, 2017). – Title from the Screen.

21.Ministerswo Spraw zagranicznych [Electronic Resource] – Mode of Access: www.msz.gov.pl (Last Access: August 26, 2017). – Title from the Screen.

22.Polsko-amerykańskie stosunki dwustronne [Electronic Resource] – Mode of Access: http://www.msz.gov.pl/pl/polityka_zagraniczna/inne_kontynenty/ameryka_polnocna/stosunki_dwustronne_a (Last Access: August 26, 2017). – Title from the Screen.

23. Polish Culture NYC [Electronic Resource] – Mode of Access: http://www.polishculturenyc.org/indexNew.cfm?siteid=217&itemcategory=30548&priorId=0 (Last Access: August 26, 2017). – Title from the Screen.

24. Kuliński W. Polonia w liczbach: 2014 rok. Główne ośrodki polonijne [Electronic Resource] – Mode of Access: https://wirtualnapolonia.com/2013/12/30/polonia-w-liczbach-2014-rok-glowne-osrodki-polonijne (Last Access: August 26, 2017). – Title from the Screen.

25. Sawa-Czajka E. Presidential Election of 2015 in Poland. What about women? /E. Sawa-Czajka // Research in Political Sociology, vol. 23/2015. - P. 157 – 169.

26. Krawczyk K. Amerykańska Polonia głosuje na Trumpa? Wnioski są zaskakujące [Electronic Resource] – Mode of Access: http://fakty.interia.pl/raporty/raport-usa-wybory2016/aktualnosci/news-amerykanska-polonia-glosuje-na-trumpa-wnioski-sa-zaskakujace,nId,2297700 (Last Access: August 26, 2017). – Title from the Screen.

27. Ambasada I Konsulat USA w Polsce. Wiadomości i wydarzenia [Electronic Resource] – Mode of Access: https://pl.usembassy.gov/pl/news-events-pl (Last Access: August 26, 2017). – Title from the Screen.

28. RAPORT NA TEMAT PRZESTRZEGANIA PRAW CZŁOWIEKA POLSKA [Electronic Resource] – Mode of Access: https://pl.usembassy.gov/wp-content/uploads/sites/23/2017/04/hrr_pl_2016.pdf (Last Access: August 26, 2017). – Title from the Screen.

29. Ambasada I Konsulat USA w Polsce Biznes [Electronic Resource] – Mode of Access: https://pl.usembassy.gov/pl/business-pl (Last Access: August 26, 2017). – Title from the Screen.

30. Polsko-Amerikanska Izba Gospodarcza [Electronic Resource] – Mode of Access: http://www.polamchamber.com (Last Access: August 26, 2017). – Title from the Screen.

31. Amerykańska Izba Handlowa w Polsce [Electronic Resource] – Mode of Access: http://infrastruktura.um.warszawa.pl/platforma-partnerstwo-dla-klimatupartnerzy-platformy/ameryka-ska-izba-handlowa-w-polsce (Last Access: August 26, 2017). – Title from the Screen.

32. CNN ostro o PIS i Dudzie [Electronic Resource] – Mode of Access: http://www.fakt.pl/wydarzenia/swiat/material-cnn-o-polsce-fareed-zakaria-o-polsce-i-pis/5t9cmqf (Last Access: August 26, 2017). – Title from the Screen.

33. Ostrowski M., Zalewski T. Ciche dni /M. Ostrowski, T. Zalewski // Polityka, nr 14/2016. – P. 50–52.

34. ANALIZA: Główne błędy polskiej polityki zagranicznej wobec Ukrainy [Electronic Resource] – Mode of Access: https://pulaski.pl/analiza-glowne-bledy-polskiej-polityki-zagranicznej-wobec-ukrainy (Last Access: August 26, 2017). – Title from the Screen.

35. Szczyt Trójmorza w cieniu wizyty Donalda Trumpa [Electronic Resource] – Mode of Access: http://businessinsider.com.pl/polityka/donald-trump-a-trojmorze-czym-jest-ta-inicjatywa-czlonkowie/9pqycbk (Last Access: August 26, 2017). – Title from the Screen.

36. Visegrad Group [Electronic Resource] – Mode of Access: http://www.visegradgroup.eu/pl (Last Access: August 26, 2017). – Title from the Screen.

37. Kociszewski J. Macron: Polska nie decyduje o przyszłości UE. Polacy zasługują na coś lepszego [Electronic Resource] – Mode of Access: https://wiadomosci.wp.pl/macron-polska-nie-decyduje-o-przyszlosci-ue-polacy-zasluguja-na-cos-lepszego-6159002745309313a (Last Access: August 26, 2017). – Title from the Screen.

38. Crowley M. Trump readies for his turn with Putin [Electronic Resource] – Mode of Access: http://www.politico.com/story/2017/07/06/trump-readies-for-putin-face-to-face-240283 (Last Access: August 26, 2017). – Title from the Screen.

References

1. My naród!" – historyczne słowa Lecha Wałęsy w amerykańskim Kongresie [Online] – Available from: http://www.polskieradio.pl/39/156/Artykul/1285332,My-narod-%E2%80%93-historyczne-slowa-Lecha-Walesy-w-amerykanskim-Kongresie (Accessed: August 22, 2017).

2. SAWA-CZAJKA, E. (2015) *Aspekty dyplomacji*. Warszawa: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Stosunków Międzynarodowych i Amerykanistyki.

3. KUZNIAR, R., SZCZEPANIK, K. (eds.) (2002) *Polityka zagraniczna RP*. Warszawa: ASKON.

4. WISNIEWSKI, B. (2017) *Komentarz PISM: Przemówienie prezydenta Donalda Trumpa w Warszawie* [Online] – Available from: http://www.pism.pl/publikacje/komentarz/nr-36-2017# (Accessed: August 21, 2017).

5. CIECHANOWSKI, G. (2010) *Polskie kontyngenty wojskowe w operacjach pokojowych 1990-1999*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.

6. *12 lat w Afganistanie. Polski kontyngent w liczbach* [Online] – Available from: http://www.tvp.info/18228611/12-lat-w-afganistanie-polski-kontyngent-w-liczbach (Accessed: August 22, 2017).

7. POTOCKI, R., PISKORSKI, M. and Hładkiewicz W. (2014) *Fale Tunisami. Kontestacja arabska*
w latach 2010-2013. Warszawa: ECAG.

8. KOZIEJ, S., BRZOZOWSKI, A. (2015) Strategie bezpieczeństwa narodowego RP 1990–2014. Refleksja na ćwierćwiecze. *Strategia bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej. Pierwsze 25 lat*. Warszawa: WCEO, P. 17 – 54.

9. PIATEK, T. (2017) *Macierewicz i jego tajemnice*. Warszawa: Arbitror.

10. *Informacja Ministra Spraw Zagranicznych o zadaniach polskiej polityki zagranicznej w 2016 roku* [Online] – Available from: http://www.msz.gov.pl/pl/ministerstwo/minister/wystapienia/informacja_ministra_spraw_zagranicznych_o_zadaniach_polskiej_polityki_zagranicznej_w_2016_roku (Accessed: August 22, 2017).

11. *Minister Witold Waszczykowski o priorytetach polskiej dyplomacji w 2017 roku* [Online] – Available from: http://www.msz.gov.pl/pl/aktualnosci/wiadomosci/minister_witold_waszczykowski_o_priorytetach_polskiej_dyplomacji_w_2017_roku (Accessed: August 22, 2017).

12. BENDYK, E. (2017) Zemsta białych mężczyzn. *Polityka*, nr 1/2017. P. 106 – 109.

13. *Krzysztof Kokoszczyński* (2017) [Online] – Available from: http://www.euractiv.pl/section/polityka-zagraniczna/news/trump-w-brukseli-wielotysieczne-protesty (Accessed: August 26, 2017); *Sylwia Arlak USA: Protesty przeciw polityce imigracyjnej Trumpa. "Tu nie chodzi o religię" [VIDEO]* (2017) [Online] – Available from: http://www.polskatimes.pl/fakty/swiat/a/usa-protesty-przeciw-polityce-imigracyjnej-trumpa-tu-nie-chodzi-o-religie-video,11741621/ (Accessed: August 26, 2017).

14.*Szczyt G-20 w Hamburgu* [Online] – Available from: http://www.consilium.europa.eu/pl/meetings/international-summit/2017/07/07-08 (Accessed: August 25, 2017).

15. *G20: Ruszają protesty w Hamburgu. Szef MSW ostrzega* (2017) [Online] – Available from: http://www.dw.com/pl/g20-ruszaj%C4%85-protesty-w-hamburgu-szef-msw-ostrzega/a-39510992 (Accessed: August 25, 2017).

16. *Remarks by President Trump to the People of Poland* (2017) [Online] – Available from: https://www.whitehouse.gov/the-press-office/2017/07/06/remarks-president-trump-people-poland-july-6-2017 (Accessed: August 25, 2017).

17. *Razem* (2017) [Online] – Available from: http://partiarazem.pl (Accessed: August 26, 2017).

18. Margaret Eleanor Atwood's The Handmaid's Tale expresses a dystopian future with the religious fundamentalists having taken over the power worldwide and with women's functions being limited by handmaid labour and ultimate motherhood. «Both the novel and the series make precaution that resounds within us particulairly nowadays, when the right-wing groups motivated by the election victories and lead by the nationalistic sentiments plan to attack the rights of women massively». «Electing Donald Trump as a president of the USA is crack-down on the progress that has taken place over the last decades in equalizing opportunities, reproductive rights and freedoms of women» (leaders of the Razem party).

19. *Oryginalny protest podczas wizyty prezydenta USA w Polsce. „Trump to seksista, szowinista i mizogin* (2017) [Online] – Available from: https://www.wprost.pl/kraj/10063522/Oryginalny-protest-podczas-wizyty-prezydenta-USA-w-Polsce-Trump-to-seksista-szowinista-i-mizogin.html (Accessed: August 26, 2017).

20. *Donald Trump w Warszawie, a tu niespodziewany protest. Na Pałacu Kultury wyświetlili napis* (2017) [Online] – Available from: http://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/7,114884,22057294,donald-trump-w-warszawie-a-tu-niespodziewany-protest-na-palacu.html (Accessed: August 26, 2017).

21.*Ministerswo Spraw zagranicznych* (2017) [Online] – Available from: www.msz.gov.pl (Accessed: August 26, 2017).

22.*Polsko-amerykańskie stosunki dwustronne* (2017) [Online] – Available from: http://www.msz.gov.pl/pl/polityka_zagraniczna/inne_kontynenty/ameryka_polnocna/stosunki_dwustronne_a (Accessed: August 26, 2017).

23. *Polish Culture NYC* (2017) [Online] – Available from: http://www.polishculturenyc.org/indexNew.cfm?siteid=217&itemcategory=30548&priorId=0 (Accessed: August 26, 2017).

24. KULINSKI, W. (2013) *Polonia w liczbach: 2014 rok. Główne ośrodki polonijne* [Online] – Available from: https://wirtualnapolonia.com/2013/12/30/polonia-w-liczbach-2014-rok-glowne-osrodki-polonijne (Accessed: August 26, 2017).

25. SAWA-CZAJKA, E. (2015) Presidential Election of 2015 in Poland. What about women? *Research in Political Sociology*, vol. 23/2015. P. 157 – 169.

26. KRAWCZYK, K. (2016) *Amerykańska Polonia głosuje na Trumpa? Wnioski są zaskakujące* [Online] – Available from: http://fakty.interia.pl/raporty/raport-usa-wybory2016/aktualnosci/news-amerykanska-polonia-glosuje-na-trumpa-wnioski-sa-zaskakujace,nId,2297700 (Accessed: August 26, 2017).

27. *Ambasada I Konsulat USA w Polsce. Wiadomości i wydarzenia* (2017) [Online] – Available from: https://pl.usembassy.gov/pl/news-events-pl (Accessed: August 26, 2017).

28. *RAPORT NA TEMAT PRZESTRZEGANIA PRAW CZŁOWIEKA POLSKA* (2017) [Online] – Available from: https://pl.usembassy.gov/wp-content/uploads/sites/23/2017/04/hrr_pl_2016.pdf (Accessed: August 26, 2017).

29. *Ambasada I Konsulat USA w Polsce Biznes* (2017) [Online] – Available from: https://pl.usembassy.gov/pl/business-pl (Accessed: August 26, 2017).

30. *Polsko-Amerikanska Izba Gospodarcza* (2017) [Online] – Available from: http://www.polamchamber.com (Accessed: August 26, 2017).

31. *Amerykańska Izba Handlowa w Polsce* (2017) [Online] – Available from: http://infrastruktura.um.warszawa.pl/platforma-partnerstwo-dla-klimatupartnerzy-platformy/ameryka-ska-izba-handlowa-w-polsce (Accessed: August 26, 2017).

32. *CNN ostro o PIS i Dudzie* (2015) [Online] – Available from: http://www.fakt.pl/wydarzenia/swiat/material-cnn-o-polsce-fareed-zakaria-o-polsce-i-pis/5t9cmqf (Accessed: August 26, 2017).

33. OSTROWSKI, M., ZALEWSKI, T. (2016) Ciche dni. *Polityka*, nr 14/2016. P. 50 – 52.

34. *ANALIZA: Główne błędy polskiej polityki zagranicznej wobec Ukrainy* (2016) [Online] – Available from: https://pulaski.pl/analiza-glowne-bledy-polskiej-polityki-zagranicznej-wobec-ukrainy (Accessed: August 26, 2017).

35. *Szczyt Trójmorza w cieniu wizyty Donalda Trumpa* (2017) [Online] – Available from: http://businessinsider.com.pl/polityka/donald-trump-a-trojmorze-czym-jest-ta-inicjatywa-czlonkowie/9pqycbk (Accessed: August 26, 2017).

36. *Visegrad Group* (2017) [Online] – Available from: http://www.visegradgroup.eu/pl (Accessed: August 26, 2017).

37. KOCISZEWSKI, J. (2017) *Macron: Polska nie decyduje o przyszłości UE. Polacy zasługują na coś lepszego* [Online] – Available from: https://wiadomosci.wp.pl/macron-polska-nie-decyduje-o-przyszlosci-ue-polacy-zasluguja-na-cos-lepszego-6159002745309313a (Accessed: August 26, 2017).

38. CROWLEY, M. (2017) *Trump readies for his turn with Putin* [[Online] – Available from: http://www.politico.com/story/2017/07/06/trump-readies-for-putin-face-to-face-240283 (Accessed: August 26, 2017).

Ельжбета Сава-Чайка, доктор історичних наук, Вища школа міжнародних відносин та американістики (Варшава)

ПОЛЬСЬКО-АМЕРИКАНСЬКІ ВІДНОСИНИ, РІК 2017

Анотація. *Стаття змальовує сучасні американо-польські відносини та їх теперішню обумовленість у зв'язку із змінами в польській політиці після 2015 року. Зовнішня політика Польщі 1989-2015 р. була активною стосовно європейських і американських партнерів. Її уряди прагнули євроатлантичної та європейської інтеграції, тож 1999 року країна вступила до НАТО, а 2004 року до Європейського Союзу.*

В наступні роки тривали процеси поглиблення всеосяжної інтеграції та зміцнення позицій Польщі в цих структурах. Польща, Німеччина і Франція становили Веймарський Трикутник. Під час зустрічей політиків цих держав точились обговорення європейської політики, докладалися зусилля в пошуках розв'язання наявних проблем. З ініціативи Польщі та Швеції також діяло Східне Партнерство, що допомагало країнам Східної Європи

в інституціональній розбудові демократичного устрою.

Після виборів 2015 року відбулася зміна зовнішньої політики. Здійснювана зараз політика ізолює Польщу в ЄС з огляду на конфлікт навколо недемократичних заходів, що їх провадять нині керівники угруповання Права і Справедливості, що очолили державу. Можна констатувати, що Польща перебуває тепер у конфлікті з Євросоюзом і намагається зберегти добрі стосунки зі Сполученими Штатами.

Ключові слова: *зовнішня політика, польсько-американські відносини, політика, міжнародні відносини*

Elzbieta Sawa-Czajka, PhD (history), The Academy of International Relations and American Studies (Warsaw)

POLISH-AMERICAN RELATIONS IN 2017

Abstract *The paper describes contemporary American-Polish relations and their current conditions in connection with changes in Polish politics after 2015. In the years 1989-2015 Poland's foreign policy was active both towards its European as well as American partners. All governments till 2004 sought to Poland's accession to NATO, which took place in 1999 and to the European Union in 2004.*

In the years that followed, the process of European integration continued and Poland's position in the EU and NATO was strengthened. Poland, Germany and France jointly formed the Weimar Triangle. At the meetings of politicians from these countries, European politics was discussed and efforts were made to find solutions to existing problems. At the initiative of Poland and Sweden, Eastern Partnership was also active in assisting the countries of Eastern Europe in the construction of democratic processes.

The change of the country's foreign policy took place after the 2015 elections. Currently, the policy pursued is isolating Poland in the EU due to the conflicts surrounding non-democratic changes made by ruling PiS (party of Law and Justice) politicians. It can be argued that Poland is currently in conflict with the EU and is trying to maintain good relations with the US.

Keywords: *foreign policy, Polish-American relations, politics, international relation.*

УДК 32.019.52 (73+477)

Марина Бессонова,
кандидат історичних наук, доцент,
ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»
Олександр Потєхін,
доктор історичних наук, старший науковий співробітник,
ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

ПОЛІТИКА США ЩОДО УКРАЇНИ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ГРОМАДСЬКІЙ ДУМЦІ

Анотація. *У статті здійснено першу в українській історіографії спробу узагальнити ставлення українців до політики Сполучених Штатів Америки щодо України під час «гібридної» війни Росії проти України, російського озброєного вторгнення до українського Донбасу та незаконної анексії АР Крим. На підставі даних соціологічних опитувань вітчизняних та міжнародних дослідницьких інституцій виявлено українські дискурси, в яких наявна Америка (США); співвідношення про- та антиамериканських поглядів у сучасній Україні; очікування щодо американської допомоги в умовах продовження російської агресії на Сході. У ході дослідження з'ясовано, що для більшості українців саме Європа, а не Америка становить головний, набільш важливий зовнішньополітичний пріоритет. В українській громадській думці у рамках існуючої дихотомії Захід (Європа/Європейський Союз, США) – Схід (Росія) Сполучені Штати не становлять окремого суб'єкту. Америка асоціюється з Заходом у цілому, або з НАТО та іншими міжнародними інституціями. Попри критику Америки через невиконання зобов'язань Будапештського меморандуму та ненадання летальної оборонної зброї, імідж Сполучених Штатів Америки в Україні є здебільшого позитивним, ніж негативним.*

Ключові слова: *США, Україна, громадська думка, дихотомія Захід-Схід.*

Стаття є першою в українській історіографії спробою узагальнити ставлення громадської думки в Україні до політики Сполучених Штатів Америки. Зокрема, наголос зроблено на періоді після Революції гідності, за якою відбулися протизаконна анексія Росією української АР Крим та озброєне вторгнення російських військ на підтримку маріонеткових режимів Кремля на українському Донбасі. Дослідження базується на даних опитувань громадської думки, статистичних даних, матеріалах передвиборчих політичних кампаній та офіційних документах (Стратегія національної безпеки, Воєнні доктрини тощо). Також розглянуто результати експертних опитувань.

Ми залучаємо опитування міжнародних (Gallup Poll, Pew Research Center) та вітчизняних (Київський міжнародний інститут соціології, Фонд демократичних ініціатив ім. Ілька Кучеріва, Інститут Горшенина, Український центр економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова, Соціологічна група «Рейтинг») дослідницьких центрів та установ, які проводять свої дослідження, спираючись на традиційні соціологічні методи. У всіх використаних нами дослідженнях, що проводилися з весни 2014 р., було виключено окуповані Російською Федерацією та

контрольованими нею і сепаратистами території України: автономна республіка Крим та окремі райони Донецької та Луганської областей (ОРДіЛО).

Автори прагнули оцінити місце Америки (США) серед українських зовнішньополітичних уподобань. Чи існує зв'язок між США та нагальними проблемами безпеки і відновлення територіальної цілісності України ? Яке ставлення до політики США домінує з-поміж українців? Чи «присутня» Америка в українському політичному дискурсі (наприклад, у вітчизняних передвиборчих кампаніях)? Ми спробуємо оцінити місце, яке США займають серед сучасних українських пріоритетів; виявити співвідношення проамериканізму та антиамериканізму в Україні, а також реакцію українців на президентську кампанію 2016 р. у США та перші кроки політики президента Д. Трампа.

Перш, ніж спробувати відповісти на поставлені запитання, маємо звернути увагу на деякі моменти. Так, добре відомо, що традиційно українському населенню був властивий амбівалентний підхід до зовнішньополітичних орієнтацій: Європа та Росія виступали у якості двох основних векторів. Протягом довгих 1991-2013 рр. вони співіснували у суспільній свідомості без будь-якого конфлікту між ними. Взагалі, дуже важко визначити співвідношення цих векторів у свідомості українців та виявити місце США всередині або за межами цієї містичної дихотомії, яка була домінуючою до початку Революції Гідності та незаконного приєднання АР Крим до Росії на початку 2014 р.

Позитивне або негативне ставлення до Росії було головним для самоідентифікації в Україні, однак сьогоднішня Російська Федерація (РФ) швидко набуває якості «Іншого», що формує національну самоідентифікацію українців. Але США навіть найменшою мірою не розглядається громадською думкою як альтернатива Росії у свідомості українців. Аби пояснити це явище, ми пропонуємо умовно розділити українське суспільство принаймні на три групи: (а) політичні еліти – центральну та регіональну (панівний клас), що складає менше 1% населення; (б) творча сила (середній клас, потенціальний чи фактичний) – 15-20% за різними критеріями; (в) більшість населення (парадоксально, але близько 60% українців постійно визначають себе як «середній клас» на противагу «бідним»).

У всіх згаданих групах геополітичні міфи, згідно з якими світ – це арена боротьби гігантів (США, РФ, Китаю), як і раніше, широко поширені. Важливо, що у сприйнятті українців Європа відсутня у цій «всесвітній війні за владу». Для еліти в Україні пошук іноземного «господаря» є цілком природним станом, що підтверджується, зокрема, неймовірним інтересом їхніх представників до зміни Адміністрації у Вашингтоні у січні 2017 р. Багато представників другої групи досить скептично ставляться до реальної можливості отримати вирішальну підтримку з-за кордону, але всі розуміють необхідність американської допомоги, хоча б політичної, в умовах російського збройного вторгнення в Україну. «Гібридна» війна, спонсорована Росією агресія на Донбасі, є стрижневою проблемою у громадській думці сучасної України. Представники так званої «партії миру» (залишки кланів Кучми-Януковича, та головним чином – лідери колишньої Партії регіонів, тепер представлені в парламенті Опозиційним блоком – Ю. Бойко, О. Вілкул, С. Льовочкін, М. Добкін, В. Новинський, «незалежні» на кшталт В. Рабиновича або Є. Червоненка та інші.) в Україні досі мають відчутний політичний вплив на Сході і Півдні України. Втім, їхній вплив на зовнішньополітичні уподобання своїх прихильників є дуже обмеженим. Навіть

будучі власниками провідних засобів масової інформації, вони не можуть відкрито ставати на бік ворога. Війна істотно зруйнувала ідеалізований привабливий образ неіснуючої Росії серед основних категорій виборців В.Януковича / Опозиційного блоку, для яких тепер ані ЄС, ані США не можуть замінити РФ (для старшого покоління це радше Радянський Союз, аніж його правонаступниця). Населення зараз також поділяється на дві великі групи – людей, які вважають війну своєю особистою справою, та «спостерігачів», які чекають будь-якого результату. Втім, в обох групах США не займають значного місця як вирішальній або навіть значущий чинник закінчення російсько-української війни.

Америка у контексті сучасних українських суспільних пріоритетів

Для розуміння ставлення українців до Сполучених Штатів Америки варто враховувати поточні події у нашій країні. Оцінюючи місце США у сприйнятті українців, ми знаходимо чимало фактів, які свідчать, що ця країна не займає високих пріоритетів у громадській думці. Основний інтерес українців зосереджено на внутрішніх справах, зокрема на економічному розвитку та реформах; військовому протистоянні з підтримуваними Росією сепаратистами на Сході та російською окупацією Криму; корупцією та низькими соціальними стандартами.

Останні опитування різних науково-дослідних інституцій показують, що найвищим пріоритетом, тобто проблемою, яка найбільше турбує українців, є війна та окупація ОРДіЛО. Так, серед проблем, які найбільше хвилюють українців, перше місце посідало врегулювання ситуації на Донбасі та досягнення миру: у грудні 2015 р. 78,5% респондентів обрали цей варіант відповіді, у травні 2016 р. – 72%, у грудні 2016 р. – 75% [1]. Результати загальнонаціонального опитування, проведеного у грудні 2016 р., показують, що українці вважають, що уряд повинен зосередитися на таких основних цілях: досягти миру на Донбасі (75%); регулювати ціни, особливо – знизити комунальні тарифи (56%); стимулювати економіку, створюючи сприятливі умови для бізнесу (48%); боротися з корупцією (46%) [2]. У травні 2016 р. питання зовнішньої політики та міжнародних відносин навіть не увійшли до першої п’ятірки. Так, відносини з Росією зайняли 6 місце, а відносини з ЄС – 9 місце [1]. У грудні 2016 р. питання інтеграції до ЄС були лише на 12-му місці серед актуальних пріоритетів українців.

Питання національного будівництва та патріотизму наразі є дуже важливими для українців. Незважаючи на всі труднощі, більшість українців (67% за даними дослідження, проведеного у 2015 р.) пишаються тим, що є громадянами своєї держави [3]. У серпні 2016 р. майже половина населення (49%) була впевнена, що Україна може подолати проблеми та труднощі у довгостроковій перспективі, 17% сподівалися, що це станеться упродовж найближчих років. Втім, 24% вважали, що Україна не зможе зробити це взагалі [4].

Серед основних рушійних сил українських реформ Захід загалом (без розподілу між Європою/ЄС та Сполученими Штатами) зайняв лише четверте місце (21% опитаних погоджувалися з цим у грудні 2016 р.) після вітчизняних уряду (33,5%), президента (29,5%), неурядових організацій та волонтерів (23%). Отже, українці більше покладаються на самих себе у вирішенні внутрішніх проблем. З іншого боку, порівняно з липнем 2015 р., сподівання на Захід як рушій українських реформ майже подвоїлися: з 11,5% до вже згаданих 21% [2].

Ставлення щодо іноземного залучення до вирішення українських проблем є суперечливим. Опитування показали зростаючу віру українців у здатність своєї

країни вижити без допомоги іноземних держав. І тут повернемося до згаданої вище дихотомії Захід (Європа та США) – Схід (Росія). Наприклад, у 1991 р. 37% населення було переконане, що Україна може вижити лише із західною економічною допомогою, у 2006 р. таке ставлення зменшилося до 14,3%, у 2011-2016 рр. було незначне підвищення цього показника – відповідно 18% і 19%, але все одно залишилося майже наполовину нижче, ніж у 1991 р. Аби зробити цю картину чіткішою, додамо, що думка щодо необхідності допомоги з боку Росії явно демонструє протилежну тенденцію: кількість прихильників такої точки зору зросла в період 1991-2011 рр. з 32% до 40,4%, станом на 2016 р. цей показник зменшився майже вчетверо – лише 11,2 % українців погоджувалися з цим твердженням. У всякому разі, українці повністю усвідомлюють проблеми своєї країни, і вважають, що Україна може вижити без допомоги з боку Заходу (47% респондентів), а тим більш – Росії (68%) [4].

Якщо аналізувати зовнішні загрози та місце США з-поміж них, то варто зазначити, що країна, яка представляє найвищу загрозу сьогоднішній України – це Росія. Це підтверджує ряд загальнонаціональних, а також міжнародних опитувань. Як приклад, використаємо результати опитування *Gallup poll* (літо 2015 р.), згідно з яким українці вважали найбільшою загрозою для своєї країни Росію (52%), у той час як росіяни бачили таку загрозу у Сполучених Штатах (64%) [5]. Тож, зараз серед зарубіжних країн, які б згадувалися респондентами як такі, що ставлять загрозу для України, Америка відсутня.

Восени 2014 р. більшість українців вважали, що важливішими для країни є тісні відносини з Європейським Союзом та США – навіть якщо це може спричинити шкоду відносинам з сусідньою Росією, ніж мати близькі відносини з Росією та ризикувати пошкодити відносини України з Заходом. Якщо порівнювати дані про ставлення до ЄС та до США, то 43% українців зазначають, що важливо, щоб їхня країна мала тісні зв'язки з ЄС, навіть якщо це шкодить відносинам з Росією, і лише 37% обрали близькі відносини з США на противагу Росії. Оскільки кількість прихильників можливості одночасних тісних відносин з Росією та ЄС та, інший варіант, з Росією та США – однакова (по 27%), це яскраво відображує пріоритетність для українців відносин з ЄС, аніж із США [6]. Якщо порівняти схвальну оцінку ЄС, або Німеччини (як лідера ЄС) та США, запропоновану в опитуванні *Gallup poll*, ми бачимо, що українці віддають більшу перевагу ЄС (2013 р. – 41%, 2014 р. – 46%) та Німеччині (2013 р. – 48%, 2014 р. – 41%), ніж США (2013 та 2014 рр. – 38%) [7].

Для більшості українців саме Європа, а не Америка становить головний зовнішньополітичний пріоритет. Згідно з даними загальнонаціонального опитування, проведеного у грудні 2016 р., 58% респондентів підтримали вступ до ЄС як основний вектор інтеграції України (у 2013 р. таких було 47%), на противагу до цього кількість прибічників іншого вектору, а саме приєднання до Росії в Євразійському митному союзі, скоротилося з 36 до 11% [8]. Київський міжнародний інститут соціології підтвердив, що проєвропейські настрої в Україні зросли після подій лютого 2014 р., тобто ці зміни відбулися як реакція на російську агресію [9]. Згідно з опитуванням, якби у лютому 2017 р. відбувся референдум про те, чи має Україна приєднатися до Європейського Союзу, 49% жителів України проголосували б за вступ України до ЄС, 28% були б проти, а решта 23% – не визначилися б або не взяли участь у голосуванні. Якщо ті, хто ще не вирішив

голосувати «за» чи «проти», не прийшли б на референдум (це цілком вірогідно), а проголосували б близько 77% всіх, хто має право голосу, то голоси мали б розподілитися наступним чином: 64% – за вступ до ЄС, 36% – проти [10].

Загалом, серед зовнішньополітичних орієнтацій українців США не потрапили до першої трійки, яку традиційно обіймають ЄС, Росія та країни СНД (без РФ). Ряд досліджень у 2002-2015 роках підтверджують, що Сполучені Штати як пріоритетний напрямок зовнішньої політики України були обрані дуже незначною кількістю респондентів. Наприклад, погодилися з думкою про те, що США є пріоритетним напрямом зовнішньої політики України лише 1,2% (листопад 2012 р.), 1,1% (квітень 2014 р.), 6% (березень 2015 р.) та 3,4% (грудень 2015 р.) респондентів, які брали участь в опитуванні [11, С.45].

Окремо слід звернути увагу на оцінки експертів щодо динаміки стану двосторонніх відносин між Україною та США. У нас є підстави вважати, що позиція експертів близька до поглядів представників другої групи українців (творча сила або середній клас), або, принаймні, не суперечать їм [12]. Ми використовуємо результати восьми експертних опитувань, проведених Центром миру, конверсії та зовнішньої політики України за стандартною програмою (використовується з 1997 р.) з чотирма групами осіб, що займаються аналізом, плануванням та вивченням зовнішньої політики України і політики безпеки, а також приймають політичні рішення (працівники органів державної влади, у першу чергу МЗС України, державні військові, аналітичні центри та експерти з неурядових організацій, університетів, журналістів) з основних регіонів України – Центру (перш за все – Київ), Схід, Захід, Південь.

У таблицях наведені дані за 2008-2015 рр., які показують думки експертів з приводу таких питань як двосторонні відносини України з іншими країнами чи міжнародними організаціями та вплив іноземних партнерів на Україну. На прикладі показників, які стосуються не тільки США, можна побачити зміни, що відбувалися у позиції українського експертного середовища щодо Сполучених Штатів у названих вимірах.

Табл. 1. Вкажіть 3-4 учасників міжнародних відносин (країни, союзи держав, міжнародних організацій тощо), які є найважливішими для України в плані розвитку успішних двосторонніх відносин (%)

Рік / країна, організація тощо.	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
США	68,5	56	47,6	66,7	65,9	67,5	90	89
НАТО	70,4	60	45,2	54,8	38,3	0	62	62
МВФ	5,5	2,4	5,6	9,5	10,6	5	10	22
ЄС	81,5	78	85	88,1	89,3	90	90	77
Польща	11,1	16	23,8	14,3	21,3	17,5	47	44
Росія	55,5	72	64,3	59,5	59,5	70	10	0

Табл. 2. Вкажіть 3-4 учасників міжнародних відносин (країни, союзи держав, міжнародні організації тощо), з якими Україна розвиває відносини найбільш успішно (%)

Рік / країна, організація тощо.	**2008**	**2009**	**2010**	**2011**	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**
США	55,5	26	4,8	19	0	7,5	76	75
НАТО	16,7	10	9,5	11,9	4,2	12,5	25	26
МВФ	14,8	8	11,9	2,4	0	0	3	39
ЄС	27,8	38	36	45,2	8,5	50	59	55
Польща	57,4	44	21,9	50	36,2	35	68	63
Росія	0	12	61,9	28,6	2,1	5	0	0
Немає таких держав чи організацій взагалі	25,9	20	21,4	26,1	17,0	22,5	0	0

Табл. 3. Вплив іноземних партнерів на прийняття державних рішень в Україні (%)

Рік / країна, організація тощо	**2008**	**2009**	**2010**	**2011**	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**
США	73	40	31	41	30	37,5	79	85
НАТО	10	0	0	0	0	0	6	7
МВФ	12	48	92	68	44	37,5	64	70
ЄС	48	60	31	57	52	75	86	83
ОБСЄ	0	0	0	0	3	0	0	0
Росія	90	96	95	93	88	100	55	44

Як ми бачимо, експертна оцінка відносин України з США та пріоритетності цих відносин значно відрізняється від загального ставлення українського населення. Ми вважаємо, що експерти краще розуміють важливість підтримки України з боку США.

За даними досліджень Фонду «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва, Сполучені Штати не займали центральне місце у питаннях можливих варіантів забезпечення безпеки України. Головний пріоритет у період 2007-2016 рр. був поділений між наступними можливими варіантами: (1) нейтральний статус України (мінімум у грудні 2014 р. – 20,9%, максимум у квітні 2012 р. – 42,1%); (2) об'єднання з Росією та іншими країнами колишнього Радянського Союзу (мінімум у грудні 2016 р. – 6,4%, максимум у грудні 2007 р. – 31,3%); або (3) вступ до НАТО (мінімум у квітні 2012 р. – 13%, максимум у грудні 2014 р. – 46,4%). У 2014-2016 рр., коли в опитуванні серед альтернатив був запропонований варіант «військовий альянс із США», він отримав менше 4% (мінімальний у травні 2014 р. – 1,5%, а максимум у грудні 2016 р. – 3,9%) [8] .

В українській громадській думці у рамках згаданої дихотомії Захід-Росія Сполучені Штати не становлять окремого суб’єкту у громадській думці. Америка асоціюється з Заходом у цілому, або з НАТО та іншими міжнародними інституціями.

Як добре відомо, на пострадянському просторі ставлення до НАТО було дуже суперечливим. Частка населення колишніх радянських республік, яка позитивно сприймає Росію (бо в ній бачить у першу чергу колишній СРСР), негативно ставиться до НАТО. З іншого боку, та частина населення пострадянських

суспільств, котрі віддають перевагу віддаленню від Росії, ставляться до НАТО позитивно, а приєднання до Альянсу розглядають як найпростіший шлях до вступу до ЄС. В Україні з 1991 р. проблеми безпеки, а також ставлення до НАТО як колишнього «ворога» були в центрі уваги громадської думки, ця проблема заслуговує на окреме комплексне дослідження. У даній публікації спробуємо узагальнити ситуацію лише за останні кілька років.

З 2014 р. в українському суспільстві орієнтація на вступ до НАТО переважає як найкращий спосіб забезпечити національну безпеку України. Порівняно з 2012 р. частка тих, хто вважає цей шлях кращим, ніж інші варіанти убезпечення, збільшився більш ніж утричі: з 16,2% у квітні 2012 р. до 47,8% у травні 2016 року (від загальної кількості тих, хто готовий йти на референдум, присвячений питанню вступу до НАТО). Серед 62,2% респондентів, які заявили у грудні 2016 р. про готовність йти на референдум, 71,5% готові голосувати за вступ України до НАТО [8]. В останні роки регіональний розподіл підтримки вступу до НАТО різко змінився. Так, у 2012 р. єдиним макрорегіоном, де відносна більшість підтримувала членство в НАТО, був Захід України: там 37% підтримували членство в НАТО, а 34% – неприєднання. В інших регіонах частка тих, хто був орієнтований на НАТО як гарантію безпеки, становив від 1% (Донбас) до 14% (Центр) [13].

Прихильність до НАТО почала зростати у всіх макрорегіонах України з 2014 р. Найбільш значна переорієнтація відбулася у громадській думці макрорегіонів Схід і Донбас. За даними опитування травня 2016 р. на Сході України членство в НАТО як гарантію безпеки обрали 29% респондентів (у квітні 2012 року – 1,7%), на Донбасі – 24,4% (у квітні 2012 р. – 0,8%) [13]. Результати одного з останніх досліджень показують, що якщо референдум щодо вступу України до НАТО відбувся б у лютому 2017 р., та всі, хто визначився за що віддати свій голос, з'явилися би до урн, то явка склала б близько 73%, а голоси учасників розподілилися наступним чином: 57% – за вступ до НАТО, 43% – проти [10]. Зростаюча підтримка членства в НАТО супроводжується розчаруванням у ідеї неприєднання та іншої ідеї, яка виглядає в умовах війни безглуздою – військового союзу з Росією та іншими країнами СНД. Вступ до НАТО в Україні зараз розглядається у схожому контексті, що свого часу в Польщі та країнах Балтії – головна ідея пов'язана скоріше не зі вступом до альянсу як таким, а з необхідністю захищати і віддаляти власну країну від Росії. Отже, у цьому випадку НАТО (що прямо асоціюється з Америкою) в українській громадській думці є більш пріоритетним та важливим, ніж власне США.

США в українському суспільно-політичному дискурсі

За різними опитуваннями українці в основному позитивно оцінюють Америку. І це, на наш погляд, відображає більшою мірою толерантне ставлення населення нашої держави до інших країн, народів, національностей, ніж специфічне бачення якихось привабливих для українців рис американської нації чи політики Вашингтону.

Згідно з опитуванням дослідницького центру *Pew Research Center*, яке проводилося в рамках проекту *Global Opinions* (опитування в Україні проводилися лише у 2014 і 2015 рр.), українці мають дуже позитивну думку про США. Наприклад, на запитання «Чи поважає уряд США особисті свободи свого народу?», більшість українських респондентів дали позитивну відповідь (65% у 2014 р. та 72% у 2015 р.). Це ж опитування показало, що українці мають стабільно схвальне

сприйняття США: кількість таких респондентів становила 68% (2014 р.) та 69% (2015 р.), тоді як кількість тих, хто має несприятливу думку, трохи зменшилась у цей період - з 25% (2014 р.) до 22% (2015 р.). З іншого боку, у світовій громадській думці, і з-поміж українців у тому числі, завжди існує більш критичне ставлення до американського президента, ніж до країни, лідером якої його обрали. Так, 54% українців у 2014 р. та 51% у 2015 р. довіряли американському президенту, у той час як висловили недовіру 38% як у 2014 р., так і у 2015 р. (у час проведення опитування це був Б. Обама) [14].

Нові опитування також показують здебільшого позитивне ставлення українців до США та більш негативне ставлення до американського лідера. У лютому 2016 р. у дослідженні Інституту Горшеніна (Україна) респонденти мали визначити своє «добре» або «погане» ставлення до окремих країн (при наявності варіанту відповіді «важко відповісти»). У рейтингу позитивних оцінок США зайняли, отримавши 62,8% прибічників, місце після Польщі, Грузії, Канади, Німеччини, Франції, Туреччини, та випередивши Китай (58,5%) та цілком закономірно державу-агресора – Росію (28,4%). У тому ж опитуванні респондентам пропонували висловити довіру чи недовіру декільком очільникам держав. Тогочасний американський президент Б. Обама отримав 26,6% позитивних відповідей та 54,6% негативних реакцій, але якщо порівнювати з російським лідером (який отримав 87,7% негативних і лише 6,8% позитивних оцінок), то це можна вважати непоганим результатом [15].

Сполучені Штати є для українців однією з привабливих країн для імміграції. Навіть неповні наявні дані показують, що США потрапляють до п'ятірки країн світу – лідерів бажаної міграції. Відповідно до даних лютневого 2016 р. опитування Інституту Горшеніна респонденти, які мали можливість обрати 2 варіанти відповідей (отже, більше ніж одну країну) на запитання «Чи хотіли би Ви, поїхати на постійне місце проживання до іншої країни, якщо так, то куди саме?" 68,4% українців обрали відповідь «хотіли б залишитися в Україні», 4% обрали б США (четверте місце після Німеччини (5,3%), Канади (5,2%) та Польщі (4,5%)) [15].

Наведемо ще кілька відомостей. Із часів здобуття Україною незалежності у міграційних процесах переважали економічні причини, викликані не тільки пошуком роботи, а й з метою отримання освіти. За даними ЮНЕСКО, за період з 2000 по 2012 рік кількість українських студентів за кордоном зросла більш ніж у чотири рази і досягла 37 тисяч. У 2013/2014 навчальному році за кордоном навчалися навчалося 47 724 українських громадян, серед них – 1,5 тис. у США (більше, ніж у Іспанії, Франції та Великобританії, але менше, ніж у Польщі (15 тис.), Німеччині (9 тис.), Росії (6 тис.), Канаді (2 тис.) [16]. Тож широкий загал українців здебільшого позитивно сприймає США.

В українській політиці відносини із США є одним з найбільш обговорюваних питань. Наведемо оцінки українських експертів щодо стану відносин України із США – Таблиця 4 [12].

Табл. 4. Характеристика якісного статусу відносин України з США: 2008-2015 роки (%) (загальний відсоток перевищує 100%, оскільки експерти могли обрати декілька характеристик)

Рік / характеристика	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015

Зближення	33,3	4	9,5	4,8	0	5	78	68
Відчуження	0	22	45,2	38	57,4	25	1	0
Стабільність, збереження статус-кво	55,5	46	42,8	38	6	20	21	23
Інтеграція	0	0	0	0	0	2,5	2	2
Стагнація відносин	7,8	24	28,6	23,8	38,3	42,5	1	0
Сателітна залежність України	9,8	12	4,8	9,5	0	2,5	11	16
Рівноправне партнерство	7,4	0	2,4	4,8	0	0	8	5
Нерівноправне асиметричне партнерство	35,2	34	40,5	9,5	29,8	27,5	26	34
Конкуренція, протистояння	3,7	0	2,4	0	6,4	2,5	0	0
Напруженість	0	2	16,6	4,8	38,8	20	0	0
Ворожнеча	0	0	0	0	0	0	0	0
Взаємна залежність	3,7	0	0	0	2,1	0	3	3
Відносини клієнт-патрон	35,2	38	33,3	21,4	2,1	25	23	29

Тож, експертні оцінки американської ролі у двосторонніх та міжнародних відносинах не завжди збігаються із думкою більшості населення.

Варто звернути окрему увагу на виборчі програми кандидатів в українську владу під час останніх парламентських та президентських кампаній, в яких знайшлося місце і для США. Підтвердженням цього є офіційні політичні програми, розміщені на сайті Центральної виборчої комісії України [17]. Розглянемо період 2010-2014 рр.: президентські (2010 та 2014 рр.) та парламентські (2012 та 2014 рр.) перегони.

Відмітимо, що після подій Євромайдану 2013-2014 рр. 58% українців позитивно ставилися до виборів: вони вважали, що вибори покращать ситуацію в Україні. За даними опитувань громадської думки перед президентськими виборами 2014 р., цінність демократії була значно вищою, ніж до президентських виборів 2010 року. У травні 2014 р. 61% респондентів вважав демократію найбільш бажаним типом політичної системи в Україні, тоді як прибічників авторитаризму було істотно менше – 16%. Для порівняння: у грудні 2009 р. демократії віддавали перевагу 37% українців, а авторитаризмові – 30%. Такі зміни в українському суспільстві відбулися й у ставленні до такої «західної» цінності, як «свобода»: у травні 2014 р. були готові заради особистої свободи та гарантій дотримання всіх громадянських прав терпіти певні матеріальні труднощі 46.5%, а у грудні 2009 р. – лише 35% [18].

Як президентські, так і парламентські виборчі кампанії 2014 р. в Україні відзначалися збільшенням «раціональної» складової мотивації для голосування: головним чинником вибору були ідеї та пропозиції передвиборної програми кандидатів (48,6%) [19]. Так, експерти підкреслювали, що зовнішньополітичні уподобання кандидатів вплинули на рішення виборців у 2014 р. [18]. Але аналіз виборчих програм показав їхню надобережність у цих питаннях. Пряме згадування міжнародної складової та, зокрема, Сполучених Штатів було доволі незначним

(особливо під час парламентських виборів): основна увага приділялася Європі (ЄС) та Росії (СНД).

У програмах провідних політичних партій, які потрапили до парламенту або були дуже активними під час передвиборної кампанії, стратегічне партнерство з США як одне із завдань майбутньої зовнішньої політики було блюзнірські оголошено Партією регіонів (2012 р.). Її наступник – Опозиційний Блок (2014 р.) також згадав США у своїй програмі: у контексті посередництва у мирних переговорах щодо ситуації на Сході України. У виборчих програмах політичних партій частіше згадувались міжнародні організації, в яких США грають провідну роль. Перш за все це – НАТО, МВФ та СОТ. Приєднання до НАТО було оголошено політичною метою «Нашої України» у 2012 р., «Свободи» та «Батьківщини» – у 2014 р. Політична партія «Правий сектор» зазначила у своїй програмі співпрацю з НАТО (2014 р.). Протилежної точки зору дотримувалася КПУ, яка у своєї програмі пообіцяла своїм виборцям: «Поставимо надійну завісу проНАТОвським задумам» (2014 р.) [17].

Огляд ставлення до зовнішньополітичних питань, який представлений у передвиборних програмах кандидатів у президенти, показує, що майже всі кандидати були в основному орієнтовані на відносини з Європою та Росією, а не США. Ми можемо знайти дуже мало згадок про США або міжнародні організації, які в українській громадській думці тісно пов'язані з США. Наприклад, були обіцянки: забезпечити стратегічне партнерство із США та ЄС (Янукович, 2010 р.); укласти двосторонні угоди з США та Великобританією щодо військової допомоги у разі військової агресії проти України (Тягнибок, 2010 р. та 2014 р.); побудувати партнерські відносини з США та Китаєм (Яценюк, 2010 р.); зробити стратегічними партнерами нейтральної України ЄС, Китай, Індію, Бразилію, Японію, США (Богословська, 2010 р.); налагодити співпрацю з США та Великобританією як гарантами безпеки і територіальної цілісності України та поглибити торговельно-економічне співробітництво з США, Китаєм, Південно-Східною Азією та арабським світом (Ярош, 2014 р.); забезпечити стратегічне партнерство з США, країнами ЄС (Коновалюк, 2014 р.); переконати наших союзників – США, ЄС та НАТО оснастити українську армію новітніми технологіями та зброєю (Ляшко, 2014 р.). Виборчі програми лівих кандидатів включали традиційну критику США і нагадували деякі радянські кліше (наприклад: «припинення згубних для країни, кабальних кредитних відносин з МВФ», «перші кроки нової-старої влади засвідчують що вона діє за старими рецептами в інтересах багатіїв і на вимоги Америки, Європи…» (Симоненко, 2014 р.) [17].

При огляді ставлення українців до США на сучасному етапі варто звернути увагу і на американську оцінку та реакцію щодо війни на Сході України, яка в останні більш ніж три роки є нагальним пріоритетом. Як це було під час Помаранчевої революції (2004 р.) та Революції гідності (2013 р.) серед проросійські орієнтованих українських громадян була дуже поширеною думка про «західний (а саме американський) слід». Подібними є й підходи до подій 2014-2017 рр. на Сході України. Наприклад, у грудні 2015 р. 20,2% респондентів вважали конфлікт на Сході України «боротьбою між Росією і США за сфери впливу, що ведеться на території України», тоді як 49% оцінювали це як «загарбницьку війну Росії проти України» [11, С.17].

Українці в основному позитивно оцінюють позицію США щодо російсько-української війни. За даними опитування липня 2015 р. американську позицію схвалювали 46% респондентів, а негативно оцінювали – 35%. Втім, існують також значні регіональні відмінності. Політика та позиція США отримали найбільш сприятливу реакцію на Заході (69%) та в Центрі (55%) України, проте на Півдні, Сході та Донбасі переважають негативні оцінки – 48%, 45% та 54% відповідно. Якщо порівнювати зі ставленням до політики ЄС у контексті російсько-українського конфлікту, то вона позитивно розглядається в усіх макрорегіонах, крім Донбасу, де 46% негативно сприймають дії ЄС, а лише 36% – позитивно [20].

Варто звернути увагу і на наступний момент. Кінець біполярного протистояння та розпад Радянського Союзу не призвів до повного зникнення радянського традиційного світогляду, одним з компонентів якого був антиамериканізм [21]. Нинішнє негативне ставлення до НАТО сформоване радянськими стереотипами про цей альянс. Згідно з низкою опитувань, на запитання «Чому Ви проти вступу України до НАТО?» серед тих, хто не підтримує вступу до Альянсу, найбільш популярними були відповіді (респонденти можуть обрати не більше 3 категорій): «Це може спричинити залучення України до військових операцій НАТО» (62,6% у квітні 2012 р., 50,3% у липні 2015 р.); «НАТО є агресивним імперіалістичним блоком» (46% у квітні 2012 р., 36,6% у липні 2015 р.); «Це руйнує відносини з Росією» (23,2% у квітні 2012 р., 14,2% у липні 2015 р.), «Іноземці та іноземний капітал будуть панувати в Україні» (23,8% у квітні 2012 р., 28,6% у липні 2015 р.) та «Західна культура та мораль поширюватимуться Україною» (6,6% у квітні 2012 р., 14,2% у липні 2015 р.) [22]. Регіональні відмінності підтверджуються статистикою: серед респондентів негативно налаштованих щодо НАТО як «агресивного імперіалістичного блоку» досі більшість є представниками Півдня (49%) та Сходу (40, 6%). Антиамериканські погляди висловлюються переважно прихильниками лівих сил, політична вага яких неухильно занепадає. Найчастіше антиамериканські гасла використовуються для декларування всіх видів опору вступу України до НАТО, розширення НАТО на схід, вступу України до СОТ та МВФ. Такі оцінки дуже близькі до риторики радянських часів: «рецепти Міжнародного валютного фонду», «тиск керівництва США», «запобігання формуванню однополярного світу», «вимоги Міжнародного валютного фонду спрямовані на колонізацію України з боку США», «політична залежність України від США», «міжнародний спекулятивний капітал» та ін.

У цілому, в Україні проамериканські та антиамериканські погляди співіснують, вони активізуються представниками різних політичних сил, які переслідують однакову мету – привернути увагу «своїх» виборців. Загалом, імідж США в Україні є більш позитивним, ніж негативним. Але для українців Америка – це ані Святий Храм на пагорбі, ані джерело вирішальної підтримки у боротьбі за виживання як незалежної держави, ані серйозна альтернатива Росії (як ворога), чи ЄС (як партнера).

Українсько-американські відносини та президентська кампанія 2016 р. у США

Для розуміння місця США в українській державній політиці звернемося до низки офіційних документів: законів України, указів Президента, Стратегій національної безпеки та ін. Аналіз їхнього змісту підтверджує, що для України пріоритетну політичну важливість становлять європейські та євроатлантичні

структури (НАТО), аніж США. У різних редакціях чинних законів України «Про основи національної безпеки України» (2003 р., зі змінами) [23] та «Про засади внутрішньої та зовнішньої політики» (2010 р., зі змінами) [24] основна увага приділяється Європі та НАТО. Так, у попередніх версіях обох законів був підкреслений позаблоковий статус України, але в останніх версіях (зміни, що вносилися з 2014 р.) було проголошено відмову від позаблоковості та декларувалася мета – вступити до НАТО.

Позаблоковий статус України був задекларований і в Указі Президента України «Про Воєнну доктрину України» (прийнятий у 2004 р. Л. Кучмою, втратив чинність у вересні 2015 р.) [25]. У новій Воєнній доктрини України (фактично з вересня 2015 р.), яка була прийнята в умовах війни на Донбасі, на перший план знову вийшли згадки про НАТО (43 рази по тексту документу) та ЄС (16 разів). У новому документі про США мова прямо ведеться лише у двох випадках: при поясненні основних тенденцій, які впливають на формування та розвиток безпекового середовища у світі (зокрема, згадується «загострення протистояння між США та Російською Федерацією»), та вдруге, при констатації факту, що зовнішньополітичні умови не сприяють врегулюванню збройного конфлікту на Сході України, і більш конкретно: «… Україна може розраховувати насамперед на власні сили та підтримку США, держав-членів ЄС і НАТО, які вважають, що збереження незалежності та територіальної цілісності України є одним із визначальних факторів забезпечення світової та регіональної стабільності» [26]. НАТО багато разів згадується у тексті доктрини, зокрема у контексті прагнення України реформувати власну армію, поглиблювати співпрацю з НАТО та, нарешті, приєднатися до Альянсу.

У різних редакціях Стратегії національної безпеки України можна простежити еволюцію українського бачення ролі США для національної безпеки нашої країни: від *розширення співпраці з США* (2007 р.) до *розвитку діалогу та співробітництва між Україною та США* [27] в рамках Хартії США – Україна про стратегічне партнерство (2008 р.) і, нарешті, *поглиблення стратегічного партнерства з США* як гарантом міжнародної безпеки в євроатлантичному регіоні, що розглядається як основний пріоритет зовнішньої політики України (2015 р.) [28].

Українсько-американські двосторонні відносини регулювалися на травень 2015 р. 144 документами (договорами, угодами, меморандумами тощо) [29]. У 2014-2017 рр. найбільш обговорюваним в українському суспільстві та найчастіше згадуваним українськими політиками, експертами та аналітиками документом був Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ), підписаним Україною, США, Російською Федерацією та Великою Британією (1994 р.). відомий як Будапештський меморандум. Три ядерні держави взяли на себе зобов'язання поважати незалежність і суверенітет та існуючі кордони України; утримуватись від загрози силою чи її використання проти територіальної цілісності чи політичної незалежності України; утримуватись від економічного тиску, спрямованого на те, щоб підкорити своїм власним інтересам здійснення Україною прав, притаманних її суверенітету і таким чином отримати будь-які переваги [30].

Після незаконної анексії української АР Крим Російською Федерацією у 2014 р. в українському суспільстві та істеблішменті поширилася критика США як підписанта Будапештського меморандуму, який не виконав своїх зобов'язань.

Звернення до Сполучених Штатів як гаранта українського суверенітету та територіальної цілісності було проголошено українським парламентом 28 лютого 2014 р., коли тільки починалися події у Криму [31]. Основні очікування стосовно того, що Америка має допомогти, були пов'язані з реакцією НАТО, яка принаймні мала продемонструвати волю до військово-політичної підтримки України [32].

Окрім того, критика Сполучених Штатів з боку українців ґрунтувалася на невиконанні намірів, задекларованих у Хартії Україна – США про стратегічне партнерство, підписаної у грудні 2008 р. [33]. У Хартії підкреслювалася американська зацікавленість в убезпеченні та збереженні територіальної цілісності України, декларувалося співробітництво в галузі оборони та безпеки, і навіть йшлося про потенційне членство України в НАТО.

Нині українські очікування пов'язані не з деклараціями принципів, а з необхідністю американської військової допомоги для відбиття російської військової інтервенції на український Донбас. Питання про доступність американського високотехнологічного озброєння до України обговорювалося як в США, Європі, так і в Україні. За даними дослідницького опитування *Pew research*, яке проводилося серед країн-членів НАТО (2015 р.) [34] думка американців з цього приводу розділилася: 46% підтримують передачу зброї, 43% – проти. Європейські союзники Америки віддають перевагу економічній допомозі Україні та економічним санкціям, які накладаються на Росію – такої думки в середньому дотримуються 70% респондентів з різних країн Європи (максимум підтримки продемонстрували поляки – 77%, мінімум італійці – 44%). Тих, хто підтримує надання з боку НАТО озброєнь Україні менше – у середньому це 41% респондентів (максимум – поляки 50%, мінімум – німці 19%). Незважаючи на бажання та високі очікування українців стосовно військової допомоги, більшість українських громадян скептично ставиться до перспектив прямої американської військової допомоги. Але ця проблема залишається актуальною у ставленні української громадськості до США.

Найбільші очікування традиційно спрямовані на американського президента – головну посадову особу, з якою пов'язана зовнішня політика США. Звичайно, особливу увагу Америці приділяють під час президентських виборів. Вибори 2016 р. не були винятком. Наведемо деякі дані, які демонструють стан громадської думки в Україні з цього приводу. Згідно з національним опитуванням, проведеним соціологічною групою Рейтинг, 55% українців стежили за ходом президентських виборів у Сполучених Штатах [35]. Вибори викликали більший інтерес на Заході (67%), менший – на Сході (48%) країни. 39% українців симпатизували Хіларі Клінтон, один з десяти – Дональду Трампу, 42% – не співчувало жодному з кандидатів. Серед тих, хто стежив за перебігом виборів, симпатії розподілялися наступним чином: 62% подобалася Клінтон, 15% – Трамп. Його проросійська позиція під час кампанії та після неї стала популярною темою на українському телебаченні та у пресі. Менше половини (42%) респондентів не очікували змін у відносинах між Україною та США після перемоги Дональда Трампа. Чверть опитаних вважали, що відносини зміняться на гірше. Найчастіше погіршення очікувалося в Центрі та на Півдні України. Лише 7% українців сподівалися на покращання відносин за президента Д.Трампа.

Для правлячого класу України та експертної спільноти перемога Д. Трампа була несподіваною і навіть шокуючою. Перемога Трампа викликала в Україні

активну дискусію про «втручання Росії в американські вибори». Опозиційний блок та прихильні до нього засоби масової інформації негайно поширили тезу про недостатню компетентність у міжнародній політиці президента П. Порошенка, його уряду та, зокрема, Міністерства закордонних справ України. Лунали звинувачення у тому, що урядовці «поклали всі яйця в один кошик», тобто зробили ставку на Х. Клінтон та «відсунули» Д. Трампа. Зі свого боку представники українського зовнішньополітичного відомства виправдовувалися пошуком контактів на найвищому рівні адміністрації нового американського президента.

Загальний контекст шоку, викликаного перемогою Трампа, для перспектив американсько-українських відносин був заснований на факті, що «для України не було місця» у «великому задумі» Трампа «Спочатку – Америка» (*America First*). Через досить поширене усвідомлення залежності України від американської підтримки (принаймні, політичної) у питаннях збереження незалежності під час російської агресії, «Велика угода» між Вашингтоном та Москвою (маргіналізація України в обмін на співпрацю з росіянами в Сирії та проти ISIS) вважалася великою загрозою. Зараз ця загроза виглядає повністю як справа минулого завдяки нинішнім політичним подіям у США та розвитку двосторонніх відносин, а саме результатам візитів Президента П. Порошенка до Вашингтона, державного секретаря Р. Тіллерсона до Києва. Призначення важковаговика американської зовнішньої політики К. Волкера на посаду спеціального представника США в Україні було, мабуть, найважливішим кроком у напрямку позитивних змін стану американсько-української співпраці. Після першого півріччя Д. Трампа у Білому домі політика США щодо України стала визначеною та зрозумілою: продовження курсу свого попередника з деякими нюансами.

Звісно, Трамп не обіцяв Україні всього того, чого очікували українці. Не було публічного послання Кремлю в дусі Будапештського меморандуму про те, що будь-яка спроба активізувати війну призведе до прямого втручання США. Ми вважаємо, що таке звернення нічого не коштує Вашингтону, але ані Б. Обама, ані Д. Трамп не пішли на такий символічний крок, здатний стримати Москву від повномасштабного вторгнення [36]. Питання про постачання Україні летальної оборонної зброї залишається на порядку денному американсько-українського діалогу. Конгрес США рекомендував це зробити ще попередній президентській адміністрації. Як видно з Києва, у Обами не було серйозної мотивації відмовитися від надання Україні оборонного озброєння крім московської пропагандистської тези «якщо Сполучені Штати вдадуться до такого кроку, то Росія піде на повномасштабне вторгнення». Але якщо Україна не матиме потенціалу збройного стримування агресора, повномасштабне російське вторгнення в Україну може статися з набагато більшою вірогідністю. Українські військово-політичні експерти поділяють цю точку зору.

Завдяки «російському скандалу» в США (у західних ЗМІ це вже назвали *Russiagate*), а саме обговоренню фактів втручання Кремля в американські президентські вибори та контактів американських чиновників з російськими колегами, Україна залишилася на порядку денному Вашингтону. Фахівцям в адміністрації вдалося переконати Трампа, що Україна є дійсно важливою країною для інтересів США у Європі та його особисто. Отже, показавши свою повагу до України під час зустрічей та розмов з українським колегою Трамп, вірогідно, розіграв «українську карту» для спростування обвинувачень у його підтримці

Москвою. На двопартійному рівні Конгрес США проти волі адміністрації Трампа зумів значно підвищити статус України у зовнішньополітичних пріоритетах Вашингтона.

Для України дуже важливо не втратити динаміку діалогу з Америкою та досягти за її допомогою виконання основних пунктів Мінських угод – припинення вогню на Донбасі, варварських обстрілів об'єктів життєзабезпечення, втрат серед українських військовослужбовців та цивільних осіб уздовж лінії розподілу, подальшого руйнування інфраструктури регіону [37]. Примусити В. Путіна запровадити всі пункти Мінських угод лише за допомогою санкцій, навіть посиливши їх у новому пакеті, – неможливо. Отже потрібний новий порядок денний в американсько-українських відносинах, реалізація якого була б здатна припинити російську агресію.

* * *

Таким чином, США в українській громадській думці існують у контексті дихотомії Схід (Росія) – Захід (Європа, США). Для більшості українців саме Європа, а не Америка є головним зовнішньополітичним пріоритетом. Америка переважно асоціюється в українській громадській думці із Заходом в цілому, або з НАТО. З 2014 р. орієнтація на членство в НАТО стає домінуючою в українському суспільстві як найкращий спосіб забезпечення національної безпеки.

З огляду на те, що у 2014-2017 рр. українці були більш стурбовані внутрішніми проблемами, а саме війною, реформами, боротьбою з корупцією тощо, тож і оцінювання США відбувалося переважно у контексті залучення зарубіжної допомоги в умовах російської окупації АР Крим та вторгнення на Донбас. З 2014 р. домінуючою є думка щодо пріоритетності тісних відносин із Заходом (ЄС та США), втім, відносини з Європою оцінюються українцями як більш важливі у порівнянні з Америкою.

Позитивне та негативне ставлення до Америки співіснують в Україні. З одного боку, українці позитивно оцінюють американську політичну підтримку та позицію США щодо російської агресії проти України. Позитивне ставлення до США підтверджується тим, що Америка є одним з бажаних напрямків міграції. З іншого боку, існує і доволі критичне ставлення до США. Так, традиційно негативні антиамериканські погляди демонструються в Україні прихильниками лівих поглядів. Однак, їх вплив на суспільство істотно скорочується останнім часом. Сучасне зростання критичного ставлення до США пов'язано із невиконанням зобов'язань за Будапештським меморандумом та очікуваннями американської військової допомоги під час зовнішньої військової інтервенції та «гібридної» війни. Так, у 2017 р. проблема постачання Україні оборонної летальної зброї залишається на порядку денному американсько-українського діалогу, який розпочався у часи президентства Б. Обами та триває після приходу Д. Трампа до Білого дому. Попри співіснування про- та анти-американізму в Україні імідж США є здебільшого позитивним, ніж негативним.

Образ США в українській громадській думці перебуває під впливом декількох факторів. Серед них важливу роль відіграють: поточний стан міжнародних відносин (звідси – сприйняття США як реального та / або потенційного союзника) та політичної ситуації в Україні. Впливовим чинником залишається радянська спадщина (а саме негативні стереотипи часів «холодної війни»), яка визначає нейтральні або переважно негативні настрої щодо США серед певних груп

населення України (у віковому вимірі це переважно люди старшого віку, у регіональному – представники Сходу та Півдня України). Негативне ставлення до Америки тісно пов'язано з проросійськими та анти-західними поглядами. У міру того, як Росія продовжує агресію, Москві та її посіпакам стає все складніше просувати в Україні концепцію так званого «руського миру» як цивілізаційної позитивної альтернативи Сполученим Штатам та Заходу в цілому.

Список використаних джерел та літератури

1. Piaskovska T. Issues the Ukrainians are concerned about Kyiv. International Institute of Sociology. [Electronic resource] – Mode of Access: http://kiis.com.ua/?lang=eng&cat=reports&id=640&page=1 (Last Access: July 27, 2017) – Title from the Screen.
2. Реформи в Україні: громадська думка населення // Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва – 2017. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://dif.org.ua/article/reformi-v-ukraini-gromadska-dumka-naselennya1234_4334312 (Дата звернення: 20 серпня 2017 р.) – Назва з екрану.
3. До Дня незалежності України: що українці думають про Україну // Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва – 2015. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://dif.org.ua/article/do-dnya-nezalezhnosti-shcho-ukraintsi-dumayut-pro-ukrainu (Дата звернення: 26 серпня 2017 р.) – Назва з екрану.
4. Україні – 25: досягнення та поразки. Громадська думка // Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва – 2016. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://dif.org.ua/article/ukraini-25-dosyagnennya-ta-porazki-gromadska-dumka (Дата звернення: 27 серпня 2017 р.) – Назва з екрану.
5. Esipova N., Ray J. Eastern Europeans, CIS Residents See Russia, U.S. as Threats / N.Esipova, J.Ray // Gallup. – 2016. [Electronic resource] – Mode of Access: http://www.gallup.com/poll/190415/eastern-europeans-cis-residents-russia-threats.aspx (Last Access: August 27, 2017]. – Title from the Screen.
6. Keating E., English C. Ukrainians Prefer European Union, U.S. to Russia / E.Keating, C.English // Gallup. – 2014. [Electronic resource] – Mode of Access: http://www.gallup.com/poll/180182/ukrainians-prefer-european-union-russia.aspx (Last Access: August 27, 2017]. – Title from the Screen.
7. Ray J., Esipova N. Ukrainian Approval of Russia's Leadership Dives Almost 90% / J.Ray, N.Esipova // Gallup. – 2014. [Electronic resource] – Mode of Access: http://www.gallup.com/poll/180110/ukrainian-approval-russia-leadership-dives-almost.aspx (Last Access: August 27, 2017]. – Title from the Screen.
8. 2016-й: політичні підсумки – загальнонаціональне опитування // Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва – 2016. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://dif.org.ua/article/2016-y-politichni-pidsumki-zagalnonatsionalne-opituvannya (Дата звернення: 19серпня 2017 р.) – Назва з екрану.
9. Support for joining EU rises one year after Revolution of Dignity – poll // Interfax-Ukraine. – 2015 [Electronic resource] – Mode of Access: http://en.interfax.com.ua/news/general/255939.html (Last Access: August 17, 2017]. – Title from the Screen.
10. Sakhno Y. Geopolitical orientations of the residents of Ukraine: the European Union, Customs Union, NATO (February 2017) / Y.Sakhno // Kyiv International Institute of Sociology. – 2017. [Electronic resource] – Mode of Access: http://kiis.com.ua/?lang=eng&cat=reports&id=689&page=1 (Last Access: July 17, 2017]. – Title from the Screen.
11. Ідентичність громадян України в нових умовах: стан, тенденції, регіональні особливості // Національна безпека і оборона. – 2016. – № 3-4 (161-162) [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://razumkov.org.ua/uploads/journal/ukr/NSD161-162_2016_ukr.pdf (Дата звернення: 29 серпня 2017 р.) – Назва з екрану.
12. Див. Потєхін О.В., Тодоров І.Я. Тенденції зовнішньої політики України [Електронний ресурс] // Зовнішня політика України: стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети. Щорічник

(2006-2014) / За ред. Г.М. Перепелиці. – К.: ВД «Стилос», 2006-2014. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://fpri.kiev.ua/?page_id=29 (Дата звернення: 29 серпня 2017 р.) – Назва з екрану.

13. Громадська думка про НАТО: новий погляд [Електронний ресурс] // Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва – 2016. [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://dif.org.ua/article/gromadska-dumka-pro-nato-noviy-poglyad (Дата звернення: 27 серпня 2017 р.) – Назва з екрану.

14. Opinion of the United States. Ukraine, Global Indicators Database // Pew Research Center Global Attitudes & Trends – 2017. [Electronic resource] – Mode of Access: http://www.pewglobal.org/database/indicator/1/country/229/ (Last Access: July 19, 2017]. – Title from the Screen.

15. All-Ukrainian sociological survey. Geopolitical choice // Gorshenin Institute. – 2016. – 11 March. [Electronic resource] – Mode of Access: http://gorshenin.eu/media/uploads/036/57/56e2913bd089f.pdf (Last Access: August 19, 2017]. – Title from the Screen.

16. Міграція в Україні: факти і цифри (2016) // Міжнародна організація з міграції. Представництво в Україні. – 2016. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://iom.org.ua/sites/default/files/ff_ukr_21_10_press.pdf (Дата звернення: 22 серпня 2017 р.) – Назва з екрану.

17. Центральна виборча комісія України. Офіційний вебсайт. [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://www.cvk.gov.ua (Дата звернення: 20 серпня 2017 р.) – Назва з екрану.

18. Вибори-2014: мотивація вибору та сподівання громадян. Що змінилося порівняно з виборами 2010 // Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва – 2014. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://dif.org.ua/article/vibori-2014-motivatsiya-viboru-ta-spodivannya-gromadyan-shcho-zminilosya-porivnyano-z-viborami-2010 (Дата звернення: 21 серпня 2017 р.) – Назва з екрану.

19. Парламенські вибори-2014: електоральні настрої населення України // Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва – 2014. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://dif.org.ua/article/parlamentski-vibori-2014-elektoralni-nastroi-naselennya-ukraini (Дата звернення: 16 серпня 2017 р.) – Назва з екрану.

20. Зовнішня політика України: оцінки й очікування населення // Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва – 2015. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://dif.org.ua/article/zovnishnya-politika-ukraini-otsinki-y-ochikuvannya-naselennya (Дата звернення: 19 липня 2017 р.) – Назва з екрану.

21. Бессонова М.М. Антиамериканізм на пострадянському просторі: російський та український виміри / Бессонова М.М. // Сполучені Штати Америки у сучасному світі: політика, економіка, право, суспільство. – 2015. – Том 1. – С. 13-19. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://international.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/06/USA_in_modern_world_Lviv_15.05.15-Volume-I.pdf. (Дата звернення: 19 липня 2017 р.) – Назва з екрану.

22. Референдум щодо вступу в НАТО був би виграний, проте це питання ділить Україну // Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва – 2015. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://dif.org.ua/article/referendum-shchodo-vstupu-do-nato-buv-bi-vigraniy-prote-tse-pitannya-dilit-ukrainu (Дата звернення: 19 серпня 2017 р.) – Назва з екрану.

23. Закон України про основи національної безпеки України (2003, зі змінами), // Верховна Рада України. – 2015. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/964-15 (Дата звернення: 27 серпня 2017 р.) – Назва з екрану.

24. Закон України про засади внутрішньої та зовнішньої політики (2010, зі змінами) // Верховна Рада України. – 2017. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2411-17 (Дата звернення: 28 серпня 2017 р.) – Назва з екрану.

25. Указ Президента України про Воєнну доктрину України (2004, зі змінами) // Верховна Рада України. – 2015. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/648/2004 (Дата звернення: 19 серпня 2017 р.) – Назва з екрану.

26. Указ Президента України про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року «Про нову редакцію Воєнної доктрини України» // Верховна Рада України. – 2015. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/555/2015/ (Дата звернення: 26 серпня 2017 р.) – Назва з екрану.

27. Указ Президента України Про Стратегію національної безпеки України (2007, зі змінами) // Верховна Рада України. – 2015. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/105/2007 (Дата звернення: 29 серпня 2017 р.) – Назва з екрану.

28. Указ Президента України про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 9 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України» // Верховна Рада України. – 2015. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/287/2015/ (Дата звернення: 29 серпня 2017 р.) – Назва з екрану.

29. List of Bilateral Treaties and Arrangements // Embassy of Ukraine in the United States of America [Electronic resource] – Mode of Access: http://usa.mfa.gov.ua/en/ukraine-us/legal-acts (Last Access: August 27, 2017]. – Title from the Screen.

30. Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї // Верховна Рада України. – 1994. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/998_158 (Дата звернення: 29 серпня 2017 р.) – Назва з екрану.

31. Постанова Верховної Ради України про звернення Верховної Ради України до держав-гарантів відповідно до Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї // Верховна Рада України. – 2014. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/831-18 (Дата звернення: 27 серпня 2017 р.) – Назва з екрану.

32. Стенограма засідання Ради національної безпеки і оборони України від 28 лютого 2014 року // Комітет з питань національної безпеки і оборони Верховної Ради України. – 2016. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://komnbo.rada.gov.ua/komnbo/control/uk/publish/article?art_id=53495 (Дата звернення: 29 серпня 2017 р.) – Назва з екрану.

33. Хартія Україна - США про стратегічне партнерство // Верховна Рада України. – 2008. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/840_140 Дата звернення: 29 серпня 2017 р.) – Назва з екрану.

34. Simmons K., Stokes B., Poushter J. NATO Publics Blame Russia for Ukrainian Crisis, but Reluctant to Provide Military Aid / K.Simmons, B.Stokes, J.Poushter // Pew research Center: Global Attitudes & Trends. – 2015. [Electronic resource] – Mode of Access: http://www.pewglobal.org/2015/06/10/nato-publics-blame-russia-for-ukrainian-crisis-but-reluctant-to-provide-military-aid/ Last Access: August 16, 2017]. – Title from the Screen.

35. Інтерес та очікування українців від результатів виборів в США // Рейтинг. Соціологічна група. – 2016. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/interes_i_ozhidaniya_ukraincev_ot_rezultatov_vyborov_v_ssha.html (Дата звернення: 29 серпня 2017 р.) – Назва з екрану.

36. Потєхін О. Друга «холодна війна»: попередні підсумки / Олександр Потєхін // Зовнішні справи. – 2015. – №10. – С. 14-17.; Потєхін О. НАТО без України / Олександр Потєхін // Зовнішні справи. – 2016. – №11. – С. 8-13.

37. Комплекс мер по выполнению Минских соглашений // OSCE Official website. – 2015. [Electronic resource] – Mode of Access: http://www.osce.org/ru/cio/140221 (Last Access: July 17, 2017). – Title from the Screen.

References

1. PIASKOVSKA, T. (2016) *Issues the Ukrainians are concerned about. Kyiv International Institute of Sociology.* [Online] Available from: http://kiis.com.ua/?lang=eng&cat=reports&id=640&page=1. [Accessed: July 27, 2017].

2. FOND DEMOKRATYCHNI INITSIATYVY IMENI IL'KA KUCHERIVA. (2017) *Reformy v Ukraini: Gromadska dumka naselennya*. [Online] Available from: http://dif.org.ua/article/reformi-v-ukraini-gromadska-dumka-naselennya1234_4334312 [Accessed: August 20, 2017].

3. FOND DEMOKRATYCHNI INITSIATYVY IMENI IL'KA KUCHERIVA. (2015) *Do Dnia Nezalezhnisti Ukraiiny: shcho Ukraintsi dumaiut' pro Ukrainu*. [Online] Available from: http://dif.org.ua/article/do-dnya-nezalezhnosti-shcho-ukraintsi-dumayut-pro-ukrainu [Accessed: August 26, 2017].

4. FOND DEMOKRATYCHNI INITSIATYVY IMENI IL'KA KUCHERIVA. (2016) *Ukraini – 25: dosiagnennia ta porazky. Gromads'ka dumka.* [Online] Available from: http://dif.org.ua/article/ukraini-25-dosyagnennya-ta-porazki-gromadska-dumka [Accessed: August 27, 2017].

5. ESIPOVA, N., RAY, J. (2016) *Eastern Europeans, CIS Residents See Russia, U.S. as Threats.* [Online] Available from: http://www.gallup.com/poll/190415/eastern-europeans-cis-residents-russia-threats.aspx [Accessed: August 27,2017].

6. KEATING, E., ENGLISH, C. (2014) *Ukrainians Prefer European Union, U.S. to Russia*. [Online] 16th December. Available from: http://www.gallup.com/poll/180182/ukrainians-prefer-european-union-russia.aspx [Accessed: August 27, 2017].

7. RAY, J., ESIPOVA, N. (2014) *Ukrainian Approval of Russia's Leadership Dives Almost 90%.* [Online] Available from: http://www.gallup.com/poll/180110/ukrainian-approval-russia-leadership-dives-almost.aspx [Accessed: August 27, 2017].

8. FOND DEMOKRATYCHNI INITSIATYVY IMENI IL'KA KUCHERIVA. (2016) 2016-*ii: politychni pidsumky – zagal'nonatsional'ne opytuvannia.* [Online] Available from: http://dif.org.ua/article/2016-y-politichni-pidsumki-zagalnonatsionalne-opituvannya [Accessed: August 19, 2017].

9. INTERFAX-UKRAINE. (2015) *Support for joining EU rises one year after Revolution of Dignity – poll.* [Online] Available from: http://en.interfax.com.ua/news/general/255939.html [Accessed: August 17, 2017].

10. SAKHNO, Y. (2017) *Geopolitical orientations of the residents of Ukraine: the European Union, Customs Union, NATO (February 2017).* [Online] Available from: http://kiis.com.ua/?lang=eng&cat=reports&id=689&page=1 [Accessed: July 17, 2017].

11. NATSIONAL'NA BEZPEKA I OBORONA. (2016) *Identychnist' gromadian Ukrainy v novukh umovakh: stan, tendentsii, regional'ni osoblyvosti. no. 3-4 (161-162).* [Online] Available from: http://razumkov.org.ua/uploads/journal/ukr/NSD161-162_2016_ukr.pdf [Accessed: August 29, 2017].

12. POTIEKHIN, O., TODOROV, I. (2008-2015) *Tendentsii zovnishnioii polityky Ukrainy*. [Online] Zovnishnia polityka Ukrainy: strategichni otsinky, prognozy ta priorytety. Available from: http://fpri.kiev.ua/?page_id=29 [Accessed: August 29, 2017].

13. FOND DEMOKRATYCHNI INITSIATYVY IMENI IL'KA KUCHERIVA. (2016) *Gromadska dumka pro NATO: novyii poglyad.* [Online] Available from: http://dif.org.ua/article/gromadska-dumka-pro-nato-noviy-poglyad [Accessed: August 27, 2017].

14. PEW RESEARCH CENTER. (2017) *Opinion of the United States. Ukraine, Global Indicators Database.* [Online] Global Attitudes & Trends. Available from: http://www.pewglobal.org/database/indicator/1/country/229/ [Accessed: July 19, 2017].

15. GORSHENIN INSTITUTE. (2016) *All-Ukrainian sociological survey. Geopolitical choice* [Online] Available from: http://gorshenin.eu/media/uploads/036/57/56e2913bd089f.pdf [Accessed: August 19, 2017].

16. MIZHNARODNA ORGANIZATSIIA Z MIGRATSII. (2016) *Migratsiia v Ukraini: fakty i tsifry*. [Online] Available from: http://iom.org.ua/sites/default/files/ff_ukr_21_10_press.pdf [Accessed: August 22, 2017].

17. TSENTRAL'NA VYBORCHA KOMISIIA UKRAINY (2010-2015) [Online] Available from: http://www.cvk.gov.ua [Accessed: August 20, 2017].

18. FOND DEMOKRATYCHNI INITSIATYVY IMENI IL'KA KUCHERIVA. (2014) *Vybory-2014: motyvatsiia vyboru ta spodivannya gromadyan. Shcho zminylosya porivnyanno z vyborami-2010*. [Online] Available from: http://dif.org.ua/article/vibori-2014-motivatsiya-viboru-ta-spodivannya-gromadyan-shcho-zminilosya-porivnyano-z-viborami-2010 [Accessed: August 21, 2017].

19. FOND DEMOKRATYCHNI INITSIATYVY IMENI IL'KA KUCHERIVA. (2014) *Parlamentski vybory-2014: elektoral'ni nastroi naselennya Ukrainy"* [Online] Available from: http://dif.org.ua/article/parlamentski-vibori-2014-elektoralni-nastroi-naselennya-ukraini [Accessed: August 16, 2017].

20. FOND DEMOKRATYCHNI INITSIATYVY IMENI IL'KA KUCHERIVA. (2015) *Zovnishnya polityka Ukrainy: Otsinky I ochikuvannya naselennya.* [Online] Available from: http://dif.org.ua/article/zovnishnya-politika-ukraini-otsinki-y-ochikuvannya-naselennya [Accessed: July 19, 2017].

21. BESSONOVA, M. (2015) *Antiamericanism na postradianskomu prostori: rossiiskii ta ukrainskii vymiry* [Online] Spolucheni Shtaty Ameriki u suchasnomy sviti: polityka, ekonomika, pravo, suspilstvo, Vol.1: 13-19. Available from: http://international.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/06/USA_in_modern_world_Lviv_15.05.15-Volume-I.pdf [Accessed: July 19, 2017].

22. FOND DEMOKRATYCHNI INITSIATYVY IMENI IL'KA KUCHERIVA. (2015) *Referendum shchodo vstupu v NATO buv by vygranyii, prote tse pytannya dilyt' Ukrainu.* [Online] Available from: http://dif.org.ua/article/referendum-shchodo-vstupu-do-nato-buv-bi-vigraniy-prote-tse-pitannya-dilit-ukrainu [Accessed: August 19, 2017].

23. VERHOVNA RADA UKRAINY (2015) *Zakon Ukrainy Pro osnovy natsional'noii bezpeky Ukrainy*. [Online] Available from: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/964-15 [Accessed: August 27, 2017].

24. VERHOVNA RADA UKRAINY (2015) *Zakon Ukrainy Pro zasady vnutrishn'oii i zovnishn'oii polityky*. [Online] Available from: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2411-17 [Accessed: August 28, 2017].

25. VERHOVNA RADA UKRAINY (2004) *Ukaz Presidenta Ukrainy Pro Voennu doctrinu Ukrainy" (2004 with changes)* [Online] Available from: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/648/2004 [Accessed: August 19, 2017].

26. VERHOVNA RADA UKRAINY (2015) *Ukaz Presidenta Ukrainy Pro rishennia Rady natsionalnoii bezpeky i oborony Ukrainy vid 2 veresnia 2015 roku 'Pro novu redaktsiiu Voennoii doktryny Ukrainy'.* [Online] Available from: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/555/2015/ [Accessed: August 26, 2017].

27. VERHOVNA RADA UKRAINY (2007) *Ukaz Presidenta Ukrainy Pro Strategiiu natsional'noii bezpeky Ukrainy" (2007 with changes)* [Online] Available from: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/105/2007 [Accessed: August 29, 2017].

28. VERHOVNA RADA UKRAINY (2015) *Ukaz Presidenta Ukrainy Pro rishennia Rady natsionalnoii bezpeky i oborony Ukrainy vid 9 travn'ia 2015 roku 'Pro Strategiiu natsional'noii bezpeky Ukrainy'.* [Online] Available from: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/287/2015/ [Accessed: August 29, 2017].

29. EMBASSY OF UKRAINE IN THE UNITED STATES OF AMERICA (2017) *List of Bilateral Treaties and Arrangements.* [Online] Available from: http://usa.mfa.gov.ua/en/ukraine-us/legal-acts [Accessed: August 27, 2017].

30. VERHOVNA RADA UKRAINY (1994) *Memorandum pro garantii bezpeky u zviazky z pryednanniam Ukrainy do Dogovoru pro nerozpovsiydzhennia iadernoii zbroi.* [Online] Available from: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/998_158 [Accessed: August 29, 2017].

31. VERHOVNA RADA UKRAINY (2014) *Postanova Verhovnoii Rady Ukrainy pro zvernennya Verhovnoii Rady Ukrainy do derzhav-garantiv vidpovidno do Memorandumu pro garantii bezpeky u zviazky z pryednanniam Ukrainy do Dogovoru pro nerozpovsiydzhennia iadernoii zbroi*. [Online] Available from: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/831-18 [Accessed: August 27, 2017].

32. KOMITET Z PYTAN' NATSIONALNOII BEZPEKY I OBORONY VERHOVNOI RADY UKRAINY (2016) *Stenogramma zasidannya Rady natsionalnoii bezpeky i oborony Ukrainy vid 28 liutogo 2014 roku.* [Online] Available from: http://komnbo.rada.gov.ua/komnbo/control/uk/publish/article?art_id=53495 [Accessed: August 29, 2017].

33. VERHOVNA RADA UKRAINY (2008) *Khartiia Ukraina-SShA pro strategichne partnerstvo*. [Online] Available from: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/840_140 [Accessed: August 29, 2017].

34. SIMMONS, K., STOKES, B., POUSHTER, J. (2015) *NATO Publics Blame Russia for Ukrainian Crisis, but Reluctant to Provide Military Aid*. [Online] Pew research Center: Global Attitudes & Trends. Available from: http://www.pewglobal.org/2015/06/10/nato-publics-blame-russia-for-ukrainian-crisis-but-reluctant-to-provide-military-aid/ [Accessed: August 16, 2017].

35. REITING. SOTSIOLOGICHNA GRUPA (2016) *Interes ta ochikuvannya ukraintsiv vid resultativ vyboriv v SShA.* [Online] Ratinggroup. Available from: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/interes_i_ozhidaniya_ukraincev_ot_rezultatov_vyborov_v_ssha.html [Accessed: August 29, 2017].

36. POTIEKHIN, O. (2015) Druha «kholodna viyna»: poperedni pidsumky. *Zovnishni spravy*. 10, p.14-17.; POTIEKHIN, O. (2016) NATO bez Ukrayiny. *Zovnishni spravy*. 11. P.8-13.

37. OSCE. (2015) *Kompleks mer po vypolneniiu Minskikh soglashenii.* [Online] Available from: http://www.osce.org/ru/cio/140221 [Accessed: July 17, 2017].

Maryna Bessonova, PhD (history), Senior Research fellow, the State Institution "The Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine"

Oleksandr Potiekhin, Doctor of science (history), Principal Research Fellow the State Institution "The Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine"

US POLICY TOWARDS UKRAINE IN CURRENT UKRAINIAN PUBLIC OPINION

Abstract*. The article aims to make some generalization of the attitudes towards the United States of America in contemporary Ukraine with main focus on the years 2014-2017. The research is based on the data of the public opinion polls, statistics, materials of the pre-election political campaigns, state documents (national security strategy, military doctrine, etc.). The authors tried to evaluate the place that America (the U.S.A.) hold within the Ukrainian foreign policy perceptions. In this regard, the attitudes towards the U.S.A. and those towards Europe, Russian federation, and NATO have been compared. Is there any connection between the USA and ways to solve major security problems? What kinds of attitudes towards the USA are dominant among Ukrainians? Is America reflected in Ukrainian political discourse (for example in domestic pre-election campaigns)?*

It is concluded that the Ukrainian attitudes towards the USA exist within the dichotomy East (Russia) – West (Europe, USA). For the majority of Ukrainians – Europe, not America is the main foreign policy priority. America is primarily associated in public opinion either with the West in general, or with NATO. The attitudes towards NATO have been very controversial for a long time, but from 2014 the orientation for NATO membership is prevailing in the Ukrainian society as the best way to ensure national security. NATO (which is directly affiliated in minds with America) in Ukrainian public opinion is more favorable and important than the USA itself. While neutral (ignorant) attitudes towards America, pro-Americanism and anti-Americanism coexist in Ukraine, Ukrainians have mostly positive opinion about America.

Key words: *USA, Ukraine, public opinion, West-East dichotomy.*

США ТА КРАЇНИ СХОДУ

УДК 94(327)

Ігор Горобець,
кандидат історичних наук, доцент

ВІДНОСИНИ США ТА ІНДІЇ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

Анотація. *У статті проаналізовано динаміку розвитку відносин США та Індії впродовж існування біполярної системи міжнародних відносин та в умовах однополярної системи міжнародних відносин після завершення «холодної війни». У роки «холодної війни» Індія залишалася лідером Руху Неприєднання, що визначало позицію США, яка полягала у стимулюванні переходу Індії на бік західних демократій. До розпаду СРСР Індія залишалась на позиціях віддалення від союзу зі США. За умов одно полярного миру Індія налаштована на формування стратегічного партнерства зі США. Відповідно до американських інтересів таке партнерство має стримувати Китай. Індія, ставши ядерною державою, налаштована на змінення своїх позицій у Південній Азії та зоні Індійського океану. Сполучені Штати Америки після перемоги у «холодній війні» залишилися монопольним гегемоном у новій системі міжнародних відносин. Китай в цей час перетворився на «глобальну майстерню», чим збільшив свій фінансово-економічний та військово-політичний вплив на процесі, які відбуваються у світі загалом, та у регіоні Південної Азії, зокрема. Індія і Китай потерпають від загроз міжнародного тероризму. США намагаються зберегти за собою вирішальне слово в питаннях азійської безпеки, яка для них має не менше значення, ніж євроатлантична безпека. Індія не має наміру вибудовувати стратегічні відносини зі США за рахунок радикального погіршення з великими складнощами врегульованих індійсько-китайських відносин. Проте залишається інтерес Індії до максимального послаблення американсько-пакистанських відносин, особливо у військово-технічній сфері.*

Ключові слова: *Індія, США, Рух Неприєднання, Китай, Пакистан.*

Постановка проблеми. В історії «холодної війни» особливе значення мали відносини США і СРСР з країнами Руху Неприєднання. На індійському напрямку між Вашингтоном і Москвою точилася запекла конкуренція, обумовлена важливістю «правильного вибору» країн, які розвиваються. Завершення періоду «холодної війни» спричинило до зміни розстановки сил на міжнародній арені. Зменшується роль Руху Неприєднання, формується глобальна гегемонія США, умовно обмежена тенденцією до розвитку багатополярної системи міжнародних відносин. За цих умов змінюються пріоритети зовнішньої політики Індії. В 1990-х роках Делі обирає курс на стратегічне партнерство зі США під гаслом взаємодії двох найбільших демократій світу. Одночасно США стають важливим торговельним партнером Індії, що спонукає Вашингтон вибудовувати геополітичну вісь із Делі і Токіо, спрямовану на обмеження можливостей стрімкого зміцнення позицій Китаю у світі. Висвітлення такої еволюції розвитку міжнародних відносин залишається актуальною науковою проблемою.

Аналіз останніх досліджень. Стислий огляд історіографії обмежимо аналізом праць відомих фахівців цієї тематики із Індії і США. Радником з питань національної безпеки у декількох урядах, які формував Індійський національний конгрес був Брахма Челлані. Як професор стратегічних досліджень Центру

політичних досліджень Нью-Делі у колективній монографії «Забезпечення майбутнього Індії у новому тисячолітті» він розглянув роль і значення відносин у трикутнику Індія – Китай – США [1]. Відомий індійський дипломат та політолог Дж. Діксіт, спираючись на величезний власний дипломатичний досвід, значну увагу приділяє проблемі зміцнення позицій Індії у сучасній системі міжнародних відносин. Автор доводить, що союз зі США вигідний для Індії у зв'язку з загрозою терористичної активності з боку Пакистану та зростання могутності Китаю [2]. Натомість співробітник Інституту міжнародних досліджень університету Ціньхуа в Пекіні Лі Бінь доводить, що у сучасній системі міжнародних відносин США у відносинах із Китаєм орієнтуються не на абсолютні, а на відносні переваги [3, С.2]. Звертають на себе увагу індологічні праці, зокрема, професор техаського університету Суміт Гангулі заснував науковий журнал «Індійський огляд» [4].

Оригінальну концепцію геополітичних реалій XXI століття запропонував американський політолог та історик індійського походження Параг Ханна. Він народився у Мумбаї, закінчив Джорджтаунський університет, працював у Раді по зовнішній політиці, в апараті Всесвітнього економічного форуму, в Інституті Брукінгса. Автор спростовує положення, розвинуте Дж. Неру на Бандунзькій конференції 1955 р. про «три світи». П.Ханна переглянув поняття «першого» і «другого» світів. Він відніс до «нового першого світу» лише США, Євросоюз і Китай. Основний критерій такої диференціації у спроможності зазначених «імперій» до розвитку і розширення, поширенню своїх систем цінностей за межі власних кордонів. Такі «імперії» не визнають цивілізаційних кордонів, по мірі поширення своїх норм і звичаїв вони можуть змінювати людей, незалежно від того, до якої цивілізації вони належать. Тож у світі, на думку П.Ханни одночасно відбувається американізація, європеїзація і китаїзація. Відповідно, на думку автора, США дотримуються коаліційного дипломатичного стилю, Євросоюз консенсусного, Китай консультативного. Внаслідок цього виникають три центри впливу: Вашингтон, Брюссель і Пекін. США, Європейський Союз, Китай хочуть мати найбільшу користь для себе, але «самостійно» ніхто з них не може контролювати усю систему міжнародних відносин, так само як й інші держави не можуть обмежити свободу дій наддержав. Більшість інших великих і впливових держав П.Ханна відніс до «нового другого світу», яким властиві ознаки як країн Першого світу, так і країн Третього світу одночасно. Цікаво, що автор переконаний авторитарний Китай «більш вільна країна, ніж демократична Індія» [5, С. 360].

Неможливо обійти увагою працю всесвітньо відомого індолога, американського історика, професора Каліфорнійського університету Стенлі Уолперта «Індія: історія, культура, філософія» [6]. Згаданий автор наголошує, що в США проживають більше 2,5 млн. вихідців із Індії, громада яких є однією з найбільш інтелектуальних і багатих серед недавніх емігрантів. Говорячи про історичні традиції індійсько-американських відносин, С.Уолперт наводить приклад того, як у 1962 р. у відповідь на китайське вторгнення постачання американської зброї Індії дало можливість утримати контроль над територією Сіккіму [6, С. 37].

У історіографічному огляді варто згадати про класичну працю американського економіста індійського походження Джагдіш Бхагваті «На захист глобалізації». До еміграції в США він був радником індійського уряду. А у США став професором Колумбійського університету та експертом Ради з міжнародних відносин США. На думку цього автора, глобалізація є об'єктивним і переважно

позитивним трендом міжнародного розвитку. Успіх глобалізації залежить не від перерозподілу світового валового продукту, а від його радикального збільшення [7, С.68]. Також важливо прослідувати за динамікою змін стану відносин США та Індії на сучасному етапі.

Цілі статті. Метою статті є розгляд американсько-індійських відносин з точки зору трансформації біполярної системи відносин у одно полярну та розвитку стратегічного партнерства між США та Індією з урахуванням різноманітних перешкод на шляху реалізації цієї тенденції.

Після проголошення 15 серпня 1947 р. незалежності Індії і Пакистану та започаткування їхнього конфлікту з приводу статусу Кашміру формування позиції США щодо становища в Південній Азії відбувалося суперечливо. За президента США Г.Трумена 9 лютого 1951 р. було профінансовано послуги американських експертів Пакистану. Утім, Пакистан відкинув спроби Афганістану заручитися підтримкою США у суперечці щодо державного самовизначення пуштунів [8, С.301]. 19 травня 1954 р. США і Пакистан на необмежений термін підписали угоду про взаємну допомогу з метою оборони. США погодилися продавати зброю Пакистану. Вашингтон розглядав Пакистан як важливого союзника у протистоянні «загрозі комунізму» у Азії. 19 лютого 1955 р. у Манілі Австралія, Велика Британія, Нова Зеландія, Пакистан, США, Таїланд, Філіппіни, Франція підписали договір про створення Організації договору Південно-Східної Азії (СЕАТО). Відповідно до угоди від 5 березня 1959 р., яка була підписана у Анкарі, США зобов'язалися захищати Пакистан у «випадку агресії», але собі на умі американці мали на увазі радянську агресію [9, С.294]. Утім, США не залишали поза своєю увагою можливість замирення Індії і Пакистану на основі спільного протистояння комуністичному Китаю. У грудні 1959 р. Індію і Пакистан відвідав президент США Д.Ейзенхауер, який пропонував залагодити кашмірську проблему заради стримування китайської експансії у Південній Азії [10, С. 65].

Президент США Дж. Кеннеді назвав Індію «ключем від Азії» та бажав їй перемоги над червоним Китаєм. Але налагодження військово-технічного співробітництва між Індією і СРСР та неоднозначна позиція США під час індійсько-китайської війни 1962 р. перекрили шлях до розвитку стратегічного американсько-індійського партнерства.

Адміністрація Р.Ніксона розпочала зближення з Китаєм. Пакистан виконував роль посередника між США і Китаєм. Коли стало зрозуміло, що Індія втрутиться у громадянську війну у Східному Пакистані, Р.Ніксон направив ц Бенгальську затоку авіаносець «Enterprise» з ядерною зброєю на борту. Кіссінджер запевняв, що США не рятуватимуть Індію, як радянського союзника, якщо у цей конфлікт втрутиться Китай [11, С.101]. Тим самим США підтримували свого блокового військового союзника. Але у грудні 1971 р. Пакистан програв чергову війну Індії. Це посприяло послабленню впливу США на події у регіоні Південної Азії, але посилило зацікавленість у стратегічному діалозі із Індією. Утім, на заваді цьому стало виселення 1971 р. з архіпелагу Чагос та Дієго-Гарсія у серці Індійського океану жителів та створення там стратегічної американської військово-повітряної бази [12, С.281]. У 1972 р. США визнали материковий Китай, що дало можливість Пекіну змінити Тайвань у ООН. В свою чергу Пакистан в 1973 р. залишив СЕАТО. США втратили військово-морські бази в Таїланді в 1975 р., а в 1991 р. і базу Субік-бей на Філіппінах. Хоча в 1965-1975 рр. США згорнули військово-технічну співпрацю з

Пакистаном, запчастини пакистанській армії до американської військової техніки постачала Туреччина [13, С. 61].

Впродовж 1970-х рр. чимало багатих індусів емігрували до США, створивши там досить численну громаду. Фахівці індійського походження у США обіймають важливі позиції у ключових галузях американської економіки. Майже дві третини американських індійців висококваліфікованими фахівцями та менеджерами вищої ланки управління. Це об'єктивно робить американських громадян індійського походження важливою складовою індійсько-американських відносин.

Початок радянської війни в Афганістані зблизив США і Пакистан, але віддалив Вашингтон від Делі. У серпні 1981 р. донька страченого пакистанського прем'єр-міністра З.А. Бхутто Беназір Бхутто особисто доводила комісії конгресу у закордонних справах недоцільність допомоги військовому режиму Зія-уль-Хака, аби у Пакистані не повторити досвід провалу із шахським Іраном. Натомість вона пропонувала надавати гуманітарну допомогу простим пакистанцям, а не підтримувати правителів [14, С. 285].

Попри розбіжності з приводу пакистанської ядерної програми, 15 вересня 1981 р. адміністрація Р.Рейгана підписала з Пакистаном угоду про військово-технічну допомогу. Впродовж 1982-1987 рр. США надали Пакистану 3,2 млрд. дол. та ще 2 млрд. дол. на купівлю в кредит військової техніки [9, С.215]. Розпад Руху Неприєднання в 1989 р. став важливим фактором, який вплинув на перегляд зовнішньополітичних пріоритетів Індії. Утім, США зберегли багатоцільову опорну військову базу в центрі Індійського океану на острові Дієго-Гарсія. У цьому сенсі американські інтереси вищі за закони і справедливість, позаяк їхні інтереси і є сучасними законами і принципами справедливості.

У 1990-1991 р. після успішної війни США в Перській затоці зменшилося значення для Сполучених Штатів військово-політичних зв'язків із Пакистаном. Водночас США підтримали рішення Міжнародного комітету по компенсаціям ООН про виплату Індії з квітня 1994 р. 2,6 млрд. дол. компенсацій за економічні втрати, понесені під час війни у Перській затоці за звільнення Кувейту. Компенсації мали йти за рахунок іракських грошей. Аналогічні компенсації повинні були отримати Бангладеш, Пакистан, Філіппіни. У жовтні 1990 р. США призупинили військово-технічну співпрацю із Пакистаном. Натомість відновлення 1992 р. індійсько-ізраїльських дипломатичних відносин з прихильністю зустріли у Вашингтоні.

Адміністрація американського президента Б. Клінтона розраховувала на стратегічну співпрацю з Китаєм. США ще 1993 р. погрожували Пакистану оголошенням його спонсором ісламістського тероризму. Ця позиція імпонувала Індії, яка таким чином сподівалася ізолювати Пакистану у регіоні. Адміністрація президента США Б.Клінтона декларувала «стратегічне партнерство» з Китаєм та послідовно орієнтувалася на розширення кола спільноти ринкових демократів у АТР [15, С. 275].

У травні 1994 р. у США побував індійський прем'єр-міністр Нарасімха Рао. Головною темою переговорів були питання підтримки ринкових перетворень у Індії. Викрадення в липні 1995 р. в Кашмірі американських туристів стало приводом для включення у жовтні 1997 р. кашмірського ісламістського угруповання «Харакат-уль-іслам» до американського списку терористичних організацій [16, С.807]. Показово, що у вересні 1997 р. президент США Б.Клінтон

під час переговорів з пакистанським прем'єр-міністром Н.Шарифом заперечив проти пакистанської ідеї «інтернаціоналізації» кашмірського конфлікту. США підтримали позицію Індії, яка не хотіла посередництва у цьому питанні. У відповідь індійський прем'єр-міністр А.Б. Ваджпаї назвав США та Індію «природними союзниками» [16, С. 809].

Після індійських ядерних випробувань у травні 1998 р. американський дипломат С.Телботт намагався домогтися від Індії згортання її військової ядерної програми. Але успіху на цьому поприщі не досяг [17, С. 90]. Президент США Б.Клінтон був особисто ображений, адже індійське курівництво переконувало його у намірі не проводити ядерні випробування. На той час індійські виробники програмного забезпечення для цифрової техніки вже заробляли у США левову частку своїх прибутків. Тому санкції проти Індії виявилися неефективними. Утім, 1999 р. США фактично підтримали Індію під час її конфлікту із Пакистаном у Каргіллі. У своїх мемуарах Б.Клінтон згадує, що прем'єр-міністр Пакистану Наваз Шариф переконував його, що «врегулювання проблеми в Кашмірі заслуговує не менше уваги, ніж Близький Схід або Північна Ірландія», але «Індія була різко проти зовнішнього втручання» [16, С. 899]. Водночас 3-4 липня 1999 р. Б.Клінтон переконав пакистанського прем'єр-міністра Н.Шарифа відновити у Каргіллі лінію контролю 1972 року. Президент Б.Клінтон відверто зазначав, що не дасть згоди «на втручання США в кашмірський конфлікт за обставин, які склалися, що може бути розцінено як підтримка неправомірних дій Пакистану» [16, С. 901].

Навесні 1999 р. радник прем'єр-міністра Індії з питань міжнародної безпеки Б.Мішра заявив, що Делі не має наміру надавати Вашингтону детальні дані про свій ядерний потенціал. Разом із тим, він заперечив намір Індії вступити у гонку ядерних озброєнь [18, С. 304]. Натомість Пакистан затвердив проект створення центрального командування та системи управління ракетно-ядерними силами. Повноваження на використання ядерної зброї мав тоді прем'єр-міністр, а голова об'єднаного комітету начальників штабів ніс відповідальність за використання ядерної зброї у бойових діях.

У березні 2000 р. під час короткого візиту до Пакистану Б.Клінтон продемонстрував тиск на П.Мушаррафа передусім у питанні боротьби з талібами. Показово, що Клінтон був у Індії п'ять днів, а у Пакистані аж п'ять годин. «Найбільше дискусій викликав мій візит до Пакистану, – згадує президент США Б.Клінтон, - позаяк у цій країні відбувся військовий переворот, але вирішив туди поїхати з низки причин: закликали швидше перейти до цивільного правління, зменшити напругу навколо Кашміру, домогтися, аби генерал Мушарраф не страчував усунутого від влади прем'єр-міністра Наваза Шарифа, якому були висунути звинувачення у скоєнні злочинів, які караються смертю, домогтися від Мушаррафа співробітництва з нами з проблеми Бен Ладена та «Аль-Каїди» [16, С. 905]. Але тоді Пакистан відкинув американську пропозицію приєднатися до загального договору про заборону ядерних випробувань в обмін на нормалізацію двосторонніх відносин. Водночас пакистанський уряд санкціонував відкриття у м. Кветта (Белуджистан) розвідувального центру ЦРУ США, головним завданням якого було визначено стеження за таборами терористів у сусідньому Афганістані [19, С. 218]. Американські експерти, на нашу думку, запропонували надто екзотичний план врегулювання кашмірської проблеми. Суть його полягала у відкритті кордону між Індією і Пакистаном заради вільного обміну населенням,

після чого за п'ять років надати вільно обраним у пакистанській та індійській асамблеях Кашміру вирішити долю Кашміру на спільному засіданні. Але ця ідея абсолютно не влаштовує індійську сторону.

Натомість республіканська адміністрація Дж. Буша молодшого ставилася до Китаю як «стратегічного суперника». США висловили готовність допомогти Індії стати світовою державою XXI століття. Близько 2 млн. вихідців із Індії мешкають у США. Американські індійці є однією із найбагатших етнічних груп у США та мають важелі впливу на американську політику. На американсько-індійське зближення вплинуло й рішення Китаю у разі проголошення незалежності Тайваню висадити десант на острові. На цьому фоні лунали твердження про недоцільність обмеження індійських ракетних програм, аби Китай не мав над Індією постійної переваги. США до терактів 11 вересня 2001 р. враховували чутливість Індії до подій на Шрі-Ланці. Вважалося, що «Тигри визволення Таміл Іламу» мали тісні зв'язки з близькосхідними терористичними угрупованнями [20, С. 258].

Індія обережно поставилася до введення 19 березня 2003 р. американських та британських військ до Іраку, тим паче, що «анти партизанська стадія» іракської війни затяглася на тривалий час. Також показово, що з початком глобальної антитерористичної кампанії Пентагон прийняв рішення про передислокацію складів боєприпасів із Середземномор'я до району Перської затоки та Індійського океану. Американські військові бази, розташовані від Центральної Азії до Індійського океану «роздвоїли» «мусульманський півмісяць». Боротьбу американців із релігійним екстремізмом і наркотрафіком із Афганістану досить часто називають показною.

У 2002 р. США активно посередничали між Індією і Пакистаном під час чергової військово-політичної напруги між ними. Утім, МЗС Індії жорстко зазначало, що «не бачить потреби у випадкових зауваженнях щодо Джамму і Кашміру, які йдуть від третьої сторони» [21, С. 71]. США у 2002 р. відновили роботи Об'єднаної консультативної комісії американських і пакистанських військових та діалог з питань ядерної безпеки.

У 2003 р. Індія критикувала американське вторгнення до Іраку та відмовилася залучитися до «коаліції бажаючих» як способу нового «заснування» країн за американським лекалом. Природно, що самі американці розглядали цей процес як зміцнення фундаменту одно полярного устрої сучасної системи міжнародних відносин. Керівництво Комуністичної партії Індії (марксистської), Комуністичної партії Індії, Революційної соціалістичної партії Індії виступили зі спільною заявою, в якій закликали уряд не направляти індійські війська на прохання США до Іраку. Вони нагадали, що в роки Першої світової війни тисячі індусів загинули у Месопотамії, а їхні могили іракцями сприймалися як кладовища окупантів [22, С. 81]. У 2004 р. поблизу китайського кордону відбулися спільні індійсько-американські військові навчання. Військово-морські сили двох держав спільно патрулюють Індійський океан до Малаккської протоки поблизу Сінгапуру. Крім того, 2004 р. Пакистану було надано статус «союзника США за межами НАТО» [22, С. 84]. Водночас Дж. Буш молодший підкреслив і пріоритетність для Вашингтону відносин із Делі, зокрема, у розвитку атомних технологій та космосу.

У липні 2005 р. президент США Дж. Буш-молодший і прем'єр-міністр Індії М.Сінгх підписали угоду про співробітництво у реалізації мирної ядерної програми Індії. Це рішення вітав професор міжнародних відносин у «Harvard's Kennedy

School of Government» та колишній помічник державного секретаря США за адміністрації Б.Клінтона Ештон Картер. Тим самим зазначена американсько-індійська угода стала результатом міжпартійного консенсусу у Вашингтоні. Потенціал Індії як найбільшої у світі демократії мав забезпечити її статус як стратегічного партнера США у глобальному масштабі [23, С. 44].

На початку 2006 р. під впливом США Індія проголосувала в МАГАТЕ за засудження іранської ядерної програми. На заваді індійсько-американському зближенню не стала навіть негативна позиція індійських лівих політичних сил, які посідали на той час важливе місце як коаліційні партнери конгресистів. У березні 2006 р. Дж. Буш молодший наніс візит у відповідь до Делі. Тоді Індія погодилася розділити свою ядерну програму на цивільну і військову та поставити цивільну програму під контроль МАГАТЕ. Одночасно президент США запропонував Індії купити 125 багатоцільових винищувачів «F-16» і «F-18». Китай критикував США за подвійні стандарти щодо індійської ядерної програми з одного боку, й іранської та північно-корейської ядерних програм, з іншого. Індія пояснила, що її угоди зі США не спрямовані проти третіх країн [24, С. 284]. Отже, адміністрація президента США Дж. Буша молодшого погодилася на союз із Індією заради поширення демократії та протистояння тероризму. Починаючи з 2006 р., Військово-морські сили США здійснюють перенесення центру своєї стратегічної активності із Атлантичного океану у Тихій океан.

У березні 2008 р. тодішній міністр оборони США Р. Гейтс у Делі активно рекламував американську військову техніку. Зокрема, американські корпорації «Lockheed Martin» та «Boeing» запропонували свої винищувачі «F-16» та «F-18». Президент США Джордж Буш молодший 8 жовтня 2008 р. підписав закон про ратифікацію угоди про ядерне партнерство з Індією. Китай негативно сприйняв цю домовленість Вашингтону і Делі [25, С.275]. У своїх мемуарах Джордж У. Буш молодший зазначає, що «у відповідь на співробітництво Пакистану ми зняли санкції, призначили Пакистан основним союзником, що не входив до складу НАТО, й допомогли фінансувати його операції боротьби з тероризмом», але «з часом стало зрозуміло, що Мушарраф чи то не зміг, чи то не хотів виконати всіх своїх обіцянок. Частиною проблеми була манія Пакистану щодо Індії. Майже в кожній нашій розмові Мушарраф звинувачував Індію в якихось гріхах» [22, С. 318].

Адміністрація Барака Обами також намагалася використовувати Індію як фактор стримування Китаю. У липні 2009 р. державний секретар США Г.Клінтон відвідала Делі. Обидві сторони завели мову про справжнє «стратегічне партнерство». Наприкінці листопада 2009 р. США відвідав прем'єр-міністр Індії М.Сінгх. Вашингтон оголосив «стратегічний діалог» із Делі. Експерти завели мову про створення з антикитайським прицілом «трикутника» США – Індія – Японія [26, С. 284]. Адже в Індії китайські спроби обмежити глобальні амбіції Делі сприймаються як загроза національній безпеці Індії. США також намагаються усіма засобами стримувати посилення китайської потуги. Стратегічна взаємодія зі США легалізує статус Індії як великої ядерної держави.

У більш віддаленій перспективі азійські гіганти можуть вступити у відкрите суперництво. У одному лише 2008 р. США продали Індії озброєнь і військової техніки на 3 млрд. дол. Однак ці військові індійсько-американські зв'язки є предметом критики з боку індійських лівих партій [27, С. 218].

Ліві індійські партії зберігають глибоку недовіру до США. Офіційно Індія не хоче відігравати на потребу США роль стратегічної противаги Китаю. Вашингтон дратують зв'язки Індії із Іраном. Серйозним дестабілізуючим фактором є економічна нестабільність у Афганістані та Пакистані. Крім того, пакистанська ядерна програма становить загрозу режиму непоширення ядерної зброї. У травні 2009 р. Вашингтон для зустрічі з Обамою і Карзаєм відвідав пакистанський президент А. А. Зардарі [27, С. 220]. Одним із ключових завдань американської дипломатії за президентства Б.Обами стало намагання переконати мусульман у тому, що «США ніколи не перебували у стані війни з ісламом і не асоціюють іслам із екстремістами» [28, С. 34]. У жовтні 2009 р. президент США Б.Обама підписав закон Керрі-Лугара-Бермана про виділення впродовж наступних п'яти років 1,5 млрд. дол. на розвиток пакистанської економіки. Але ця сума «копійкова», порівняно з вартістю війни в Афганістані, оціненою у 230 млрд. дол.. Утім, адміністрація Б.Обами розраховувала й на вибудовування тісних стратегічних відносин із Індією [29, С. 8]. США намагаються підтримати індійський підйом в якості «першої великої, економічно потужної, з живою культурою, полі етнічної, багатоконфесійної демократичної країни, яка не входить у межі Заходу» у якості противаги КНР. Натомість Індія проголосила себе разом зі США «двома опорами демократії», водночас позиціонуючи себе разом з КНР співучасником «перебудови світового порядку» [5, С. 358].

За адміністрації Барака Обами США надали Індії статус найбільшого партнера поза межами НАТО. Це дало можливість радикально збільшити обсяги продажу американської зброї Індії. Делі розраховує на посилення позитивної динаміки двосторонніх відносин зі США і за адміністрації Президента Дональда Трампа.

У червні 2017 р. прем'єр-міністр Індії Нарендра Моді відвідав США. Вагоме значення для сучасних індійсько-американських відносин має соціально-політична активність чотиримільйонної впливової індійської діаспори у США. Чимало представників індійської еліти мають родичів або близьких друзів, які є громадянами США індійського походження. Утім, Індія є учасницею БРІКС, вступила в ШОС, виступає за побудову багатополярного світу. Індійські еліти також не згодні із статусом «молодшого» стратегічного партнера США. Досить цікавою є політика Індії щодо низки регіональних конфліктів. На Близькому Сході Індія балансує між Іраном, Саудівською Аравією, США та Ізраїлем. Показово, що Індія утримується від гучних коментарів щодо конфлікту на Сході України. Наприклад, під час візиту Президента США Б. Обами в Делі у 2015 р. від індійських представників так і не пролунали антиросійські заяви. Однак, Росія також не змогла домогтися підтримки Індії у питанні анексії Криму [30, С. 8]. Під час переговорів Моді і Трампа американська сторона висловила вдячність Індії за підтримку ідеї посилення економічних санкцій проти КНДР, незважаючи на те, що для Пхеньяну Делі є другим після Китаю торговельним партнером. У відповідь на такий добрий жест США погодились поставити Індії 22 безпілотні літальні апарати для контролю акваторії Індійського океану, угода про що була підписана ще 2013 року. Трамп запевнив Моді у тому, що США не поступляться Китаю у питанні гегемонії в Азії. Адже напередодні візиту Моді у Вашингтон там побував китайський лідер Сі Цзіньпін, якого Трамп називав чудовим партнером. США не розглядають питання введення обмежень на видачу віз для громадян Індії. В свою чергу Сі Цзіньпін не виконав обіцянку Трампу вплинути на КНДР у сенсі

призупинення ядерної програми Пхеньяну. Ще у травні 2017 р. Індія припинила торгівлю з КНДР, за винятком продовольства та медикаментів.

Також Індію і США об'єднало бажання стримувати глобальні морські амбіції Китаю. Базою для отриманих зі США дронів можуть стати індійські Андаманські або Нікобарські острови. Тоді індійці зможуть контролювати усі протоки в Індійському океані, якими проходять китайські торговельні та військові кораблі. Раніше дрони такого класу не постачалися США за межі НАТО. Однак, незважаючи на певне політичне зближення зі США, Індія не готова повністю адаптувати свою зовнішню політику до курсу США. Трамп не поспішає видавати візи до США індійським фахівцям інформаційних технологій [31, С. 7]. Утім, у преамбулі спільної індійсько-американської заяви за результатами візиту Н. Моді до США йдеться про посилення стратегічного партнерства. Сторони висловили готовність «поглиблювати кооперацію в сфері оборони і безпеки на основі статусу Індії як Головного партнера США в галузі оборони». Цей статус надає Індії доступ до американських технологій подвійного призначення. США залучають Індію до спільних зусиль із Японією, спрямованих на контроль океанських транзитних шляхів, які використовує Китай. Індія як загрозу розглядає претензії Китаю на більш частину Південно-Китайського моря. Але у Спільній заяві Китай взагалі не згадується, але присутні тези про «важливість забезпечення свободи судноплавства». Китай та його опоненти закликаються до мирного врегулювання територіальних суперечностей. У Спільній заяві, зокрема, висловлюється намір прискорити реалізацію угоди 2015 р. про обмін інформацією щодо морського транзиту у зоні Індійського океану. Підкреслюється важливість проведення щорічних військово-морських навчань «Malabar», участь у яких беруть американські, індійські та японські військово-морські сили.

У розділі Спільної заяви «Пліч-о-пліч проти тероризму» Пакистану пропонується гарантувати недопущення проникнення з його території терористичної загрози сусіднім державам. Також пропонується оперативно покарати винних у вже скоєних терактах проти Індії. У американський список терористичних організацій буде внесено угруповання, які займаються терористичною діяльністю на території спірного з Пакистаном штату Кашмір. Також США підтримали амбіцію Індії стати постійним членом Ради Безпеки ООН та увійти до «Групи ядерних постачальників». Китай, нагадаємо, прохолодно ставиться до перспективи досягнення Індією цих цілей. Крім того, в сфері атомної енергетики досягнуто домовленість про будівництво в Індії американською корпорацією «Westinghouse Electric» шести ядерних реакторів. Окремий розділ Спільної заяви присвячений економічній індійсько-американській кооперації. Обсяг двосторонньої торгівлі в 2016 р. досяг 115 млрд. дол.. США посідають перше місце серед торговельних партнерів Індії [32, С. 1].

Утім, американські компанії в Індії невдоволені бюрократично-адміністративними перешкодами індійського законодавства, недотриманням авторських прав, корупцією. Н. Моді наголосив на готовності ліквідувати ці перешкоди [33, С. 1]. У Пекіні вважають, що в геополітичній грі проти Китаю США не перетворять Індію на пішака. Китай сподівається, що Індія враховуватиме переваги від співпраці в рамках проекту нового Великого шовкового шляху, незважаючи на посилення значення США для Індії.

22 серпня 2017 р. президент США Д. Трамп у оприлюдненій стратегії війни в Афганістані пригрозив санкціями Пакистану, якщо він більш активно не допомагатиме США боротися з радикальним ісламським тероризмом [34, С. 1]. Аналогічною щодо Пакистану є позиція Індії.

Висновки. Відносини між США та Індією можна розглядати як своєрідний індикатор тенденцій розвитку міжнародних відносин. У роки «холодної війни» США намагалися максимально наблизити Індію як одного із лідерів Руху Неприєднання до демократичного Заходу. Тоді, особливо після встановлення дипломатичних відносин США з Китаєм, Індія залишалась ближчою до СРСР. Завершення «холодної війни» призвело до виникнення однополярної системи міжнародних відносин.

Індія запропонувала визнати свою вагому регіональну роль у потенційному багатополярному світі. Водночас США наполягають на зміцненні стратегічного партнерства із Індією, що потенційно має працювати на стримування Китаю. Об'єктивно сучасні індійсько-американські відносини працюють на формування в перспективі багатополярної системи міжнародних відносин.

Список використаних джерел і літератури

1. Securing India's Future in the New Millennium [Brahma Chellaney]. – New Delhi: Orient Longman Limited, 1999. – 612 p.
2. Dixit J.N. Makers of Indian foreign policy /J.Dixit. – New Delhi: Publishing, 2004. – 328 p.
3. Li Bin. Absolute Gains, Relative Gains and US Security on China /L.Bin// Defence & Security Analysis. – 2003. – Vol.19, №4. - P.379-396.
4. Ganguly Sumit. Conflict Unending: Indo-Pakistan Tensions since 1947. – New York: Universidad Publishing, 2001. - P.45-77.
5. Параг Х. Второй мир /Х.Параг. – М.: Издательство «Европа», 2010. – 616 с.
6. Уолперт С. Индия: история, культура, философия /С.Уолперт. – М.: АСТ, 2013. – 418 с.
7. Бхагвати Дж. В защиту глобализации /Дж.Бхагвати. – М.: Весь мир, 2005. – 340 с.
8. Коргун В.Г. История Афганистана. XX век /В.Коргун. - М.: Институт востоковедения РАН, 2004. – 526 с.
9. Энциклопедия Пакистана. – М.: Фундамент Пресс, 1998. – 640 с.
10. Горобець І.В. Територіально-прикордонні проблеми у відносинах Індії з Пакистаном і Китаєм (60-і – 90-і роки). Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.02 – всесвітня історія / Горобець Ігор Володимирович. – К.: Інститут міжнародних відносин, 1998. – 174 с.
11. Баєнкова Є.В. Еволюція взаємовідносин у трикутнику Індія – КНР – США в умовах глобалізації. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.04 – політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку /Баєнкова Єлизавета Володимирівна. – К.: Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України, 2008. – 206 с.
12. Льюс Э. Без оглядки на Богов. Взлет современной Индии /Э.Льюис. – М.: ИРИСЭН, Мысль, 2010. – 395 с.
13. Об американской военной базе на Диего-Гарсия // Зарубежное военное обозрение. – 2001. - №3. – С.34.
14. Бхутто Б. Дочь Востока. – М.: Международные отношения, 1991. – 432 с.
15. Ігнатьєв П.М. Індія на шляху до лідерства в Південній Азії / П.Ігнатьєв. – Чернівці: Книга – XXI, 2006. – 504 с.
16. Клинтон Б. Моя жизнь /Б.Клинтон. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2005. – 1088 с.
17. Внешнеполитический процесс в странах Востока [/Под ред. Д.В. Стрельцова]. – М.: Аспект пресс, 2011. – 336 с.

18. Neack L. The New Foreign policy. U.S. and Comparative Foreign Policy in the 21st Century /L.Neack. – Lanham. – MD: Rowman&Littlefield, 2003. – 500 p.

19. Лебедева Н.Б. Азиатская «дуга нестабильности» и феномен системы военного базирования США / Н.Лебедева // Востоковеды о международных проблемах Востока. – Институт востоковедения РАН, 2007. – С.367-382.

20. Ігнатьєв П. Шрі-Ланка: країнознавчий портрет /П.Ігнатьєв. – Чернівці: Книги – ХХІ, 2009. – 288 с.

21. Бэйлз А. Уроки иракского кризиса / А.Бэйлз // Мировая экономика и международные отношения. – 2004. – №9. – С. 70-76.

22. Буш Дж. Ключові рішення /Дж.Буш. – К.: Брайт Стар Паблішінг, 2012. – 512 с.

23. Ashton B. Carter. America's Strategic Partner? / B.Ashton// Foreign Affairs. – July-August 2006. – P.318-324.

24. Китай в XXI веке: глобализация интересов безопасности [/Отв. ред. Г.И. Чуфрин]. – М.: Наука, 2007. – 327 с.

25. Самуйлов С.М., Олсуфьев И.В. США – Индия: ядерное партнерство и геополитика /С.Самуйлов, И.Олсуфьев // США – Канада: экономика, политика, культура. – 2010. №4. – С.37-56.

26. «Большая Восточная Азия»: мировая политика и региональные трансформации. – М.: МГИМО-Университет, 2010. – 444 с.

27. Внешнеполитический процесс в странах Востока [/Под ред. Д.В. Стрельцова] – М.: Аспект пресс, 2011. – 336 с.

28. Шумилина И.В. «Мягкая сила» Барака Обамы: расчёты и просчёты /И.Шумилина // США – Канада: экономика, политика, культура. – 2010. – №9. – С.41-58.

29. Мирский Г. Америка и мир при Бараке Обаме / Г.Мирский // Мировая экономика и международные отношения. – 2009. - №6. – С.3-16.

30. Скосырев В. Моди хочет вбить клин между Индией и Пакистаном /В.Скосырев // Независимая газета. 2017. – 25 июня.

31. Скосырев В. Трамп обнял Моды назло Си Цзинпину / В.Скосырев // Независимая газета. – 2017. – 28 июня.

32. Терехов В. Нарендра Моди посетил США [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ru.journal-neo.org/2017/07/11/narendra-modi-posetil-ssha (Дата звернення:11 липня 2017) – Назва з екрану.

33. United States and India: Prosperity Though Partnership // [Electronic Resource]. – Mode of Access: http://www.whitehouse.gov/the-press-office/2017/06/26/united-states-and-india-prosperity-though-partnership (Last Access: June 26, 2017). – Title from the Screen.

34. Reason has returned to the White House // [Electronic Resource]. - Mode of Access: https://www.europies.net/en/184833/afghanistan-trump-to-his-generals (Last Access: August 22, 2017). - Title from the Screen.

References

1. CHELLANEY, B. (ed) (1999) *Securing India's Future in the New Millennium*. – New Delhi: Orient Longman Limited.

2. DIXIT, J.N. (2004) *Makers of Indian foreign policy*. – New Delhi.: Collins Publishers India.

3. BIN, L. (2003). Absolute Gains, Relative Gains and US Security on China // *Defence & Security Analysis*. P.379-396.

4. Ganguly Sumit (2001). *Conflict Unending: Indo-Pakistan Tensions since 1947*. – New York.

5. PARAG, H. (2010). *Wtoroy Mir*. – Moskwa: Evropa.

6. UOLPERT, S. (2013). *India: istoria, kultura, phiosophia*. – Moskwa: Azbooka-Attikus.

7. BHAGVATI, Dg. (2005). *W zazhitu globalisazii*. – Moskwa: Ladomir.

8. KORGUN, V. (2004) *Istoria Afganistana*. – Moskwa: Instityt vostokovedeniya.

9. *Enziklopedia Pakistana* (1998). – Moskwa: Fyndamenta press.

10. GOROBETZ, I. (1998) *Teritorialno-prykordonni problemy u vidnosinach Indii z Pakistanom i Kitaem.* Unpublished Thesis (PhD), Instityt mizhnarodnuh vidnosyn KNY imeni Tarasa Shevchenka.

11. BAENKOVA, E. (2008). *Evoluzia vzaemovidnosin u trikutniku India – KNR – SSHA*. Unpublished Thesis (PhD), Instityt svitovoi ekonomiky ta mizhnarodnyh vidnosyn NANY.

12. LIUS, E. (2010) *Bez ogladki na bogov*. Moskwa: IRISEN.
13. Ob amerikanskoi voennoi baze na Diego-Garsia (2001). *Zarubezhnoe voennoe obozrenie*.
14. BHUTTO,B. (1991). *Doch Vostoka*. Moskwa: Mezhdynarodye otnosheniya.
15. IGNATIEV, P. (2006). *India na shlachu do liderstva v Pivdenniy Azii*. Chernivtsi: Kniga – XXI.
16. KLINTON, B. (2005). *Moja zhisn*. Moskwa: Alpina Pablisher.
17. STREL'TSOV, D. (ed) (2011) *Vneshnepoliticheskiy prozess v stranach Vostoka*. Moskwa: Aspekt Press.
18. NEACK, L. (2003). *The New Foreign policy. U.S. and Comparative Foreign Policy in the 21st Century*. Lanham.
19. LEBEDEVA, N. (2007) Asiatskaja duga nestabilnosty i fenomen systemy voennogo basirovania USA. *Vostokovedy o mezhdunarodnych problemach Vostoka.* P.367-382.
20. IGNATIEV, P. (2009). *Shri-Lanka: krainosnavchiy portret.* Chernivtsi: Kniga – XXI.
21. BEILZ, A. (2004). Uroki irakskogo krizisa. *Mirovaja ekonomika I mezhdunarodnye otnosheniya.* №9, P.70-76.
22. BUSH, D (2012). *Kluchovi rishennja*. Kyiv: Brait Star Pablishing.
23. ASHTON, B. Carter (2006). America's Strategic Partner? *Foreign Affairs.* P.318-324.
24. CHYFRIN, G. (ed.) (2007) *Kitay v XXI veke: globalizazia interesov bezopasnosti*. Moskwa:Nauka.
25. SAMUILOV, S., OLSUFIEV, I. (2010). USA-India: jadernoe parnerstvo i geopolitila. *USA-Kanada: ekonomika, politika, kultura*. №4, P.37-56.
26. *Bolshaja Vostochnaja Asia: mirovaja politika I regionalnye transformazii (*2010). Moskwa: MGIMO-Yniversitet.
27. STREL"TSOV, D. (ed.) (2011) *Vneshnepoliticheskiy prozess v stranach Vostoka*. Moskwa: Aspekt-press.
28. SHUMILINA, I. (2010). Miagkaja sila Baraka Obamy: rasschety i proschety. *USA-Kanada: ekonomika, politika, kultura.* №9, P.41-58.
29. MIRSKIY, G (2009). Amerika I mir pri Barake Obame. *Mirovaya ekonomika I mezhdunarodnye otnoshenia.* -№6, P.3-16.
30. SKOSYREV, V. (2017) Modi chochet vbyt klin mezhdu Indiey I Pakistanom. *Nezavisimaja gazeta.*
31. SKOSYREV, V. (2017) Trump obnjal Modi nazlo Si Zsinpinu. *Nezavisimaja gazeta.*
32. TEREKHOV, V. *Narendra Modi posetil SSHA* [Online] Available from: http://ru.journal-neo.org/2017/07/11/narendra-modi-posetil-ssha (Accessed July 11, 2017)
33. *United States and India: Prosperity Though Partnership* (2017) [Online] Available From: http://www.whitehouse.gov/the-press-office/2017/06/26/united-states-and-india-prosperity-though-partnership (Accessed June 26, 2017)
34. *Reason has returned to the White House* (2017) [Online] Available From: https://www.europies.net/en/184833/afghanistan-trump-to-his-generals (Accessed August 22, 2017).

Igor Gorobetz, Ph., D., assistant professor

USA-INDIAN RELATIONSHIP: HISTORY AND CURRENCY

The article deals with the dynamics of relations between the United States and India during the existence of the bipolar system of international relations and the unipolar system thereof after the end of the Cold War. During the Cold War, India remained the leader of the Non-Aligned Movement, which determined the US position that aimed at stimulating India's siding with the Western democracies. Before the collapse of the Soviet Union, India's positions implied distancing from the alliance with the United States. Under the unipolar world, India is determined to develop strategic partnership with the United States. According to the American interests, such partnership should deter China. After becoming a nuclear power, India is reseting its positions in South Asia and in the Indian Ocean. After winning the Cold War, the United

States remained a sole hegemon in the new system of international relations. China has turned into a "global workshop", which has increased its financial, economic and military-political influence on various processes worldwide and in the South Asian region in particular. India and China are suffering from the threat of international terrorism. The United States are trying to keep their relevance in terms of Asian security, which is no less important to this country than Euro-Atlantic security. India has no intention to develop its strategic relations with the US through radical deterioration of the Indian-Chinese relations, which were settled with great complexity. However, India remains interested in maximal weakening of the US-Pakistani relations, especially in the military-technical sphere.

Key words: *India, USA, bipolar system of international relations, unipolar system of international relations, strategic partnership, Non-Aligned Movement, China, Pakistan.*

УДК 94: 327] (55: 73: 5 – 191.2) “19/20”

Galyna Mingazutdinova,
PhD (History),
Historian of the Science and Research Department
(History Department, Taras Shevchenko
National University of Kyiv)

THE US – IRANIAN STRATEGIC COMPETITION IN CENTRAL ASIA

Abstract. *In late 1990s – early 2000s, the post-Soviet countries of Central Asia became an arena of specific geopolitical standoff, also known as The New Great Game. The vanishing of the USSR from the political map resulted in the emergence of the newly independent states and of the new external powers interested in occupying the niche of the bygone superpower. To counter the United States’ presence in the region, a number of potential competitors rose. Among them, China, Russia, Turkey and Iran shall be named. While the USA promoted their foreign policy towards Central Asia proceeding from the contemporary history, their respective opponents, namely Iran, had a huge historical background to justify its relations with Tajikistan, Kazakhstan, Uzbekistan, Turkmenistan and Kyrgyzstan. However, the existence of shared historical heritage had few in common with the actual geopolitical success in the region. Firstly, the Central Asian countries themselves decided to keep to the multilateral foreign policy and receiving any kind of assistance from the external partners to promote themselves on the international arena without taking any heritage background into consideration. Secondly, external financial and military assistance governed the issue of who may dominate in Central Asia. Thirdly, the general geopolitical interests of the great powers in Central Asia happened to be deeply interrelated and claimed more for cooperation that to competition to implement them. To this end, a mixture of joint and opposed actions taken by the superpowers in Central Asia proved to be inevitable.*

Key Words*: USA, Central Asia, Iran, Middle East, cooperation.*

Introduction. The collapse of the USSR brought about the political vaccum in the Central Asia with fast and to some extent unexpected gaining of sovereignty by the republics of the Soviet Middle Asia. The former Soviet republics de-facto remained in the sphere of influence of Russia. However, indeed the brand new actors began to percolate through the region. Turkey,

China, Iran, India, Pakistan and the United States started fostering their interests in the Middle Asia.

The emergence of the new competitors to handle their influence is strongly connected with a desire to carry out their national interests, inter alia in the sphere of economy. Thus, Turkey serves as a transit actor in Baku-Tbilisi-Cheykhan pipeline, Nabucco and the South Caucasus stream; China spreads its influence prima facie in the energy sector; Iran is willing to partake in creation of the Caspian-Persian pipeline. Although the liaisons of the US with the region are not that comprehensive as those of Russia or China, Washington has strengthened its economic, political and strategic influence in the Middle Asia. The US shows itself as a superpower in Eurasia creating a new global system. The foreign policy of the US is based on theoretical works of geopolitics declaring Eurasia as a supercontinent which plays a role of the so-called axis. To this end, a state that takes over the supercontinent shall take over as well two out of three most developed economic regions: Western Europe, Eastern Asia and the Middle East. With an eye to such a theory, a multilateral geopolitical activity is being held by the US in the basin of Caspian Sea and in the ex-Soviet Middle Asia.

In its turn, Iran has been shaping its policy towards Central Asia both on the historical and geopolitical grounds. Thus, the lands shaping the modern-day borders of Turkmenistan, Kazakhstan, Uzbekistan, Tajikistan and Kyrgyzstan represent an important part of the Iranian historical heritage. Having been an integral part of a number of successive Middle Eastern empires' fief, Central Asia is as well a crucial element of the ideological concept of the Aryan theory. The latter explains the region as a cradle of the legendary Aryan peoples, from which the name of Iran itself is believed to be coming from. In the practical and political sense, Central Asia is potentially a reliable alternative to the Middle East where the Iranian influence is far from being strong and decisive.

Finally, the newly independent states of Central Asia preferred to stick with the multi-faceted external policy at large, fruitfully collaborating with a number of regional superpower challengers, in particular, with Tehran and Washington. Under these conditions, the USA and Iran have found themselves in a state of regional competition for the souls of Central Asia.

The issues of bilateral relations of Central Asia and the US, Central Asia and Iran and the Iran-American strategic competition (together with, partially, coordination of forces on certain aspects of external policy) have been subject to examination by the scholars of the globe since early 1990s. The role of Central Asian countries in the American foreign policy narrative have been unfolded in the research works by G.Fuller [1], M.Mayer [2], J.Davis, M.Sweeney [3], S.Blank [4], S.Akbarzaheh [5] and N.MacFarlane [6]. The Iranian path in the Central Asian intercourse is deeply explored by E.Wastnidge [7], A.Shafiev [8], N.Kozhanov [9], S.Peyrouse [10] etc. E.Fitzgerald [11], M.Katz [12] and E.Rumer [13] have contributed to the analysis of basic forms of Washington-Tehran standoff in Central Asia.

The significance of Central Asia for the United States' foreign policy and strategy has been primarily determined by the proximity of the latter to Afghanistan. It is pretty clear-cut that the region itself constitutes a unique corridor that provides access to this oecumene of global terrorism. Such access became even more valuable within the framework of the Operation Enduring Freedom against the Taliban announced on October 7, 2001 by President George W. Bush [14, P. 96]. This was the crucial time for the American strategy abroad when groundbreaking decisions have been made. As a

result, Central Asia turned into a decisive element of the Washington's regional policy, given its geographical position and propinquity to the terroristic bull's eye. As part of Enduring Freedom, two strategically important airbases in Uzbekistan and Kyrgyzstan, Khanabad and Manas respectively, have been in effect: both served to provide troops and cargo transportation to the scene of operations. Tajikistan as well hosted the allies' aircrafts on the Kulyab airbase and contributed to the non-proliferation and counter-narcotics spheres of cooperation. The relations between the U.S. and Kazakhstan reached a new level within the framework of Enduring Freedom as well: Astana granted access for the American aircrafts' fueling and landing in the airports of the Kazakh capital and made an airport in Shymkent a part of operational activity of the allies in July 2002. Moreover, Kazakhstan hosted a 12th session of the International Contact Group within the scope of the Bonn agreements on Afghanistan [22].

According to Colin Powell, from 2001 the criticality of Central Asia, as well as the American military presence in the region became exclusively prominent as never before [15, P. 22]. So, today the military aspect of America's presence in Central Asia within the Afghan operations remains pivotal. On top of that, the rising tensions between the USA and Pakistan evoked another productive side of Washington's cooperation with Central Asia: the latter is now viewed in the capacity of a transit route for NATO and American equipment to the Afghan seat of war [11, P. 14]. In this respect, Uzbekistan have become the center of the so-called "Northern Distribution Network" – a number of commercial territorial and air tracks of non-lethal weapons supplies to the NATO and the U.S.' contingents in Afghanistan from Europe via Russia, Caucasus and Central Asia. About 75 per cent of entire supply package have been transported to the allies through the NDN since 2011 [19]. Hairatan Gate of Uzbekistan has been one of the most consequential transportation node of the network due to its geographical position which opened access to the railways towards Mazar-E-Sharif [20].

One can't underestimate Central Asia both as a famous Heartland, the world domination guarantee, and as specific geographical unity situated between the toughest regional players of the late 20th – early 21st centuries – those of China, India, Russia, Iran and Pakistan. Beside its military importance for the Afghanistan campaign with its transitional and geographical consideration, Central Asia as well has been regarded by the U.S. as a key to implement their broader geopolitical interests. Undoubted, Central Asia remained critical for the USA due to its large energy potential, untold natural wealth and broad network of transport ways geared to deliver gas and oil to the importing countries [14, P. 405]. Obviously, the rise of any external competitor in the region would result in Washington's losing its unique access to the region. This, in its turn, would reflect on the more global American interests in Asia, particularly in the Middle East [16, P. 3]. To this end, the USA is destined to face and withstand the regional counterparts who have cultural, geopolitical and economic liaisons with Central Asia in their bag. What is more, the idea of fostering stability and security in Central Asia might need some sort of cooperation between Washington and any of its regional opponents (namely, Iran) [13, P. 1].

Unlike the U.S., Iran did have a deep cultural, ethnic and religious background to back its own contemporary interests. For instance, sharing both territorial and maritime borders with Kazakhstan and Turkmenistan is of great importance to the geographical context of the Tehran's relations with Central Asia. Besides, Iran is geographically tied to the Central Asian runs-out to the Gulf, and this is the very sphere where the political

weight of Iran is completely obvious and, what is more important for the regional geopolitics, shows a descent alternative to Russia, another traditional player in Central Asia [11, P. 14]. In this respect, Iran's geographical position played into the Central Asia's hands, for the former was an obvious choice for developing the new states' economies by cooperating with its Middle Eastern neighbor. However, regardless of the speculations emerging in the West, Tehran won't try to impose the spread of Islamic ideals upon the newly independent states due to lack of respective support within the Central Asian societies which became deeply secular and borderline atheistic after decades of Soviet domination. Instead, Iran preferred to develop pragmatic approach to create comfortable conditions under which the former would cooperate with the five states of the region and provide friendly relations with the post-Soviet Central Asian governments, promoting diplomatic and trade relations therewith [17, P. 22]. Thus, the materialism was a cornerstone for Iran within the framework of the Tajik civil war, when Tehran granted support to the formerly communist part of the conflict against the Islamic opposition [12, P. 2]. Beside that, among all Central Asian countries, Iran invests in Tajikistan the most, together with China. Within decades, Iran managed to have created a steadily high level of cooperation with this culturally similar state in the sphere of economics, defense, regional security and industry.

Another exceptionally pragmatic element of the Iranian activity and strengthening its foothold in Central Asia was the Afghan factor. The movement of Taliban that was in power in Afghanistan gave serious concerns both to Iran and Central Asia and their security: with its providing assistance to the radicals of the Islamic Movement of Uzbekistan and supporting their ideas of the Sunni Islamic revolution, the Taliban wouldn't conceal its hostility and menace towards Iran in the first place. So, Iran was all too well interested in creating space of peace and security in Central Asia, the border of Afghanistan. In 2001, K.Kharrazzi who then was in office as a Minister of Foreign Affairs, declared Central Asia as a pivot of the Iranian foreign policy [21, P. 89]. And in 2016, President H.Rouhani once again underlined the importance of security cooperation with the region, basically with Turkmenistan. The latter was backed by the reasons of partnership and Ashgabat's attitude towards the Sunnis: firstly, Tehran has picked Turkmenistan its vital partner in combating Islamic extreme movements reaching out from Afghanistan to Central Asia. Secondly, the Turkmen hostility towards the ISIS and the Sunni groups works in Iran's favor when it comes to security issues [26]. Apart from it, Iran generally was searching for a sort of Central Asian mediator to restore its relations with Afghanistan after the downfall of the Taliban government. In their turn, the Central Asian states are interested in the peaceful status quo and their aspirations do have much in common with those expressed by Iran in this sphere.

Through late 20th – early 21st centuries Iran managed to have developed its policy in Central Asia to an assertive level and in shaping the energy factor as one of the most crucial ones in this respect, with deciding on its own function in providing the landlocked states with important natural resources. Moreover, Iran accomplished a task of self-providing with petroleum and gas. For instance, it was Iran who became a destination of the first Turkmen gas pipeline that exports natural gas beyond Central Asia and Russia [11, P. 27]. Turkmenistan as well has become Iran's partner in constructing the Korpeje-Kordkuy gas pipeline [23]. Pragmatism as well lied at the heart of Iran's desire to baffle the United States' attempts to evolve to a decisive superpower in the Central Asian region, with its replacing the bygone Soviet Union in this role and isolating Iran at the

same time [18, P. 64]. Indeed, the collapse of the USSR gave basis to serious concerns of Iran about it own security situation: Tehran suffered a serious loss of an ally in resisting the America's influence in the region. To this end, Iran has left tête-à-tête with Washington and commenced to search ways for establishing friendly relations with the newly independent states.

However, contemporary impact of Iran in Central Asian affairs seems rather blur first and foremost due to the attitude that the region's governments express thereto. Thus, Turkmenistan who is the basic economic partner of Iran in Central Asia has much work to do with Turkish and Israeli companies which are somewhat opposed to the Iranian interests towards Central Asia; accordingly, Kazakhstan and China economic relations pose a strong competition to those with Iran. Beside that, through decades Kazakhstan succeeded in getting closer to the Iran's counterpart – the U.S. With Astana's support to the American sanctions imposed on Iran upon its nuclear program, Kazakhstan has fallen to the background of Tehran's foothold in Central Asia [11, P. 19]. Uzbekistan shows some concerns about the possible fostering of Islamic factor by Tehran; to some extent this factor prevented Uzbekistan from closer military and security cooperation with Iran. Alongside this, Washington managed to have shaped stable diplomatic and strategic relations with Uzbekistan in front of Tehran (particularly, due to the NDN importance to the U.S. and the abovementioned role of Uzbekistan therein). There as well exists an entanglement in promoting security cooperation between Iran and Tajikistan, for the latter being still bound by a series of respective agreements with Moscow. And let alone the rapprochement of the Obama administration with Turkmenistan on the grounds of energy cooperation [24] and the Turkmen government's concerns about the Islamic fundamentalism prospering in Iran. Given these two factors, it is Turkmenistan that might become a center of the U.S. – Iran competition in the region for a nearest decade at least: with its steps towards the development of hydrocarbon resources and its religious neutrality towards Central Asia, Washington might be regarded as a profitable investor and alternative to Tehran with whom Turkmenistan had some difficulties in the sphere of energy (such as price and supply issues) [11, P. 29]. The prolongation of the international embargo didn't bode well for Iran – Turkmenistan hydrocarbon distribution either [25, P. 9].

When it comes to the Afghan issues, Iran may be as well officially called a lost card in the post-anti-terrorist game of the great powers in Central Asia. Regardless of the Tehran's adherence to the principles of regional stabilization through the elimination of the Taliban menace, Iran has in fact been removed by the U.S. from its closest cultural and historical associate – Tajikistan. Together with Uzbekistan, this country has become a true stronghold for the USA and its allies, with its opening Kulyab airport in the Southern Tajikistan for the troops partaking in Enduring Freedom. By cooperating with Washington in the Afghan context, Dushanbe used each and every moment of its involvement in the counter-terrorist combat to improve its international reputation and position itself as a reliable partner in military and political activities. And with Turkmenistan's, the only officially neutral state of Central Asia, opening its airspace for American military aircraft and creating a transit location therefore provided Iran with serious concerns about the America's rising influence both in Middle East and in Central Asia. Finally, the financial factor is one of the most decisive for the Central Asian countries to choose between Washington and Tehran: in 2010s, the American energy companies operating huge material potential began to show more and more interest in

implementing shared energy projects with the region (with Turkmenistan in the first place), and the U.S. is still influential when it comes to external finance help to the Central Asian social and economic life [9].

Although Iran is facing serious challenges in its impact on Central Asia due to the steady American presence in the region, there used to be a hope for cooperation exactly in the military sphere between Tehran and Washington. For both sides showed hostility towards the regime of Taliban, they had an opportunity to coordinate its actions in Afghanistan through granting humanitarian and military assistance to the U.S. by Iran. However, the departure of a common rival removed any hints on further cooperation between the two countries when it comes to the Afghan issue. What is more, the Washington's Iraqi campaign of 2003 has put the clock back in the American – Iranian relations and restored the "frienemies" condition in their political coexistence. The hostility kept on growing when the Unites States backed up the Kyrgyz revolution of 2005 and lashed out at the Uzbek powers after the events in Andijon. To this end, not only did Iran oppose the Sunni ideological expansion from Afghanistan in Central Asia, but as well turned against the democratic ideas promoted by the U.S. in the region [12, P.2].

Conclusion. Nowadays Iran remains challenging for the United States' following presence in Central Asia. Given its cultural and historic heritage shared with the region, as well as its potential as an exporter of region's natural resources (primarily – gas and oil) underlines its steady status as a Central Asia's partner in political and economic life thereof. Even without any threat Iran might pose for the USA in the military sphere, its economic and cultural impact still threatens and keeps America's regional activities on tenterhooks. And vice versa, the deem prospects of America's leaving Central Asia threatens the Iranian activities and stability in the region, for without the American troops the Sunnis might rise once again in Central Asia and show their claws to Tehran. This irony brings the USA and Iran to the edge of love and hate with the ultimate necessity to promote cooperation in the region and bear the Central Asian security status quo which would tolerate both sides of the contemporary competition. For instance, the U.S. may profit from cooperating with Tehran by lowering the Beijing's impact on Central Asia and Afghanistan. Likewise, both sides are interested in limiting the Russian growing influence in Central Asia and the Caucasus [27]. Specifically, Iran's potential benefit from shaping regional friendship with Washington might bring restrictions for Moscow's domination in the Caspian basin. Anyway, one can't exaggerate the prospects of such cooperation to come, for there still is a number of challenges to accept and some difficult choices to be made in this respect by both.

Sources

1. Fuller G. Central Asia. The New Geopolitics / G.Fuller. – National Defense Research Institute. – Santa Monica, 1992. – 86 p.
2. Mayer M. US Grand Strategy and Central Asia: Merging Geopolitics and Ideology / M.Mayer. – Defence and Security Studies. – Oslo, 2008. – 143 p.
3. Davis J., Sweeney M. Central Asia in U.S. Strategy and Operational Planning: Where Do We Go From Here? / J.Davis, M.Sweeney. – The Institute for Foreign Policy Analysis. – Washington, D.C., February 2004. – 83 p.
4. Blank S. After Two World Wars: Reflections on the American Strategic Revolution in Central Asia / S.Blank. – Strategic Studies Institute. – 2005. – 61 p.

5. Akbarzadeh S. Uzbekistan and the United States. Authoritarism, Islamism and Washington's Security Agenda / S.Akbarzadeh. – London: Zed Books, 2005. – 166 p.
6. MacFarlane N. The United States and Regionalism in Central Asia / N.MacFarlane // International Affairs. – 80, 3 (2004). – p. 447 – 461.
7. Wastnidge E. Central Asia in the Iranian geopolitical imagination / E. Wastnidge // Cambridge Journal of Eurasian Studies. – 1.#YRJ04, 2017. – 13 p.
8. Shafiev A. Iran and Tajikistan: A Story of Love and Hate /A.Shafiev // Central Asia Policy Brief. – February 2016. – No. 34. – 5 p.
9. Kozhanov N. Iran is Struggle for Influence in Post-Soviet Central Asia: Main Goals and Driving Factors [Electronic Resource] – Mode of Access: http://www.eisa-net.org/be-bruga/eisa/files/events/warsaw2013/paper_Kozhanov.pdf (Last Access: June 5, 2017). – Title from the Screen.
10. Peyrouse S. Iran's Growing Role in Central Asia? Geopolitical, Economic and Political Profit and Loss Account [Electronic Resource] – Mode of Access: http://studies.aljazeera.net/en/dossiers/2014/04/2014416940377354.html (Last Access: June 5, 2017). – Title from the Screen.
11. Fitzgerald E., Vira V. U.S. and Iranian Strategic Competition: Competition in Afghanistan, Central Asia and Pakistan /E. Fitzgerald, V.Vira. – Washington D.C.: September 12, 2011. – Center for Strategic and International Studies. – 34 p.
12. Katz M.N. Russia, Iran and Central Asia: Impact of the U.S. Withdrawal from Afghanistan / M.Katz // Iran Regional Forum. – February 2013, No. 3. – 4 p.
13. Rumer E. Flashman's Revenge: Central Asia after September 11 /E.Rumer // Strategic Forum. – December 2002. – No. 195. – 8 p.
14. Rice C. No Higher Honor: A Memoir of My Years in Washington / C.Rice. – New York: Broadway Paperbacks, 2011. – 784 p.
15. McMullin R. Caspian Sea Regional Security in the XXIst Century / R.McMullin. – US Army War College, 7 April 2003. – 45 p.
16. Rumer E. China, Russia and the Balance of Power in Central Asia / E.Rumer // Strategic Forum, № 223. –November 2006. – 8 p.
17. Atkin M. Tajikistan's Relations with Iran and Afghanistan /M.Atkin. – Washington D.C., November 9, 1992. – The National Council for Soviet and East European Research. – 40 p.
18. Grogan M. National Security Imperatives and the Neorealist State: Iran and Realpolitik. Thesis / Michael Grogan. – Naval Postgraduate School: Monterey, California, 2000. – 211 p.
19. Central Asia and the Transition in Afghanistan. A Majority Staff Report Prepared for the Use of the Committee on Foreign Relations. United States Senate. One Hundred Twelfth Congress, First Session, December 19, 2011 [Electronic Resource] – Mode of Access: http://www.gpo.gov/fdsys/pkg/CPRT-112SPRT71639/html/CPRT-112SPRT71639.htm (Last access: December 12, 2013). – Title from the Screen.
20. Myers P. Why Hairatan Gate Matters [Electronic Resource] – Mode of Access: http://www.dcvelocity.com/articles/20111118why_hairatan_gate_matters (Last access: November 11, 2013). – Title from the Screen.
21. Peyrouse S., Ibraimov S. Iran's Central Asia Temptations / S. Peyrouse, S.Ibraimov // Current Trends in Islamist Ideology. – April 2010. – Vol. 10. – P. 87 – 101.
22. International Contact Group on Afghanistan held meeting of unprecedented level – Kazakh FM [Electronic Resource] – Mode of Access: http://inform.kz/eng/article/2419432 (Last access: December 20, 2013). – Title from the Screen.
23. Turkmenistan Plans Gas Pipeline to Iran [Electronic Resource] – Mode of Access: http://qctimes.com/business/investment/turkmenistan-plans-gas-pipeline-to-iran/article_fb11d4a0-6f3d-11de-8f4b-001cc4c03286.html (Last Access: June 5, 2017). – Title from the Screen.
24. President: Turkmenistan Attaches Great Importance to U.S. Cooperation [Electronic Resource] – Mode of Access: http://en.chrono-tm.org/2014/02/president-turkmenistan-attaches-great-importance-to-u-s-cooperation (Last Access: June 5, 2017). – Title from the Screen.
25. Bendini R. Turkmenistan: Selected Trade and Economic Issues. Policy Briefing / R.Bendini. – Brussels, 2013. – Directorate-General for External Policies. – 11 p.

26. Ramani S. Has Iran Finally Found a Security Partner in Central Asia? [Electronic Resource] – Mode of Access: http://thediplomat.com/2016/05/has-iran-finally-found-a-security-partner-in-central-asia (Last Access: June 5, 2017). – Title from the Screen.

27. Carpenter T.G. The West and Iran in Central Asia: More Competition of Coordination? [Electronic Resource] – Mode of Access: https://www.boulevard-exterieur.com/The-West-and-Iran-in-Central-Asia-more-competition-or-coordination.html (Last Access: June 5, 2017). – Title from the Screen.

References

1. FULLER, G. (1992) *Central Asia. The New Geopolitics*. Santa Monica: National Defense Research Institute.

2. MAYER, M. (2008) *US Grand Strategy and Central Asia: Merging Geopolitics and Ideology. Oslo: Defense and Security Studies.*

3. DAVIS, J., SWEENEY, M. (2004) Central Asia in U.S. Strategy and Operational Planning: Where Do We Go From Here? Washington, D.C.: The Institute for Foreign Policy Analysis.

4. BLANK, S. (2005) After Two World Wars: Reflections on the American Strategic Revolution in Central Asia. Carlisle: Strategic Studies Institute.

5. AKBARZADEH, S. (2005) Uzbekistan and the United States. Authoritarism, Islamism and Washington's Security Agenda. London: Zed Books, 2005.

6. MACFARLANE, N. (2004) The United States and Regionalism in Central Asia. International Affairs. No. 80, 3. P. 447 – 461.

7. WASTNIDGE, E. (2017) Central Asia in the Iranian geopolitical imagination. Cambridge Journal of Eurasian Studies. 1.#YRJ04.

8. SHAFIEV, A. (2016) Iran and Tajikistan: A Story of Love and Hate. Central Asia Policy Brief. No. 34.

9. KOZHANOV, N. Iran is Struggle for Influence in Post-Soviet Central Asia: Main Goals and Driving Factors [Online] – Available from: http://www.eisa-net.org/be-bruga/eisa/files/events/warsaw2013/paper_Kozhanov.pdf (Accessed June 5, 2017).

10. PEYROUSE, S. Iran's Growing Role in Central Asia? Geopolitical, Economic and Political Profit and Loss Account [Online] – Available from: http://studies.aljazeera.net/en/dossiers/2014/04/2014416940377354.html (Accessed June 5, 2017).

11. FITZGERALD, E., VIRA, V. (2011) U.S. and Iranian Strategic Competition: Competition in Afghanistan, Central Asia and Pakistan. Washington D.C.: Center for Strategic and International Studies.

12. KATZ, M.N. (2013) Russia, Iran and Central Asia: Impact of the U.S. Withdrawal from Afghanistan. Iran Regional Forum. No. 3.

13. RUMER, E. (2002) Flashman's Revenge: Central Asia after September 11. *Strategic Forum*. No. 195.

14. RICE, C. (2011) *No Higher Honor: A Memoir of My Years in Washington*. New York: Broadway Paperbacks.

15. MCMULLIN, R. (2003) *Caspian Sea Regional Security in the XXIst Century*. Carlisle: US Army War College.

16. RUMER, E. (2006) China, Russia and the Balance of Power in Central Asia. *Strategic Forum*. № 223.

17. ATKIN, M. (1992) *Tajikistan's Relations with Iran and Afghanistan*. Washington D.C.:The National Council for Soviet and East European Research.

18. GROGAN, M. (2000) *National Security Imperatives and the Neorealist State: Iran and Realpolitik*. Unpublished Thesis (PhD), Naval Postgraduate School.

19. *Central Asia and the Transition in Afghanistan. A Majority Staff Report Prepared for the Use of the Committee on Foreign Relations*. (2011) United States Senate. One Hundred Twelfth Congress, First Session, December 19, 2011 [Online] – Available from: http://www.gpo.gov/fdsys/pkg/CPRT-112SPRT71639/html/CPRT-112SPRT71639.htm (Accessed December 12, 2013).

20. MYERS, P. (2011) *Why Hairatan Gate Matters* [Online] – Available from: http://www.dcvelocity.com/articles/20111118why_hairatan_gate_matters (Accessed November 11, 2013).
21. PEYROUSE, S., IBRAIMOV, S. (2010) Iran's Central Asia Temptations. *Current Trends in Islamist Ideology*. Vol. 10. P. 87 – 101.
22. *International Contact Group on Afghanistan held meeting of unprecedented level – Kazakh FM* (2011) [Online] – Available from: http://inform.kz/eng/article/2419432 (Accessed December 20, 2013).
23. *Turkmenistan Plans Gas Pipeline to Iran* (2009) [Online] – Available from: http://qctimes.com/business/investment/turkmenistan-plans-gas-pipeline-to-iran/article_fb11d4a0-6f3d-11de-8f4b-001cc4c03286.html (Accessed June 5, 2017).
24. *President: Turkmenistan Attaches Great Importance to U.S. Cooperation* (2014) [Online] – Available from: http://en.chrono-tm.org/2014/02/president-turkmenistan-attaches-great-importance-to-u-s-cooperation (Accessed June 5, 2017).
25. BENDINI, R. (2013) *Turkmenistan: Selected Trade and Economic Issues. Policy Briefing* Brussels: Directorate-General for External Policies.
26. RAMANI, S. (2016) Has *Iran Finally Found a Security Partner in Central Asia?* [Online] – Available from: http://thediplomat.com/2016/05/has-iran-finally-found-a-security-partner-in-central-asia (Accessed June 5, 2017).
27. CARPENTER, T.G. (2014) *The West and Iran in Central Asia: More Competition of Coordination?* [Online] – Available from: https://www.boulevard-exterieur.com/The-West-and-Iran-in-Central-Asia-more-competition-or-coordination.html (Accessed June 5, 2017).

Галина Мінгазутддінова, кандидат історичних наук, історик науково-дослідної частини історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

СТРАТЕГІЧНЕ ЗМАГАННЯ США ТА ІРАНУ В ЦЕНТРАЛЬНІЙ АЗІЇ

Наприкінці 1990х – на початку 2000х рр. пострадянські держави Центральної Азії перетворилися на арену специфічного геополітичного протистояння, відомого як Нова Велика Гра. Зникнення радянського союзу з політичної карти світу призвело до створення нових незалежних держав та появі нових бажаючих серед поза регіональних країн заповнити вакуум, що лишився після розпаду наддержави. З'явився цілий ряд держав, що прагнули протистояти впливу США в регіоні. Зокрема, мова йдеться про Китай, Росію, Туреччину та Іран. У той час як Сполучені Штати розбудовували свою політику щодо Центральної Азії ґрунтуючись на реаліях новітньої історії, їхні конкуренти, зокрема Іран, мав величезний історичний спадок, що пояснював його інтерес до Таджикистану, Казахстану, Узбекистану, Туркменістану та Киргизстану. Однак лише наявність спільної історичної спадщини мало впливає на реальні геополітичні успіхи в регіоні. По-перше, самі країни Центральної Азії вирішили дотримуватися багатовекторності в зовнішній політиці, отримувати будь-яку допомогу від зовнішніх гравців для покращення власного іміджу на міжнародній арені без огляду на будь-яке спільне минуле. По-друге, вирішальним для оформлення домінуючої зовнішньої сили в Центральній Азії є фінансова та військова допомога. По-третє, загальні геополітичні прагнення найвпливовіших держав світу в Центральній Азії виявилися надто переплетеними між собою, і відтак потребували скоріше співпраці, ніж конкуренції, для їх втілення. Таким чином, поєднання партнерської праці з протидією одне одному між зовнішніми гравцями в Центральній Азії виявилося невідворотним.

***Ключові слова**: США, Центральна Азія, Іран, Близький Схід, співпраця.*

УДК 341.462.1-051(528.3)"1852/1853"

Олександр Набока,
доктор історичних наук, доцент
Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка,
м. Старобільськ

ДИПЛОМАТИЧНА МІСІЯ КОМОДОРА М. ПЕРРІ НА ОСТРОВИ ЛЮ ЧУ У 1852 ТА 1853 РР. ТА ЇХ МІЖНАРОДНІ НАСЛІДКИ

Анотація. *В статті висвітлюється дипломатична місія комодора М. Перрі на острови Лю Чу, здійснена в ході масштабної експедиції ескадри військово-морського флоту США до Японії у 1852 – 1853 рр. Розглянуто процес формування контактів між керівником експедиції та місцевою владою островів, а також перебіг переговорів, внаслідок якого Лю Чу був відкритий для західної торгівлі. В якості джерельної бази статті були використані мемуари, офіційні документи, історичні праці сучасників подій. Все це дозволило ліквідувати певні прогалини у вивченні історії міжнародних відносин в Східній Азії. В українській історіографії ця тема раніше майже не розглядалася.*

На основі аналізу джерел та робіт західних науковців, автор доводить, що відкриття островів Лю Чу для іноземної торгівлі було другим за значенням успіхом експедиції комодора Перрі в Тихий океан в 1852 – 1854 рр. після аналогічного дипломатичного прориву в Японії. Це дозволяло Сполученим Штатам стати другою за значенням державою в даному регіоні, після Великобританії. Проте через два десятиріччя Вашингтон, і раніше не зацікавлений у використанні даної території у власних інтересах, змушений був відмовитися від претензій на Лю Чу.

Ключові слова: *М. Перрі, Лю Чу, Японія, США.*

Сучасні міжнародні відносини, серед всього іншого, характеризуються збільшенням економічної значущості та світового авторитету країн Азійсько-Тихоокеанського регіону (АТР). Низка країн регіону сьогодні грають все більш помітну роль в не тільки в межах міжнародного порядку в Східній Азії, але і на світовій арені в цілому. Все вищезгадане черговий раз показує необхідність подальших досліджень історії міжнародних відносин в АТР, тим більше в ті періоди, коли формувалася стратегія дій в даному регіоні головних гравців, зокрема США.

Слід згадати також, що останнім часом в науковий обіг входить все більша кількість джерел, які раніше були недоступні вітчизняним науковцям. Це, зокрема, мемуари, офіційні документи, історичні праці сучасників подій. Все це дозволяє ліквідувати певні прогалини у вивченні історії міжнародних відносин в Східній Азії. Саме цьому і присвячена дана наукова стаття, присвячена дослідженню першої спроби Сполучених Штатів поставити під свій контроль острови Лю Чу у 50-х роках XIX століття, здійсненої комодором Перрі, під час своєї славнозвісної експедиції до Японії, в ході якої ця країна була відкрита для західної торгівлі. Відзначимо, що в українській історіографії ця тема маже не розглядалася.

Метью Кєлбрейт Перрі народився 10 квітня 1794 р. в невеличкому місті Південний Кінгстаун, який знаходився в штаті Род-Айленд, в родині військових. Його батько та старший брат були офіцерами флоту США.

Природно, що майбутній комодор також обрав для себе долю військовослужбовця. У 1809 р. він став гардемарином та почав службу на кораблі «Помста», під керівництвом свого старшого брата.

У 1830 р. Перрі був призначений капітаном шлюпу «Конкорд». В 1837 р. перебуваючи на посаді другого офіцеру Нью-Йоркської військової верфі, він особисто спостерігав за будівництвом другого фрегату США на паровій тязі – «Фултон», а також виступив ініціатором створення першого корпусу морських інженерів. За його реформаторські новації, у 1840 р. йому було присвоєно звання комодора і він очолив Нью-Йоркську військову верф.

У 1843 р. Перрі було призначено командувачем африканської ескадри США, яка мала протидіяти торгівлі рабами.

У 1845 р., в якості керівника військового корабля «Міссісіпі», він приймав участь у війні США проти Мексики. Саме в ході даного військового конфлікту, він показав всі свої здібності. Під керівництвом комодора було захоплене мексиканське місто Фронтера, була зруйнована військова фортеця Табаско. Він також показав себе у битві за Тамаулілас.

Завоювання в ході військових дій Каліфорнії ще більше актуалізувало проблему створення пароплавного сполучення через Тихий океан. Саме тому, після завершення війни з Мексикою, Перрі приступив до створення плану широкомасштабної американської експансії США в тихоокеанському регіоні, ключовим елементом якого мало стати відкриття Японії для іноземної торгівлі. Врешті-решт, його ініціативи було добре зустрінуті у Білому Домі і почався процес створення японської ескадри та виділення головних пунктів на шляху до країни «вранішнього сонця» [1, С. 49].

Слід згадати, що його план, вірогідно розроблений та надісланий Перрі Державному Секретарю США Джону Клейтону (1796 – 1856) у 1849 р., серед всього іншого, містив детальне обґрунтування необхідності відкриття Японії та введення її у співтовариство вільних націй. Свій аналіз японських справ комодор розпочав з описання жахливих умов в яких знаходяться американці (як правило – китобої), які внаслідок корабельних аварій, були змушені висаджуватися на японські береги і після цього потрапляли до полону місцевої влади. «За останній час, – писав він у Білий Дім, – ми втратили кораблі «Ладога» та «Лоуренс». У випадку з «Лоуренсом», ті кому вдалося вижити у корабельній аварії, висадилися на одному з Курильських островів. Вони були схоплені і їх протягом 17-ти місяців тримали в тісних в'язницях, в нелюдських умовах. Одного з них, який намагався втекти по варварські стратили.

Подібна історія трапилася також із екіпажем китобійного судна «Ладога», який висадився у південно-західній частині острову Таракай і був схоплений японськими військовими.

Таке становище, на думку Перрі є неприпустимим, оскільки «шторми час від часу заставлятимуть наших китобоїв та торгівельні кораблі шукати порятунку в Японії у випадку корабельної аварії. При цьому, за виключенням голландців та китайців, всі іноземці, незалежно від того, при яких небезпечних обставинах, вони висадилися в Японії, потрапляють під арешт. Потім їх відправляють до в'язниці цього порту, де вони тримаються під вартою, отримують скудну їжу з рису, риби та води. Вони зазнають принижень, їх заставляють топтати та плювати на розп'яття» [2, С. 4].

Всі згадані вище обставини, на думку комодора, «не мають терпіти вільні нації» [2, С. 5].

У зв'язку з цим, Перрі вимагав від Білого Дому «не гаяти час і звернутися до сьогуна Японії а також до місцевої влади з письмовим зверненням, в якому наполягати на тому, щоб кожен моряк, зайнятий в китобійному промислі, на службі у військово-морському флоті, або комерсант, які змушені висадитися тут внаслідок поганої погоди, мав змогу здійснити ремонт свого корабля, отримати для цього все необхідне, а внаслідок корабельної аварії – отримати лікування; і при першій нагоді вони мають передані під захист консулу США в Батавії» [2, С. 6].

У випадку, якщо ці вимоги не будуть сприйняті, на думку Перрі, необхідно було блокувати бухту міста Едо та порт Матсмай. Для цього комодор наполягав на виділенні двох фрегатів [2, С. 6].

Заклики комодора не залишилися поза увагою Вашингтону. Почався процес підготовки експедиції до японських берегів, яку він мав очолити. Що ж стосується підготовки інструкцій Перрі Білим Домом щодо цілей та завдань експедиції в Тихий океан, то безпосередньо цим займалися Держсекретарі Д. Вебстер (1782 – 1862), який займав цю посаду у 1850 – 1852 рр. та Е. Еверет (1794 – 1865), який перебував у Білому Домі в 1852 – 1853 рр.

Перша редакція була підготовлена Вебстером 10 червня 1851 р. Вебстер вимагав від Перрі добитися вибачень та сатисфакції від японського уряду з приводу епізодів з екіпажами кораблів «Моррісон», «Бідл» та «Ладога». Також Білий Дім наполягав на тому, що необхідно було вимагати від японців можливості для закупівлі вугілля в разі необхідності; захист тих, хто потрапив у корабельну аварію, а також забезпечення згоди Едо на укладання торгівельної угоді [3, С. 261].

5 листопада 1852 р. свої інструкції Перрі надав і Еверет. Вони були більш чіткі в деталях. Він наполягав на захисті американських моряків на японській території, відкритті кількох портів для західної торгівлі, на організації безперешкодної закупівлі вугілля [3, С. 261].

Що ж стосується самого Перрі, то він був не зовсім задоволений підходом Білого Дому до міжнародних проблем в Тихому океані. Будучи за політичними поглядами імперіалістом, він наполягав на тому, що США мають спрямовувати зусилля на створення колоніальної імперії в Східній Азії, за рахунок захвату таких територій, як Тайвань, Лю Чу, Бонін. Всі ці острови він відвідає в ході своєї експедиції, проте, як показує аналіз подій, робив він це на свій острах та ризик, без згоди Білого Дому.

Про прихильність Перрі проекту завоювання одного з островів Тихого океану свідчить його депеша міністру ВМФ США від 14 грудня 1852 р. В ній він писав: «Слід зазначити, що Великобританія вже знаходиться у важливих пунктах в Східній Індії та китайських морях. Це, насамперед, Сінгапур та Гонконг… На щастя, багато островів Тихого океану ще залишаються вільними і тому вельми важливим для Сполучених Штатів, не витрачаючи часу, прийняти активні міри для забезпечення достатньої кількості портів…для подальшого успіху нашої торгівлі в цьому регіоні [4, С. 119].

Для відкриття Японії було виділено десять військових кораблів («Міссісіпі», «Сасукуєхан», «Повхатан», «Македонянин», «Саплай», «Саратога», «Вандалія», «Лексінгтон», «Саутгемптон», «Плімут»), серед яких – чотири пароплави, три шлюпи та три кораблі, які мали виконувати функцію складів.

Перрі було доручено вручити японському імператору листа президента Філмора. В ньому, американський лідер запевняв хазяїна «хризантемного трону» в самих добрих почуттях особисто до нього, а також до японського уряду. Він зазначав, що у Білого Дому «не має ніяких інших цілей, окрім встановлення дружніх відносин між Сполученими Штатами і Японією» [1, С. 115]. Важливою складовою цієї «дружби» були, за думкою Філмора, комерційні відносини.

Крім того, Білий Дім намагався добитися від японців цивілізованого прийому для громадян США, які потрапляли в корабельні аварії біля берегів Ніххону. «Багато наших кораблів, які щороку проходять з Каліфорнії до Китаю. Іноді так трапляється, що один з цих кораблів потрапляє в корабельну аварію біля японських берегів. У таких випадках, ми просимо, щоб ці нещасні люди були забезпеченні притулком та лікуванням, а також мали можливість покинути Японію на першому ж кораблі, який заходить у Ваші порти» [1, С. 116].

Цікавило Філмора і японське вугілля, яке американці планували використовувати в якості палива для своїх пароплавів. Він просив у імператора допустити можливість закупки цієї корисної копалини за ціною, встановленою японським урядом. Президент також просив відкрити для цих цілей один з японських портів в південній частині імперії [1, С. 117].

Аналізуючи лист Філмора, слід відзначити, що більшість його пунктів були складені на основі тих рекомендацій, які були складені раніше Перрі. Разом з тим, слід відзначити, що його побажання щодо захоплення островів в Тихому океані, для їх подальшого використання в якості опорних баз, вірогідно, залишилися поза увагою Білого Дому.

Слід відзначити, що підготовка до місії трималася в таємниці. Було заборонено надавати інформацію пресі щодо можливого маршруту ескадри, дисципліни та внутрішнього розпорядку на кораблях. Всі журнали та записи, які стосувалися експедиції, вважалися власністю уряду Сполучених Штатів. Такі міри було обумовлені побоюваннями, що дізнавшись про місію, інші держави могли завадити її реалізації [1, С. 49].

Нарешті, 24 листопада 1852 р. Перрі зайшов на борт свого флагману – фрегату «Міссісіпі» та відплив в море, наказавши капітанам інших кораблів його ескадри приєднатися до нього.

Першою японською територією до якої прибула експедиція Перрі булла острівна гряда, відома під назвою Лю Чу (Рю кю).

У досліджуваний період політичний статус даних островів був визначений досить умовно. Довгий час вони були об'єктом суперництва між Китаєм і Японією. Вперше Лю Чу були згадані в китайських джерелах танської епохи ще в 605 р.

На початку XIX ст. острів відігравав значну роль у міжнародній торгівлі в тихоокеанському регіоні. Саме тут на зовнішній ринок вільно продавалися японські та китайські товари, в той час, як сюзерени – Китай та Японія – закрилися від світу політикою «самоізоляції». У даних обставинах, острів став притягувати увагу західних держав, одним із пріоритетних завдань яких було твердження на транстихоокеанских торговельних шляхах. Саме тому обстеження островів архіпелагу Рюкю стало одним із головних завдань комодора М. Перрі.

26 травня 1853 р. ескадра прибула до гавані Нафа – головного порту острову Великий Лю Чу. Місцеві жителі були налаштовані дружелюбно і навіть прислали послів з подарунками у вигляді квітів і свійських тварин. Не встигли кораблі стати

на якір, як до флагману підійшов човен з двома представниками місцевої влади. Це були типові смуглошкірі азіати, з довгими чорними бородами, вдягнуті у жовті шляпи, сині халати та білі сандалії. Американці довго не могли виявити мету їх візиту, оскільки на той час ще не прибув перекладач. Лише китаєць, один із слуг комодора, нарешті зміг порозумітися с мешканцями острову. [1, С. 52].

Після недовгої бесіди вдалося з'ясувати, що їх візит мав формальний характер, вони мали лише привітати американців. Комодор, у відповідь, відмовився від церемоній і заявив, що бажає зустрітися з місцевим регентом, який представляв інтереси чотирнадцятирічного короля. Перрі також підозрював посланців в тому, що вони направлені сюди з розвідувальною функцією. Ті були змушені повернутися на берег.

Наступного дня, на флагман прибуло нове посольство від місцевої влади. Посланці привезли з собою подарунки (кілька корів, поросят, птахів, овочі та яйця), які були розташовані на чотирьох великих човнах. Проте Перрі, який мав жорсткий характер, безапеляційно заборонив їм підійматися на борт, ще раз заявивши, що вимагає зустрічі з регентом.

Проте зустріч все не відбувалася. Вірогідно, влада Лю Чу не знала як вести себе з прибульцями і прагнула порадитися зі своїми володарями з Японії. З американських кораблів спостерігали, як на північ, в бік японського берегу відплило кілька човнів. Перрі зробив припущення, що вони поплили до Едо [1, С. 53].

Очікуючи офіційних представників місцевої влади, Перрі вирішив дослідити острів та гавань. Під час сніданку він окреслив три напрямки розвідки – два на морі, один на березі. Необхідно було зібрати мінерали, свідчення про місцеву флору та фауну. Для проведення досліджень, Перрі викликав з одного з кораблів художника та виділив дагеротипний апарат [1, С. 53].

Наступні кілька днів були присвячені дослідженню місцевості, в яких головну роль грав відомий поет Бейард Тейлор (1825 –1878), який довгий час мандрував в Єгипті та Індії і приєднався до місії Перрі, під час зупинки кораблів ескадри у Калькутті.

Довгий час мандрівникам забороняли висаджуватися на берег. Лише 30 травня коли Перрі нарешті зустрівся з місцевим регентом Лю Чу дане питання було вирішено позитивно. В цей день, можновладець, у супроводі восьми слуг особисто прибув на флагманський корабель американської ескадри. На честь його візиту, американці дали залп з трьох гармат, після чого деякі з царедворців впали на коліна.

Після цього, американські капітани Б'юкенен та Адамс, які зустрічали делегацію (сам Перрі знаходився у своїй каюті), повели регента оглядати корабель. Проте, ані найновіша західна техніка, ані гра оркестру, не викликала у можновладця жодних емоцій. Врешті-решт, він запитав у американців, коли вже зустрінеться з комодором.

Тільки після цього його запросили до каюти комодора. Результати конференційної бесіди Перрі та регента полягали в тому, що вони запевнили один-одного в добрих намірах та домовилися про те, що американець найближчім часом відвідає палац з офіційним візитом [1, С. 55].

Крім того, комодору вдалося добитися від місцевого володаря дозволу на висадку на берег для своїх підлеглих для нового дослідження острову, чим вони і

скористалися того ж дня. Швидко був організований невеликий загін, до якого увійшли три офіцери та поет Бейард Тейлор. Саме він і залишив письмові свідчення про перебіг даної експедиції.

Мандрівники зійшли на берег вранці, 30-го травня. У його загін входили художник Гейне, мічман Лоуренс, помічник інженера Гемптон, стюарт Сміт, матрос Террі. Їх супроводжувало ще чотири моряки для охорони та чотири китайці-кулі, які несли намети та все необхідне для подорожі. Загін був добре озброєний та готовий відбити будь-який напад [5, С. 357].

Насамперед, Тейлор розвідав північно-західне узбережжя Лю Чу, з метою пошуку зручних бухт і джерел прісної води. Також американця цікавили місцеві ґрунти, рослини і, насамперед, деревина – для можливого ремонту китобійних кораблів [5, С. 346].

Експедиція продовжувалася приблизно тиждень. Американці повернулися на кораблі в другій половині дня, 4 червня та дослідили більш ніж половину острову. У зв'язку з тим, що Перрі не став попереджати про подорож місцеву владу, не встиг загін пройти і півмилі, як до них приєдналася місцеві чиновники. Протягом всього походу, вони спостерігали за діями іноземців [5, С. 357]. Проте мандрівники не виявляли жодного занепокоєння з цього приводу. Один з матросів, навіть зробив з бамбуку древко для американського прапору, який потім встромив у ствол свого мушкету.

Слід відзначити, що підданим США не вдалося налагодити контакти з місцевими мешканцями. Кожне поселення, до якого вони входили, виявлялося опустілим. Усі люди – від дітей, до старих – при наближенні прибульців, спішно покидали свої оселі.

В цій ситуації, Тейлор заговорив з мандарином, який повсюди супроводжував американців, та заявив про бажання йти далі, вглиб острову. Чиновник, який розраховував, що мандрівники, після невдалої спроби налагодити контакти з місцевими, повернуть на свої кораблі, був явно незадоволений. Тим не менш, він, разом із своїми підлеглими, продовжував супроводжувати експедицію [5, С. 358].

Подорож була продовжена. Американці з цікавістю оглядали місцеві красоти. Одного разу вони знайшли руїни старовинного замку, як було встановлено, колись він належав одному з володарів Лю Чу в середньовічний період трьох царств. Однак, кожне поселення на їх шляху знову і знову виявлялося пустим. Чиновники, які супроводжували експедицію, напередодні візиту іноземців, попереджали місцевих і наказували їм уходити в джунглі [5, С. 359].

Намагаючись обманути чиновників, які супроводжували їх, американці не очікувано змінили маршрут своєї подорожі, проте «шпигуні все одно були раніше нас в тих місцях, куди ми йшли» [5, С. 359].

Нарешті, іноземцям вдалося випередити місцевих чиновників, і вони знайшли поселення, з якого ще не встигли втекти місцеві мешканці. Зовнішність прибульців настільки вразила тубільців, що вони впали на коліна і постійно кланялися, б'ючись лобами об землю.

Незважаючи на всі неприємності, поетична душа Тейлора, все ж таки не могла не помилуватися місцевими красотами. Під впливом побаченого, поет написав: «Острів є одним з найкрасивіших у світі і на ньому можна зустріти різноманітні пейзажі. Поля в долинах обробляються з такою турботою та старанністю, що їй можуть позаздрити навіть китайці. Пагорби увінчані

мальовничими соснами… В захищених від вітру долинах ми спостерігали скупчення пальм та банановых дерев, які додають чарівності місцевим тропікам. А пагорби, покриті сосновими лісами нагадують пейзаж помірної зони» » [5, С. 376].

Після повернення експедиції, Перрі, вирішив, що настав час для нової зустрічі з регентом. Слід загадати, що комодор вже неодноразово пропонував зустрітися з місцевим володарем, проте його прохання деякий час ігнорувалися. Місцеві чиновники йшли на хитрощі. Зокрема, американця запрошували на святкування, яке, однак, призначалося на той день, коли комодор був зайнятий відправкою корабля до Китаю і саме тому він був змушений відповідати відмовою. У відповідь чиновники присилали йому вишукані блюда, які подавалися на бенкеті. Всі ці лестиві прояви мнимої поваги, Перрі сприймав як особисту образу, проте продовжував наполягати на черговій зустрічі з регентом.

Нарешті, в понеділок, 6 червня аудієнція Перрі нарешті відбулася. Він організував свій візит з особливою пишністю. Для проведення церемонії, комодор зібрав велику купу народу. Його супроводжувало 215 осіб, серед яких були 32 офіцери, 122 морських піхотинців та 30 музикантів. 6 китайців-кулі несли подарунки малому королю острову, його матері та регенту. То були переважно американські промислові товари [5, С. 377].

Місію супроводжував великий натовп тубільців. Святковий марш тривав майже годину. Перед королівським палацом, оркестр завзято заграв марш «Хай Колумбія!». Делегацію зустрів чиновник, якій ще кілька днів тому супроводжував експедицію Тейлора на Лю Чу. В його компанії Перрі увійшов в зал для аудієнцій. Там його вже чекав старий регент, разом із своїми трьома радниками. Слід згадати, що ані король, ані вдова-королева не вийшли привітати комодора. Регент пояснив це недугою правительки, яка ніяк не могла оговтатись після візиту англійського корабля «Сфінкс», який відбувся рік тому. У відповідь, комодор запропонував направити до неї американських лікарів, проте цю пропозицію було відхилено [5, С. 383].

Вірогідно, ця пишна процесія була нічим іншим, як візитом ввічливості. Ніяких далекоглядних планів сторони не обговорювали. Перрі запросив регента відвідати його на кораблі. Він також попередив місцевого володаря про те, що збирається на кілька днів відлучитися з острову.

Через деякий час регент запропонував Перрі покинути королівський палац та перебратися до нього до дому, який знаходився неподалік. Там американців вже чекав обід, який складався з 19-ти блюд. Серед тостів, які проголошував комодор, був і за «поглиблення дружби між США та Лю Чу» [5, С. 383].

Закріпивши таким чином свої дипломатичні позиції у відносинах з владою Лю Чу, через кілька днів після аудієнції у регента, Перрі відправився дослідити острів Бонін, розташований на захід від Лю Чу. Звідси він повернувся тільки 23-го червня.

Він одразу дізнався про головну політичну новину, яка сталася в період його відсутності. За кілька днів старого регента, з яким комодор налагоджував та розвивав зв’язки було відсторонено від влади. Ходило багато чуток про його подальшу долю. Хтось говорив, що старий можновладець зробив собі харакірі, доктор Беттельгейм, в свою чергу, наполягав на тому, що регент знаходився у вигнанні, на одному з островів. Серед американців було тверде переконання в тому, що зміна влади відбулася внаслідок прибуття на острів ескадри Перрі. Проте

керівник місії вважав, що зміна влади відбулася лише тому, що старий вирішив передати її молодшому спадкоємцю.

Перрі не став звертати уваги на політичні бурі на маленькому острові, вирішив розвивати добрі відносини з новим правителем. Він запросив його на обід на «Саскуеханну» і новий володар, який був значно молодший за свого попередника, за радістю погодився.

В призначений день, три човни доставили запрошених гостей на фрегат. Біля трапу їх зустрічав капітан Б'юкенен, який провів для регента екскурсію кораблем. Морські піхотинці вишикувалися вздовж борту, грав оркестр. Через деякий час прибулих запросили на обід в кают-компанію, де їх вже чекав комодор [4, С. 264].

Після обіду гості та хазяї перейшли до курильної кімнати. Увесь цей час йшла неспішна бесіда, в ході якої Перрі намагався з'ясувати особливості політичного статусу острову. Його дуже цікавила практика подвійного васалітету Лю-Чу. Вірогідно, він з'ясовував можливості для того, щоб і США заявили про свої права на острів, користуючись його невизначеною приналежністю. Проте регент відповідав досить розпливчато, хоча і в рамках дипломатичного етикету.

Таким чином, перший етап боротьби за приєднання Лю Чу до американських острівних володінь не приніс очікуваних результатів. Звичайно, що Перрі не зустрів на острові традиційної ворожості до іноземців, яку демонстрували японці. Навпаки, йому вдалося встановити досить активні контакти з місцевою владою. Проте добитися підписання хоча б якого договору, який би надав американцям привілеї в торгівлі йому не вдалося. Обидва місцевих регенти будь за що намагалися зберегти існуючий стан речей і досить розпливчато відповідали на ініціативи комодора.

Нарешті, 2 липня 1853 р., отримавши всю необхідну інформацію про острів, Перрі відплив до Японії. Він повернувся сюди вже коли добився від сьогунату відкриття країни «вранішнього сонця» для західної торгівлі, щоб добитися того ж самого і від місцевої влади.

25-го липня 1853 р. американці знову підійшли до берегів острову Лю Чу. Втомлений від важких та затяжних переговорів з японцями, Перрі більше не хотів чекати та витрачати час на довгі церемонії та одразу вступив в переговори з регентом. Без сумніву, що досвід, який він надбав в Японії, а саме рішучій тиск з метою досягнення своїх цілей, визначив його стратегію дій і у відносинах з місцевою владою. Він зажадав негайної зустрічі з правителем острову, а також сформулював низку умов, яких він збирався добиватися від нього.

Попередню, організаційну зустріч він доручив своєму помічникові – капітану Адамсу, який мав зустрітися з градоначальником міста Напа та викласти головні тези для обговорення [1, С. 135].

Серед питань, які американці прагнули підняти слід виділити наступні. По-перше, вони збиралися добиватися передачі в оренду будівлі на острові строком на один рік. Там мало розміститися американське представництво. При цьому, платити за оренду Перрі збирався зі свого карману.

Крім того, Перрі вимагав початку закупівлі місцевого вугілля у кількості 600 тон. В разі якщо господарство Лю Чу не зможе забезпечити даного об'єму постачань, він наполягав на створенні на острові спеціального підприємства за допомогою американських спеціалістів.

Також комодор мав намір добитися від регента відкриття вільної торгівлі і право придбання всього необхідного для екіпажів кораблів, які заходитимуть у місцевий порт.

І найголовніше, він наполягав на тому, щоб усі його умови були розглянуті найближчим часом, протягом двох місяців.

Проте американцям знову прийшлося втягуватися у перипетії затяжної східної дипломатії. Зокрема, місцевий градоначальник заявив, що не має повноважень, для вирішення таких питань і пообіцяв передати їх регенту. Вдалося тільки визначити місце переговорів.

Врешті-решт, коли умови Перрі були розглянуті регентом і він отримав відповідь, то комодор ошаленів. З ним знову намагалися грати. Як відзначив Б. Тейлор: «відповідь регента була хорошою ілюстрацією нещирої східної дипломатії. Він не на що не погоджувався і ні від чого не відмовлявся» [5, С. 453].

Американці просто не помічали істини, яка полягала в тому, що як японці, так і мешканці Лю Чу не хотіли жодних контактів з іноземцями і, вірогідно, розмовляли з прибульцями тільки тому, що боялися палубної артилерії «чорної» ескадри США. Особливо крихкими в цій ситуації виглядали позиції регента, який змушений оглядатися в своїх діях на Пекін та Едо. Саме тому він відповів комодору, що він не проти закупівлі вугілля американцями, проте воно видобувається на південних островах, де тоді вирував тайфун і це унеможливлювало організацію там постійних підприємств. Що ж стосується відкриття торгівлі, то він заявив, що це неможливо, тому що тубільці побоюються прибульців і розбігаються. В цій ситуації у влади не має важелів впливу на населення [5, С. 453].

Після того, як Перрі прочитав листа регента, він наказав повернути його назад, заявивши, що він незадоволений такою відмовкою. Він зажадав більш детальних відповідей і попередив про можливі негативні для Лю Чу наслідки в разі, якщо не отримає їх.

Проте, він не став чекати наступного листа і наступного дня, опівдні, американський загін, чисельністю 200 чоловік, захопив королівський палац. Комодор заявив, що таке становище речей зберігатиметься до того, як регент не дасть згоди на реалізацію всіх пунктів, які йому нав’язував Перрі [1, С. 137].

Під тиском військової сили, регент був змушений капітулювати. Наступного ранку, близько 10-тої години ранку, місцевий градоначальник прибув на «Саскуеханну» і заявив, що його володар прийняв всі умови, нав’язані американцями [1, С. 137]. Б. Тейлор назвав такий вид дипломатії за Перрі «здоровим глуздом, підкріплений добрим запасом фізичної сили» [5, С. 454].

Згідно з новим договором, американські громадяни отримали право висадитися на берег вже наступного ранку. Багато з них скористувалися ним. Серед них був і Б. Тейлор, який докладно описав цей перший візит. Одразу після висадки, прибульці направилися на місцевий ринок. Хоча магазини були ще закриті, на площі йшла торгівля традиційними для тубільців товарами: овочами, сиром, свининою, фаянсом, папером, бавовняними тканинами.

Коли американці зайшли на середину площі, юрба почала розсіюватися, так ніби «осколочна бомба впала серед них» [5, С. 455]. Старі жінки, які не мали можливості швидко покинути площу, закривалися від прибульців парасольками, жахаючись навіть дивитися на них.

Саме в цей момент, Тейлор помітив шпигуна, який слідкував за діями іноземців. Молодий мічман кинувся в погоню. Вони бігли через ринок і люди, які залишалися там, швидко розсіювалися в страху перед прибульцями. Нарешті мічман схопив шпигуна і вдарив його.

Вражені такою неприємною зустріччю, врешті-решт, американці повернулися на кораблі.

В той же день була знайдено місце для видобування вугілля, яке було оглянуто ще в ході першої експедиції на Лю Чу. Одразу ж почалося будівництво шахти. На берег, для організації робіт, були відправлені один офіцер та два матроси із запасом харчування. Від можливої загрози з боку місцевих жителів, загін захищав шлюп «Плімут», який було вирішено залишити в столиці Лю Чу [1, С. 139].

На цьому перебування Перрі на острові Лю Чу закінчилося. Він добився чого хотів. Місцева влада погодилася відкрити острів для західної торгівлі, тут будувалася вугільна станція. Мореплавці США могли користуватися правом вільного сходження на берег. Таким чином, відкриття островів Лю Чу для іноземної торгівлі було другим за значенням успіхом експедиції комодора в Тихий океан в 1852 – 1854 рр. після аналогічного дипломатичного прориву в Японії. Це дозволяло Сполученим Штатам стати другою за значенням державою в даному регіоні, після Великобританії. Проте через два десятиріччя Вашингтон, і раніше не зацікавлений у використанні даної території у власних інтересах, змушений був відмовитися від претензій на Лю Чу. Причини цього розглядатимуться у наступних наукових статтях.

Список джерел та літератури

1. Japan opened. Compiled chiefly from the narrative of American expedition to Japan in the years 1852 – 53 – 54. – L.: The religion tract society, 1858. – 320 p.

2. Letter to the hon. John M. Clayton, Secretary of State, enclosing a paper geographical, political and commercial on the independent oriental nations. – W.: Gideon & Co, 1849. – 71 p.

3. Dennet T. Americans in Eastern Asia. / T. Dennet. – New York: The Macmillan company, 1922. – 725 p.

4. The Japan Expedition, 1852 – 1854: the personal journal of Commodore Matthew C. Perry. – Smithsonian Institution press, 1968. – 334 p.

5. Taylor B. A visit to India, China and Japan, in the year 1853 / B. Tayor. – New York: G. Putnam, 1855. – 570 p.

References

1. *Japan opened. Compiled chiefly from the narrative of American expedition to Japan in the years 1852 – 53 – 54* (1858). London: The religion tract society.

2. *Letter to the hon. John M. Clayton, Secretary of State, enclosing a paper geographical, political and commercial on the independent oriental nations* (1849) Washington, D.C.: Gideon & Co.

3. DENNET, T. (1922) *Americans in Eastern Asia*. New York: The Macmillan company.

4. *The Japan Expedition, 1852 – 1854: the personal journal of Commodore Matthew C. Perry* (1968). Smithsonian Institution press.

5. TAYLOR, B. (1855) *A visit to India, China and Japan, in the year 1853*. New York: G. Putnam.

Oleksandr Naboka, Doctor of historical sciences, assistant professor, Taras Shevchenko National University of Lugansk, Starobilsk

DIPLOMATIC VISITS OF COMMODORE M. PERRY TO LIU CHUI ISLAND IN 1852 AND 1853 AND ITS INTERNATIONAL REPERCUSSIONS

The article highlights the diplomatic mission of the American Commodore M. Perry to Liu Chui Islands, during the large-scale military expedition of the US Navy Fleet to Japan in 1852 - 1853. The publication of official documents related to the mission of M. Perry, memoirs and travel notes of the members` of that expedition were used as the information source.

The author believes that the main purpose of Perry's visit to Liu Chui Island was dictated by the desire to open the Island to American trade, and in the prospect, to bring the Island into subjection of the US protectorate.

Perry has used a range of methods to implement these tasks, from pure diplomacy to direct pressure using the armed assault.

As a result, the Commodore succeeded, and the Island, despite the protests of the local authorities in 1853, was opened to foreign trade. This action allowed US to become the second of the most powerful countries in East Asia after the United Kingdom.

The process of establishing the contacts between the leader of the expedition and the local authorities of the Island has been examined, as well as the conducted negotiations during the first (1852) and second (1853) Perry`s visits to the capital of the archipelago - the city of Nappa, which resulted in opening this Island to Western trade.

For a long time the local governor has been dragging out the negotiations process, but he had to agree to the US' terms, after the US marines seized his palace up.

The United States had an opportunity to trade on Liu Chui Island, purchase the coal for their ships, so as they got freedom of movement across its territory.

However, after two decades, the United States abandoned the claims to the Islands. The reasons for this are to be investigated by the author in his following research works.

Keywords: *M. Perry, Liu Chui Island, Japan, the United States.*

УДК 327.56(73)+327.8

Анатолій Худолій,
доктор політичних наук, професор,
НаУОА, м. Острог

АМЕРИКАНО-ТУРЕЦЬКІ ВІДНОСИНИ НА ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТТЯ

Анотація. *В статті розглянуто американсько-турецькі відносини, починаючи з 2000 до 2017 року. Проаналізовано основні тенденції розвитку американсько-турецьких відносин в контексті двостороннього співробітництва за каденції Дж. В. Буша, Б. Обами та Д. Трампа. Висвітлено діяльність Туреччини, спрямовану на стабілізацію ситуації в регіоні. Розглянуто безпекові аспекти зовнішньополітичної діяльності США та Турецької Республіки. В полі зору дослідника – політичні, військові та економічні аспекти співробітництва та відносини між Вашингтоном і Анкарою упродовж зазначеного періоду. Виокремлено пріоритети Вашингтону у відносинах з Туреччиною з урахуванням власних прагматичних цілей та національних інтересів. Здійснено аналіз двосторонніх відносин в світлі війни в Афганістані. Описано чинники, що обмежують стратегічне партнерство двох країн. Деталізовано діяльність Туреччини як члена НАТО. Розглянуто конкретні кроки, здійснені США та Туреччиною задля регіональної безпеки.*

За підтримки Вашингтону посилюється роль Туреччини в перебігу подій в Афганістані. Описано активну участь Туреччини у вирішенні конфліктної ситуації в Сирії. Військове співробітництво доповнюють економічні зв'язки та інтереси. Починаючи з 2000 року, Туреччина стала важливим ринком збуту американських товарів. Надаючи фінансову та військову допомогу, Вашингтон наполягає на зміцненні демократичних засад в Туреччині.

Ключові слова: *США, Туреччина, американсько-турецькі відносини, Сирія, Афганістан.*

Американське лідерство в світі привертає увагу широкого кола дослідників з урахуванням ролі Вашингтону у світовій та регіональні політиці. Пізнавальним у цьому плані виступає регіон Близького Сходу, де перетинаються інтереси значної кількості акторів, серед яких слід зауважити США та Турецьку Республіку. Незначна кількість досліджень присвячена американо-турецьким відносинам, роль яких, на нашу думку, недооцінена.

Зовнішній політиці США присвячено низку праць як вітчизняних, так і закордонних дослідників, серед яких І.І. Погорська [1], О.О. Головань [2], Л.Л. Кияниця [3], М. І. Ратніков [4], В.Є. Московець [5], Чубрикова О. [6] та інші. І.І. Погорська зосередила увагу на міжнародно-політичній дії американської зовнішньої політики, не акцентуючи уваги на конкретних акторах, хоча, звісно, це значно б розширило межі її дослідження. О. О. Головань відстежив еволюцію зовнішньої політики США на початку XXI століття. Автор здійснив аналіз зовнішньополітичного курсу США за каденції Дж.В. Буша та Б. Обами, хоча варто було детальніше зупинитися на близькосхідній стратегії Вашингтону, враховуючи його цінність для Америки та світу загалом. Л.Л. Кияниця дослідив вплив "арабської весни" на співвідношення сил на Близькому Сході. На жаль, її вплив на Туреччину розглянуто лише побіжно. В.Є. Московець висвітлив курдське питання в американо-турецьких відносинах, хоча мало приділив увагу іншим аспектам співробітництва Вашингтону з Анкарою.

Побіжно турецької проблематики торкалися такі автори публікацій, як В. Каспрук [7], Д. Глухов [8] та інші. Певний внесок в розробку різноманітних аспектів американської проблематики зробили закордонні дослідники, серед яких є, як російські, так і західні науковці. Серед російських слід назвати здобутки І.А. Свистунової [9; 10], П.Є. Калугіна [11], О.А. Гур'єва [12], І.І. Стародубцева [13] тощо. Дисертація Д.В. Накісбаєва [14] цілковито присвячена американо-турецьким відносинам, проте відображає віддалені у часі події, оскільки датується 2008 роком.

Серед західних науковців політиці Туреччини присвятили свої праці Д. Санторо [15], Н. Голетт [16], М. Бесма [17;18], С. Масуд [19], С. Озель, С. Ілмаз [20], Т.Н. Фелікс [21] та інші. Тематика широка, вона охоплює як сучасні аспекти взаємовідносин, так і специфічні особливості обох країн.

Водночас слід зазначити, що проблема сучасного періоду американо-турецьких відносин не стала предметом автономного вивчення.

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження полягає у політико-праксеологічному дослідженні американо-турецьких відносин та зовнішньої політики Сполучених Штатів у контексті утвердження американського лідерства на Близькому Сході упродовж 2000-2017 рр.

Досягнення поставленої мети обумовлює вирішення таких завдань:

– з’ясувати характер американо-турецьких відносин упродовж 2000-2017 років;
– виявити чинники, що впливали на розвиток двосторонніх відносин;
– виявити сфери найбільшого розвитку двосторонніх відносин упродовж згаданого періоду.

Американо-турецькі відносини навряд чи можна назвати простими, вони мають свої злети та падіння в залежності від тих або інших історичних подій та чинників, що на них впливали. Обидві країни переслідують власні цілі у зовнішньополітичній сфері, домінуючими в яких виступають національні інтереси. Початок третього тисячоліття виявився плідним для обох країн. Починаючи з 2001 року, Туреччина бере участь у воєнній операції коаліційних сил в Афганістані. А в серпні 2012 року було створену американо-турецьку міжвідомчу робочу групу по ситуації в Сирії. Військове співробітництво доповнюють економічні зв’язки та інтереси. Починаючи з 2000 року, Туреччина стала важливим ринком збуту американських товарів. Щорічний експорт із США в Туреччину упродовж 2001-2011 рр. зріс з 3261 млн. до 16034 млн. доларів [11].

Аналізуючи двосторонні відносини, слід зауважити, що на міждержавному рівні діє низка угод і двосторонніх договорів, що торкаються політичних, військових, економічних, культурних та інших питань. Турецька Республіка розглядає Сполучені Штати Америки як головного стратегічного партнера в політичній, економічній, військовій та сфері безпеки [9]. Такий статус країни-партнера – не випадковий, оскільки Вашингтон не лише поставляє зброю до Анкари, але й підтримує її у фінансовій сфері, зокрема сприяє виділенню кредитів МВФ і Світового банку на програми стабілізації національної економіки. Як член НАТО Туреччина співпрацює з країнами-членами Альянсу, серед яких домінуючим партнером виступають США.

Американо-турецькі відносини упродовж каденції Дж. В. Буша були досить напруженими через непослідовну зовнішню політику Вашингтону. Деякі питання двостороннього військового співробітництва адміністрація Буша намагалася вирішити, використовуючи як важелі впливу міжнародні організації, зокрема МВФ. Америка була значною мірою зацікавлена у співпраці з Туреччиною, зокрема у питанні вторгнення в Ірак. За повідомленням газети Washington Post, в жовтні 2002 року відбулися перемовини між США та Турецькою Республікою щодо можливості американської допомоги в обмін на турецьке військове співробітництво. А вже через місяць адміністрація США почала домагатися від уряду Туреччини приєднання до коаліції проти Іраку. Зважаючи на значні економічні витрати, Вашингтон запропонував Туреччині (в грудні 2002 року відбулася зустріч між П. Вулфовіцем, чинним заступником Міністра оборони США і заступником Державного секретаря США М. Гроссманом, з одного боку, та прем’єр-міністром Туреччини Абдулом Гюль) своєрідну фінансову компенсацію в розмірі 4 млрд. доларів [17].

Згодом США запропонували Туреччині 6 млрд. дол. у вигляді грантів, конвертованих в 20 млрд. доларів у вигляді позик, в обмін на використання бази Інджирлік в Туреччині. Незважаючи на привабливість такої пропозиції, парламент Турецької Республіки відхилив її. Зацікавлені в співпраці, Сполучені Штати продовжують перемовини з Турецькою Республікою. Цього разу пропозиція передбачала 1 млрд. доларів в обмін на використання повітряного простору

Туреччини ВПС США. В березні парламент Республіки дозволив США здійснювати перельоти над територією країни [18]. Незважаючи на фінансову підтримку Анкара не приховувала роздратування з приводу непослідовності політики Вашингтону в курдському питанні. Сполучені Штати відмовилися від обіцяних ними операцій проти курів на півночі Іраку [4].

Ситуація в двосторонніх відносинах між США та Туреччиною дещо поліпшилась після приходу до влади Б. Обами, який офіційно заявив про відродження стратегічних відносин між Вашингтоном та Анкарою [2]. Реакція бізнес спільноти Туреччини виявилась більш ніж позитивною. Турецька асоціація промисловців і підприємців акумулювавши зусилля, створила документ, своєрідну дорожню карту двосторонніх відносин під назвою "Rebuilding A Partnership: Turkish American Relations For A New Era. A Turkish Perspective". Документ охоплює низку пропозицій, спрямованих на поліпшення двосторонніх відносин і поглиблення співробітництва. Пропозиції TÜSİAD, що торкалися Вашингтону, були такі:

1. Сприяти вступу Туреччини до ЄС;
2. Сприяти остаточному вирішенню проблеми Кіпру;
3. Підтримати проект Набукко, забезпечити створення інфраструктури, необхідної для транспортування газу по газогону Набукко;
4. Гарантувати збереження особливого статусу м. Кіркук і не допустити його насильницького приєднання до Курдської автономії;
5. Допомогти в реалізації спільних енергетичних, торгівельних та інвестиційних проектів між Туреччиною і Курдським автономним районом Іраку;
6. Розробити та втілити програму підтримки спільних економічних ініціатив американських і турецьких компаній, як у Туреччині, так і на ринках сусідніх з Туреччиною країн.

Не менш важливою виявилась частина пропозицій, запропонованих Турецькому уряду. Серед них зокрема такі:

1. Демонструвати нейтральний підхід до проблем близькосхідного врегулювання;
2. Розвивати відносини з іракськими курдами;
3. Відкрити консульство в Ербілі;
4. Дотримуватися послідовної позиції спрямованої на припинення ядерної програми Ірану і, як наслідок, перетворення Ірану на ядерну державу;
5. Відкрити кордон з Вірменією, налагодити торгівельні зв'язки і взаємне інвестування;
6. Створити урядову структуру, відповідальну за розвиток торговельно-економічних відносин Туреччини та США [20].

Слід зауважити, що документ є ще одним свідченням важливої ролі цієї країни не лише в регіональній, але і в світовій політиці. Турецька Республіка межує з Вірменією, Грузією, Іраком, Іраном, Сирією Грецією та Болгарією, що визначає її роль як важливого регіонального гравця. З іншого боку, країна є коридором для поставок енергоресурсів в Європу, що надає їй унікальності у порівнянні з іншими країнами регіону. Не слід забувати, що Туреччина є союзником США і членом НАТО. На фоні зростаючою агресії РФ і конфронтації її із Заходом, Турецька

Республіка є привабливим партнером для багатьох країн та альянсів, зокрема Сполучених Штатів, ЄС, НАТО тощо.

Важко переоцінити роль Туреччини в американській кампанії в Афганістані, оскільки Туреччина виконувала та виконує низку функцій в межах членства в НАТО. Так вона втретє взяла на себе зобов'язання командувати силами НАТО в Афганістані і, до того ж, відправила туди додатковий контингент [12]. Турецькі військові беруть активну участь у процесі навчання афганської поліції та виконують функції, нетипові для західних країн-членів НАТО, наприклад, беруть участь у створенні необхідних соціальних установ, таких як лікарні чи школи для дівчаток.

За останні кілька років Туреччина посилила свою присутність в Афганській кампанії. Президент Ердоган має на меті зміцнити свої позиції в НАТО та посилити вплив в мусульманському світі. Турецький президент відвідав Афганістан після президентських виборів у 2014 році. Візит Ердогана в Афганістан знаменував початок нових відносин між дома країнами-сусідами. Анкара почала брати активну участь в афганських подіях після 2001 року, коли внаслідок уведення американських військ, режим Талібану зазнав поразки. Виконуючи обов'язки члена НАТО, Туреччина розмістила свої війська в Афганістані в 2002 році [19].

Слід зауважити, що Туреччина – єдина країна-член НАТО, що не зменшила військового контингенту в Афганістані після закінчення воєнної місії в 2014 році. Навпаки, вона посилила свою присутність в сусідній країні, відіграючи провідну роль в тренувальній місії "Рішуча підтримка".

В 2015 році президент Ердоган заявив, що Туреччина могла б посилити довготривалу військову присутність у країні, що межує з Китаєм, Іраном, Пакистаном і низкою центрально-азійських країн. Така амбіційна заява свідчить про те, що Туреччина зацікавлена в контролі над Афганістаном і цей контроль почався задовго до місії НАТО. Упродовж тривалого часу турецькі політики не лише відслідковували перебіг подій в сусідній країні, але й налагоджували тісні відносини з різними політичними угрупуваннями на території Афганістану. Зважаючи на зацікавлення Туреччини у контролі над Афганістаном, можна припустити, що турецькі політики налагодили контакти з лідерами талібів, що дає їм додаткові важелі впливу на перебіг подій в цій країні. Обидві сторони мають спільні цілі. Однією з таких цілей є спільні намагання тримати під контролем ІДІЛ [19].

Аналізуючи політику Турецької Республіки за останні роки не слід ігнорувати спроби Туреччини стати мусульманським лідером. Намагаючись здійснювати, наскільки це можливо, незалежну політику, Ердоган не приховує амбіцій стати лідером мусульманського світу, позиціонуючи свою країну як альтернативу Ірану та Саудівській Аравії. Упродовж останніх років Анкара неодноразово проводила конференції, присвячені Афганістану. Турецькі політики брали участь як посередники у перемовинах між Афганістаном і Пакистаном у питаннях регіональної безпеки і стабільності. Туреччина закликала Талібан взяти участь у мирних перемовинах з Кабулом. І хоча значного покращення не вдалося досягти, однак такі кроки стали свідченням значного інтересу Анкари у вирішенні долі Афганістану. США та країни НАТО зацікавлені у вирішенні майбутнього Афганістану, проте Анкара намагається використати результати зусиль у власних інтересах, – заявив Фаїз Мохаммед Заланд, професор Кабульського університету

[19]. Турецький президент намагається переконати США та членів НАТО, що без сприяння Туреччини успіху в Афганістані неможливо досягти. Таким чином Анкара намагається здобути політичні інструменти впливу над західними союзниками.

Цінність Туреччини як члена НАТО зростає з урахуванням того, що це єдина мусульманська країна в НАТО. Завдяки добрим відносинам з іранським керівництвом Туреччина може сприяти пошуку шляхів для налагодження американо-іранського діалогу. Інтересам США відповідає готовність Анкари виступати в ролі офіційного або непрямого посередника. Зростання турецько-іранських економічних відносин, взаємовигідних для обох сторін, надає Туреччині особливого статусу, на думку якої Тегеран може зважити.

Сполучені Штати зацікавлені у співпраці з Туреччиною, оскільки затяжна війна в Сирії змусила Вашингтон шукати союзників у вирішенні "сирійської проблеми". Американські політики, як ніколи, розуміють, що напружена ситуація на Близькому Сході потребує активної участі Турецької Республіки у вирішенні близькосхідних проблем, зокрема ситуації в Сирії. І в цьому випадку Туреччина може виступити разом з арабськими країнами для протидії Сирії [7]. Важливо, аби Туреччина не розпочала дії в односторонньому порядку. А до цього країну підштовхують Іран, Сирія та Росія, зацікавлені у посилення хаосу на Близькому Сході. Війна в Сирії перетворила Туреччину на буферну зону між Близьким Сходом та Європою.

Проблемність ситуації полягає в тому, що арабів-мусульман не влаштовує той факт, що Туреччина набирається сил, перетворюється на сильного регіонального лідера і намагається домінувати в регіоні. А підстав для такої позиції – більше ніж достатньо. Ускладнює ситуацію війна в Сирії, сусідній країні, що створює плацдарм для провокацій, на кшталт кривавого теракту 11 травня 2013 року у місті Рейханли та інших містах країни.

Попри небезпеку повномасштабної війни, в яку може вступити Туреччина, на її боці виступила Саудівська Аравія. 11 лютого 2016 року радник міністра оборони Саудівської Аравії генерал Ахмед Асірі оголосив про те, що Ер-Ріяд планує здійснювати наземні операції в Сирії в березні та квітні 2016 року. День по тому, міністр закордонних справ Королівства Адель аль Джубейр зрозуміло висловився, що настав час для Башара аль-Асада піти з посади президента Сирії. І додав, що якщо виникне необхідність, то слід застосувати силу. Подальші події, 13 лютого, свідчать про те, що Ер-Ріяд та Анкара дійшли порозуміння з приводу спільних дій, зокрема щодо використання саудівських військових літаків, що базуються в Інджирліку [15]. Очевидним є той факт, що спільне рішення двох сусідніх із Сирією країн потребує згоди Вашингтону, проте у цій ситуації Америка значною мірою виграє, оскільки союзники ту суперники, що в'язнуть у виснажливій війні, витрачають економічні, військові та людські ресурси, в той час, як Вашингтон може зекономити зусилля, спостерігаючи та контролюючи перебіг подій. По-друге, Америка може не перейматися питанням виникнення нового регіонально лідера, що кине їй виклик найближчим часом.

Відносини між Туреччиною та Сполученими Штатами Америки упродовж каденції Б. Обами залишалися складними і на те були підстави. Політика Туреччини щодо курдів та ІДІЛ ішла врізнобіч із курсом Вашингтону і значної кількості членів НАТО, а наступ Ердогана на демократичні засади і свободу слова

викликав різку критику у США та Європі [22]. Попри це, Турецька Республіка залишається партнером згаданих країн як член Альянсу. Вона виконує безпекову функцію і це розуміють всі гравці, як регіональні, так і світові. Важлива роль Туреччини як противаги російському впливу в регіоні.

Політика Обами щодо Туреччини, критика політики Ердогана були спрямована на те, щоб змусити президента Турецької Республіки дослухатися американських і європейських політиків, які мають достатньо важелів впливу на Анкару. По-перше, це намагання Анкари долучитися європейської спільноти, поповнивши ряди членів ЄС. По-друге, членство Туреччини в НАТО та Раді Європи дає Західним країнам ефективні важелі впливу на цю країну.

Незважаючи на співпрацю між Туреччиною та США, членами НАТО, деякі кроки цієї країни викликають у її партнерів занепокоєння. Нещодавній крок Турецької Республіки, спрямований на купівлю російських зенітних комплексів С-400, викликав певні побоювання на Заході, оскільки така політика нагадує загравання Анкари з Москвою. Попри це, у Туреччині заявили, що країна залишається надійним членом НАТО. Про це на прес-конференції сказав прес-секретар президента Туреччини Реджепа Таїпа Ердогана Ібрагім Калин, повідомляє Reuters. "За словами речника Ердогана, добрі відносини Туреччини з Росією не є альтернативою зв'язкам країни із Заходом, а швидше є взаємодоповнюючими", – йдеться у повідомленні [8].

3 січня 2017 року Парламент Туреччини прийняв рішення продовжити військову місію в Афганістані в межах місії НАТО. Парламент уповноважив уряд країни продовжити присутність турецьких військ в Афганістані на два роки під егідою місії НАТО. Такі кроки Туреччини не залишилися поза увагою Сполучених Штатів, які, незважаючи на критику політики Ердогана, досить позитивно оцінюють роль Туреччини у збереженні стабільності та безпеки регіону.

В травні 2017 року Р. Ердоган здійснив візит до Вашингтону, де він зустрівся з чинним президентом США Д. Трампом [16]. Президент США високо оцінив зусилля Туреччини у питанні стабілізації ситуації в боротьбі проти ІДІЛУ та в Сирії. Незважаючи на теплий прийом, двосторонні відносини залишаються напруженими через відмову Вашингтону видати турецького клерика, якого Ердоган звинувачує у липневій спробі державного перевороту.

Напруження додає той факт, що Трамп прийняв рішення поставити зброю курдським бойовикам, що воюють проти ІДІЛ біля міста Ракка. Туреччина відносить цих бойовиків до прихильників РПК (Робітничої партії Курдистану).

Виступаючи у Вашингтоні, президент Туреччини зауважив, що Туреччина не візьме до уваги плани курдів стати частиною майбутнього Туреччини. “Терористичній організації немає місця в майбутньому регіону”, – зауважив політик [16]. Ердоган здійснив візит з конкретною метою – започаткувати нову еру в американо-турецьких відносинах, об’єднавши зусилля у боротьбі з тероризмом і розширюючи економічні та торгові відносини між країнами. Турецький політик не оминув шансу висловити занепокоєння з приводу відмови видати клерика турецького походження Фетули Гулена.

Візит Ердогана до Вашингтону був зумовлений іще однією причиною. Турецький лідер намагався переконати президента США відмовитися від рішення озброїти курдських бойовиків і інформувати Трампа про мирний план щодо Сирії,

який Анкара узгодила з Росією та Іраном. План передбачав створення чотирьох зон зменшення вогню в Сирії.

Зустріч президентів доповнила зустріч Секретаря оборони США Дж. Метітса та Міністра оборони Туреччини Фікра Ісіка. Високопосадовці обговорили низку питань безпеки, ключовим з яких стало питання кризи в Сирії.

Підсумовуючи викладений матеріалі, хотілося б зробити деякі висновки щодо розвитку американо-турецьких відносин за останні роки:

- незважаючи на підйоми та спади у відносинах, США традиційно розглядає Туреччину як вагомий важіль політичного впливу в регіоні.
- внутрішня політика президента Ердогана ускладнює відносини Туреччини з Вашингтоном, що створює додаткові труднощі для реалізації спільних інтересів.
- США переслідують власні інтереси у відносинах з Турецькою Республікою.
- Туреччина, незважаючи на членство в НАТО, намагається здійснювати незалежну зовнішню політику, що загострює відносини з Західними країнами.

Перспективу подальших розвідок вбачаємо у вивченні та аналізі турецько-іранських та турецько-російських відносин, які впливають на перебіг подій в регіоні, його стабільність та безпеку.

Література

1. Погорська І.І. Міжнародно-політична дія американського глобалізму: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. політ. наук: спец. 23.00.04 "Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку" / І.Погорська. – Київ, 2010. – 32 с.
2. Головань О.О. Еволюція зовнішньої політики США на початку XXI століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.04 "Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку" / О.Головань. – Миколаїв, 2016. – 22 с.
3. Кияниця Л.Л. Вплив "Арабської весни " на співвідношення сил на Близькому Сході: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.04 "Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку" / Л.Кияниця. – Київ, 2015. – 20 с.
4. Ратніков М.І. Проблеми американо-турецьких відносин за минуле десятиліття / М.Ратніков // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – Вип. 103 (Частина 1). – 2011. – С. 18-23.
5. Московець В.Є.Курдське питання в Американсько-турецьких відносинах / В.Мостовець // "Історія" Наукові праці. – Вип.134. Том 137. 2011. – С. 137-140.
6. Чубрикова О. Туреччина в ООН у 2003-2015 роках: шлях-утвердження держави-лідера // "UA Foreign Affairs". 13.01.2016. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://uaforeignaffairs.com/ua/ekspertna-dumka/view/article/turechchina-v-oon-u-2003-2015-rokakh-shljakh-utverdzhennja-derzhav (дата звернення: 2 травня 2017 р.) – Назва з екрану.
7. Каспрук В. Сирійське покарання Туреччини // Дзеркало Тижня. – 17 травня 2013. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://dt.ua/international/siriyske-pokarannya-turechchini-_.html (дата звернення: 2 травня 2017 р.) – Назва з екрану.
8. Глухов Д. Турция купила у России ЗРК С-400 // Комсомольская Правда в Украине. 25.07.2017. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://kp.ua/politics/581884-turtsyia-kupyla-u-rossyy-zrk-s-400 (дата звернення: 2 травня 2017 р.) – Назва з екрану.
9. Свистунова И.А. Турция и США обсуждают перспективы сотрудничества // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.iimes.ru/rus/stat/2009/20-04-09a.htm (дата звернення: 2 травня 2017 р.) – Назва з екрану.

10. Свистунова И.А. Об отношениях Турции и США. // Раздел «Публикации». [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.iimes.ru/rus/stat/2009/20-12-09.htm (дата звернення: 2 травня 2017 р.) – Назва з екрану.
11. Калугин П.Е. Современное стратегическое сотрудничество Российской Федерации с Турцией в сфере энергетики: автореф. дис. на соиск науч. степени канд. истор. наук: спец. 07.00.03 “Всеобщая история” / П.Калугин. – Иркутск, 2014. – 22 с.
12. Гурьев А.А. Оценка Турцией действий США в Ираке. // Раздел «Публикации». [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.iimes.ru/rus/stat/2005/27-05-05.htm (дата обращения: 2 мая 2017 г.) – Название с экрана.
13. Стародубцев И.И. К вопросу о современном состоянии американо-турецких отношений и их перспектив. // Раздел «Публикации». [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.iimes.ru/rus/stat/2009/24-04-09.htm (дата обращения: 2 мая 2017 г.) – Название с экрана.
14. Накисбаєв Д.В. Американо-турецкие отношения в эпоху глобализации и перспективы их развития: автореф. дис. на соиск науч. степени канд. полит. наук: спец. 23.00.04 “Политические проблемы международных отношений и глобального развития” /Д.Накисбаев. – Москва, 2008. – 22 с.
15. Санторо Д. Почему Эрдоган хочет вторгнуться в Сирию // ИНОСМИРУ. 23.02.2016. [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://inosmi.ru/reg_mideast/20160223/235504604.html (дата обращения: 2 мая 2017 г.) – Название с экрана.
16. Gaouette N. Trump welcomes Erdogan amid US-Turkey strains // CNN. May16, 2017. [Electronic Resource] – Mode of Access: http://edition.cnn.com/2017/05/16/politics/trump-erdogan-visit/index.html (Last Access: May 23, 2017). – Title from the Screen.
17. Momani B. «IMF Surveillance and America s Turkish Delight» // Perspectives. – 2006. – Vol. 14, No. 2. – p. 12. – [Electronic Resource] – Mode of Access: http://www.iir.cz/display.asp?ida=368 (Last Access: May 23, 2017). – Title from the Screen.
18. Momani B. «IMF Surveillance and America s Turkish Delight.» // Perspectives. – 2006. – Vol. 14, No. 2. – p. 5-25. – [Electronic Resource] – Mode of Access: http://www.iir.cz/display.asp?ida=368 (Last Access: May 23, 2017). – Title from the Screen.
19. Masood Saifullah. Is Turkey’s Erdogan seeking a leading role in Afghanistan / DW. 06.07.2017. [Electronic Resource] – Mode of Access: http://www.dw.com/en/is-turkeys-erdogan-seeking-a-leading-role-in-afghanistan/a-39575830 (Last Access: August 31, 2017). – Title from the Screen.
20. Ozel S., Yilmaz S., Akyuz A. Rebuilding a Partnership: Turkish-American Relations for a New Era – A Turkish Perspective. // TUSIAD Publication No-T/2009-04/490. [Electronic Resource] – Mode of Access: http://www.tusiad.us/specific_page.cfm?CONTENT_ID=856# (Last Access: August 31, 2017). – Title from the Screen.
21. Nkambeh F. Turkey extends its NATO mission in Afghanistan // Anadolu Agency. 03.01.2017. [Electronic Resource] – Mode of Access: http://aa.com.tr/en/todays-headlines/turkey-extends-its-nato-mission-in-afghanistan/719741 (Last Access: August 31, 2017). – Title from the Screen.
22. Членство Туреччини в НАТО сьогодні проблемна необхідність // 112 UA. 31 березня 2016. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://ua.112.ua/mnenie/chlenstvo-turechchyny-v-nato-sohodni--problemna-neobkhidnist-301881.html (дата звернення: 30 травня 2017 р.) – Назва з екрану.

References

1. POHORS"KA, I. (2010) *Mizhnarodno-politychna diya amerykans"koho hlobalizmu*. Unpublished Thesis (PhD), Instytut svitivoi ekonomiky ta mizhnarodnyh vidnosyn NANU.
2. HOLOVAN", O. (2016) *Evolyuciya zovnishn"oyi polityky SShA na pochatku XXI stolittya*. Unpublished Thesis (PhD), Chornomors’kyi Derzhavniy Universytet imeny petra Mogyly.
3. KYYANYCYA, L. (2015) *Vplyv “Arabs"koyi vesny ” na spivvidnoshennya syl na Blyz"komu Sxodi*. Unpublished Thesis (PhD), Natsional’niy Universytet Kievo-Mogylans’ka Akademiya.

4. RATNIKOV, M. (2011) Problemy amerykano-turec"kyx vidnosyn za mynule desyatylittya. *Aktual"ni problemy mizhnarodnyx vidnosyn.* Vyp. 103 (1). P. 18-23.
5. MOSKOVEC", V. (2011) Kurds"ke pytannya v Amerykans"ko-turec"kyx vidnosynax. *Istoriya" Naukovi praci.* Vyp.134 (Tom 137). P. 137-140.
6. CHUBRYKOVA, O. (2016) Turechchyna v OON u 2003-2015 rokax: shlyax-utverdzhennya derzhavy-lidera. *UA Foreign Affairs.* – [Online] Available from: http://uaforeignaffairs.com/ua/ekspertna-dumka/view/article/turechchina-v-oon-u-2003-2015-rokakh-shljakh-utverdzhennja-derzhav (Accessed 19.09.2017).
7. KASPRUK, V. (2013) Syrijs"ke pokarannya Turechchyny. *Dzerkalo Tyzhnya.* [Online]. – Available from: https://dt.ua/international/siriyske-pokarannya-turechchini-_.html (Accessed 19.09.2017).
8. HLUXOV, D. (2017) Turcyya kupyla u Rossyy ZRK S-400. *Komsomol"skaya Pravda v Ukrayne*. [Online]. Available from: https://kp.ua/politics/581884-turtsyia-kupyla-u-rossyy-zrk-s-400 (Accessed 19.09.2017).
9. SVYSTUNOVA, Y. (2009) Turcyya y SShA obsuzhdayut perspektyvy sotrudnychestva. [Online] Available from: http://www.iimes.ru/rus/stat/2009/20-04-09a.htm (Accessed 19.09.2017).
10. SVYSTUNOVA, Y. (2009) Ob otnoshenyyax Turcyy y SShA. *«Publykacyy».* [Online] Available from: http://www.iimes.ru/rus/stat/2009/20-12-09.htm (Accessed 19.09.2017).
11. KALUHYN, P. (2014) *Sovremennoe stratehycheskoe sotrudnychestvo Rossyjskoj Federacyy s Turcyej v sfere эnerhetyky.* Unpublished Thesis (PhD), Yrkutskiy Gosudarstvenniy universitet.
12. HUR"EV A. (2005) Ocenka Turcyej dejstvyj SShA v Yrake. *«Publykacyy».* [Online] Available from: http://www.iimes.ru/rus/stat/2005/27-05-05.htm (Accessed 19.09.2017).
13. STARODUBCEV, Y. (2009) K voprosu o sovremennom sostoyanyy amerykano-tureckyx otnoshenyj y yx perspektyv. *«Publykacyy».* [Online] Available from: http://www.iimes.ru/rus/stat/2009/24-04-09.htm (Accessed 19.09.2017).
14. NAKYSBAYEV, D. (2008) *Amerykano-tureckye otnoshenyya v эpoxu hlobalyzacyy y perspektyvы yx razvytyya.* Unpublished Thesis (PhD), Diplomaticheskaya Akademia MID Rossii.
15. SANTORO, D. (2016) Pochemu Эrdohan xochet vtorhnut"sya v Syryyu. *YNOSMYRU.* [Online] – Available from: http://inosmi.ru/reg_mideast/20160223/235504604.html (Accessed 19.09.2017).
16. GAOUETTE, N. (2017) Trump welcomes Erdogan amid US-Turkey strains. *CNN.* [Online]. May 16. Available from: http://edition.cnn.com/2017/05/16/politics/trump-erdogan-visit/index.html (Accessed 19.09.2017).
17. MOMANI, B. (2006) IMF Surveillance and America s Turkish Delight. *Perspectives.* [Online]. Vol. 14 (2). p. 12. – Available from: http://www.iir.cz/display.asp?ida=368 (Accessed 19.09.2017).
18. MOMANI, B. (2006) IMF Surveillance and America s Turkish Delight. *Perspectives.* [Online]. Vol. 14 (2). p. 5-25. – Available from: http://www.iir.cz/display.asp?ida=368 (Accessed 19.09.2017).
19. MASOOD, S. (2017) Is Turkey's Erdogan seeking a leading role in Afghanistan. *DW.* [Online]. Available from: http://www.dw.com/en/is-turkeys-erdogan-seeking-a-leading-role-in-afghanistan/a-39575830 (Accessed 19.09.2017).
20. OZEL, S., YILMAZ, S. and AKYUZ, A. (2009) *Rebuilding a Partnership: Turkish-American Relations for a New Era – A Turkish Perspective.* TUSIAD Publication No-T/2009-04/490. [Online] – Available from:: http://www.tusiad.us/specific_page.cfm?CONTENT_ID=856# (Accessed 19.09.2017).
21. FELIX, TIH NKAMBETH. (2017) Turkey extends its NATO mission in Afghanistan. *Anadolu Agency.* [Online]. – Available from: http://aa.com.tr/en/todays-headlines/turkey-extends-its-nato-mission-in-afghanistan/719741 (Accessed 19.09.2017).
22. Chlenstvo Turechchyny v NATO s"ohodni problemna neobxidnist" // 112 UA. 31 bereznya 2016. [Online] – Available from: https://ua.112.ua/mnenie/chlenstvo-turechchyny-v-nato-sohodni--problemna-neobkhidnist-301881.html (Accessed 19.09.2017).

Anatoliy Khudoliy, Ph.D. in Political Science, Professor, Ostroh academy National University, Ostroh, Ukraine

AMERICAN-TURKISH RELATIONSHIPS AT THE BEGINNING OF THE XXI CENTURY

Abstract. *The article deals with American-Turkish relationships during 2000-2017.*

Analyzing the period of seventeen years of cooperation between two countries we distinguished stages of relationships and followed how they changed within time.

The author focused on several important aspects related to foreign policy course of both countries. Among them: political, military and economic cooperation between Washington and Ankara for the period mentioned above.

Main tendencies of American-Turkish relationships in the context of multifaceted cooperation are illustrated. The author attempted to analyze development of relationships during terms of three American Presidents, such as G.W. Bush, B. Obama and D. Trump. Every period of two-side relationships had its advantages and disadvantages, shaped by various factors.

The foreign policy of Turkey is oriented to stabilization of the situation in the region. Along with it, Turkey performs security functions in the region whether it deals with Afghanistan or Syria.

The author tried to identify American priorities in the context considering its own pragmatic purposes and national interests in relationships with Turkey. Two-side relations in the light of Syrian was and war in Afghanistan are analyzed. We have identified and described important factors that reduce strategic partnership. They weaken relationships between two countries.

The USA was quite decisive at the very beginning of the XXI century when it needed Turkey in order to accumulate efforts before the invasion of Iraq and later on when Washington started war in Afghanistan. The Turkish Republic supported the USA in its strategy first in Iraq and then in Afghanistan and over the last years in Syria.

Military cooperation developed quite effectively for a long period. Washington also provided financial, economic and military support of turkey, but demanded development of democracy in the country.

Turkey as a member of NATO did and does a lot in order provide security and accomplish missions due to its responsibilities. We identified and analyzed definite steps made by Turkey and the USA for the sake of the regional security.

Apart from military and security spheres, both countries develop business and economic relationships. Since 2000, Turkey has become an important market for American production.

Along with positive, there are negative spots in the relationships. Despite numerous requests made by Turkish Government, American administrations support Kurds with weapons and such steps undermine trust between the countries.

America is dependent on Turkey in solving the Middle East crisis. The war in Syria is raging and it requires efforts from both sides despite misunderstanding and lack of trust.

Key words: *the USA, Turkey, American-Turkish relationships, Syria, Afghanistan, NATO, national interests of the USA.*

УДК 324

Татьяна Алентьева,
доктор исторических наук, профессор,
Курский государственный университет

ИЗБИРАТЕЛЬНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В АМЕРИКАНСКИХ ПРЕЗИДЕНТСКИХ КАМПАНИЯХ ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ XIX ВЕКА

Аннотация. *В статье анализируются предвыборные технологии в период президентских кампаний 1828–1860 годов. Для продвижения своего кандидата формировались позитивные имиджи, придумывались яркие слоганы, велась активная агитация самыми разнообразными средствами: митинги, встречи с избирателями, концерты, факельные шествия, поездки по стране, активизация партийной прессы, политическая реклама. Изобретение негативных прозвищ, навешивание ярлыков, распространение слухов и сплетен, война карикатур, создание отрицательного имиджа, использование противопоставления свой/чужой были активно задействованы в пропаганде. Для дискредитации противника применялись «грязные инсинуации», касающиеся личной жизни. При голосовании и подсчете голосов допускались фальсификации разного рода. В рамках двухпартийных систем: виги-демократы, демократы-республиканцы укреплялась система раздачи государственных должностей по принципу личной преданности (spoil-system). В период «джексоновской демократии» формировался миф о «бревенчатой хижине», о происхождении кандидатов в президенты из народных низов, распространенными становились утверждения о близости кандидата к простым избирателям. Политическая риторика джексоновцев, постоянно связывала успех своего кандидата с интересами народа. Среди предвыборных лозунгов доминировали требования борьбы против привилегий и монополий всякого рода. В дискурсе политиков XIX в. концепты свободы, собственности, общественного блага начинают чередоваться с новыми, отражающими дух времени: демократия и народный суверенитет, благо народа, права и свободы личности. Республиканская партия, возникшая в 1854–1856 гг. и вытеснившая партию вигов, действительно нашла лозунги, не только выражавшие дух времени, но и опиравшиеся на сложившуюся еще с колониальных времен и в период Войны за независимость ментальность американцев, в которой мощной основой была идея Свободы. Лозунг «Свободная земля, свободный человек, свободный труд» был близок и понятен большинству американцев.*

Ключевые слова: *история США, XIX век, президентские выборы, избирательные технологии.*

Политические традиции США начали формироваться в конце XVIII века, когда стали функционировать основные политические институты, возникли первые политические партии. Были заложены прочные основания американской политической системы. Обращение к политическому опыту ранней республики было неизбежным в новых политических реалиях второй трети XIX века. Ряд факторов, связанных с общим процессом модернизации общества, кардинальным образом менял ситуацию в стране. Промышленный переворот, начавшийся в 1810-е гг., и связанная с ним урбанизация, способствуют формированию новых классов общества, появлению новых социальных слоев, росту городского населения. Активно на процесс перестройки социальной стратификации влияла массовая

эмиграция из Европы, в связи с войнами, революциями и голодными годами. Население США увеличивается в 6 раз с 1790 по 1850 г. Это ведет к маргинализации американского общества. Активно на социальные процессы влияет феномен «фронтира». В результате политики экспансии первой половины XIX века США увеличивают свою территорию более чем втрое. Возникают широкие возможности активного заселения «западных земель», создания многочисленных фермерских хозяйств. Формируются широкие слои предприимчивых, энергичных мелких собственников, не обладающих достаточным уровнем образования и культуры, отличающихся грубостью нравов. Сложные модернизационные процессы, происходящие в американском обществе, ведут к формированию новой ментальности, стереотипов сознания, традиций, к востребованности других архетипов, отличных от предшествующей эпохи.

В политической жизни идет формирование новых политических элит и групп давления, происходит складывание второй партийно-политической системы: демократы – виги. В 1828 г. на президентских выборах победу одерживает только что созданная демократическая партия. И ее ставленник Эндрю Джексон (1767–1845) становится президентом (1829–1837). Период его пребывания у власти получил у историков прочное наименование – «джексоновская демократия». К этому времени в большинстве штатов Североамериканского Союза происходит расширение избирательных прав на всех белых мужчин, независимо от их имущественного положения [1, С. 279], т.е. включение в активную политическую жизнь широких слоев населения, не обладающих достаточным уровнем образованности и политического опыта.

Новым феноменом общественной жизни является появление «дешевой» (стоимостью 1-2 цента) массовой прессы. Именно, газеты становятся не только основным источником информации, но и главным средством манипулирования общественным сознанием. Деятельность прессы особенно активизировалась в периоды избирательных президентских кампаний. Она распространяла и тиражировала партийные лозунги и предвыборные обещания, создавала политические мифологемы, стереотипы и клише, и, наряду с достоверной информацией о кандидатах, обеспечивала циркуляцию сплетен и слухов.

Действенным приемом предвыборного «пиара» становятся энергичные усилия газетчиков по дискредитации политических противников. Изобретение негативных прозвищ, навешивание ярлыков, создание отрицательного имиджа, использование противопоставления свой/чужой были активно задействованы в пропаганде. С помощью карикатур идет высмеивание оппонентов. Благодаря искусной политической риторике, умело сфабрикованной клевете, распространению слухов и сплетен часто удавалось не допустить в Белый дом нежелательных кандидатов.

Множество создаваемых в общественном сознании мифов не имело ничего общего с действительностью. Довольно распространенным являлось мнение, что с приходом в Белый дом Эндрю Джексона начинается «эра простого человека» в американской политике. Вместе с тем, убедительное исследование американского историка Эд. Пессена показывает, что это мнение расходится с действительностью. Отец Э. Джексона владел участком земли в 200 акров в пограничном районе Южной Каролины, то есть был достаточно состоятельным человеком [2, С. 52-53]. Обосновавшись позже в Теннесси, Джексон приобрел поместье и рабов, войдя в элиту нового штата. Период «джексоновской демократии» был обозначен такими

политическими инновациями, как отмена имущественного ценза и прямые выборы выборщиков, национальные партийные конвенты вместо кокусов, spoil-system. Партии учатся себя рекламировать, что выражается в публикации национальных платформ. Создаются новые формы массовой политики: политические митинги и демонстрации, факельные шествия, политическая реклама, предвыборные поездки, встречи с избирателями, концерты и т.п.

Довольно распространенной практикой является не только приукрашивание своего кандидата и его программы (если таковая имелась) в партийной печати, но и использование компромата, очернение политического противника. При этом чаще всего подлинная реальность не имела значения. Главное заключалось в достижении политической победы, а средства при этом были хороши все.

Показательны в этом плане президентские выборы 1828 г. Сторонники Джексона агитировали за него как за «народного кандидата», защитника простого человека. В предвыборных материалах приукрашивались военные заслуги этого генерала, как в войне с индейцами [3, С. 71], так и войне с англичанами. Важную роль в формировании общественного мнения в нужном русле играли многочисленные выступления политических сторонников Джексона на массовых митингах, выпуск огромного количества памфлетов и брошюр, расхваливающих кандидата демократов и рисующих его как энергичного и нацеленного на позитивные перемены политика. «Наш девиз: Джексон и реформы», – изо дня в день повторялось в демократических изданиях. Многие программные установки демократов носили характер политической риторики, являлись популярными лозунгами, отражавшими сущностные ценностные ориентации рядовых американцев. Большинству избирателей, как на Севере, так и на Юге, действительно импонировали требования борьбы против привилегий и монополий всякого рода, поддержки политики свободной торговли, защиты прав большинства (т.е. народа) от посягательств «аристократии богатства», свободы личности без всякого вмешательства государства, ограничения правительственных полномочий (limited government). Сам Джексон совершил предвыборную поездку в Новый Орлеан, где в 1815 г. им была одержана блестящая победа. И это была первая в истории США «поездка, связанная с предвыборной кампанией». Демократическая печать, при том, что главный орган демократов «United States Telegraph» издавался на деньги самого Джексона, без устали славословила своего кандидата, доказывая, что он является самым подготовленным к высокой должности, в то время как сам Джексон так и не научился в течение своей жизни писать без ошибок и не любил такого занятия, как чтение [4, xv].

Противники Джексона мобилизовали усилия на поиск всевозможных фактов, компрометирующих его. В ход пошли обвинения в том, что он работорговец, дуэлянт, картежник, пьяница, участник заговора Бэрра. Докопались до мрачной истории, что во время англо-американской войны 1812–1815 гг. он приказал расстрелять шесть американских дезертиров и двух пленных английских солдат [5, С. 192]. Предвыборная борьба не избежала и грязных, личных нападок, когда Джексона обвинили в прелюбодействе, сожительстве с чужой женой. С Рэйчел Робардс Джексон жил с 1790 г., а окончательный развод со своим первым мужем она получила только в 1793 г. Обвинения прессы ускорили смерть жены Джексона, и в Белый дом он въезжал уже как вдовец. В пуританской Америке обвинение в прелюбодействе было достаточно тяжким. Но, тем не менее, Джексон победил со

значительным отрывом от своего соперника. Он получил 178 голосов выборщиков против 83, поданных за Джона Квинси Адамса [6, С. 360]. Его победа объяснялась не столько личными качествами, сколько популярными предвыборными лозунгами демократов.

Оказавшись в Белом доме, Джексон отблагодарил дружественно настроенных к нему журналистов, предоставив им ряд правительственных постов. Один из наиболее близких к Джексону представителей прессы Амос Кендалл стал членом первого в истории США «кухонного кабинета» [7, С. 13], состоявшего из его единомышленников. Редактор столичной газеты «Washington Globe» Фрэнсис Блэр превратил свое издание в рупор власти.

Еще одной политической инновацией Джексона стала «spoils-system», т.е. система раздачи государственных должностей своим сторонникам. Только в первый год его президентства было смещено более 900 старых правительственных чиновников, все они заменялись на представителей демократической партии. С этого времени принцип: «Добыча принадлежит победителю» прочно вошел в американскую политическую жизнь. Это добавило президентским выборам остроты, поскольку речь шла уже не о завоевании одной только должности, пусть и самой высшей, а о тепленьких и выгодных местечках для массы сторонников. Политика превращалась в увлекательную своеобразную игру, поскольку победителя ждал приз: власть и гарантированные доходы. Например, 10-й президент США У.Г. Гаррисон (1773–1841) не скрывал, что согласиться на выдвижение в президенты его заставили материальные затруднения. Справиться с ними он надеялся, получая президентское жалованье в 25 тысяч долл. Во время выдвижения А. Линкольна (1809–1865) на партийном съезде республиканцев в 1860 г. в Чикаго ему пришлось заранее обещать места в своем кабинете влиятельным политикам: У. Сьюарду, С. Камерону, С. Чейзу, Эд. Бэйтсу и др. Характерен следующий эпизод из работы этого конвента. Помощники Линкольна организовали совещание с делегатами из Пенсильвании и Индианы, после которого журналист Рэй доложил своему шефу, издателю газеты «Chicago Tribune» Медиллу, что Индиана будет голосовать за старину Эйба. «Почему вы так решили?» – спросил Медилл. «Боже мой, мы им обещали дать все, что они просили», – ответил журналист [8, С. 151-153]. Коррупция становится неотъемлемой чертой президентских выборов и политической жизни в США. Таким образом утвердившаяся рыночная экономика коррелирует свой тип в политике.

Уолт Уитмен справедливо критиковал боссизм и коррупцию, партийные закулисные интриги при выдвижении кандидатов в президенты: Среди этих людей большую роль, по его мнению, играют «чиновники и те, кто мечтает стать чиновниками; бандиты, сводники, честолюбцы … продажные редакторы; дрессированные пудели, готовые по приказу стоять на задних лапках; маклеры, люди без веры … поборники рабства; политические махинаторы, скандалисты, взяточники, специалисты по подкупу конгресса …пресмыкающиеся, ползучие гады … продающие свободу» [9, С. 303].

Во время избирательной кампании 1832 г. достаточно острым и злободневным становится вопрос о рабстве. Однако политики не рискнули заострить на нем внимание общества. Поэтому не случайно появление политической карикатуры, изображающей генерала Джексона, сидящим в кресле, а рядом с иглой и ниткой

расположился руководитель его предвыборного штаба. Он зашивает Джексону рот, чтобы тот чего доброго не высказался о своем отношении к рабству [10, С. 44-45]. Политические противники из рядов вигов пытаются создать негативный стереотип, рисуют его в своих карикатурах в образе монарха на троне, «короля Эндрю I», критикуют за диктаторские замашки [11, С. 42].

Тем не менее, Джексон становится человеком-символом в последующих политических избирательных технологиях. Его сторонники старательно создают имидж «self-made man», человека, который «сделал сам себя», достиг всего исключительно благодаря своему характеру. Таким образом формируется важная демократическая дефиниция жизненного успеха. Имидж Джексона: «честный, скромный, непритязательный фермер из Теннесси» затем интерполируется на его преемника Мартина Ван Бюрена. Совершенно не обязательно для успешной политической карьеры иметь высшее образование, скорее, напротив, близость к народу подчеркивается тем, что кандидат является самоучкой. Таковыми и были Э. Джексон, У.Г. Гаррисон, З. Тэйлор, М. Филлмор, А. Линкольн. В их биографиях подчеркивается, что они «не имели формального образования». Что касается других, то их успехи на образовательном поприще ограничивались колледжем. Почти непременным условием успеха является наличие популярного прозвища, которое можно раскрутить в предвыборной кампании, как это было с Э. Джексоном, прозванным индейцами «старина гикори». Связанными с их военным прошлым были прозвища У. Гаррисона и З. Тэйлора: «старина Тип» и «старый грубиян».

В перечне необходимых качеств наличествовала также принадлежность к одной из протестантских конфессий. Одно из главных обвинений противнику Дж. Бьюкенена на выборах 1856 г. Дж. Фримонту заключалось в том, что он – тайный католик. Демократические газеты живописали ужасы возможного прихода в Белый дом эмиссара «римского папы», что не могло не отпугнуть избирателя. В менталитете американской нации протестантизм пустил столь глубокие корни, что это не могло не отразиться и на моральных требованиях, предъявляемым к претендентам на высший пост в стране. Их семейная жизнь должна была выглядеть безупречно. Выше уже упоминалось, что противники Э. Джексона обвинили его в прелюбодеянии. Чтобы убедить избирателей голосовать за Дж. Бьюкенена, который был холостяком, его сторонники придумали фразу о том, что он «женат на американской конституции».

Преемнику Э. Джексона Мартину Ван Бюрену (1782–1862) в ходе предвыборной кампании 1836 г. одна из газет придумала прозвище «старый Киндерхук» (по местечку, где он родился). Затем это прозвище сократили до двух начальных букв, и появилось широко известное американское выражение «о’кей» [12, С. 100]. Конечно, своим избранием он был обязан не этому прозвищу, а авторитету своего предшественника и тому месту, которое занимал в партии демократов, став по существу, одним из партийных боссов. Не случайно у него были и другие не менее выразительные прозвища: «Рыжая лиса из Киндерхука» (намек на его хитрость и рыжий цвет волос), а также – «маленький волшебник» (намек на невысокий рост и умение плести партийные интриги).

На руку демократам оказались и предвыборные маневры их соперников. В кампании 1836 г. партия вигов применила показавшийся им эффективным прием: она выдвинула трех кандидатов, каждый из которых был популярен в различных

регионах страны. Предполагалось, что выборщики-виги проголосуют затем за одного из трех. Если бы дело дошло до Палаты представителей, то и в этом случае кандидат вигов имел хорошие шансы. Однако замысел не удался: кандидат демократов Мартин Ван Бюрен набрал необходимое большинство выборщиков, получив 170 голосов. Его соперники: У. Гаррисон – 73; Х. Уайт – 26, Д. Уэбстер – 14 [13].

В дискурсе политиков концепты свободы, собственности, общественного блага начинают чередоваться с новыми, отражающими дух времени: демократия и народный суверенитет, благо народа, права и свободы личности. Советник Джексона А. Кендалл не уставал повторять: «Править должно большинство – это первейший принцип нашей системы». Его выражение «воля народа» становится одним из важнейших пропагандистских приемов демократов [14, С. 310]. В своей первой инаугурационной речи Э. Джексон подчеркивал, что именно народу обязан своим избранием. «Хотя масштаб интересов народа убеждает меня, что никакая благодарность не может сравниться с той честью, которую он оказал мне, я убежден, что самым лучшим воздаянием с моей стороны будет употребить все свои скромные способности на дело ревностного служения его благу» [15, С. 448]. Апелляция к рядовым избирателям, лозунги борьбы с привилегиями, с засильем банков и монополий становятся выигрышными «пиар-технологиями» в период «джексоновской демократии».

Посетивший США в 1842 г. Чарльз Диккенс резко критиковал предвыборные махинации, которые он наблюдал: «подлое мошенничество во время выборов; закулисные сделки с государственными чиновниками; трусливые нападки на противников, когда щитами служат грязные газетенки, а кинжалами – наемные перья...» [16, С. 150-151]. К этому можно было бы добавить подтасовки во время голосования и фальсификации итогов выборов.

Распространенными политическими стереотипами были представления большинства избирателей о том, что президентом должен избираться человек непременно пожилого возраста, убеленный сединами, умудренный жизненным опытом. В основе этого, несомненно, лежал архетип Дж. Вашингтона, первого президента США, избранного на этот пост в 57 лет. Кроме, того, ряд его характеристик потом как бы примеривался на всех последующих президентов: виргинский джентльмен, фермер-плантатор, генерал-«спаситель нации», отец народа. Любопытным является титул, которым сенат удостоил Дж. Вашингтона: «Его Высочество, мощь и сила, президент Соединенных Штатов, протектор их свобод». В первом президенте, по замыслу создателей американской политической системы должен был воплотиться не просто архетип европейского монарха, а король-патриот Болингброка, стоящий над партиями и руководствующийся лишь благом отчизны. Не случайно, вслед за Вашингтоном избирались один за другим виргинские плантаторы-джентльмены, шла череда «философов на троне» в стиле Просвещения: теоретики конституционализма, законодатели и т.д. Виргинскими плантаторами в президентском кресле были, помимо Дж. Вашингтона, третий президент Томас Джефферсон, четвертый – Джеймс Мэдисон, пятый – Дж. Монро. Но в восприятии избирателей они были «отцами-основателями» республики.

После Э. Джексона возникла мода на близость к народу, принадлежностью к буржуазно-плантаторской элите можно было подорвать свое реноме в глазах избирателя, поэтому начинается маскировка социального происхождения

кандидатов, настойчивое подчеркивание их близости к народу. Так успеху кандидата вигов престарелого 67-летнего генерала Уильяма Г. Гаррисона во время президентских выборов 1840 г. в значительной степени способствовала газета «Log Cabin» («Бревенчатая хижина»), издателем которой стал талантливый журналист Х. Грили. Название газеты возникло из насмешливых заявлений противников Гаррисона: «Дайте ему деревянную хижину и бочку сидра, и он будет счастлив» [17, С. 157-158]. Однако, сам Гаррисон родился в особняке, на плантации родителей в Виргинии. Причем его отец был одним из подписавших Декларацию независимости, а затем губернатором Виргинии в 1781–1784 гг.

М.Я. Острогорский с иронией пишет об избирательных кампаниях 1840-х гг., что речи лились потоком, но в них не содержалось убедительных аргументов, а воздействовали они главным образом на эмоции, так же как яркие политические парады, которые приводили толпу в неистовство. «Повсюду воздвигались хижины, имитации которых носили по улицам, употребляли как женское украшение, выбивали на медалях» [18, С. 318]. Журналист Т. Флинт отмечал: «Ночные марши факельщиков; «пилигримы», прибывающие по воде и по суше; города, наполненные ревом толп; селения, перевернутые вверх дном… Мы взираем на выборы, как на величайший акт национального величия, мощный взрыв …нашей энергии» [19, С. 453].

В 1840–1850-е годы наиболее распространенным предвыборным ходом обеих политических партий являлось выдвижение генералов, когда военные заслуги должны были отодвинуть на второй план их политические позиции и отсутствие в политических программах необходимых для страны реформ. Выдвижение партией вигов Уильяма Генри Гаррисона произошло вследствие его заслуг в англо-американской войне 1812–1815 гг. и борьбе с индейцами. Лидеры партии посоветовали ему не говорить ни слова о своих принципах, о том, что он думает о рабстве.

Именно победоносная война с Мексикой 1846–1848 гг. помогла 64-летнему генералу Закари Тэйлору (1784–1850) победить на президентских выборах 1848 г. от партии вигов. То обстоятельство что Тэйлор был выходцем с Юга, жил в Луизиане, имел плантацию хлопка на Миссисипи и владел почти 100 рабами, не повлияло существенным образом на ход предвыборной кампании. Предвыборная агитация живописала его «военные подвиги» в сражениях, за свою храбрость в войнах он получил прозвище «старый сорви-голова». Никакого политического опыта у З. Тэйлора, естественно, не было, поэтому вице-президентом был выдвинут либеральный виг из Нью-Йорка Миллард Филлмор (1800–1874). Выдвинутый в 1852 г. вигами 66-летний генерал Уинфильд Скотт (1786–1865), популярный командующий в американо-мексиканской войне, проиграл выборы демократу Франклину Пирсу (1804–1869). Избирателям трудно было найти различия между двумя генералами. Решающее значение сыграло, по-видимому, то обстоятельство, что Ф. Пирс был моложе, ему было 49 лет. Пирс выиграл подавляющим большинством: 254 члена выборной коллегии отдали свои голоса за него, и только 42 за кандидата вигов [20].

Еще одной характерной чертой избирательных технологий становится выдвижение малозначащих фигур, поскольку яркие личности, хорошо известные избирателям именно этим и не устраивали партийных боссов. Малоизвестного политика можно было раскрутить как угодно, нисколько не заботясь о его

собственных взглядах и личностных качествах. Начиная с президентских выборов 1844 г. победу одерживают именно такие выдвиженцы, которых стали именовать «темным лошадкам». На партийном конвенте демократов в 1844 г. в Балтиморе политические фавориты Мартин Ван Бюрен, Льюис Касс и Джемс Бьюкенен заблокировали друг друга. В лице Дж. Полка (1795–1849) делегаты нашли «темную лошадку», компромиссную фигуру, устраивавшую многих именно в силу своей малозначительности. «Кто такой Полк»? – издевательски спрашивали газеты вигов [21, С. 29]. Демократы отвечали, что их кандидат стоит за территориальную экспансию. Экспансионистские планы поддерживали самые широкие слои населения. Присоединение новых земель создавало в глазах избирателей представления о грядущем земельном изобилии, низких ценах на земли общественного фонда. Именно, поэтому предвыборный лозунг (слоган) демократов: «Полк и Даллас – Техас и Орегон» оказался столь привлекательным для избирателей. Дж. Полк очень умело повел свою предвыборную кампанию, так как вначале отправился в гости к престарелому Э. Джексону и добился его расположения, заработав при этом прозвище «молодой орешник», поскольку прозвище самого Э. Джексона было «старый орешник». Таким образом, в глазах избирателей он выглядел как продолжатель джексоновской политики. Он намного лучше, чем консервативные виги осознавал, что общественное мнение склоняется в пользу территориальной экспансии. Полк победил ставленника вигов, прославленного политика Генри Клея, который вначале выступил против экспансионизма. 170 голосов выборщиков были поданы за Полка, 105 – за Клея [22]. Вслед за Полком, 11-м президентом (1845–1849), к «темным лошадкам» можно причислить 12-го Захари Тэйлора (1849–1850; 13-го Милларда Филлмора (1850–1853); 14-го Франклина Пирса (1853–1857).

Родившийся в Нью-Хэмпшире в семье губернатора и генерала в Войне за независимость, Ф. Пирс (1804–1869) получил юридическое образование и стал профессиональным политиком. Когда разразилась война с Мексикой, он добровольно пошел в армию, и в течение короткого времени прошел путь от ефрейтора до генерала бригады. Возможно, он смог бы стать более заметной фигурой в истории США, если бы не беспробудное пьянство, которое не являлось чем-то необычным в среде вашингтонских политиков [23, С. 26]. Наибольшее влияние на Ф. Пирса оказывал его военный министр Джефферсон Дэвис, впоследствии президент Южной Конфедерации в период гражданской войны 1861–1865 гг. За время своего президентства Ф. Пирс не раз доказывал, что он является активным защитником «особого института» и интересов южных штатов. После оставления им должности видный республиканский политик, внук второго президента, Чарльз Френсис Адамс писал сенатору Чарльзу Самнеру, что можно только радоваться уходу Пирса, и что тяжелые ошибки его администрации послужат уроком для следующего президента [24, С. 205].

Однако Ч.Ф. Адамс ошибся в своем прогнозе, поскольку следующим президентом США был избран еще более активный защитник интересов южан, ставленник демократической партии Джеймс Бьюкенен (1791–1868). Его избранию способствовало то, что он, будучи дипломатом, отсутствовал в стране во время драматических событий, развернувшихся во время принятия билля Канзас-Небраска и гражданской войны в Канзасе. Лейтмотивом его предвыборной борьбы

был призыв к сохранению Союза штатов путем прекращения аболиционистской агитации против рабства.

Выступая во время президентских выборов 1856 г. великий поэт Америки Уолт Уитмен заклеймил предвыборные махинации и политическую коррупцию: «Среди всех лиц, занимающих ныне государственные посты в Соединенных Штатах, не найдется и одного на тысячу, который был бы избран волей народа и заботился бы о его благе. Все кандидатуры выставляются и проталкиваются большими или малыми кучками политиканов; многие получают назначения, как плату за участие в предвыборных махинациях; каждый преследует сугубо личные и узкопартийные цели... Официальные посты, и президентский, в том числе, продаются и покупаются, становятся предметом предвыборного торга, проституируются и достаются проституткам мужского пола. В Северных и Восточных штатах мы видим сонмы «мягкотелых» паразитов-чиновников, продажных редакторов, подлипал при десятке тысяч должностных лиц, мечтающих только о том, как бы нажиться за счет политики, урвать для себя кусок пожирнее; и всем им чужды принципы – ценнейшее достояние человека» [25, С. 302].

По существу, Авраам Линкольн (1809–1865), избранный в 1860 г. от республиканской партии, был первым в истории США президентом, который не являлся активным сторонником южан и выступал за запрещение рабства в западных территориях. Он не относился к тем, кого современные комментаторы назвали бы «харизматическим лидером». Уильям Херндон отмечал, характеризуя Линкольна: «Внешне он был холоден, по крайней мере, особой привлекательностью не отличался, и не предпринимал никаких попыток привлечь людей своей манерой держаться... Он никогда не был позером ...презирал помпезность, неестественность, господствующие стереотипы и притворство» [26, С. 121].

Оппозиционные газеты именовали его ничтожеством, неграмотным, третьесортным провинциальным адвокатом, не умеющим правильно говорить, отпускающим грубые шутки, похожим на гориллу. В частных разговорах в вашингтонских кругах и в газетных листках его именовали «обезьяной», «демоном», «иллинойсским чудовищем». Политические противники Линкольна решили задействовать угрозу раскола страны как самое мощное средство давления на избирателя. Ведущие газеты южан все настойчивее изо дня в день утверждали, будто избрание Линкольна будет означать раскол Союза, они обвиняли Север в том, что он якобы готовит мощное восстание рабов, которые по сигналу поднимутся против своих хозяев, будут жечь, громить, убивать [27, С. 216].

Республиканцы, наоборот, стремились использовать в своей предвыборной пропаганде факты трудового прошлого своего кандидата. В изданной миллионным тиражом биографии Линкольна, рассказывалось, что он рано узнал тяжелый труд, начиная с «колки брусьев, пахоты, боронования, сеяния, уборки урожая и кончая работой лучковой и поперечной пилами». Сообщалось также, что он знаток и в спорте. «Он был первым среди своих одногодков в борьбе, беге, прыжках, в метании молота» [28, С. 183].

Республиканская пресса лепила из него фигуру героя, превозносила его, разукрашивала его персону сверх всякой меры. Сотни газет и уличных ораторов расхваливали его и называли «старина Эйби», «кандидат дровосеков», «человек из лесной глуши», «честный Эйб», «человек из народа»; о нем говорили, что он проницательный, красноречивый, достойнейший деятель данного периода,

человек, начавший свою жизнь в бревенчатой хижине, но достойный жить в Белом доме.

В дискурсе политиков XIX в. концепты свободы, собственности, общественного блага начинают чередоваться с новыми, отражающими дух времени: демократия и народный суверенитет, благо народа, права и свободы личности. Республиканская партия, возникшая в 1854–1856 гг. и вытеснившая партию вигов, действительно нашла лозунги, не только выражавшие дух времени, но и опиравшиеся на сложившуюся еще с колониальных времен и в период Войны за независимость ментальность американцев, в которой мощной основой была идея Свободы. Лозунг «Свободная земля, свободный человек, свободный труд» был близок и понятен всем северянам. Американская мечта была несовместима с сохранением рабского труда, она могла реализоваться только, когда во всей стране утвердится система свободного труда, позволяющая каждому труженику исключительно по своей воле распоряжаться своей рабочей силой, плодами своего труда [29, С. 11-15].

Движение в поддержку Линкольна – «пробуждающиеся», организовывало факельные шествия, парады с оркестрами, охрану республиканских ораторов от нападений демократов. Обыгрывая постоянно трудовое происхождение своего кандидата, сторонники Линкольна всюду маршировали с досками на плечах. «Повсюду раздается крик: доски, доски, доски!» – писала одна из газет. Спрингфилд сделал оживленную торговлю на сувенирах, представляющих деревянные щепки, отколотые от «идентичных досок», распиленных республиканским кандидатом [30, С. 182].

По общему подсчету голосов, Линкольн получил 1 866 452 голоса, Дуглас – 1 376 957, Брекенридж – 849 781, Белл – 588 879 [31]. Линкольн получил большинство в 17 свободных штатах, Брекенридж – в 11 рабовладельческих и Белл – в 3 рабовладельческих штатах. Из общего количества в 4 миллиона 700 тысяч голосов у противников Линкольна было почти на миллион голосов больше, чем у него.

И все же избрание А. Линкольна, несмотря на «традиционность» предвыборных приемов, оказалось удачным выбором для Америки. Именно этот президент защитил единство страны и избавил ее от позора существования рабства. Этот факт доказывает, что вопреки «черным» предвыборным технологиям и политическим играм, верный выбор народа все же возможен.

Список источников и литературы

1. Chute M. The First Liberty. A History of the Right to Vote in America, 1619-1850 / M. Chute. – N.Y.: Dutton, 1969. – 371 p.
2. Пессен Э. Миф о бревенчатой хижине. Социальное происхождение американских президентов / Э. Пессен. – М.: Прогресс, 1987. – 280 с.
3. Davis B. Old Hickory. A Life of Andrew Jackson / B. Davis. – N.Y. Dial Press, 1977. – 438 p.
4. Jackson A. Correspondence of Andrew Jackson / A. Jackson. Vol. 1-7. – Washington, D.C.: Carnegie Institution of Washington, 1926–1935. – Vol. III.
5. Согрин В.В. Президент США Эндрю Джексон: путь к власти / В.В. Согрин // Новая и новейшая история. – 1994. – №6. – С. 172-196.
6. Register of Debates in Congress. 20th Congress 2nd Session. – Vol. V.
7. Алентьева Т.В. Амос Кендалл / Т.В. Алентьева // Вопросы истории. – №2. – 2017 – С. 13-28.
8. Сэндберг К. Линкольн / К. Сэндберг. – М.: Терра-Книжный клуб, 2003. – 616.

9. Уитмен У. Избранные произведения /У.Уитмен. – М.: Художественная литература, 1970. – 416 с.
10. Nevins A. A Century of Political Cartoons. Caricature in the United States from 1800 t0 1900 / A. Nevins. – N.Y.: C. Scribner's Sons, 1944. – 190 p.
11. Watson H.L. Andrew Jackson vs. Henry Clay: Democracy and Development in Antebellum America / H.L. Watson. – N.Y.: Bedford/St. Martin's, 1998. – 283 p.
12. Дубовицкий Г.А. Шесть портретов. Из истории США 1 пол. XIX в. / Г.Дубовицкий. – Самара: Изд-во СамГУ, 1994. – 199 с.
13. Presidents of the United States (POTUS) [Electronic Resource]. – Mode of Access: http://ipl.org/div/potus (last access: September 10, 2017). – Title from the Screen.
14. Sellers C. The Market Revolution. Jacksonian America, 1815-1846 / C. Sellers. – N.Y.: Oxford University Press; 1991. – 512 p.
15. A Compilation of the Messages and Papers of the Presidents. 1789-1902. – Vol. 1-10 [/ed. by J.D. Richardson]. – N.Y.: Bureau of National Literature and Art, 1903. – Vol. 2.
16. Диккенс Ч. Собр. соч.: в 30 т. / Ч. Диккенс. – М.: ГИХЛ, 1960. – Т. 9. – 540 с.
17. Gunderson R.H. Log Cabin Campaign / R.Gunderson. - Lexington: University of Kentucky Press, 1957. – 292 p.
18. Острогорский М.Я. Демократия и политические партии / М.Острогорский. – М.: Российская политическая энциклопедия РОССПЭН, 1997. – 640 с.
19. Mott F.L. A History of American Magazines / F.Mott. – Vol. 1-3. – Cambridge: Harvard University Press, 1938. – Vol. 1.
20. Presidents of the United States (POTUS) [Electronic Resource]. – Mode of Access: http://ipl.org/div/potus (last access: September 10, 2017). – Title from the Screen.
21. Freidel F. The Presidents of the United States of America /F. Freidel. – Washington: Diane Pub Co, 1994. – 91 p.
22. Presidents of the United States (POTUS) [Electronic Resource]. – Mode of Access: http://ipl.org/div/potus (last access: September 10, 2017). – Title from the Screen.
23. Gara L. The Presidency of Franklin Pierce / L. Gara. – Lawrence: University Press of Kansas, 1991. – 232 p.
24. Donald D.H. Charles Sumner and the Coming of the Civil War / D.Donald. – N.Y.: Random House, 2009. – 432 p.
25. Уитмен У. Избранные произведения / У.Уитмен. – М.: Художественная литература, 1970. – 416 с.
26. Майроф Б. Лики демократии. Американские лидеры: герои, аристократы, диссиденты, демократы / Б. Майроф. – М.: Весь Мир, 2000. – 473 с.
27. Current R.N. The Lincoln Nobody Known / R. Current. – N.Y.: Lawrence Erlbaum; 1958. – 314 p.
28. Fite E.D. The Presidential Campaign 1860 / E. Fite. – N.Y.: Forgotten Books, 2016. – 382 p.
29. Foner E. Free Soil, Free Labor, Free Men: The Ideology of the Republican Party before the Civil War / E. Foner. – N.Y.: Oxford University Press, 1995. – 400 p.
30. Luthin R. First Lincoln Campaign / R. Luthin. – N.Y.: P. Smith, 1961. – 328p.
31. Presidents of the United States (POTUS) [Electronic Resource]. – Mode of Access: http://ipl.org/div/potus (last access: September 10, 2017). – Title from the Screen.

References

1. CHUTE, M. (1969) *The First Liberty. A History of the Right to Vote in America, 1619-1850*. New York: Dutton.
2. PESSEN, E. (1987) *Mif o brevenchatoy hizhine. Sotsial'noye proishozhdeniye amerikanskih prezidentov*. Moskwa: Progress.
3. DAVIS, B. *Old Hickory*. (1977) *A Life of Andrew Jackson*. New York: Dial Press.
4. JACKSON, A. (1926 – 1935) *Correspondence of Andrew Jackson*. *Vol. 1-7. Vol. III*. Washington, D.C.: Carnegie Institution of Washington.
5. SOGRIN, V. (1994) Prezident SSHA Endru Dzhekson: pyt' k vlasti. *Novaya I noveyshaya istoriya*. №6. С. 172-196.
6. *Register of Debates in Congress. 20th Congress 2nd Session* (1829). Vol. V.

7. ALENTIEVA, T. (2017) Amos Kendall. *Voprosy istorii*. №2. C. 13-28.
8. SENDBERG, K. (2003) *Linkoln*. Moskwa: Terra-Knizhnyi klub.
9. UITMEN, U. (1970) *Izbranniye proizvedeniya*. Moskwa: Hudozhestwennaya literatyra.
10. NEVINS, A. (1944) *A Century of Political Cartoons. Caricature in the United States from 1800 t0 1900*. New York: C. Scribner's Sons.
11. WATSON, H. (1998) *Andrew Jackson vs. Henry Clay: Democracy and Development in Antebellum America*. New York: Bedford/St. Martin's.
12. DYBOVITSKIY, G. (1994) *Shest' portretov. Iz istorii SSHA 1 pol. XIX v.* Samara: Izdatel'stvo SamGU.
13. *Presidents of the United States (POTUS)* [Online]. – Available from: http://ipl.org/div/potus (accessed: September 10, 2017).
14. SELLERS, C. (1991) *The Market Revolution. Jacksonian America, 1815-1846.* New York: Oxford University Press.
15. RICHARDSON, J. (ed.) (1903) *A Compilation of the Messages and Papers of the Presidents. 1789-1902. – Vol. 1-10. Vol. 2.* New York: Bureau of National Literature and Art.
16. DIKKENS, C. (1960) *Sobranie sochineniy: v 30 tomah*. *T.9*. Moskwa: GIHL.
17. GUNDRESON, R. (1957) *Log Cabin Campaign*. Lexington: University of Kentucky Press.
18. OSTROGORSKIY, M. (1997) *Demokratiya I politicheskiye partii*. Moskwa: ROSSPEN.
19. MOTT, F. (1938) *A History of American Magazines.Vol. 1-3. Vol. 1.* Cambridge: Harvard University Press.
20. *Presidents of the United States (POTUS)* [Online]. – Available from: http://ipl.org/div/potus (accessed: September 10, 2017).
21. FREIDEL, F. (1994) *The Presidents of the United States of America*. Washington: Diane Pub Co.
22. *Presidents of the United States (POTUS)* [Online]. – Available from: http://ipl.org/div/potus (accessed: September 10, 2017).
23. GARA, L. (1991) *The Presidency of Franklin Pierce*. Lawrence: University Press of Kansas.
24. DONALD, D. (2009) *Charles Sumner and the Coming of the Civil War*. New York: Random House.
25. UITMEN, U. (1970) *Izbranniye proizvedeniya*. Moskwa: Hudozhestwennaya literatyra.
26. MAIROF, B. (2000) *Liki demokratii. Amerikanskiye lidery: geroi, aristokraty, dissidenty, demokraty*. Moskwa: Ves' mir.
27. CURRENT, R. (1958) *The Lincoln Nobody Known.* New York: Lawrence Erlbaum.
28. FITE, E. (2016) *The Presidential Campaign 1860*. New York: Forgotten Books.
29. FONER, E. (1995) *Free Soil, Free Labor, Free Men: The Ideology of the Republican Party before the Civil War*. New York: Oxford University Press.
30. LUTHIN, R. (1961) *First Lincoln Campaign.* New York: P. Smith.
31. *Presidents of the United States (POTUS)* [Online]. – Available from: http://ipl.org/div/potus (accessed: September 10, 2017).

Tatiana Alentieva, PhD, Professor Kursk State University

ELECTION TECHNOLOGY IN AMERICAN PRESIDENTIAL CAMPAIGNS DURING THE FIRST HALF OF THE XIX CENTURY

Summary.*The article analyzes election technologies during presidential campaigns (1828–1860). For their candidate? political technologists formed a positive image, invented a bright slogan, used wide variety of means: demonstrations, meetings with voters, concerts, torchlight processions, trips around the country, activization of the party press, political advertising. They invented negative nicknames, spread rumors and gossip, used war cartoons, created negative images. The use of contrasting us/other was actively involved in the promotion. They wanted to discredit the enemy, to apply «dirty insinuations» regarding his personal life. The voting and counting of votes allowed fraud of all kinds. Politicians strengthened the system of distribution of*

state posts on the principle of personal loyalty (spoil system) in the framework of the two-party system: Whigs/Democrats and Democrats/Republicans. In the period of the «Jacksonian democracy» the myth of the «log cabin» was formed. It was about the origin of the presidential candidates of the people's bottom. Such statements about the proximity of the candidate to ordinary voters were common. The political rhetoric of Jacksonians permanently tied the success of their candidate with the interests of the people. The demands to struggle against privileges and monopolies of all kinds dominated among pre-election slogans. In the discourse of politicians of the XIX century the concepts of freedom, property, public goods began to alternate with new ones, reflecting the spirit of the time: democracy and popular sovereignty, the good of the people, the rights and freedoms of the individual. The Republican party, that emerged in 1854–1856 and replaced the Whigs, really found slogans, that not only reflected the spirit of the time, but related on the mentality of Americans developed since the colonial times and during the War of independence, which was based on the powerful basis of the idea of Freedom. The slogan «Free land, free people, free labor» was close and understandable to most Americans

Keywords: *History of the United States, XIX century, presidential elections, electoral technology.*

УДК 94(4)

Тетяна Балабушевич,
кандидат історичних наук, доцент,
Національний університет
«Києво-Могилянська академія»

САМОБУТНІСТЬ ПІВДЕННОГО ЗАХОДУ СПОЛУЧЕНИХ ШТАТІВ

Анотація. *Побутують різні думки, що вважати традиційним Південним Заходом Сполучених Штатів Америки. Його осереддям є Аризона і Нью-Мексико; на думку фахівців сюди також належать Айдахо, Вайоминг, Каліфорнія, Канзас, Колорадо, Небраска, Невада, Оклахома, Орегон, Техас і Юта. В цій статті детально розглянуто та обґрунтовано авторське бачення географічних меж регіону, стан перед колонізацією, інкорпорація до США з анексій у мирних угодах чи купівлі, еволюцію новонабутих територій на повноправні штати, природні ресурси і клімат, переваги і вади життя в різних кліматичних умовах, а саме в горах і пустелях, щільність населення, етнічний склад і мови, трагедії тубільних індіанських племен і поліпшення в самоврядуванні, свідомість і культуру порівняно з Північчю і Півднем Сполучених Штатів Америки, економічне і політичне значення, стратегічну роль в добу Холодної війни, чільні осередки і менші містечка, туристичну екзотику, динамічний розвиток і подальші перспективи розвитку. Своєрідність історичного шляху Південнного Заходу відбилась на його житті, звичаях і культурі. Для українців цікаво простежити витоки цієї специфіки у кожному окремому випадку. Сучасне загострення ставлення до діячів Півдня, вимоги знести монументи Конфедерації мають глибокі витоки в історичних фактах і невизначеності оцінки подій в науковому аспекті.*

Ключові слова: *Мексика, США, Каліфорнія, Аризона, Техас.*

В останні роки, зі здобуттям Україною незалежності українська американістика дістала нові можливості розвитку, але досі ці можливості використовуються не повною мірою. Видання з історії США зводяться до розділів

у підручниках , одні з найкращих видані Київським національним університетом [1] та чималою кількістю статей, переважно з питань зовнішньої політики

Чи не єдиним винятком і досить вдалою спробою підготовки комплексного посібника з історії США є видання Чернівецького університету [2] Щодо статей з історії та політики, то хоча вони стають дедалі грунтовнішими, значною мірою завдяки використанням джерел і літератури англійською мовою, і можливістю співпраці з американськими колегами, регіональні аспекти залишаються поза увагою українських дослідників. Тимчасом у самих Сполучених Штатах до цієї проблематики ставляться дуже серйозно. Крім значної кількості монографічних і енциклопедичних видань [3], монографій, публікацій документів і в електронному вигляді, діють, зокрема, Південне історичне товариство (Southern Historical Association) та Товариство незалежних південних істориків (The Society of Independent Southern Historians). Цікавим напрямком досліджень є вивчення причин занепаду Конфедерації (Lost Cause of the Confederacy perspective).

Важливим аспектом вивчення Південного Заходу в навчальних курсах університетів, є порівняння певних аспектів американо-мексиканського фронтиру з аналогами в Європі, наприклад Габсбурзької монархії. Багато в чому порівняння є корисними і для українських істориків. В українській історіографії спеціальних досліджень американського Південного Заходу нема, логічно звернути увагу на специфіку цього регіону.

Іноземці зазвичай уявляють собі Сполучені Штати насамперед з панорам Манхеттену чи Лонг-Айленду в Нью-Йорку або Чикаго. Та навіть у мегаполісах хмарочоси з офісами і помешканнями багатіїв є переважно в центрі, а навколо величезні простори житлових дільниць одноповерхової забудови. Американці найбільш у захваті від своєї природи, де понад половину території становлять гори і червоні пустелі, а не культивовані ґрунти. Авторці цих рядків поталанило з нагодою завдяки програмі Фулбрайта тривалий час викладати і провадити дослідження в університеті штату Арізони в Темпі та промандрувати Середнім і Південним Заходом, а не лише за традиційними маршрутами між Вашингтоном і Великими Озерами. Відтак можна було докладніше пізнати і досхочу відчути колорит менш знаних у нас країв і ментальності тамтешніх мешканців.

Сполучені Штати більшали кількома етапами. Тринадцять Колоній між Атлантикою і пасмом гір Апалачів здобули незалежність у війні 1774-83 років і з перемоги Американської Революції сягнули Міссісіпі. Купівля номінальних прав на Французьку Луїзіану 1803 року подвоїла терени, недоладне зазіхання на Канаду 1812-14 років скінчилося миром з Британією при умовах status quo ante bellum, а окупація і придбання Флориди в Іспанії 1813-18 років вивели на океан і Мексиканську Затоку. Амбіції “Доленосного Призначення” (Manifest Destiny) проповідувала цивілізаційну експансії до Тихого океану. Американські піонери культивували цілину. Незабаром і надовго усталилися дуже відмінні між собою економічно і ментально три регіони: вільна фермерська Північ (передусім Нова Англія), плантаційний рабовласницький Південь і колонізований Захід. [4]

За неосяжними преріями (Great Mid-West) у великих пісковикових оселях (без вікон, вхід драбинами зі стелі) кількатисячні громади пуебло (Anasazi) сторіччями жили з устроєм матріархату, ритуалами змій вшановували сонце і землю, робили кераміку і орнаментовані тканини, плели кошики, полювали на оленів, годували черепах, плекали маїс (кукурудзу), гарбузи, червоний перець,

квасолю, салат, тютюн. Різні племена населяли регіон (Navajo, Ute, Paiute, Hopi, Apaches, Zuni), та лише одна давня культура (Hohokam) розвинула іригацію і зрошувальне рільництво. Дещо з тих часів досі витримало випробування часом. [5]

Невдовзі після руйнування держави ацтеків конкістадори і єзуїти звідти вирушили на північ. Губернатор Нової Галісії (північний захід Мексики) Коронадо (Francisco Vázquez de Coronado y Luján) чув казки Кастилії та оповіді Алвара Нуньєса де Вака з Флориди, вирядив францисканця Маркоса де Ніса і з кількомастами іспанців і тубільців 1540-42 років сам шукав "Сім золотих міст" (Ciudades de oro). Загін здобув Сиболу і радів кукурудзі, бобам, курчатам, солі. Перші з європейців, вони бачили Скелясті Гори, гирло річки Колорадо, Каліфорнійську затоку, Гранд-Каньйон, через Арканзас сягли пониззя Міссурі, проте не виявили скарбів чи копальні коштовних металів.

Експедиції мали наслідком заснування місій єзуїтів і провінцій (від Santa Fe de Nuevo México 1598 до Provincia de las Californias 1768). Нікому не спадало на думку, що Сан-Франциско чи голландський Новий Амстердам (Нью-Йорк) належатимуть англомовній нації. Віце-королівство Нова Іспанія (1535-1821) спиралось на мережу фортів і місій, про що нагадує архітектура бароко. Сваволя урядовців з Піренеїв (peninsulares) дратувала заможних креолів, упосліджених метисів і безправних пеонів. Коли окупована Наполеоном метрополія поринула до партизанської "війноньки" (guerilla), Латинська Америка повстала. Бразилія здобула самостійність мирно, а решта витримала низку виснажливих війн. Тоді позитивну роль відіграла Доктрина Монро 1823 року з невтручання США до Старого Світу і неприпустимість якихось інтервенції держав Європи в Америці. [6, С. 99, 100, 110]

Мексика 1810-21 років виборола незалежність, проте у веремії військових переворотів (pronunciamentos), імперій і республік, федералізму чи централізму майже не контролювала північ (Alta California). Англомовні трапери прийшли 1825 року, а згодом тисячі поселенців зі Сполучених Штатів. Незграбні спроби мексиканського диктатора Санта-Анни завадити навалі спровокували сецесію Техасу 1835 року, перемогу колоністів під проводом вірджинця Сема Гюстона (Samuel Houston, 1793-1863), за десять років анексію республіки прибульців і війну. Мексика з корумпованими ватажками (caudillos, caciques) втратила половину національної території за принизливим миром у Гваделупе-Ідальго (Guadalupe Hidalgo) 1848 року. Врятував її героїзм патріотів, зокрема оборонців фортеці Чапултепек (Capultepek, "пагорб коників-стрибунців") у столиці. [7, С. 99, 100, 110.]

За компромісом 1850 року Техас набув нинішніх обрисів, віддав решту федеральному урядові за 10 млн. дол. на сплату боргів і став рабовласницьким, а Каліфорнія вільним штатом. Договірна купівля земель (Gadsden Purchase) південніше річки Гіли і західніше Ріо-Гранде 1853 року за 10 млн. дол. усталила кордон. Напруга взаємин вибухала набігами партизанів Канзасу (jayhawkers) на Міссурі та помстою, коли за день вбито всіх чоловіків містечка (Lawrence). Битви Громадянської війни точилися на сході й півдні США, а тут загони конфедератів шарпали деякі федеральні залоги. Нові території ставали повноправними штатами Союзу, останньою Аризона 1912 року. [8, С. 184] Ліберали кількадесят років обстоювали безоплатне надання фермерам ділянок (homesteads) з фонду громадських земель. Партія "фрісойлерів" (вільні ґрунти – free soil) вмістила цю

чільну вимогу до програми 1848 року. Протидію чинили промисловці в побоюванні з дефіциту робітників і плантатори, спраглі нових земель, бо екстенсивна культивація швидко виснажувала родючість. З успіхом Республіканської партії на виборах 1860 року адміністрація Авраама Лінкольна вжила кроків з юридичної процедури, а 20 травня 1862 року Конгрес ухвалив нарешті "Гомстед-акт", що набув чинності від 1 січня 1863 року. [9, С. 20-41]

Відтоді кожен повнолітній (старший 21 року) громадянин США, який не воював на боці сепаратистів проти Союзу, здобув право на ділянку до 160 акрів (65 га) з громадських земель після сплати реєстраційного внеску в 10 доларів. Почавши порати наділ і споруджувати будівлі, він за п'ять років безкоштовно набував права власності. Можна було перед терміном оформити майно сплатою 1,25 долара за акр. За актом, роздано 2 млн. ділянок загалом 285 млн. акрів (115 млн. га), себто 12% території США. На підставі цього закону уряд тамував аграрну скруту і в "Земельних перегонах" (Land run, Land rush) 1889-95 років в Індіанській Території (Оклахома), коли попит перевищив пропозицію."П'ять цивілізованих племен" сприйняли здобутки Європи. А білі зайди виганяли айова, месквоки, потаватоми, сауков, арапахо, кікаку, сіу. "Стежиною смерті" депортовано черокі (Cherokee) зі сходу до Оклахоми. (Професор-черокі Джеймс Мейс вивчав Голодомор.) Американці порушили безліч угод, вбивали жінок і дітей. Індіанці відчайдушно чинили опір і воїни двох ватажків (Crazy Horse, Sitting Bull, переклад імен) 1876 року розгромили кавалерію США. Довелося скоритись, лише недобитки, жменька з півтораста шаєнів (Cheyenne) Малого Койота (Little Wolf) пробилися з Індіанської Території до рідних лісів Монтани. Семіноли Флориди визнали США (!) лише 1920 року. Американці потерпають на моральну провину, і уряд відшкодовував спадкові травми нащадкам жертв. [10, С. 404–435]

Між кільканадцяти багатих на коштовні метали та інші корисні копалини штатів є заможна і потужніша від багатьох європейських країн Каліфорнія з її Кремнієвою долиною (Sillicon valley) високотехнологічних виробництв, майже в півтора рази більший за Україну "штат самотньої зірки" Техас, менш щільно заселені "республіка Аризона" з найчисленнішим прошарком тубільців, Юта зі столицею мормонів (Церкви Ісуса Христа святих останнього дня) Солт-Лейк-сіті, Невада з ігровим бізнесом Лас-Вегас, Нью-Мексико з полігоном першого атомного вибуху Аламогордо, Колорадо з його осередком зимового спорту. У Скелястих Горах і пустелях половина кількадесяти Національних парків США.

У боротьбі Великих Держав за колоніальний поділ світу наприкінці XIX сторіччя увагу привабили стратегічні проекти комунікацій Берлін-Багдад, Каїр-Кейптаун, Дакар-Джибуті. Не меншу роль відіграли шляхи крізь джунглі Індії, Транссибірська магістраль, а після Громадянської війни в Північній Америці розгорнулося змагання компаній, що планували канал у Нікарагуа чи Панамі або трансконтинентальні залізниці. Другу (Sante Fe Route) прокладено 1880-91 років з Чикаго через Топіку (Topeka), Альбукерке і Аризону на Лос Анжелес. "Золота лихоманка" вщухла, видобування срібла занепало, але колія досягнула урвищ Гранд Каньйону 1901 року, а туризм сприяв появі готелів і ресторанів. [11]

Трансконтинентальні магістралі на Середньому Заході простували пліч-о-пліч з хижацьким винищенням бізонів, а Південний Захід зберіг флору і фауну. Спека дошкуляє влітку, а на запитання, як жилось до кондиціонерів, можна почути, що людей тоді не було. В Європі люди плекають крихітні кактуси, а тут виглядають

малюками під кактусами. Піклування про довкілля має дивні вияви: якщо зусиллям і витратою коштів таланить озеленити клаптик біля оселі, влада з намови пильних сусідів змушує знищити сад для пустельної цноти. Хвацьких ковбоїв і гангстерів має Голівуд у вестернах, та не пограбувати карету чи вагон, як автомобілізація лишила від залізниць декілька локомотивів і вокзали-музеї.

Пустелі Чиуауа (Chihuahuan, третина в США, решта в Мексиці) між пасм гір (Sierra Madre Occidental, Sierra Madre Oriental) і ще сухіша Сонора (Mojave-Sonora) рясніють розмаїттям кактусів. Оазами стали міста Західного Техасу (El Paso), Нью-Мексико (Albuquerque) і Колорадо (Sante Fe), а в Аризоні Фенікс з чотирма мільйонами мешканцв (Phoenix) впритул сусіди (Tempe, Mesa) і гроно самобутніх містечок (Tucson, Chandler, Glendale, Flagstaff, Scottsdale, Yuma, Prescott). Поряд з плато (Llano Estacado) покраяних річковими каньйонами між Рівнин (High Plains), а де-не-де навіть дюнами і барханами (White Sands) можна побачити на півночі цих штатів соснові бори, а взимку й снігові хуртовини. Біля шляху написи: кордон "суверенної нації" апачів чи навахо, з трьох сотень самоврядних резервацій, деякі завбільшки з країни. Племена одержують зиск з корисних копалин, мають власні уряди, громадянство, закони, поліцію, судочинство, податки, землевпорядкування, правні приписи, ліцензії, регуляції, юридично на рівні штатів. Офіційно визнаним 550 тубільним народам належать 225,4 тис. кв.км. (2,3% теренів США). Влада відкинула асиміляційну концепцію "плавильного казана" (melting pot), дбає про самобутні культури, відроджує мови, плекає ремесла. [12] В Лоуренсі (Lawrence) поряд з Канзаським університетом є окремо вищий навчальний заклад індіанців (Haskell Indian Nations University), що влаштовує дуже барвисті фольклорні фестивалі. [13, P. 77]

На Південному Заході живе більшість з 40 млн. іспаномовних громадян США, де-не-де важко домовитись по-англійськи. Є певний відсоток мулатів, самбо, метисів. Афроамериканців мало, статистика подеколи відносить їх до "кавказької" (себто білої, в американській термінології) раси, бо це не індіанці (natives) чи мексиканці (Spanics, Chicanos). Біля Тихого океану чимало китайців, чиї предки будували шляхи. Інтерновані за Другої Світової війни, японці одержали компенсації за кривду. Гетто нема, та люди горнуться до споріднених спільнот у дільницях меншин. Це не стосується поляків, українців та інших нечисленних вихідців зі Східно-Центральної Європи.

Поряд з мегаполісами є містечка по кільканадцять тисяч мешканців, як мальовнича Седона: будиночки колоніальної доби до двох поверхів, внутрішні подвір'ячка (patios), дерев'яні різьблені галереї, статуї, крамнички, а навколо червоні скелі. Топоніми бувають від подій: місто Флагстаф з астрономічною обсерваторією (Lowell Observatory) на Марсовому пагорбі названо, бо там прибульці з Бостону підняли прапор на щоглі з жовтої сосни до сторіччя США. В містах дбайливо збережено інтер'єри приватних садиб, стайні кінної пошти, офіси шерифів і пожежників, виставки диліжансів і старих автомобілів. [14, P. 57–74]. Спокійні селища пенсіонерів (Sun Cities) зі здоровим повітрям і меншими комунальними видатками не мусять платити за опалення, обмежують відвідини молоді. Ввечері вщухає спека, між гілля гучно кричить безліч птаства. Міста буяють життям. Деякі (Rodeo de Santa Fe, El Paso) хизуються яскравими родео. Затято змагаються університетські команди "Диких котів" і "Сонячних чортів", в Лоуренсі задерикуваті "соколи-сойки" (Jayhawks). . Всюди бейсбол і регбі, а в

Канзасі винайдено баскетбол. Коли до Аризони завітав папа Іван Павло Другий, перед виступом на стадіоні був клопіт, як затулити велику поганську емблему.

Затишне містечко Джером зроблено заповідником (Jerome state historic park). Півтораста років тому там було виявлено поклади мідної руди. Постали селище шахтарів, не лише багаті оселі з електрикою і центральним опаленням, церкви, школи, салуни, борделі, але також і оперний театр та музей гірничої техніки і мінералогії. Попри безробіття, депресію і навіть землетрус, це не є місто-привид: цікавий серпантин шляхів і різнобарвні хатки, наче в Італії. Це була одна зі столиць "дітей-квітів"(hippy) поряд зі Сан-Франциско, про яке нема потреби розповідати, бо воно добре відоме. Короткозорим невігласам міста Америки здаються одноманітними, та кожне має екзотичні закапелки. Найбільшу прикордонну агломерацію склали Ель-Пасо і потойбіч Ріо-Гранде в Мексиці Сьюдад-Хуарес. Мов одесити на тлі Україні, "ель-пасеньос" відрізняються від сусідів. Університетське містечко має загнуті ріжечки дахів, кольори і пропорції буддистських пагод в Гімалаях. Півсторіччя тому місцеві патріоти читали в "National Geographic" про королівство Бутан зі щасливим народом, побачили схожий навколишній краєвид і відтоді будують кампус у "бутанському" стилі. [15]

Америка, зокрема tabula rasa Південного Заходу робилася підґрунтям спроб моделювати ідеальний устрій егалітарної утопічної спільноти. Комуни є й в Індії, Австралії та інде. Піонер екологічного дизайну Паоло Сольєрі 1970 року заснував "урбаністичну лабораторію" за 100 км. від Феніксу в сполуці архітектури і археології в Аркосанті. Він мріяв, як п'ять тисяч людей в енергетично гармонійному осередку доцільно користатимуть з ресурсів при мінімальному забрудненні довкілля. Задум справив вплив на містобудування. Триває розбудова Аркосанті, хоча на разі там лише 50 мешканців, які заробляють виготовленням металевих і керамічних дзвіночків. [16]

Під час Холодної війни далекі від загрози штати зарясніли оселями (Sierra Vista, Las Cruces), дослідницькими осередками (Fort Huachuca), базами та іншими військовими об'єктами завбільшки з міста Нью-Мексико (White Sands Missile Range), Техасі (Fort Bliss), Аризоні (Davis-Monthan Air Force Base). Плітки про нібито сховані вояками нерозпізнані летючі об'єкти (UFO) дали сувенірний ажіотаж "інопланетян" (Alamogordo). За політичними смаками, виборці Південного Заходу воліють консерваторів: від Аризони з 1987 року сенатором США є героїчний ветеран В'єтнамської війни Макейн (John Sidney McCain III), нині дуже чесний і щирий друг України.

Своєрідність історичного шляху Південнного Заходу відбилась на його житті, звичаях і культурі. Для українців цікаво простежити витоки цієї специфіки у кожному окремому випадку. Сучасне загострення ставлення до діячів Півдня, вимоги знести монументи Конфедерації мають глибокі витоки в історичних фактах і невизначеності оцінки подій в науковому аспекті. При сучасних можливостях доступу до американських джерел та літератури перед українськими американістами відкриваються широкі перспективи.

Список використаних джерел та літератури

1. Нова історія країн Західної Європи й Північної Америки. ХУП – 60-ті роки ХІХ століття : підручник / [Б. М. Гончар, О. П. Машевський, Н. С. Папенко та ін. ; за ред. Б. М. Гончара]. - К. : Правничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2013. – 735 с.

2. Звягінцева О. Б., Лучак М. М. Нариси з історії США / О.Звягінцева, М.Лучак: навч. посіб. [для студ.-міжнародників]. – Чернівці : Книги – XXI, 2010. – 102 с.

3. Busby M. The Southwest: The Greenwood Encyclopedia of American Regional Cultures.– December 30, 2004. – 504 p.

4. Bradshaw M. Regions and regionalism in the United States /M.Bradshaw. – Macmillan Education, 1988. – 217 p.

5. Gastil R. Cultural Regions of the United States /R. Gastil. – Seattle, University of Washington Press, 1975. – 366 p.

6. Coleman K. The Political Mythology of the Monroe Doctrine: Reflections of the Social Psychology of Domination /K.Coleman // Latin America, the United States and Inter-American System. – Wetview Press, Boulder, Co, 1981. – P. 99–110.

7. Bauer K. J. The Mexican War, 1846–1848 /K.Bauer. – Univesity of Nebraska Press, 1992. – 454 p.; Stevens D. F. Origins of Instability in Early Republican Mexico / D.Stevens. – Duke University Press, 1991. – 184 p.

8. Wagoner J. Arizona Territory 1863–1912: A Political history / J. Wagoner. – University of Arizona Press, 1970. – 587 p.

9. Shanks T. The Homestead Act: A major asset-building policy in American history /T.Shanks// The American Dream:Assets, Poverty, and Public Policy. Oxford UP, 2005. – P. 20-41.

10. Adams M. "Savage Foes, Noble Warriors, and Frail Remnants: Florida Seminoles in the White Imagination, 1865–1934" / M. Adams // Florida Historical Quarterly, 87 (Winter 2009). – P. 404–435.

11. Berton P. Klondike: The Last Great Gold Rush, 1896-1899 / P. Berton. – Random House of Canada, 2001. – 496 p.

12. Iverson P. Diné: A History of the Navahos /P.Iverson. - Albuquerque: University of New Mexico Press, 2002 – 432 p.

13. The American Indian Studies Program at Haskell Indian Nations University// Indigenous Nations Studies Journal, 2.1, Spring 2001, P. 77.

14. Paradis T. From Downtown to Theme Town: Reinventing America's Smaller Historic Retail Districts / T. Paradis // The Themed Space: Locating Culture, Nation, and Self. – 2007. – P. 57–74.

15. University of Texas-El Paso. Best College – US News [Electronic Resource] – Mode of Access: https://www.usnews.com/best-colleges (Last Access: August 12, 2017). – Title from the Screen; Napoli L. One Way to Visit Bhutan Is By Way of El Paso [Electronic Resource] – Mode of Access: http://www.smithsonianmag.com/travel/one-way-to-visit-bhutan-is-by-way-el-paso-180955065 (Last Access: August 12, 2017). – Title from the Screen.

16. Luckingham B. Phoenix. The History of a Southwestern Metropolis /B. Luckingham. – The University of Arizona press, 1995. – 316 p.

References

1. GONCHAR, B. (ed.) (2013) *Nova istoria krain Zakhidnoi Evropy j Pivnichnoi Ameryky. XVII - 60-ti roky XIX stolitta*. Kyiv: Pravnycho-poligrafichnyj tsentr «Kyjivsky universytet».

2. ZVIAGINTSEVA O., LUCHAK M. (2010) *Narysy z istorii SShA* Tchernivtsi: Knygy.

3. BUSBY, M. (2004) *The Southwest: The Greenwood Encyclopedia of American Regional Cultures*. Greenwood.

4. BRADSHAW, M. (1988) *Regions and regionalism in the United States*. Macmillan Education.

5. GASTIL, R. (1975) Cultural Regions of the United States. Seattle, University of Washington Press.

6. COLEMAN, K. (1981) The Political Mythology of the Monroe Doctrine: Reflections of the Social Psychology of Domination. *Latin America, the United States and Inter-American System*. Wetview Press, Boulder, Co. P. 99, 100, 110.

7. BAUER, K. (1992) *The Mexican War, 1846-1848*. Univesity of Nebraska Press; STEVENS, D. (1991) *Origins of Instability in Early Republican Mexico.*

8. WAGONER, J. (1970) *Arizona Territory 1863–1912: A Political history*. University of Arizona Press.

9. SHANKS, T. (2005) The Homestead Act: A major asset-building policy in American history. *The American Dream:Assets, Poverty, and Public Policy*. Oxford UP. P. 20-41.

10. ADAMS, M. (2009) Savage Foes, Noble Warriors, and Frail Remnants: Florida Seminoles in the White Imagination, 1865–1934. *Florida Historical Quarterly*, 87, P.404–435.

11. BERTON, P. (2001) Klondike: *The Last Great Gold Rush, 1896-1899*. Random House of Canada.

12. IVERSON, P. (2002) *Diné: A History of the Navahos*. Albuquerque: University of New Mexico Press.

13. The American Indian Studies Program at Haskell Indian Nations University (2001) *Indigenous Nations Studies Journal*, 2.1, P. 77.

14. Paradis, T. (2007) From Downtown to Theme Town: Reinventing America's Smaller Historic Retail Districts. *The Themed Space: Locating Culture, Nation, and Self*, P. 57–74.

15. *University of Texas-El Paso. Best College - US News* (2012) [Online] Available from: https://www.usnews.com/best-colleges (Accessed August 12, 2017); NAPOLI, L. (2015) *One Way to Visit Bhutan Is By Way of El Paso* [Online] Available from: http://www.smithsonianmag.com/travel/one-way-to-visit-bhutan-is-by-way-el-paso-180955065 (Accessed August 12, 2017)

16. LUCKINGAM, B. (1995) *Phoenix. The History of a Southwestern Metropolis*. The University of Arizona press, 1995.

Tetiana Balabushevich, PhD (history), Associated Professor, National Kyiv Mohyla Academy

PECULIAR IDENTITY OF THE UNITED STATES SOUTH-WEST

Abstract*. There are various opinions on what might be called traditional "American South-West" between Los Angeles, Denver and El-Paso. Arizona and New-Mexico are certainly its core, while most experts also include such states as Colorado, Idaho, California, Kansas, Nebraska, Nevada, Oregon, Oklahoma, Texas, Utah, Wyoming. This article regards different interpretations of what are the South-West geographical limits, main stages of its pre-history and gradual including into the United States by annexations with peace treaties or purchases from Mexico, evolution of official status from the newly acquired territories to constituent sovereign states, natural resources and climate, comfort or discomfort of mountains and deserts for human living, population density, ethnic composition and languages, tragic destiny of native tribes in the past and efforts at improving situation with self-government, peculiarities of mentality and culture compared with the US North and South, its economic and political significance, strategic role in the Cold War, the most important centers, specific features of modern cities and exotic towns, tourist attractions, current dynamic developments and prospects.*

Key words: *USA, Mexico, Arizona, California, Texas.*

УДК 94(73): [33:629.7] «Дж. Г. У. Буш»

Людмила Журавльова
кандидат історичних наук, викладач
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова, м. Київ

ПРІОРИТЕТИ І СУПЕРЕЧНОСТІ КОСМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ДЖ. Г. У. БУША

Анотація. *У статті розглянуто базові принципи космічної політики США, які склалися на кінець 1980-х рр. Основна увага приділена дослідженню пріоритетності космічної складової у загальнополітичному курсі республіканської адміністрації Дж. Г. У. Буша. Аналізується процес перегляду американським керівництвом цілей космічної програми Сполучених Штатів та висвітлюється місце і роль комерційної складової у цьому процесі. Характеризуються основні інструменти та методи космічної політики США в процесі комерціалізації космічної діяльності.*

Акцентується, що на відміну від попередніх президентів, Дж. Буш-ст. поставив космічну програму на порядок денний від самого початку свого президенства. Амбіції та масштабні плани президента втілились у «Ініціативу» щодо освоєння космосу 1989 р., яка містила, в тому числі, завдання пілотованого польоту і висадки людини на Марс. Визначено, що результатом оголошення Дж. Г. У. Бушем такої вартісної і технічно складної космічної програми стало протистояння по лінії президент – керівництво НАСА, президент – Конгрес, яке отримало показову назву «марсіанські війни». Однак подальше розширення приватної ініціативи у сфері космічного транспортування заклало підґрунтя для перегляду наступними адміністраціями фундаментальних принципів функціонування американської космічної галузі.

Ключові слова: *космічна політика США, Дж. Г. У. Буш, мирне використання космосу, комерціалізація космосу, Ініціатива по дослідженню космічного простору (СЕІ).*

На момент обрання Дж. Г. У. Буша президентом США, космічна програма вже близько тридцяти років використовувалася вищим політичним керівництвом США для вирішення важливих політичних, економічних і наукових задач. Розвиток космічної техніки був визнаний обов'язковою умовою добробуту США. Але кінець 1980-х рр. був не найкращим періодом для американської космонавтики. Космічна програма США опинилась в кризовому стані під впливом внутрішніх та зовнішніх чинників, що вимагало від нової адміністрації рішучих дій.

Питання балансу безпекових і комерційних завдань космічної програми США, яке постало перед адміністрацією Дж. Буша-старшого наприкінці 1980-х рр., багато в чому визначило порядок денний космічної галузі США на наступні два десятиліття. Тому визначення витоків ревізії космічної політики США, яка почалася в цей період має вагому дослідницьку актуальність.

Осмислення у наукових колах успіхів, проблем, суперечностей політики США у космічній сфері періоду правління Дж. Буша-старшого почалося фактично відразу після зайняття ним посади президента. Що було обумовлено тією риторикою і масштабністю поглядів нової адміністрації щодо перспектив використання космосу. Більшість американських та європейських дослідників розглядали в першу чергу вплив космічної тематики на міжнародні відносини[1; 2] та її роль у процесі ядерного нерозповсюдження[3; 4], що в умовах трансформації

системи міжнародних відносин мало значну актуальність. Ґрунтовною монографією, яка предметом дослідження обрала космічну політику Дж. Буша-старшого стала праця американського дослідника Т. Хогана [5]. Дробок російських вчених представлений працями історика Г. Хозіна [6] та політолога Ю. Караша [7; 8], хоча і в більш широких хронологічних межах. У вітчизняній історичній науці питання космічної політики Дж. Г. У. Буша, як й інших американських адміністрацій залишається майже недослідженим. Зважаючи на цю обставину, автор статті метою цієї публікації обрав аналіз космічної політики адміністрації Дж. Г. У. Буша.

Президент Дж. Г. У. Буш став першим серед американських президентів, хто надав космічній проблематиці пріоритетного звучання в рамках загального урядового курсу. Цього вимагало не лише завершення «холодної війни», яке поставило американське керівництво перед викликом формування не лише нової зовнішньополітичної, але й космічної стратегії. На кінець 1980-х рр. космічна галузь США переживала потужну кризу, яка проявила себе після катастрофи спейс-шаттлу «Челленджер» у 1986 р., і вимагала від уряду конструктивних рішень.

Можливість оприлюднити своє розгорнуте бачення космічної програми для США представилась президенту вже в липні 1989 р. З нагоди двадцятої річниці польоту корабля «Аполлон-11», який здійснив посадку на Місяць, Дж. Г. У. Буш виступив у Національному музеї авіації та космонавтики з «Ініціативою по дослідженню космічного простору» (англ. Space Exploration Initiative – CEI). У промові президент висунув головні цілі космічної галузі: «впродовж 1990-х рр. завершити проект американської космічної орбітальної станції «Фрідом», а на початку 2000-х рр. повернутися на Місяць, щоб там збудувати постійно діючу базу і здійснити пілотований політ на Марс» [9].

Зіткнення широкомасштабних планів з реальністю, однак, виявило низку перешкод на шляху до реалізації космічної політики Дж. Г. У. Буша. Найбільш виразно протиріччя щодо реалізації CEI окреслилися всередині самої виконавчої гілки влади, у результаті конфлікту, що виник між президентською адміністрацією та НАСА (Національне управління по аеронавтиці та дослідженню космічного простору). Основу цього конфлікту було закладено ще у вищезгаданій промові президента.

«Ініціатива по дослідженню космічного простору» засвідчила бачення Дж. Бушем-ст. амбіційних перспектив щодо мирного використання космосу. Однак акцент адміністрації Дж. Г. У. Буша на великомасштабності перетворень у космічній галузі і відсутність конкретики щодо реалізації цих планів, призвів до деякої розгубленості серед представників НАСА щодо розуміння реальної концепції космічної програми США. Так, лідери НАСА вважали, що промова була у стилі Кеннедівської декларації, яка являла собою заклик до великомасштабних національних зусиль по створенню місячної бази і польоту людини на Марс. А. Коен, директор центру Джонсона згадував: «У день, коли Ініціатива була озвучена, це був день великого захоплення в НАСА. Це повернуло всіх до часів Аполлона» [5, С. 79]. Така реакція була зрозумілою з огляду на те, що останні десятиріччя освоєння космосу, після висадки на Місяць, американська космічна програма переживала період поступового спаду і НАСА прагнула залучитися підтримкою Білого дому.

Але для Білого дому, який насправді прагнув змінити «парадигму Аполлона», така реакція космічного агентства виявилася небажаною. Адже, «парадигма Аполлона» на практиці передбачала сприяння великомасштабним космічним технологічним системам і програмам [5, С. 163]. Цілі, економічні та технологічні характеристики космічних програм у «парадигмі Аполлона» були жорстко регламентовані, а відтак – негнучкими. Це означало максимальну концентрацію економічного і фінансового потенціалу країни на поставлених космічних цілях, чого США в умовах постійно зростаючого дефіциту бюджету собі дозволити не могла.

Натомість, адміністрація Дж. Г. У. Буша намагалася відійти від цієї концепції. Д. Куейл і М.Олбрехт (виконавчий секретар Національної ради з космосу), коли згадували день промови Дж. Г. У. Буша, у своєму інтерв'ю зазначили, що вони бажали запровадити новий спосіб ведення справ у рамках космічної програми – спосіб при якому космічна галузь буде розвиватися не за рахунок збільшення бюджетних коштів, а в результаті більш енергійного розвитку технологій(що на їх думку мало призвести до високої економічної ефективності) [5, С. 79].

Це розходження у розумінні СЕІ призвело до конфлікту між НАСА, яке за останній час ставало все більш консервативним і бюрократичним, та Національною Радою з космосу (орган у системі виконавчого офісу президента США, який був заснований за часів Д. Ейзенхауера, у 1989 р. знову відновлений Дж. Бушем-ст. і скасований Б. Клінтоном у 1993 р. У 2017 р. Д. Трам знову відновив цю структуру), яка була концентратором ідей Білого дому щодо космічної галузі і пропагувала ідеї гнучкості космічних проектів. На думку А. Коена, проголосивши СЕІ, адміністрація, однак, не мала чіткого уявлення як діяти після неї, що і стало головною причиною непорозуміння,яке виникло між двома організаціями [5, С. 80].

Крім проблеми стратегії, залишалася невирішеною ще й фінансова сторона втілення СЕІ. На даному напрямку головним опонентом космічної програми Дж. Г. У. Буша став Конгрес США, адже президентська ініціатива вимагала значного збільшення бюджету НАСА. Попередні розрахунки були зроблені доктором Т. Фінном, який на той час очолював Управління аеронавтики, досліджень і технологій НАСА. Саме він розкритикував орієнтацію президента на таке широке коло завдань. За його підрахунками ініціатива президента приблизно оцінювалася у 200 – 400 млрд. дол. [10, С. 6], пізніше ініціативу оцінили у 500 млрд. дол. [7]. Навіть Д. Куейл зауважував, що така висока оціночна вартість (500 млрд. дол.) всім здавалась надмірною [11, С. 182].

Не бажаючи відступати від проголошеного курсу, Дж. Буш-старший доручив Р. Трулі представити варіанти дій для досягнення цілей, виголошених в СЕІ. Результати дослідження Р. Трулі та А.Коена були викладені у доповіді, яка отримала назву «90-денне дослідження з освоєння людиною Місяця та Марса», оприлюднена 20 листопада 1989 р. [12, С. 1-8].

За результатами «90-денного дослідження» довготривала вартість СЕІ могла скласти приблизно в 500 млрд. дол., і за часом реалізації становила від 20 до 30 років(а не 10, як стверджував президент). Тоді віце-президент звернувся до Національної академії наук для оцінки масштабів цифр і змісту дослідження НАСА, а також розробки альтернативних підходів, допускаючи те, що вартість програми можливо була завищена керівництвом НАСА.

Старший історик НАСА С.Дік зазначав з цього приводу: «В значній мірі Національна академія наук погодилася із результатами дослідження Р. Трулі та А. Коена, але реакція Білого дому і Конгресу на ці прогнози була ворожою, в основному за рахунок кошторису витрат. НАСА неодноразово отримувала відсіч у своїх зусиллях отримати підтримку Конгресу для СЕІ. Президент Дж. Г. У. Буш шукав міжнародних партнерів для реалізації курсу, але програма була занадто затратною навіть для міжнародної діяльності» [13].

Незважаючи на наявність широкого кола протиріч закладених у СЕІ, вже 2 листопада 1989 р. Білим домом була оприлюднена Директива №30 «Національна космічна політика» [14], яка в цілому відобразила мету та принципи космічної політики США, раніше виголошені президентом і була майже точною копією директиви Р. Рейгана 1988 р.

Основними завданнями космічної галузі на кінець 1980-х рр. стали: 1) зміцнювати безпеку США; 2) отримувати наукові, технологічні та економічні вигоди для поліпшення життя всього людства; 3) заохочувати інвестиції в приватний сектор зайнятий космічною діяльністю; 4) сприяти міжнародній співпраці з урахуванням національної безпеки, зовнішньої політики та національних інтересів США; 5) співпрацювати з іншими країнами задля збереження свободи космосу; і як довгострокова мета – розширити присутність людини та її активність за межі Земної орбіти в Сонячну систему [14].

Особливе місце у документі зайняло положення щодо розвитку комерційного космічного сектору. У той же день, коли вийшла президентська директива, Національна рада з космосу видала свій перший акт – «Директиви у галузі космічної політики і виконавчий статут»№1 [15], де ще раз було закріплено основні принципи і завдання космічної політики США. Зокрема, у документі стверджувалося: «Уряд США не повинен перешкоджати або стримувати подальший розвиток комерційного космічного сектору. Урядовий космічний сектор зобов'язується купувати комерційно доступні космічні товари та послуги, настільки це можливо, і не здійснювати заходів, які б потенційно виключали або стримували комерційну космічну діяльність за винятком, якщо така діяльність стосується національної безпеки або громадського порядку…» [15].

Отже, на декларативному рівні, основним засобом реалізації розвитку космічного сектору адміністрація Дж. Г. У. Буша обрала метод стимулювання приватного сектору шляхом державних закупівель космічної продукції та послуг і усунення перешкод законодавчого характеру.

З метою втілення задекларованих цілей щодо комерціалізації космосу на практиці, увесь 1990-й рік Дж. Буш-старший намагався заручитися підтримкою з боку Конгресу. Вже на початку року президент подав офіційний запит до Конгресу США на отримання дозволу щорічного збільшення бюджету НАСА. Так, передбачалося, що на наступний 1991 бюджетний рік НАСА отримає 15,1 млрд. дол., з яких 101 млн. дол. становитимуть витрати на комерційні програми, що було майже вдвічі більше ніж у 1990-у році. Адміністратор НАСА Р. Трулі, який активно підтримував у цьому напрямку Буша-старшого, оголосив, що на 1992 р. планується збільшити цей показник до 17,6 млрд. дол., і до 19,26 млрд. дол. у 1993 р. [16, С. 76].

Конгрес, у свою чергу, постійно намагався скоротити витрати на космічні програми. Підкомітет із асигнувань палати представників, який було призначено

формулювати бюджет НАСА, подав пропозицію до Конгресу про скорочення пропонованих витрат майже у всіх сферах космічної політики.

У цих умовах під ударом критики знову опиняється програма «Спейс Шаттл» (американська пілотована програма по створенню частково багаторазових транспортних космічних кораблів, які б сполучали Землю і навколоземну орбіту). Нова хвиля критики була обумовлена як постійним зростанням вартості шаттлів, так і прорахунками попередньої адміністрації щодо прийняття «Спейс Шаттл», як магістрального напрямку космічної політики США, який себе не виправдав. Водночас, повністю відкинути результати більш ніж десятирічної праці над створенням програми, також було досить ризикованим кроком. Президент усвідомлював, що ця відмова приведе ще до більшого конфлікту із НАСА, які довго і клопітливо працювали над шаттлами. Також це могло призвести до втрати частини електорату республіканцям, оскільки відмова від проекту «Спейс Шаттл» означала б, що кошти тисячі американських платників податків було витрачено нераціонально.

Але вже в листопаді 1990 р., зваживши всі ризики, Дж. Буш-старший підписує закон «Про ринок послуг запусків у космос», де було остаточно відкинуто ідею опори американських космічних запусків на «Спейс Шаттл» і доручено НАСА користуватися послугами запуску одноразовими ракето-носіями приватних компаній [17].

Перехід від монополії багаторазових шаттлів в урядовій політиці до масового використання приватних ракет був зумовлений не скільки дороговизною «Спейс Шаттлу» але в більшій мірі зовнішнім чинником, яким стала міжнародна конкуренція. В той же час, американські приватні перевізники знаходилися у вкрай тяжкому становищі і через високу конкуренцію і через центральне місце, яке шаттли посідали у космічній політиці США. Тому політичне рішення Дж. Буша-старшого у сфері комерціалізації космосу відмовитися від «Спейс Шаттлів» було цілком обумовленим – уряд більше не був конкурентом приватним компаніям на ринку послуг по запуску одноразових ракет.

Вирішення цього та інших стратегічних питань космічної політики США адміністрація Дж. Г. У. Буша сподівалася знайти у рекомендаціях «Комісії Аугустіна». 10 грудня 1990 р. Д. Куейл призначив Консультативний комітет з питань розвитку космічної програми США. Очолена Н. Аугустіном, який був генеральним директором відомої аерокосмічної корпорації «Мартін Маріетта», комісія повинна була оцінити довгострокове майбутнє НАСА і цивільної космічної програми США.

Засадничим висновком «Комісії Аугустіна» було твердження про те, що «космічна програма повинна переключити своє фундаментальне обґрунтування від домінуючого положення про захист національного престижу, національної безпеки і зовнішньої політики (хоча ці завдання залишалися досить важливими) до принципу, що ґрунтується на глобальній економічній конкурентоспроможності та захисту навколишнього середовища» [5, С. 126]. Спираючись на це твердження, у звіті «Аугустіна», було запропоновано переглянути проект космічної станції «Фрідом» з метою зменшення складності та зниження вартості, продовжити виконання програми «Місія з планети Земля», як складової «Місії до планети Земля» з польотом на Марс, але як дуже довгострокової мети, зменшити залежність

США від «Спейс Шаттлів» за рахунок нових безпілотних ракето-носіїв для всіх польотів крім тих, які вимагають присутності людини [18, С. 49].

Комерціалізація космічних програм розглядалася авторами цього звіту як один із найважливіших і найнеобхідніших елементів реалізації космічної політики США. Головним аргументом на користь залучення приватних компаній до комерційного використання космосу стало безпосереднє зростання світового ринку комерційних космічних послуг і товарів [18, С. 43].

Однак, разом із комерційною привабливістю і перспективністю використання космосу, у звіті наголошувалося на тій обставині, що на відміну від зрілої галузі супутникового зв'язку, багато напрямків комерціалізації простору все ще знаходяться в зародковому стані, і, отже, буде потрібна підтримка з боку уряду, поки прибуток у цих сферах не буде достатнім для приватного сектору [18, С. 43]. Відтак, виконання всіх цих рекомендацій передбачало активне залучення приватного сектору до комерціалізації космосу, а відтак – розробку спеціальних механізмів взаємодії урядового і неурядового космічного секторів.

Звіт, тим не менш, викликав подвійну реакцію. Ситуація, в яку потрапила адміністрація Дж. Г. У. Буша на кінець 1990 року була неоднозначною. З одного боку, загалом СЕІ отримала підтримку і політ на Марс визнавався важливою довгостроковою ціллю, з іншого, – група визначила, що для реалізації існуючих космічних програм бюджет НАСА має зростати щорічно на 10%. Однак, у разі якщо НАСА не отримає відповідних рішень зі сторони Білого дому та Конгресу на рівні фінансування, то бюджет СЕІ необхідно скоротити, або і зовсім ліквідувати програму. Подальші події показали, що поява «Звіту Аугустіна» стала поворотним моментом в життєвому циклі СЕІ і багато в чому посприяв переоцінці пріоритетів космічної транспортної системи США. Коли ж висновки «Комісії Аугустіна» було опубліковано, навіть відверті прихильники розвитку напрямку польотів людини у космос говорили, що повномасштабне втілення ініціативи Дж. Буша-ст. не на часі [19].

В ході тривалого обговорення, стало зрозуміло, що СЕІ має істотні недоліки і невзмозі забезпечити політиків адекватним інструментом для визначення майбутнього курсу американської космічної програми. Білий дім не надав необхідних вказівок НАСА щодо темпів, масштабів і довгострокових зобов'язань до СЕІ. Ця обставина змусила адміністрацію активізувати безперервний процес, спрямований на порятунок програми. Методом порятунку стала активізація комерціалізації космічного простору. Тому, вироблення стабільного курсу на комерціалізацію космосу стало одним із пріоритетних завдань у рамках СЕІ.

Щодо програми «Спейс Шаттлів», то у звіті визнавалася перевага все ж одноразових ракето-носіїв. Що викликало незадоволення з боку персоналу НАСА. Високо оцінюючи «Звіт Аугустіна» в загальних рисах, Р. Трулі висловив небажання приректи шаттли на знищення. Насправді, він закликав адміністрацію подумати про створення п'ятого шаттлу і збереження можливості створення додаткових космічних апаратів. Це було сигналом того, що розходження між стратегічними напрямками Національною радою з космосу і НАСА зберігається.

Але саме положення про перехід на одноразові ракети мало вирішальне значення для приватних перевізників даного сектору. Це означало розширення перспектив залучення комерційного сектору до виготовлення і застосування

одноразових ракет, сегмент яких був доволі об'ємним і продовжував зростати на початок 1990-х рр.

Таким чином, в умовах гострої внутрішньополітичної та технологічної дискусії, на початок 1991 р. адміністрація Дж. Г. У. Буша намагалася закріпити урядовий курс на послідовне сприяння розвитку комерційного сектору. Саме комерціалізація космосу мала вирішити низку актуальних на той час завдань: зберегти амбіційну програму президента польоту на Марс, вирішити фінансові проблеми космічної галузі, захистити національні інтереси США.

Але комерціалізація космосу не змогла врятувати СЕІ Дж. Г. У. Буша. У травні 1991 р. вийшов ще один звіт Аналітичної групи по СЕІ [20]. Це була остання, але невдала спроба обґрунтувати необхідність реалізації СЕІ. Більшість засобів масової інформації стверджували, що до того моменту, коли доповідь була готовою, «Ініціатива по дослідженню космічного простору» вже була політично нежиттєздатною [21]. У самих США, невпинна боротьба Дж. Буша-ст. за СЕІ отримала красномовну назву «марсіанські війни» [5].

Розкол між стратегічною лінією НАСА і Національною радою з космосу став вирішальним елементом неспроможності функціонування президентської ініціативи. Врешті-решт, Дж. Г. У. Буш зрозумів, що його власне бачення перспектив і методів реалізації космічної програми не співпадає із баченням голови НАСА Р. Трулі, який зберігав відданість «парадигмі Аполлона». Усвідомлення неможливості подальшої співпраці із НАСА прийшло до Білого дому, коли у вересні заступник глави НАСА Дж. Томпсон, подав у відставку [22, С. 365]. Після низки дискусій між Білим домом і главою НАСА, у 1992 р. звільнився і глава НАСА – Р. Трулі.

Тепер перед республіканською адміністрацією постала проблема утвердження Конгресом нової кандидатури на посаду адміністратора НАСА всього за місяць до президентських виборів в умовах, коли сенат знаходився під контролем демократів.

Ден Голдін, менеджер середньої ланки відомої космічної корпорації «TPB», який у минулому брав участь у різних секретних програмах Пентагона, очолив НАСА 1 квітня 1992 р. і став адміністратором, що знаходився на цій посаді більше ніж хто-небудь інший при трьох президентах США (Дж. Г. У. Буші, Б. Клінтоні та Дж. Бушеві-молодшому). М. Олбрехт згадував: «Ден із самого початку усвідомив, що працює на президента. До Д. Голдіна в НАСА був інший підхід. Там вважали, що вони працюють на комітет по асигнуванням, а Білий дім був тим, чого слід сторонитися» [1, С. 64].

Саме Д. Голдін, розвинув ідею Д. Куейла стратегії «швидше, краще і дешевше», яка передбачала вдосконалення космічних систем в умовах бюджетних скорочень шляхом поєднання зусиль урядового і неурядового секторів [23, С. 185-186]. На практиці ця стратегія означала остаточну відмову від коштовних проектів по освоєнню космосу людиною і надання переваги роботичним місіям, завдяки чому ідея СЕІ про політ людини на Марс остаточно дискредитувала себе.

Однак, у галузі комерціалізації космосу це означало перехід до нового методу ведення бізнесу між урядом і підприємцями, де приватний капітал переважає над державним. Основна ідея полягала в тому, щоб доставити космічні продукти та послуги своєчасно, із меншою вартістю, і з кращою якістю і обслуговуванням клієнтів.

Складна ситуація з визначенням космічної програми США, спонукала до вироблення балансу між інтересами уряду і бізнесу. Ця обставина стала підґрунтям подальшого зростання комерційного сектору космічної галузі. Успіх адміністрації Дж. Г. У. Буша, в цілому відповідав рівню наявних у її розпорядженні потенціалів космічної техніки, а також інститутів і механізмів, які забезпечують повсякденну взаємодію космонавтики і суспільства.

Відтак, аналіз космічної політики Дж. Г. У. Буша засвідчив високий рівень пріоритетності космічної складової у загальнополітичному курсі республіканського президента. Амбіції та масштабні плани президента втілились у ініціативу СЕІ, що побачила світ вже у липні 1989 р. і містила, в тому числі, завдання пілотованого польоту і висадки людини на Марс. Дух і буква президентської ініціативи створили ілюзію і в НАСА, і в Конгресі про повернення часів «Аполлона» та розширення державних витрат на космічні програми. Результатом стало протистояння по лінії президент – керівництво НАСА, президент – Конгрес навколо питання фінансування СЕІ, яке отримало показову назву «марсіанські війни».

Це зумовило вироблення президентської стратегії «швидше, краще і дешевше» 1990 р., яка була зорієнтована на вдосконалення космічних систем за умов бюджетних скорочень шляхом поєднання зусиль урядового і неурядового секторів. Актуалізація ролі приватного сектору мала стати головним засобом збереження СЕІ в умовах її жорсткої критики в суспільстві, як виявилося згодом – невдалим. Однак подальше розширення приватної ініціативи у транспортній сфері заклало підґрунтя для перегляду наступними адміністраціями фундаментальних принципів функціонування американської космічної галузі загалом.

У практичному вимірі позитивний вплив на процес комерціалізації космосу мав відхід адміністрації Дж. Г. У. Буша від розгляду програми «Спейс Шаттлів» як магістральної в розвитку американської космонавтики. Не маючи можливостей відмовитись від використання високовартісних «Спейс Шатлів», уряд одночасно здійснив низку директивних і законодавчих кроків для підтримки виробництва і ринку приватних одноразових ракето-носіїв.

Список використаних джерел та літератури

1. Эйзенхауер С. Партнеры в космосе: американо–российское сотрудничество после «холодной войны» / С. Эйзенхауер. [пер. с англ. В. И. Сычева]. – М.: Наука, 2006. – 291 с.
2. Johnson–Freese J. Heavenly Ambitions: America's Quest to Dominate Space / J. Johnson–Freese. – Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2009. – 178 p.
3. Abbey G. United States Space Policy: Challenges and Opportunities Gone Astray/ G. Abbey, N. Lane. – Cambridge: American Academy of Arts and Sciences, 2009. – 41 p.
4. Van Traa–Engelman H. L. Commercial Utilization of Outer Space / H. L. van Traa–Engelman. – The Netherlands: Kluwer Academic Publishers, 1993. – 447 p.
5. Hogan T. Mars Wars: The Rise and Fall of the Space Exploration Initiative / T. Hogan. – Washington, D.C.: NASA SP–2007–4410, 2007. – 188 p.
6. Хозин Г. С. Великое противостояние в космосе (СССР – США): свидетельства очевидца / Г. Хозин. – М.: Вече, 2001. – 416 с.
7. Караш Ю.Ю. Тайны лунной гонки СССР и США: сотрудничество в космосе / Ю.Караш – М.: ОЛМА–ПРЕСС Инвест, 2005. – 473с.
8. Караш Ю. Голос Америки: Зигзаги космической программы США / / Ю. Караш // Голос Америки. – 05 октября 2010. [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://www.golos-ameriki.ru/a/nasa-space-program-2010-10-05-104335659/188987.html (дата обращения: 13 августа 2017 г.) – Название с экрана.

9. Remarks on the 20th Anniversary of the Apollo 11 Moon Landing : speech George W. Bush [delivered July 20, 1989]. [Electronic Resource] – Mode of access: http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=17321 (Last Access: August 13, 2017). – Title from the Screen.

10. Space Exploration Initiative: Interview Dr. Terrence T. Finn [/G. V. Groves] // Spaceflight. – January, 1991. – №1. – P. 6–7.

11. Quayle D. Standing Firm: A Vice–Presidential Memoir / D.Quayle. – N.Y.: Harper Collins Publishers, 1994. – 402 p.

12. Report of the 90–Day Study on Human Exploration of the Moon and Mars: November 1989 – [Cited 2016, 1 Des.] [Electronic Resource] – Mode of Access: http://history.nasa.gov/90_day_study.pdf (Last Access: August 13, 2017). – Title from the Screen.

13. Dick S. Summary of Space Exploration Initiative [Electronic Resource]. – Mode of access: https://history.nasa.gov/seisummary.htm (Last Access: March 15,2017). – Title from the screen.

14. National Space Policy №30: National Space Policy Directive [released November 2, 1989]. [Electronic Resource] – Mode of access: http://www.space.commerce.gov/policy/national-space-policy (Last Access: March 15,2017). – Title from the screen.

15. National Space Policy Directives and Executive Charter №1 : National Space Policy Directive [released February. 11, 1991]. [Electronic Resource] – Mode of access: http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/nspd1.htm (Last Access: August 13, 2017). – Title from the Screen.

16. Bush Requests $15,1 billion for NASA in 1991 [/ G. V. Groves] // Spaceflight. – March, 1990. – №3. – P. 76.

17. Stewart R. Congress Boosts Private Rocket Launching Services / R.Stewart // The Los Angeles Times. – October 30, 1990. [Electronic Resource] – Mode of access: http://articles.latimes.com/1990-10-30/business/fi-3554_1_launch-services (Last Access: August 13, 2017). – Title from the Screen.

18. Report of the Advisory Committee on the Future of the US. Space Program (Washington, DC: U.S. Government Printing Office, December 1990) // Exploring the Unknown: Selected Documents in the History of the U.S. Civil Space Program: In 6 vols. / NASA. – Wash., D. C., 1995. – Vol. I : Organizing for Exploratian. – P. 741–743.

19. R.Cowen. Manned Space Programs Ger Message: Throttle Back / R.Cowen // Christian Science Monitor. – 19 December 1990. [Electronic Resource] – Mode of access: https://www.questia.com/newspaper/1P2-33366102/manned-space-programs-get-message-throttle-back (Last Access: August 13, 2017). – Title from the Screen.

20. America at the threshold: America's space exploration initiative: Report of the Synthesis Group on America's Space Exploration Initiative by Chairman Synthesis Group Thomas P. Stafford [May 6, 1991]. [Electronic Resource] – Mode of access: http://history.nasa.gov/staffordrep/main_toc.PDF (Last Access: August 13, 2017). – Title from the Screen.

21. Leary W. Panel Says Much Research is Needed Now to Reach Mars by 2014 / Warren E. Leary // The New York Times. – 12 June 1991. [Electronic Resource] – Mode of access: http://www.nytimes.com/1991/06/12/us/panel-says-much-research-is-needed-now-to-reach-mars-by-2014.html?mcubz=1 (Last Access: August 13, 2017). – Title from the Screen.

22. Thompson Resigns as NASA Deputy / [editor G. V. Groves] // Spaceflight. – November, 1991. – №11. – P. 365.

23. The Commercial Space Launch Act Amendments: hearings before the Subcommittee on Space Science and Applications of the Committee on Science, Space, and Technology, U.S. House of Representatives, One Hundredth Congress, second session. [February 16, 17, 1988]. – №114. [Electronic Resource] – Mode of access : https://goo.gl/Jgj6ze (Last Access: August 13, 2017). – Title from the Screen.

References

1. JEJZENHAUER, S. (2006) *Partnery v kosmose: amerikano–rossijskoe sotrudnichestvo posle «holodnoj vojny»*. Moskwa:Nauka.

2. JOHNSON–FREESE, J. (2009) *Heavenly Ambitions: America's Quest to Dominate Space*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

3. ABBEY, G. (2009) *United States Space Policy: Challenges and Opportunities Gone Astray*. Cambridge: American Academy of Arts and Sciences.

4. TRAA–ENGELMAN, H. L. (1993*) Commercial Utilization of Outer Space*. The Netherlands: Kluwer Academic Publishers.

5. HOGAN, T. (2007) *Mars Wars: The Rise and Fall of the Space Exploration Initiative*. Washington, D.C.: NASA SP–2007–4410.

6. HOZIN, G. (2001) *Velikoe protivostojanie v kosmose (SSSR – SShA): svidetel'stva ochevidca*. Moskwa: Veche.

7. KARASH, Ju.Ju. (2005) *Tajny lunnoj gonki SSSR i SShA: sotrudnichestvo v kosmose*. Moskwa: OLMA–PRESS Invest.

8. KARASH, Ju. Golos Ameriki: Zigzagi kosmicheskoj programmy SShA. *Golos Ameriki* (2010) [Online] – Available from: https://www.golos-ameriki.ru/a/nasa-space-program-2010-10-05-104335659/188987.html (Accessed August 13, 2017)

9. *Remarks on the 20th Anniversary of the Apollo 11 Moon Landing: speech George W. Bush* (1989) [Online] – Available from: http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=17321 (Last Access: August 13, 2017).

10. GROVES, G. (ed.) (1991) Space Exploration Initiative: Interview Dr. Terrence T. Finn. *Spaceflight*. №1, P. 6 – 7.

11. QUAYLE, D. (1994) *Standing Firm: A Vice–Presidential Memoir*. New York: Harper Collins Publishers.

12. *Report of the 90–Day Study on Human Exploration of the Moon and Mars* (1989) [Online] – Available from: http://history.nasa.gov/90_day_study.pdf (Accessed August 13, 2017)

13. DICK, S. (2017) *Summary of Space Exploration Initiative* [Online] – Available from: https://history.nasa.gov/seisummary.htm (Accessed March 15, 2017).

14. *National Space Policy №30.National Space Policy Directive* (1989). [Online] – Available from: http://www.space.commerce.gov/policy/national-space-policy (Accessed March 15, 2017)

15. *National Space Policy Directives and Executive Charter №1: National Space Policy Directive* (1991). [Online] – Available from: http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/nspd1.htm (Accessed August 13, 2017).

16. GROVES, G. (ed.) (1990) Bush Requests $15,1 billion for NASA in 1991. *Spaceflight*. №3. P. 76.

17. STEWART, R. (1990) Congress Boosts Private Rocket Launching Services. *The Los Angeles Times* [Online] – Available from: http://articles.latimes.com/1990-10-30/business/fi-3554_1_launch-services (Accessed August 13, 2017)

18. Report of the Advisory Committee on the Future of the US. Space Program (Washington, DC: U.S. Government Printing Office, December 1990) (1995) *Exploring the Unknown: Selected Documents in the History of the U.S. Civil Space Program: In 6 vols*. Wash., D. C., Vol. I : Organizing for Exploratian. – P. 741 – 743.

19. COWEN, R. (1990) Manned Space Programs Ger Message: Throttle Back. *Christian Science Monitor* [Online] – Available from: https://www.questia.com/newspaper/1P2-33366102/manned-space-programs-get-message-throttle-back (Accessed August 13, 2017)

20. STAFFORD, T. (1991) America at the threshold: America's space exploration initiative: Report of the Synthesis Group on America's Space Exploration Initiative by Chairman Synthesis Group Thomas P. Stafford [Online] – Available from: http://history.nasa.gov/staffordrep/main_toc.PDF (Accessed August 13, 2017)

21. LEARY, W. (1991) Panel Says Much Research is Needed Now to Reach Mars by 2014. *The New York Times* [Online] – Available from: http://www.nytimes.com/1991/06/12/us/panel-says-much-research-is-needed-now-to-reach-mars-by-2014.html?mcubz=1 (Accessed August 13, 2017)

22. GROVES, G. (ed.) (1991) Thompson Resigns as NASA Deputy. *Spaceflight*. №11. P. 365.

23. *The Commercial Space Launch Act Amendments: hearings before the Subcommittee on Space Science and Applications of the Committee on Science, Space, and Technology, U.S. House of Representatives, One Hundredth Congress, second session* (1988) [Online] – Available from: https://goo.gl/Jgj6ze (Accessed August 13, 2017).

Liudmila Zhuravlova, Ph.D., Lecturer, National Pedagogical Dragomanov University, Kiev

PRIORITIES AND CONTRADICTIONS OF GEORGE HERBERT WALKER BUSH SPACE POLICY

The article analyzes the basic principles of US space policy which developed at the end of the 1980's. The main focus is made on the detection and investigation of the priority of space component in the general political course of the republican administration of George H. W. Bush.

The article analyzes the process of revision the objectives of the United States space program by the American leadership and highlights the place and role of the commercial component in this process. The basic tools and methods of US space policy in the commercialization of space activities have been characterized. Unlike the other presidents before him, George H.W. Bush has put the space program on the agenda from the beginning of his presidency. The ambitions and large-scale plans of the President have been embodied in the Space Exploration Initiative 1989, including, among other things, the tasks of a manned flight and landing a man on Mars. It is determined that the result of George. H.W. Bush's announcement of such a costly and technically complex space program has become a confrontation along the lines of the president – NASA, president – Congress, which received the indicative name «Mars Wars».

As far as it is concerned, the US space program of George. H.W. Bush's presidential administration had a high priority and it laid the foundation for the reviewing fundamental principles of the American space policy by next administrations.

Key Words: *the US Space Policy, George H.W.Bush, peaceful use of space, corporatization of space, Cosmic Research Iniciative.*

УДК 94 (73)

Михайло Кірсенко,
доктор історичних наук, професор,
Національний Університет
«Києво- Могилянська академія»

ЄВРОПЕЙЦІ У ВІЙНІ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ СПОЛУЧЕНИХ ШТАТІВ АМЕРИКИ

Анотація*. Розглянуто вплив Просвітництва на війну за незалежність США і участь європейців. З-поміж мислителів Славетної Революції згадано конституційні ідеї Локка про взаємну відповідальність правителів і підданців й поділ між трьома гілками влади. Томас Пейн прибув з Англії та надихнув американських борців за свободу доказами прав і обов'язку народу чинити опір утискам. Простежено радикалізацію Революції, розвиток її зовнішньої політики. США вперше замінили засаду сюзеренітету монарха на суверенітет нації, впровадили іррегулярну тактику та іррегулярну дипломатію, користали з колоніальних суперечностей, аби здобути фінансову підтримку, постачання зброєю і пряму допомогу від Франції та забезпечити міжнародну ізоляцію Великої Британії. Ліберали і військовики Європи відіграли чільну роль у привабленні громадської думки на бік американців, налагодженні воєнної інфраструктури, навчанні піхоти і кінноти, перетворенні добровольчої міліції на регулярну армію і флот Континентального Конгресу. Корисно порівняти взаємовпливи Американської та Французької революції за документами і життєписами. Французи Лафает, Бомарше і Рошамбо, поляки*

Костюшко і Пулавський, німець Штойбен, шотландець Пол Джонс, численні друзі юної нації сприяли перемозі. Джордж Вашингтон, Бенджамен Франклін та інші Батьки-засновники США високо цінували ці самовіддані та чинні зусилля.

Ключові слова: *США, революція, Континентальний Конгрес, Франція, незалежність.*

Подеколи начебто суто наукові й не пов'язані з сучасністю питання набувають політичного сенсу. Це, зокрема, вплив іноземців на національну історію. В здобутті незалежності Сполученими Штатами поряд зі свідомими патріотами і ворогами-лоялістами дедалі помітніше нещодавні прибульці зі спадком Європи в неосяжних обріях Нового Світу. Українській історіографії досі бракує уваги до цих осіб, тож зробімо крок до пізнання величезного внеску небагатьох людей (non multa sed multum) до визволення Америки.

Зараз американці переймаються труднощами, що їм завдають нелегали, але самі є нацією іммігрантів. Вони відзначають День Колумба, а поступово згадали вікінгів, корінних індіанців (natives) і ескімосів (Inuit). Неподалік від Білого Дому у Вашингтоні є музеї культур тубільців і афро-американців, а в Думбартон-Окс експозиція лише на перший погляд несполучного мистецтва Візантії й Месо-Америки. Прагнення свободи і підприємництва вабили за океан європейців, які всотали засади Реформації та ліберальний раціоналізм Просвітництва. Заможні колоністи Америки вдалися до зброї 1773 року не з утисків, адже платили менше будь-кого в Європі, крім поляків. Обурила дискримінація: податки ухвалював у Лондоні Парламент, де колоністи не мали депутатів. А неподільність прав і обов'язків прищепилась у свідомості.

З Англії педагог і філософ-картезіанець, емпірик і сенсуаліст Джон Локк (John Locke, 1632-1704) справив вплив на Вольтера, Руссо, шотландців, німців і Америку трактатами про урядування та іншими творами. Апологет конституційної монархії, громадянського суспільства, відокремлення Церкви від держави, централізму (federative power) з питань війни і миру, він вперше обстоював поділ влади на законодавчу, виконавчу і судову гілки. Народ має повстати проти деспотизму тиранії. Держава мусить забезпечити природні права (на життя, особисту свободу, приватне майно) і закони (задля безпеки) та карати порушників. Люди делегують прерогативи компетентному урядові з загальної згоди і забирають назад в разі сваволі. Лібералізм не вадив Локку бути інвестором работоргівлі та виправдати вилучення земель в індіанців.

Англієць Томас Пейн (Thomas Paine, 1737-1809) в Америці з 1774 року, редактором журналу картав работоргівлю, видав масовим накладом памфлет "Здоровий глузд" (Common sense) 1776 року і обґрунтував незалежність. Він став до лав Континентальної армії, надихав вояків низкою прокламацій зі схвалення Джорджа Вашингтона. Пейн вперше вжив назву Сполучені Штати Америки, [1, С.24] в складі делегації повсталих колоній вів переговори 1781 року з Францією, одержав будинок від штату Нью-Йорк, нагороди Конгресу і Пенсильванії. В Англії за його проектом 1790 року збудовано міст. В Парижі Пейн видав газету "Республіканець", вивчав аграрний лад і фінанси, як депутат Конвенту брав участь у розробці Конституції й мало не наклав головою за Терору [2, С. 45], визволений завдяки послові Монро повернувся до Америки і підтримував свого друга-президента Томаса Джеферсона.

У Семирічній війні британці загарбали Французьку Канаду 1763 року, одразу почалися сварки колоній з Лондоном, і Людовик Шістнадцятий читав звіти агентів з Америки. Спочатку революціонери не наважилися просити допомоги інших держав, бо в разі компромісу наразилися би на звинувачення з державної зради. Пленум Континентального Конгресу вів зовнішні зносини і восени 1775 року утворив Комітет для таємної кореспонденції з друзями колоній у Великій Британії, Ірландії та інде. Це прототип міністерства закордонних справ чи Державного Департаменту США. Призначенню послів зазвичай передує запит на агреман, але іррегулярна дипломатія виряджала неформальних представників без попередньої процедури. Навесні 1776 року до Парижу прибув член Конгресу Сайлас Дін з кількома колегами. [3, С. 68]

Репресії британців спонукали до розриву з метрополією. Конгрес ухвалив Декларацію Незалежності 4 липня 1776 року з її причин і мотивів, що Бог створив людей рівними і "наділив певними невід'ємними правами, до яких належить життя, свобода і прагнення щастя, що уряди встановлено людьми на забезпечення цих прав, а влада урядів походить зі згоди тих, ким керують, що в кожному разі, коли якась форма правління стає згубною для цієї мети, народ має право змінити чи скасувати її та встановити новий уряд, спираючись на ті засади.., які здаються народові найдоцільнішими.., а коли довга низка зловживань… виявляє намір підпорядкувати народ абсолютному деспотизмові, народ має право і обов'язок повалити цей уряд".

Уряд Франції не бажав компрометуватися відвертим співчуттям заколотові й доручив делікатну місію авторові "Севільського цирульника" і "Одруження Фігаро". Бомарше (Pierre-Augustin Caron de Beaumarchais, 1732-99), лагодив годинники аристократів, навчав доньок монарха гри на арфі. Цей драматург, дипломат і фінансист заснував фіктивний торгівельний дім "Родріго Горталес і Ко" (1776-83), і Дін надіслав за океан одяг 20 тис. вояків, 30 тис. мушкетів, 200 гармат, 100 тон пороху на 21 млн. ліврів, одержаних від Франції та за продаж краму Америки. Іспанія надала допомогу на 300 тис. доларів. Щирий друг повстанців, Бомарше придбав зброї на 3 млн. ліврів і не казав про зв'язки з урядом Дінові, колега якого потай інформував Лондон.

Навесні 1777 року виник Комітет, а з 1781 року Департамент іноземних справ. (Подвійні функції Державного секретаря, керівника дипломатії й заступника голови уряду, як у Генерального писаря Війська Запорізького.) У Франції послом став єдино знаний Європі американець. На протест британців міністр Вержен відповів, що лист до Нанту з забороною приїзду не знайшов адресата, і нечемно виганяти його з Парижу. Поштмейстер, друкар, демократ і ворог рабства Бенджамен Франклін (Benjamin Franklin, 1706-90) заснував першу бібліотеку США, Філософське товариство, Філадельфійську академію (нині Пенсільванський університет). Винахідник, фізик-дослідник електрики, метеоролог, економіст, дизайнер Державної печатки, масон ложі "Дев'ятеро Сестер", член кількох Академій, тільки він підписав усі чільні документи незалежності: Декларацію, Конституцію США і Версальський мир 1783 року.

Британські крейсери перехоплювали судна, зафрахтовані фірмою Горталес, і Франклін з колегами в грудні 1776 року першою дипломатичною нотою в історії США пропонували Франції союз та прохали захисту торгівлі. Граф Вержен обіцяв таємну допомогу і справді надав великі кошти, а лінійні кораблі та фрегати

вирушили до Америки. Уряди в Мадриді, Берліні, Відні, Гаазі, Петербургу не квапилися визнавати посланців США, але спостерігали і користали з труднощів Лондону. В лютому 1780 року Росія оприлюднила Декларацію морського озброєного нейтралітету про право торгувати з воюючими країнами, за винятком явної контрабанди і реально блокованих портів. Російський флот вийшов у море, а держави Європи утворили Лігу морського озброєного нейтралітету. Франція, Іспанія і США формально не прилучились до Декларації нейтралів, але поділяли її засади.

В Нью-Йорку і містах Нової Англії є чимало візуальних нагадувань про Пілігримів з "Mayflower" та інших Отців-Пілігримів, а в містечках прерій (Great Mid-West) статуї піонерів-фермерів і вояків. Столиця і округ Колумбія рясніє пам'ятками Отців-Засновників. Президент-парк навколо Білого Дому охоплює галявину Еліпс з Нульовою милею і майдан, де були ринок рабів, цвинтар, іподром, бівак і вже двісті років парк. В центрі між чотирьох гармат кінна статуя президента-кельта Джексона (Andrew Jackson), співзасновника Демократичної партії, переможця британців і семінолів. Назва Лафаєт-сквер є на честь Героя двох світів і Трьох революцій (в Америці та у Франції), по кутках пам'ятники іноземцям-борцям за незалежність США – сам Лафаєт, Костюшко, Штойбен і Рошамбо. На честь їх названо міста, вулиці, парки, гори, мости, школи, станції, кораблі, свята в Америці, Європі, Австралії.

Син померлого в Семирічній війні полковника-лицаря Ордену св. Людовика, маркіз де Лафаєт (Marie-Joseph Paul Yves Roch Gilbert du Motier, marquis de La Fayette, 1757-1834) мав ім'я Жільбер в пам'ять свого предка-соратника Жанни д'Арк. Випускник колежу Плессі (згодом Ліцей Людовика Великого), спадкоємець діда-капітана гвардії маркіза де ла Рів'єр, він ще підлітком був лейтенантом Чорних мушкетерів, невдовзі став командиром кавалерійського полку Ноайль, зятем герцога д'Аєн і капітаном у фортеці Мец. Восени 1776 року на обіді в командувача округу маршала де Бройля юнак почув розповідь Вільяма Генрі Глостера, як люди з Бостону вимагають свободи тринадцяти колоніям в Америці. Наступного дня герцог Глостер прочитав французам лист з Лондону про Декларацію Незалежності США.

Лафаєт запропонував Франклінові, що служитиме без оплати в армії Континентального Конгреса, взяв відпустку і навесні 1777 року на власному кораблі "Перемога" (Victoir) вирушив до Америки, став ад'ютантом Джорджа Вашингтона і генерал-майором. Француз статечно воював, був пораненим, своїм коштом спорядив дивізію, командував Північною армією, порозумівся з індіанцями, збудував за власні гроші форт з гарматами на межі з Канадою і дав відсіч вдвічі численнішому ворогові. Захворівши на запалення легенів, він був тріумально зустрінутий в Парижі наприкінці 1778 року, де королева Марія Антуанета домоглась йому звання полковника. Маркіз дуже сприяв французькій допомозі США і мирним переговорам 1781-83 років у Парижі.

Обраний від шляхти до Генеральних Штатів 1789 року, Лафаєт наполягав на співпраці станів, пропонував робити "Декларацію прав людини і громадянина" за американським взірцем, демократизував своє прізвище після штурму Бастилії, заснував клуб конституційних монархістів-фельянів, командував Національною гвардією і загоном на кордоні, проте наразився на закиди від роялістів зі зради за поміркованість, а від монтаньярів за розстріл повстання 1791 року. [4, С. 2]

Противник терору, він втік і був в'язнем в Австрії, протестував проти диктатури Наполеона, відмовився стати пером Імперії, за реставрації Бурбонів був опозиціонером у Палаті депутатів, під час Липневої революції 1830 року переконав Париж підтримати Луї-Філіпа, вважав Францію не готовою до республіканського ладу, але не був у захваті з Орлеанської монархії. Франція шанує його принциповість і чесність. [5, С. 6]

У штабі Лафаєта в Олбані був Костюшко (Andrzej Tadeusz Bonawentura Kościuszko, білор. Андрэй Тадэвуш Банавентура Касьцюшка, лит. Tadas Kosciuška, 1746-1817). Цей хрещений в католицтві та православ'ї праправнук двірського писаря Великого князівства, кам'янецького боярина Костянтина (звідси прізвище) Федоровича і Ганни Ольшанської з княжого роду (шлюби предків з Ягайлом і Вітовтом), син шляхтича з Литовського Трибуналу, мечника Берестейського воєводства Людвика і Теклі Ратомської, вчився в єзуїтів, потім у лицарській школі в Казимірському палаці у Варшаві (нині там університет) під опікою князя Адама Казимира Чарторийського. Кадет на прізвисько "Швед" навчався фехтування, історії, фізики, арифметики, геометрії, вищої математики, політекономії, тактики, кавалерії, артилерії, латини, французької та німецької мов. Він став хорунжим, потім капітаном.

Брат Костюшка воював за Барську конфедерацію, а Тадеуш 1769 року поїхав в Академію мистецтв у Парижі, адже військові школи там не брали чужинців. Юнак зазнав впливу Просвітництва і фізіократів. Після поділу Речі Посполитої він 1774 року повернувся додому, вчив малювання доньок магната Юзефа Сосновського, одна з них згодилась на шлюб, але пахолки завадили втечі коханців. Тадеуш потерпав на безгрошів'я, хотів до Саксонії, а в Парижі довідався про події в Америці. Влітку 1776 року він зміцнив Білінгспорт на захист річки Делавер і Філадельфії, де засідав Другий Континентальний Конгрес. Волонтер Франкліна привернув увагу, Вашингтон за рекомендацією князя Чарторийського і генералів восени призначив його полковником інженерної служби. [6, С. 161-320; 430-440]

Навесні 1777 року Костюшко будував форти і табори на кордоні з Канадою, захищав фортецю Тикандерогу, у відступі затримав переслідувачів засіками і руйнував мости. Споруджені ним фортифікації понад Гудзоном дали змогу завдати нищівної поразки британцям восени біля Саратоги. Поряд з іншим, поляк збудував Форт Клінтон у штаті Нью-Йорк (військова академія Вест-Пойнт, де його статуя). Костюшко був другом Томаса Джефферсона (Thomas Jefferson, 1743-1826) і малював майбутнього третього президента в лавровому вінку. Конгрес 1783 року дав Костюшкові громадянство і звання бригадного генерала. Він одержав 2,5 кв. км. ґрунтів і гроші, визволив деяких чорношкірих рабів, став членом Американського Філософського товариства і одним з трьох іноземців у престижному Товаристві Цинцинаті. [7, С. 39]

В Польщі Костюшко обмежив панщину в своєму маєтку. Коли Сейм збільшив армію, він 1789 року став генерал-майором. Злякана ліберальною Конституцією 3 травня 1791 року, Росія почала війну. Костюшко бився на чолі дивізії, після поразки закликав Париж проти Австрії та Пруссії. Після Другого Поділу він 24 березня 1794 року в Кракові склав присягу повстання на майдані, заклики до війська, громадян, священиків, жінок. Після перемоги при Рацлавицях і оборони Варшави він обіцяв Поланецьким універсалом волю селянам, в жовтні зазнав поразки при Мацейовицях і потрапив у полон. Павло Перший випустив його 1796

року. Костюшко скорився, аби визволити тисячі бранців. У Франції він відхилив спокуси Наполеона і царя Олександра, бо ті не обіцяли Польщі давніх меж. Костюшко помер у Швейцарії. Біля статуї в Лафаєт-парку є постать польського повстанця-косинера. [8, С. 3]

Американців надихали шляхетні гасла, але сезонні роботи відволікали рільників. Іррегулярна тактика стрілянини з-за живоплотів зарадила в малих сутичках, та добровольчій міліції важко витримувати вогонь і багнетні атаки загартованого війська Корони та її найманців, здебільшого з Гессену. Армію Конгресу впорядкували європейці. Барон фон Штойбен (Friedrich Wilhelm Ludolf Gerhard Augustin von Steuben, 1730-1794) з Магдебургу служив у Фридриха Другого, поранений в Семирічній війні пішов у відставку і прибув до Пенсильванії 1777 року. В битві при Монмуті влітку 1778 року він дав ладу, коли вояки розгубились, наступного року діяв у горах Нової Англії, з Лафаєтом стримав британців і дав змогу Вашингтонові продовжити облогу Нью-Йорка. [10, С.667-669]. Пруссак став американським генералом за заслуги в навчанні війська і дожив віку в своєму маєтку в Пенсильванії.

На четвертому розі Лафаєт-сквер пам’ятник графові де Рошамбо (Jean-Baptiste Donatien de Vimeur, comte de Rochambeau, 1725-1807). Кавалерист, ад’ютант герцога Орлеана у війні за Австрійську спадщину, він командував гренадерами і лінійним полком, став командором Ордену св. Людовика. Коли Франція уклала союз зі США, корпус генерал-лейтенанта Рошамбо висадився на Род-Айленді, з’єднався з Вашингтоном біля Нью-Йорку, притиснув до моря в Йорктауні та змусив британську армію Корнуолліса скласти зброю 17 жовтня 1781 року. Капітуляція сприяла визнанню США. Конгрес подарував Рошамбо дві гармати. Генерал-губернатор Пікардії й Артуа став маршалом 1791 року за відбудову фортець Франції, ледь уник гільйотини. Ім’я лицаря Почесного Легіону Рошамбо на Тріумфальній Арці в Парижі. [11, С. 386–395]

На Майдані Свободи (Freedom Plaza) в столиці США є статуя Казимира Пулавського (Kazimierz Michał Wacław Wiktor Pułaski, англ. Casimir Pulaski, 1746-79). Шляхтич герба Слеповрон, він з батьком і братами очолив Барську конфедерацію, звитяжно боронив Ченстохову, після поразки 1772 року втік до Парижу. Американці Франклін і Дін запросили його, дали рекомендацію. Влітку 1777 року поляк справив враження на Вашингтона. Легіон бригадного генерала Пулавського бився при Джермантауні та інде, рятував командувача. Соратник Міхал Ковач звав його Батьком кавалерії США. Поранений в атаці біля Саванни в Джорджії, він знепритомнів і вмер. [12, С. 147] Труну знайдено 1996 і поховано 2005 року. Конгрес 2009 року визнав Пулавського почесним громадянином США, один з сімох, вшанованих цією честю.

Пол Джонс (John Paul Jones, 1747-92) з Шотландії з юнги виріс до судновласника, прибув до Філадельфії, успадкував плантацію, а з 1775 року лейтенантом Континентального флоту вів три кораблі. З Дувру під чорними вітрилами він здобув караван з платнею війська в Уайтхевені, потім на чолі американо-французької ескадри в п’ятнадцять вимпелів напав на Ліверпуль 1779 року. Людовик Шістнадцятий вручив йому золоту шпагу з діамантами і орден святого Людовика. Чорний Корсар дав кораблю назву-псевдонім друга Франкліна “Добряк Ричард” (Bonhomme Richard). Коли біля берегу Англії половина екіпажу

загинула, він на вимогу здатись гукнув, що ще не почав бій (Sir, I have not yet begun to fight!), пішов на абордаж і взяв ворожий корабель.

Пол Джонс взяв 56 британських суден і скінчив Війну за незалежність коммодором на лінійному 74-гарматному кораблі ”Америка”. Потім одержав від Катерини Другої патент контр-адмірала 1788 року, командував ескадрою в Дніпро-Бузькому лимані, братався з запорожцями і в козацькому вбранні на кораблі ”Володимир” воював проти турків, відмовився очолити Балтійський флот і помер консулом США в Парижі. [13, С. 512] Видані в Единбурзі його мемуари надихали пригодницькі твори Джона Фенімора Купера і Олександра Дюма. Герметичну труну з заспиртованим тілом засновника американського флоту 1905 року перевезено до США і в присутності президента Теодора Рузвельта поховано у військово-морській академії, де є статуя Пола Джонса.

Масонство на початку XVIII сторіччя розквітнуло в метрополії й дало пагони в Новому Світі, насамперед у Пенсильванії. Незалежний від Лондона осередок постав у Філадельфії за участі Франкліна. Виникали ірландські, шотландські, військові ложі. Отці-Засновники США були франкмасонами. Символікою Вільних Мулярів рясніють купюри доларів і мистецькі пам’ятки. Під впливом масонства майор у Війні за незалежність, француз-архітектор Ланфан (L'Enfant, Pierre Charles, 1754-1825) за взірцем Версалю розробив план забудови федеральної столиці, що гальмувався через чвари і набув обрисів у XX сторіччі. Величні храми масонів височіють у столиці (Church Street) та інде, а в Александрії у Вірджинії Національний меморіал Джорджа Вашингтона, де не бракує експозиції від Соломона і Хірама до низки моделей визначних споруд світу і рухливих фігурок людей різного фаху.

Поява США завершила формування світової системи міжнародних відносин XVI-XVIII століть у доланні європоцентризму. Американці читали Енциклопедію (L’Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers, 1751-72) просвітників Дідро (Denis Diderot, 1713-84) і Даламбера (Jean le Rond D’Alembert,1717-83). Парижани 1789 року писали “Декларацію прав людини і громадянина” і радилися з послом США Джефферсоном, автором Декларації Незалежності. Світ неподільний, нещодавно Президент Білл Клінтон у промові на Михайлівському майдані перед Дипломатичною Академією України процитував Тараса Шевченка: “Коли ми діждемося Вашингтона з новим і праведним законом? А діждемось-таки колись”.

Відсоток поляків переважав між іноземців у всіх революціях на Заході. Парадний зал Посольства Польщі у Вашингтоні оздоблює мистецьке панно, де в центрі постаті двох вершників: на передньому плані Ян III Соб’єський, а в серпанковій глибині маршал Юзеф Пілсудський на Каштанці. Цей перегук крізь два з половиною сторіччя виглядає несподіваним, а насправді має глибокий сенс. Адже нищівна перемога коаліції під проводом польського короля біля Відня 1683 року поклала край тискові Османів на Європу, а “Диво на Вислі” 1920 року розгромом Червоної Армії поляками біля Варшави за сприяння війська Української Народної республіки при Замості врятувало Європу від навали більшовиків. [14, С. 228] На вдячність полякам за сприяння свободі США, американці зібрали кошти і спорядили ескадрилью літаків, яка взяла участь у захисті Варшави і переслідувала Червону Армію. [9, С. 1]

Мимоволі виникає аналогія з покликанням Сполучених Штатів, які зі своїм вступом до обох Світових війн вирішальним чином сприяли перемозі цивілізації. Американська Революція вперше на державотворчому щаблі висунула засаду суверенітету нації замість усталеного при абсолютизмі сюзеренітету "монархів з божої ласки". Волонтери з Європи відіграли тоді надзвичайно важливу роль у розбудові збройних сил США. Німець зміцнив свідомою дисципліною добровольчу армію Континентального Конгресу, французи стали при нагоді при витоках дипломатії та привели регулярний експедиційний корпус і ескадру, а шотландець започаткував військово-морський флот, поляки налагодили інженерну службу і кінноту.

Представлена тема має не лише суто наукове значення, бо звернено увагу на проблеми, досі не досліджені в українських істориків. Сподіваймося, що можливості доступу до публікацій та джерельних баз спонукають наших дослідників до їх поглибленого вивчення. Приклади взаємодопомоги у скруті мають протидіяти проявам ксенофобії і нетерпимості у сучасні непрості часи. Американці, попри брак власної тривалої історії, шанобливо ставляться до давнини. Перед будинком Національних Архівів у самому центрі столиці на граніті викарбовано: "Минуле – це пролог. Вивчаймо минуле".

Список використаних джерел і літератури

1. Paine T. The Complete Writings of Thomas Paine / Paine T. [Collected and Edited by Philip S. Foner, Ph. D.] – New York: The Citadel Press, 1945. – Vol. 1-2.
2. Пейн Т. Права людини / Т.Пейн – Львів: Літопис, 2000. – 255 с.
3. Chorlton T. The First American Republic 1774-1789: The First Fourteen American Presidents Before Washington /T. Chorlton. – Bloomington, Indiana: AuthorHouse, 2011. – P. 68.
4. An Officer in the Late Army. A Complete History of the Marquis de Lafayette: Major-General in the American Army in the War of the Revolution. – J. & H. Miller. Publishers. 1858. – P. 504.
5. Clary D. Adopted Son: Washington, Lafayette, and the Friendship that Saved the Revolution. Bantam Books, 2007. – P. 6.
6. Herbst, S. Kościuszko Andrzej Tadeusz Bonawentura (1746–1817) / S. Herbst // Polski Słownik Biograficzny. – Wrocław; Warszawa; Kraków: Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1969. – Tom XIV/3, zeszyt 62. – S. 161-320; 430-440.
7. Szyndler B. Tadeusz Kościuszko 1746-1817 / B.Szyndler. – Warszawa: "Bellona", 1991. – 487.
8. Szyndler B. Tadeusz Kościuszko w literaturze narodów Europy i Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej / [Jerzy Śliziński]. – Warszawa : Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1981. – 283.
9. Łydka A. Zapomniani sojusznicy wojny z bolszewikami. [Electronic Resource] – Mode of Access: http://www.polska-zbrojna.pl/home/articleshow/9206 (last access: August 2, 2017). – Title from the Screen.
10. Doyle F. Frederick William von Steuben and the American Revolution./ Doyle F.- New York, 1970. – P. 667-69.
11. Szczygielski W. Pułaski Kazimierz (1746—1779) / W. Szczygielski// Polski Słownik Biograficzny. – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź : Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1986. – T. XXIX/…, zeszyt 12…. – S. 386-395. (пол.)
12. Lenkiewicz A. Kazimierz Pułaski (1745-1779) / A.Lenkiewicz. – Wrocław: Wydawnictwo Biuro Tłumaczeń, 2004. – S. 147.
13. Морісон Д. П. Джонс. Біографія моряка / Д.Морісон. – Київ: Основи. – 2013. – 520 с.
14. Bołtuć M. Budienny pod Zamościem / M. Bołtuć. – «Bellona», 1997. – t.XXII. – Z. 3, S. 203-229.

References

1. PAINE,T. (1945) *The Complete Writings of Thomas Paine*. New York, The Citadel Press.
2. PAINE, T.(2000) *Prava Ludyny*. Lviv: Litopys.
3. CHORLTON, TH.P (2011). *The First American Republic 1774-1789: The First Fourteen American Presidents Before Washington.* Bloomington, Indiana: AuthorHouse.
4. *An Officer in the Late Army A Complete History of the Marquis de Lafayette: Major-General in the American Army in the War of the Revolution.* (1858) *J. & H. Miller.* PUBLISHERS.
5. CLARY, D. (2007) *Adopted Son: Washington, Lafayette, and the Friendship that Saved the Revolution.* Bantam Books.
6. HERBST,S. Kościuszko Andrzej Tadeusz Bonawentura (1746—1817). *Polski Słownik Biograficzny*. Wrocław; Warszawa; Kraków: Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1969. Tom XIV/3, zeszyt 62.
7. SZYNDLER, B. (1991) *Tadeusz Kościuszko 1746-1817*. Warszawa: "Bellona", 1991.
8. ŚLIZINSKI, J. (1981) *Tadeusz Kościuszko w literaturze narodów Europy i Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej*. Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej.
9. ŁYDKA, A. (2013) *Zapomniani sojusznicy wojny z bolszewikami* [Online] Available from: http://www.polska-zbrojna.pl/home/articleshow/9206 (Accessed August 2, 2017).
10. DOYLE, F. (1970) *Frederick William von Steuben and the American Revolution.* New York: Burt Franklin.
11. SZCZYGIELSKI, W. (1986) Pułaski Kazimierz (1746—1779). *Polski Słownik Biograficzny*. Wrocław -Warszawa - Kraków - Gdańsk - Łódź : Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
12. LENKIEWICZ, A. (2004) *Kazimierz Pułaski (1745-1779).* Wrocław: Wydawnictwo Biuro Tłumaczeń.
13. MORISON, D.P. (2013) *Jones, Biografia moriaka*. Kyiv: Osnovy.
14. BOŁTUĆ, M. (1997) *Budienny pod Zamościem*. Warszawa: «Bellona».

Mykhailo Kirsenko, PhD (history), Professor, National Kyiv Mohyla Academy

The Europeans in the USA War of Independence

Abstract*. The article regards the Enlightenment influence and European participation in the War of Independence. Among the Glorious Revolution thinkers attention is paid to constitutionalist John Locke ideas of mutual responsibilities of rulers and subjects, as well as division of three branches of power. Thomas Paine had come from England and inspired American freedom fighters with his arguments of rights and duty of people to resist tyranny and oppression. There is traced radicalization of the American Revolution, and its foreign policy gradual development. The USA replaced a principle of monarchic suzerainty with postulate of national sovereignty, practiced irregular tactics and irregular diplomacy using colonial contradictions to get crucial financial support, weaponry supplies, and direct assistance by France as well as promoting international isolation of Great Britain. The European liberals and military officers, plaid important role in attracting public opinion to America, organizing infrastructure, training infantry and cavalry, transforming voluntary militia into the Continental Congress regular army and navy. It is compared mutual influences of the American and French Revolution reflected in documents and biographies. The Frenchmen La Fayette, Beaumarchais and Rochambeau, Poles Kościuszko and Pulaski, German von Steuben, and Scotsman Paul Jones proved to be the most distinguished among foreign friends of the young nation contributing a lot to its victory. Their self-sacrificed and effective efforts were highly estimated by George Washington, Benjamin Franklin and other Fathers of the USA.*

Key words*: USA, France, American Revolution, Continental Congress, ,independence.*

УДК 94(73) : 332.82 “1945/1952”

Марія Кравченко,
аспірантка
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, м. Київ

ПОЛІТИКА АДМІНІСТРАЦІЙ ГАРРІ ТРУМЕНА ЩОДО ВИРІШЕННЯ ЖИТЛОВОЇ ПРОБЛЕМИ В США В 1945-1952 РР.

Анотація. *В статті представлений детальний аналіз політики адміністрацій Гаррі Трумена щодо вирішення житлової проблеми в США в 1945-1952 рр. Визначені передумови та причини виникнення глибокої житлової проблеми в США наприкінці ІІ світової війни, висвітлено її масштаб. Досліджені засоби подолання житлової кризи, застосовані адміністраціями Г. Трумена в 1945-1952 рр.: поєднання державної політики, спрямованої на підтримку фінансової спроможності американського населення купувати та винаймати житло в рамках житлових програм Федеральної житлової адміністрації та «Солдатського білля про права», та програм державного житлового будівництва.*

На основі статистичних джерел виявлені та оцінені результати та наслідки політики адміністрацій Г. Трумена щодо вирішення житлової проблеми в США в 1945-1952 рр. Автор стверджує, що тенденції в розвитку житлової галузі, що були закладені в роки президентства Г. Трумена в процесі вирішення житлової проблеми в США, вплинули на формування та структуру сучасного американського житлового фонду.

Успішний досвід подолання житлової кризи в Америці повоєнного періоду став органічним компонентом процесу зростання добробуту американського населення, сприяв зміцненню середнього класу та політичній стабільності в США.

Ключові слова: *житлова проблема, державне житлове будівництво, Трумен, США.*

Забезпеченість громадян житлом є одним з найважливіших показників добробуту кожної держави. На етапі завершення ІІ світової війни в США гостро постала житлова проблема: ще до повернення основної частини ветеранів країні не вистачало 1,2 млн. житлових одиниць [1, С. 132]. Політика адміністрацій Гаррі Трумена щодо вирішення цієї проблеми, з огляду на її успішність, заслуговує на окрему увагу, адже починаючи з др. пол. 40-х рр. ХХ ст., протягом двох десятиріч в США тривав один із найбільших в історії країни «будівельних бумів» в житловій галузі. Сучасна структура житлового фонду в США склалася, головним чином, завдяки тенденціям, закладеним під час вирішення житлової проблеми американського населення в повоєнний період, що актуалізує дане дослідження.

Крім того, необхідно брати до уваги й той факт, що в сучасній Україні, яка одержала у спадок від СРСР численні черги на одержання житла, впровадження ринкових відносин в житловій галузі у часи незалежності ще не оформилось у ефективну житлову політику. Тому при вирішенні болючої житлової проблеми українців доцільно враховувати успішний історичний досвід США у цьому питанні, де традиційно держава не відіграє ключову роль у забезпеченні житлом громадян.

В американській історіографії представлено декілька бачень дослідників щодо процесу подолання житлової кризи в США у др. пол. 40-х – на поч. 50-х рр. ХХ ст.

Одна група авторів рішення житлової проблеми в повоєнній Америці вбачали і вбачають у зростанні передмість та збільшенні кількості невеликих приватних

односімейних будинків. При цьому, в класичних працях В. Манчестера [2] та Д. Голдіна [1], присвячених повоєнному історичному періоду, простежується дещо ідеалізована оцінка цього процесу. У свою чергу, більш сучасні автори, такі як Б. Келлі [3; 4], М. Доан [5] та Б. Лейн [6], достатньо уваги приділяють і негативним наслідкам, які мало життя у передмісті. При цьому тематика праць даних авторів різниться. Так, Б. Келлі у своїх працях зупиняється на соціальних, політичних, культурних аспектах розвитку житлової галузі в США в кін. 40-х рр.[3; 4]. В свою чергу, М. Доан акцентує увагу на ролі приватних будівельних компаній у вирішенні житлової проблеми [5]. Натомість у монографії Б. Лейн 2015 р. надано детальний аналіз зовнішнього та внутрішнього вигляду нового житла, що будувалось у цей період в передмістях [6]. Однак праці всіх вищезазначених дослідників, разом з роботами Р. Куррента [7] та Р. Флоріди [8], об'єднує думка про те, що з другої пол. 40-х – поч. 50-х рр. XX ст. розпочався новий етап розвитку американської житлової галузі, що позначилось на житті багатьох поколінь американців.

Інша ж група дослідників більше уваги приділяє програмам державного житлового будівництва як способу вирішення житлової проблеми американців в період адміністрацій Гаррі Трумена. Гарвардські вчені А. Хоффман [9; 10] та Ч. Орлебек [11] в своїх працях детально аналізують процес впровадження програм державного житлового будівництва у 40-х – на поч. 50-х рр. XX ст. В. Вільсон акцентує увагу на негативних економічних та соціальних наслідках такого державного втручання у будівництво житла в США [12]. Натомість в колективному дослідженні на чолі з Д. Робінсоном показано, що державні житлові проекти повоєнного періоду були принципово кращими, ніж ті, що є сьогодні в Америці [13].

В свою чергу, в колишньому радянському науковому просторі дана тема не стала об'єктом спеціальних досліджень. У сучасній українській історіографії питання розвитку житлової галузі в США повоєнного періоду було порушене в науковій статті доцента історичного факультету КНУТШ О. Комаренка у співавторстві з авторкою даного дослідження, присвяченій державній житловій реформі в США в 30-х – на поч. 50-х рр. XX ст. [14].

Отже, враховуючи те, що в американській історіографії склалася тенденція висвітлювати подолання повоєнної житлової кризи в США або в контексті зростання американських передмість без достатньої уваги до ролі політики уряду у цьому процесі, або в контексті впровадження, за активної підтримки президента, суперечливих програм державного житлового будівництва, а також те, що в сучасній українській історіографії ця проблематика залишається малодослідженою, метою даної статті є комплексний аналіз політики адміністрацій Гаррі Трумена щодо вирішення житлової проблеми в США в 1945 – 1952 рр.

Для реалізації цієї мети необхідно перш за все охарактеризувати житлову кризу, що склалася на середу 40-х рр. XX ст. в США, виявити її передумови та причини; з'ясувати, за допомогою яких засобів відбувалось її подолання; оцінити результати та наслідки цього процесу для розвитку житлової галузі США та американського суспільства.

Масштаби житлової кризи в США на етапі завершення ІІ світової війни були досліджені спеціально створеним у 1945 р. Житловим підкомітетом Сенату на чолі з республіканцем Робертом Тафтом. За звітом цього підкомітету Америка

потребувала 1,5 млн. нових одиниць житла щорічно протягом наступних 10 років. У листопаді 1945 р. частка вільного для оренди або купівлі житла в країні складала усього 1,5 % (для порівняння у 1940 р. цей показник дорівнював 5 %) [5, С. 52-53]. Ці цифри у реальному житті означали скрутне повсякденне життя американських родин: навколо кожного населеного пункту, але особливо потужно – навколо студентських кампусів, виникали трейлерні містечка. За описами історика Вільяма Манчестера, який в 40-х рр. ХХ ст. працював репортером, молодій родині ветерана з дитиною на руках навіть довелося жити у власному авто просто неба взимку 1945 р. в холодному Міннеаполісі, штат Міннесота [2, С. 430].

Передумови появи такої глибокої кризи в житловій галузі в США склалися задовго до 1945 р. Адже традиційно питання житлового забезпечення американців залишалось поза зоною впливу державних органів влади до 30-х рр. ХХ ст., хоча науковці та громадські діячі ще з середини XIX ст. поширювали ідею необхідності покращення житлових умов найбіднішого населення шляхом державного регулювання [9, p. 300]. Однак, навіть «будівельний бум» в житловій галузі періоду економічного процвітання 20-х рр. ХХ ст., коли американці з середнім рівнем прибутків отримали можливість купувати житло завдяки іпотечному кредитуванню, відбувався без жодної регламентації з боку держави [15, С. 56].

Як наслідок, вже під час найбільшої в історії Америки економічної кризи 1929-1933 рр., відомої як «Велика депресія», коли були зруйновані приватні фінансові установи, які надавали іпотечні кредити, житлова галузь в США опинилась в критичному стані. Кількість власного житла скоротилась з 750 000 одиниць у 1928 р. до менш, ніж 100 000 одиниць у 1933 р., а до кінця 30-х рр. ХХ ст., внаслідок неспроможності виплачувати іпотечні кредити через банкрутства та безробіття в країні, 2 млн. сімей були позбавлені власного житла [8, С. 189].

«Велика депресія», таким чином, створила сприятливий клімат для державного втручання в житлову галузь США. У програмах соціально-економічного відновлення США 30-х рр. ХХ ст., відомих як «Новий курс» президента Франкліна Д. Рузвельта (1933-1945 рр.), окреме місце відводилось вирішенню житлової проблеми. По-перше, за Житловим Законом 1934 р. створювалась федеральна система страхування іпотечних кредитів, яка дозволила розширити коло власників житла серед американців із середнім рівнем достатку. По-друге, за Житловим законом 1937 р. передбачалось створення державного житлового фонду для малозабезпечених верств населення [14, С. 182]. Однак, не дивлячись на створення інституційних засад державної підтримки житлової галузі в США в роки «Нового курсу», темпи будівництва житла протягом 30-х рр. так і не відновились до рівня 1929 р. і в середньому дорівнювали 300 тис. житлових одиниць на рік.

До того ж, у роки ІІ світової війни більшість житлових проектів «Нового курсу» були переведені на потреби робітників оборонної галузі країни: для них за різними державними програмами у воєнні роки було збудовано 673 тис. житлових одиниць, з яких тільки 45 тис. не були тимчасовими. Приватна будівельна індустрія за 45 воєнних місяців спромоглася збудувати 900 тис. одиниць нового житла, які, однак, також були спрямовані на підтримку оборонної галузі і в переважній більшості були тимчасовими [13, С. 63].

Завершення ІІ світової війни стало однією з найголовніших причин різкого поглиблення житлової проблеми в США, причому не стільки через наслідки

військових дій і зруйнування житлового фонду, як це було, наприклад, в країнах Європи, скільки через людський фактор [16, С. 21]. Закладена ще з початку 40-х рр. тенденція до зростання загальних коефіцієнтів шлюбності та народжуваності у повоєнні роки перетворилася у справжній «бум»: у 1946 р. коефіцієнт шлюбності досяг небувалого впродовж 30-ти років показника – 16,4 на 1000 осіб, а коефіцієнт народжуваності на 1000 осіб збільшився з 18,8 у 1939 р. до 20,3 у 1941 р., а вже у 1947 р. досяг рекордного показника – 26,6 [17, С. 102, С.114]. Цілком природно, що цим молодим сім'ям з дітьми, які стануть відомі в історії як покоління «бейбі-бумерів», необхідна була домівка.

Влучно описав визрівання передумов та причин появи житлової кризи в США по завершенню ІІ світової війни тодішній президент США, який очолив країну після смерті Франкліна Д. Рузвельта, Гаррі Трумен (1945-1952): «Ми вступали у війну з дефіцитом у житловому секторі, і воєнні роки тільки поглибили його, оскільки всі будівельні матеріали та людські ресурси були сконцентровані на потребах війни. При цьому кількість шлюбів почала зростати поза нормою. Війни завжди стимулюють людей одружуватись та створювати нові сім'ї… Житлова криза була найбільшою проблемою, яку мені довелося вирішувати у перші роки адміністрації» [18, С. 449].

Розглядаючи заходи, які були застосовані адміністрацією Трумена для подолання житлової кризи, необхідно враховувати, що одним з ключових елементів вирішення житлової проблеми будь-якої держави є спроможність широких верств населення оплатити купівлю або довготривалу оренду житла. За роки війни американцям вдалося накопичити 140 млрд. дол., а післявоєнний період в економічному плані був позначений стрімким зростанням: загальний обсяг товарів та послуг, вироблених в США, як і дохід на душу населення, збільшився на 25 % [7]. Наявність цих ресурсів у поєднанні з підтримкою урядом Трумена поширення державних житлових програм Федеральної житлової адміністрації та «Солдатського білля про права» стали запорукою забезпечення такої спроможності у повоєнному американському суспільстві.

Основним завданням Федеральної житлової адміністрації, створеної за Законом «Про житло» 1934 р. і яка, до речі, продовжує функціонувати і сьогодні, було і є державне страхування іпотечних кредитів. Механізм роботи Федеральної житлової адміністрації полягав у наступному: позичальник мав домовитись про кредит на житло з фінансовою установою, яка відповідала державним вимогам, застрахувавши цю позику за державною програмою та сплачуючи страхові внески (вони могли бути різними в залежності від обсягу та інших умов кредиту), що гарантувало в разі неспроможності позичальника виконувати умови іпотеки повернення коштів кредиторові з фондів цієї адміністрації [19].

Паралельно Федеральна житлова адміністрація виконувала іншу важливу функцію – забезпечувала вигідні для позичальника умови іпотечного кредитування. Так, фінансові установи (приватні, федеральні, штатні), які користувались державним страхуванням іпотек, мали надавати кредити з невеликим обсягом початкового внеску (до 10 %), низьким рівнем річних відсотків (4-6 %) та довготривалим терміном виплати (до 25 років) [20, С. 16].

Адміністрація Трумена активно сприяла діяльності Федеральної житлової адміністрації, намагаючись зробити її програми доступними для багатьох американців. Так, за законодавством, прийнятим у 1948 р., початковий внесок за

кредитами, що підлягали державному страхуванню, був знижений з 10 % до 5 %, а термін їхнього погашення збільшений від 25 до 30 років [9, С.308]. Вже за Законом «Про житло» 1949 р. страховий фонд іпотечного кредитування Федеральної житлової адміністрації був збільшений на 500 млн. дол. [21].

У свою чергу, активне впровадження в роки президентства Трумена житлової програми «Солдатського білля про права», прийнятого у 1944 р., стало ще одним джерелом державної підтримки фінансової спроможності населення купувати житло. Так, за розділом III «Солдатського білля про права» через Адміністрацію ветеранів впроваджувались державні гарантії до 50 % (але спочатку не більше 2000 дол. в цілому) будь-якого кредиту колишнього військовослужбовця, отриманого на житло як в приватних, так і в державних фінансових установах. Відсоткова ставка за таким кредитом не могла перевищувати 4 % річних, при чому перший рік відсотки замість позичальника-ветерана мала виплачувати держава. Встановлювався і довготривалий термін погашення такого іпотечного кредиту – 20 років [3].

Американський уряд повоєнних років створював і додаткові проекти для забезпечення житлових потреб ветеранів: у 1945 р. до житлових умов пристосовувались колишні військові об’єкти, з 1946 р. впроваджувались державні субсидії на будівництво житла для військовослужбовців, а до 1947 р. на державному рівні стримувалось зростання орендної плати для сімей ветеранів [5, С. 61]. Однак гарантії іпотечного кредитування за розділом III «Солдатського білля про права» залишались найефективнішим довгостроковим засобом вирішення житлового питання колишніх військовослужбовців.

Використання адміністрацією Трумена житлових програм Федеральної житлової адміністрації та «Солдатського білля про права» у процесі подолання житлової кризи в США мало позитивний результат у двох аспектах. По-перше, наявність державного страхування іпотечних кредитів та державного гарантування кредитів на житло сімей ветеранів знижувала ризики кредиторів та будівельних компаній, що стимулювало житлове будівництво в країні. По-друге, і Федеральна житлова адміністрація, і «Солдатський білль про права» створювали вигідні і доступні для пересічних працюючих американців умови отримання кредитів на житло.

Важливу роль у подоланні житлової кризи, окрім наявності в населення фінансових ресурсів, відігравало також швидке будівництво великих обсягів нових житлових одиниць невисокої вартості. Справжню революцію в цій сфері у повоєнних США здійснила приватна компанія нерухомості «Левітт та сини» на чолі Вільямом Левіттом. У 1946 р. вона викупила картопляне поле на Лонг-Айленді (40 км від Нью-Йорка) і почала будівництво житлового проекту, що отримав назву Левіттаун. Починаючи з 1947 р. щодня у Левіттауні зводили близько 12 односімейних будинків. Так, у 1951 р. колишнє картопляне поле перетворилось на 17447 житлових одиниць [6, С. 30].

Швидкі темпи будівництва житла у Левіттауні було досягнуто завдяки технологічним інноваціям. Левітт застосував метод конвеєрного виробництва та промислової збірки у будівництві односімейних будинків. Процес було розділено на 27 різних етапів від початку і до кінця будівництва, під час якого використовувались дешеві будівельні матеріали та уніфіковані архітектурні

стандарти. Це були однакові дерев'яні будинки коттеджного типу з фанерною обробкою у стилі Кейп Код [7].

Ще одна інновація Левітта була зумовлена тим, що у др. пол. 40-х – на початку 50-х рр. кількість американців, що мали власні автомобілі, збільшилась в 4 рази, а стан доріг значно покращився завдяки державним будівельним проектам ще часів «Нового курсу». Це дозволяло будувати житловий проект у передмісті, на зручній для щоденного долання водієм відстані від міста. Земля у передмісті коштувала значно менше, ніж в межах американських мегаполісів, тому це рішення Левітта було так само важливим для здешевлення вартості однієї житлової одиниці, як і застосування технологічних інновацій.

Так, чотирьохкімнатний будинок в Левіттауні у 1949 р. можна було придбати за 6990 дол., а з кухонним обладнанням, податковими зборами та зеленою прибудинковою територією він коштував 8000 – 10000 дол. [2, С. 431]. Кредит на таку суму з невеликим початковим внеском могла отримати типова молода американська родина кін. 40-х рр. Щомісячні виплати за кредитами на будинки в Левіттауні становили від 50 до 70 дол. При цьому у 1949 р. розмір мінімальної заробітної був встановлений на рівні 120 дол. на місяць [19]. Це означає, що, якщо і чоловік, і дружина працювали і отримували мінімальну заробітну плату, то виплати за кредитом на власний будинок у Левіттауні складали всього 25 % від прибутків такої сім'ї. При цьому типовими господарями будинків від компанії Левітта ставали сім'ї ветеранів. За програмами Федеральної житлової адміністрації та «Солдатського білля про права» вони сплачували не більше 400 дол. першого внеску та витрачали на погашення кредиту близько 25 % своїх прибутків на місяць, і це притому що працював тільки чоловік [3].

Успіх Левітта, таким чином, полягав у тому, що він першим почав швидко будувати велику кількість житлових одиниць, вартість яких була доступною для пересічних американців. Це дозволило його компанії розширитися: у 1951 р. розпочалося будівництво другого (у передмісті Трентона, штат Нью-Джерсі) та третього (у передмісті Філадельфії, штат Пенсільванія) Левіттаунів [7]. Інші будівельні компанії швидко засвоїли досвід Левіттауну, і вже на початку 50-х рр. практично навколо кожного великого американського міста зростало нове або розширювалось вже існуюче передмістя. Найвідомішими передмістями, що виникли відразу за Левіттауном стали Лейквуд поблизу Лос-Анджелеса, штат Каліфорнія, та Форест-Парк поблизу Чикаго, штат Іллінойс [6, С. 31-32].

В результаті, більшість нових житлових одиниць в Америці, починаючи з другої половини 40-х рр., будувалось саме у передмістях. Так, у 1950 р., порівняно з 1940 р., кількість житлових одиниць у межах міста практично не змінилася (35 %); кількість житлових одиниць у сільській місцевості зменшилась на 5 % (з 46 % до 41 %) ; кількість житлових одиниць у передмістях збільшилась на 5 % (з 19% до 24%) [24, С. 12-13]. Так було закладено загальнонаціональний тренд – все більше американців обирали життя у власному, купленому на вигідних умовах в кредит, будинку у передмісті (вживається також назва «сабурбія», утворена від англійського «сабурб» – передмістя). Вперше в історії США у 1950 р. міське населення з показником у 56,1 % почало переважати над сільським. При чому це сталося саме завдяки зростанню населення передмість (від 15, 3 % у 1940 р. до 23, 3 % у 1950 р.), тоді як населення в межах міст залишилось незмінним (22, 8 %) [21, С. 33].

Зі свого боку, адміністрація Трумена активно підтримувала тенденцію збільшення житлових одиниць та населення у передмістях. Слова Вільяма Левітта про те, що «жоден чоловік, який має будинок, не може стати комуністом, бо у нього занадто багато справ» були вкрай актуальними в умовах розгортання «холодної війни» з СРСР у другій половині 1940-х рр. [4, С. 164]. Уряд докладав багато зусиль для щорічного збільшення кількості американців, що володіли власним житлом у передмістях. Це простежувалось, насамперед, у поширенні кредитів на купівлю власного житла, застрахованих Федеральною житловою адміністрацією та гарантованих «Солдатським біллем про права». Наприклад, у першому Левіттауні з усіх 17500 збудованих житлових одиниць 13500 були профінансовані саме завдяки таким кредитам [4, С. 166].

В цілому, якщо у 1945 р. частка усіх новобудов, зведення яких фінансувалось завдяки іпотечному кредитуванню у рамках програм Федеральної житлової адміністрації та «Солдатського білля про права», складала усього 23 % (30 тис. житлових одиниць), то вже у 1947-1950 рр. вона в середньому збільшилась до 40-50 % (400-500 тис. житлових одиниць на рік) [20, С. 17]. Це був один з тих небагатьох напрямків внутрішньої політики адміністрації Трумена, які підтримував обраний у 1946 р. опозиційний до президента Конгрес, де більшість в обох палатах зайняли республіканці.

Таким чином, «американська мрія» про власне житло у вигляді односімейного будинку у передмісті, придбаного на вигідних умовах іпотечного кредиту, застрахованого та/або гарантованого федеральною владою США, ставала реальністю для більшості_американського населення в роки президентства Гаррі Трумена (щоправда, для афроамериканців, через дискримінаційну на той час політику Федеральної житлової адміністрації, ця «мрія» все ще була недоступною). Тільки до 1950 р. кількість власників житла збільшилась на 8,2 млн. чоловік, порівняно з воєнними роками, і складала вже 55 % населення США [24, С. 22].

Разом з тим, держава намагалась підтримати і ті соціальні верстви, які ще не в змозі були оплатити іпотечний кредит навіть на вигідних умовах. Протягом другої половини 40-х рр. адміністрація Трумена активно намагалась поновити програму державного житлового будівництва для малозабезпечених сімей-орендарів, яка існувала у 1937-1942 рр. Ці спроби наштовхувались на спротив 80-го Конгресу (1947-1949 рр.), де більшість складали республіканці, які називали таке пряме втручання держави у житлову галузь «соціалізмом» [9, С. 306-308]. Тож втілити цю ідею в життя Трумену вдалося тільки після його переобрання на другий термін у 1948 р. та здобуття демократами більшості в обох палатах Конгресу у 1949 р.

Так, за розділом ІІІ прийнятого у 1949 р. Закону «Про житло» передбачалось спорудження в США 810 тис. одиниць державного житла за 7 років [21]. Таке житло мало надаватись малозабезпеченим сім'ям в оренду, ставка якої була на 20 % нижчою від ринкової (до 10 дол. на місяць). Був зафіксований і максимальний прибуток родини, яка мала право на такий вигідний найм житла – він не мав перевищувати більше, ніж у 5 разів, суму встановленої орендної плати за державне житло [21].

Споруджені за Законом «Про житло» 1949 р. державні житлові комплекси складалися з кількох однакових двох-і трьохповерхівок з маленькими, але зручними для проживання квартирами. Біля будинків зводились дитячі та спортивні майданчики, передбачалось озеленення території. Такі комплекси цілими

кварталами будувались на індустріальних околицях міст поряд із промисловими об'єктами [9, С. 311-315].

Через встановлення верхньої межи прибутків сім'ї, яка мала право на оренду такого житла, типовими мешканцями таких кварталів ставали найбідніші верстви американського населення. Переважно це були мігранти з сільської місцевості Південних штатів, Пуерто-Ріко, а також колишні жителі міських нетрів (хаотичних забудов із недоброякісних матеріалів без придатної для повноцінного життя інфраструктури). Крім того, збереження сегрегації при розподілі державних житлових одиниць аж до кінця 60-х рр. призводило до зростання окремих бідних афроамериканських гетто. Характерними ознаками життя в державних житлових кварталах була бідність, різні види залежностей та злочинність [10, С. 435-436].

В результаті, встановлені майнові обмеження та соціальні хвороби, які вони викликали, перетворили державне житло на найбільш непривабливий засіб вирішення житлової проблеми населення. До того ж, знадобилося цілих 20 років, щоб збудувати запланованих 810 тис. житлових одиниць, а до кінця другого президентського терміну Трумена зведено було тільки 60 тис. [11, С.493].

Більш успішним та масштабним способом допомоги держави сім'ям, що не мали можливостей придбати власну оселю, стало поширення страхових програм Федеральної житлової адміністрації на зведення житла для орендарів. Так, якщо у 1946 р. збудованих житлових одиниць для оренди за підтримки таких програм було усього 4 % (менше 10 тис. з 250 тис.), то вже у 1950 р. цей показник збільшився до 99 % (200 тис. з 202,2 тис.) [20, С. 17-19]. Однак, не дивлячись на наявність такої державної підтримки, тільки 11 % з усіх новозбудованих житлових одиниць у др. пол. 40-х – на поч. 50-х рр. були житлом для оренди. Так, в 1950 р. вперше в історії США кількість орендарів стала меншою кількості власників житла (45 % населення) [24, С. 19-22].

В цілому ж політику адміністрацій Гаррі Трумена щодо вирішення житлової проблеми в США в 1945-1952 рр. беззаперечно можна назвати успішною: якщо у 1945 р. усього було збудовано 217 тис. нових житлових одиниць, то вже протягом 1946-1951 рр. щорічно будувалось в середньому 936 тис. [20, С. 17-19]. Зростання житлового фонду країни у цей період від 40,3 до 46,1 млн. житлових одиниць у відсоткових показниках навіть перевершило зростання кількості населення від 139,9 до 154,8 млн. чоловік: 14,3 % і 10,6 % відповідно (всі вирахування здійснені на основі звіту Національного управління економічних досліджень 1953 р. та статистичних даних Бюро перепису США) [20; 24; 17]. «Житлобудівельний бум», таким чином, в роки президентства Трумена навіть перевершив славнозвісний «бейбі бум».

Серед негативних аспектів вирішення житлової проблеми США урядом Трумена найчастіше дослідники зазначають сегрегацію: афроамериканцям були недоступні програми Федеральної житлової адміністрації, за політикою державного житлового будівництва для них зводились окремі квартали, а зростаючі швидкими темпами передмістя масово заселялись тільки білим населенням [12, С. 559]. Також згадується і соціальний тиск на жінок, адже життя в передмісті в більшості випадків означало, що жінка має покинути роботу і займатись домашнім господарством, а чоловік заробляти гроші на його утримання [3]. Найбільш критично оцінюються соціальні наслідки програми державного житлового будівництва, яке через встановлення низького майнового цензу для

сімей, що могли його орендувати, сприяло так званій «концентрації бідності» в американських містах [12, С. 570; 10, С. 442].

Однак, як було з'ясовано, з кожним роком кількість американців, що могла собі дозволити придбати власне житло, завдяки підтримці іпотечного кредитування через програми Федеральної житлової адміністрації та «Солдатського білля про права» збільшувалась, а наявність програми державного житлового будівництва, при всій її суперечливості, все ж гарантувала, що навіть малозабезпечені сім'ї не залишаться на вулиці.

Отже, аналіз політики адміністрацій Гаррі Трумена щодо вирішення житлової проблеми в США в 1945-1952 рр. виявив наступне:

- повернення ветеранів ІІ світової війни та початок стрімкого зростання населення в США спричинили глибоку житлову кризу середини 40-х рр. ХХ ст. в країні, передумовою якої стало недостатнє збільшення житлового фонду в Америці в роки «Великої депресії» та в роки війни;
- найефективнішим способом подолання цієї кризи в рамках політики Трумена стало вдале поєднання державних зусиль, спрямованих на підтримку можливості населення купувати власне житло, та інновацій приватних будівельних компаній: житлові програми Федеральної житлової адміністрації та «Солдатського білля про права» дозволяли більшості американців придбати у кредит на вигідних умовах власне житло, а його наявність забезпечувало розповсюдження досвіду компанії Левітта у швидкому зведенні нових дешевих житлових одиниць в передмістях;
- додатковим інструментом адміністрацій Трумена у вирішенні житлової проблеми стала державна підтримка будівництва житлових одиниць для здачі в оренду: пряме фінансування з бюджету зведення державних житлових комплексів, у яких винаймати помешкання змогли найбідніші американці; та покриття програмами Федеральної житлової адміністрації будівництва приватними забудовниками майже всіх житлових проектів, призначених для оренди;
- результатами політики адміністрацій Трумена щодо вирішення житлової проблеми у повоєнні роки стали «будівельний бум» та подолання житлової кризи в США вже на початку 50-х рр. ХХ ст.; перевищення кількості одиниць власного житла, порівняно до орендованого; стрімке зростання кількості житлових одиниць в американських передмістях.

Таким чином, завдяки оптимальній політиці адміністрацій Гаррі Трумена, яка сприяла об'єднанню зусиль держави та бізнесу у вирішенні житлової проблеми, пересічні американці з різними рівнями прибутків вже на початку 50-х рр. ХХ ст. були забезпечені житлом. Успішний досвід подолання житлової кризи в Америці повоєнного періоду став органічним компонентом процесу зростання добробуту американського населення, сприяв зміцненню середнього класу та політичній стабільності в США.

Список джерел та літератури:

1. Goulden J. C. The Best Years: 1945-1950 / J.Goulden. – New York: Atheneum, 1976. – 468 p.
2. Manchester W. The Glory And The Dream: A Narrative History of America, 1932-1972 / W.Manchester. – Boston: Little, Brown and Co, 1974. – 1397 p.

3. Kelly B. M. The Houses of Levittown in the Context of Postwar American Culture Preserving the Recent Past Conference Series. – New York, 1995. [Electronic resource] – Mode of Access: https://www.nps.gov/nr/publications/bulletins/suburbs/Kelly.pdf (last access: August 2, 2017). – Title from the Screen.
4. Kelly B. M. Expanding the American Dream: Building and Rebuilding Levittown / B.Kelly. – Albany: State University of New York Press, 1993. – 284 p.
5. Doan M. C. American Housing Production, 1880-2000: A Concise History / M.Doan. – Lanham: Univ. Press of America, 1996. – 203 p.
6. Lane B. M. Houses for a New World: Builders and Buyers in American Suburbs, 1945–1965 / B.Lane. – Princeton: Princeton University Press, 2015. – 305 p.
7. Current R. American History: A Survey / Richard N. Current, Harry Williams and others. – 7th edition. – New York, 1987 [Electronic resource] – Mode of Access: http://ushistory.ru/images/files/Current/amhist29.htm#1 (last access: August 2, 2017). – Title from the Screen.
8. Florida R. L. Housing in US Fordism / R.Florida, M.Feldman // International Journal for Urban and Regional Research. – 1988. – Vol. 12 (2). – P. 187-210.
9. Von Hoffman A. A Study in Contradictions: The Origins and Legacy of the Housing Act of 1949 / A.von Hoffman // Housing Policy Debate. – 2000. – Vol. 11. – P. 299-326.
10. Von Hoffman A. High Ambitions: The Past and Future of American Low-Income Housing Policy / A.von Hoffman // Housing Policy Debate. – 1996. – Vol. 7. – P. 423-446.
11. Orlebeke C. J. The Evolution of Low-Income Housing Policy, 1949 to 1999 / C.Orlebeke // Housing Policy Debate. – 2000. – Vol. 11. – P. 489-520.
12. Wilson W. The Political and Economic Forces Shaping Concentrated Poverty/ W.Wilson // Political Science Quarterly. – 2008. – Vol. 123. – P. 555-571.
13. Robinson J. Public Housing in the United States, 1933-1949: A Historic Context / J. Robinson, L. Bobeczko, R. Lusignan. – Washington, D. C.: National Register of Historic Places, 1999. – 115 p.
14. Комаренко О. Ю. Житлова реформа в США в період адміністрацій Ф. Рузвельта та Г. Трумена (1933-1953 рр.) / О. Ю. Комаренко, М. В. Клюкало // Гілея : науковий вісник : збірник наукових праць. – 2015. – Вип. 96 (5). – С. 180-184.
15. Radford G. Modern Housing for America: Policy Struggles in the New Deal Era / G.Radford. – Chicago: Univ. of Chicago Press, 1996. – 287 p.
16. Byrnes M. S. The Truman Years, 1945-1953 / M.Byrnes. – 2nd ed. – London : Routledge, 2014. – 188 p.
17. Vital statistics rates in the United States, 1940-1960 // Public HeaIth Service Publication. – Washington, D. C.: U. S. Govt. Print. Off., 1968. – 881 p. [Electronic resource] – Mode of Access: https://www.cdc.gov/nchs/data/vsus/vsrates1940_60.pdf (last access: August 2, 2017). – Title from the Screen.
18. Truman H. S. Memoirs of Harry S. Truman: Year of decisions / H.Truman. – Garden City: Doubleday, 1956. – 526 p.
19. National Housing Act of 1934 [Electronic resource] – Mode of Access: https://fraser.stlouisfed.org/docs/historical/martin/54_01_19340627.pdf (last access: August 2, 2017). – Title from the Screen.
20. Grebler L. The Role of Federal Credit Aids in Residential Construction / L.Grebler. – New York: National Bureau of Economic Research, 1953. – Chapter 2: New Housebuilding under FHA and VA Programs. – P. 16-28. [Electronic resource] – Mode of Access: http://www.nber.org/chapters/c9295.pdf (last access: August 2, 2017). – Title from the Screen.
21. Housing Act Of 1949, Summary of Provisions– Washington, D.C.: U.S. Gov. Print. Office, 1949. – [Electronic resource] – Mode of Access: https://bulk.resource.org/gao.gov/81-171/00002FD7.pdf (last access: August 2, 2017). – Title from the Screen.
22. Servicemen's Readjustment Act (G.I. Bill) [Electronic resource] – Mode of Access: http://www.nolo.com/legal-encyclopedia/content/gi-bill-act.html (last access: August 2, 2017). – Title from the Screen.

23. Fair Labor Standards Act Amendments of 1949 [Electronic Resource] – Mode of Access: https://fraser.stlouisfed.org/docs/historical/eccles/030_09_0002.pdf (last access: August 2, 2017). – Title from the Screen.

24. Devaney J. F. Tracking the American dream: 50 years of housing history from the Census Bureau: 1940 to 1990 / J.Devaney // Current housing reports. – Washington, D. C.: U. S. Government Printing Office, 1994. – 50 p. [Electronic Resource] – Mode of Access: https://www.huduser.gov/portal//Publications/pdf/HUD-7775.pdf (last access: August 2, 2017). – Title from the Screen.

25. Hobbs F. Demographic Trends in the 20th Century: / F.Hobbs, N.Stoops // Census 2000 Special Reports. – Washington, D. C.: U. S. Government Printing Office, 2002. – 163 p. [Electronic Resource] – Mode of Access: https://www.census.gov/prod/2002pubs/censr-4.pdf (last access: August 2, 2017). – Title from the Screen.

References

1. GOULDEN, J. C. (1976) *The Best Years: 1945-1950*. New York: Atheneum.

2. MANCHESTER, W. (1974) *The Glory And The Dream: A Narrative History of America, 1932-1972*. Boston: Little, Brown and Co.

3. KELLY, B. M. (1995) The Houses of Levittown in the Context of Postwar American Culture. *Preserving the Recent Past Conference Series* [Online] Available from: https://www.nps.gov/nr/publications/bulletins/suburbs/Kelly.pdf (Accessed August 2, 2017).

4. KELLY, B. M. (1993) *Expanding the American Dream: Building and Rebuilding Levittown*. Albany: State University of New York Press.

5. DOAN, M. C. (1996) *American Housing Production, 1880-2000: A Concise History*. Lanham: Univ. Press of America.

6. LANE, B. M. (2015) *Houses for a New World: Builders and Buyers in American Suburbs, 1945–1965*. Princeton: Princeton University Press.

7. CURRENT, R. N., WILLIAMS H. (1987) *American History: A Survey*. [Online] Available from: http://ushistory.ru/images/files/Current/amhist29.htm#1 (Accessed August 2, 2017).

8. FLORIDA, R. L., FELDMAN M. A. (1988) Housing in US Fordism. *International Journal for Urban and Regional Research*. 12 (2). P. 187-210.

9. HOFFMAN, A. (2000) A Study in Contradictions: The Origins and Legacy of the Housing Act of 1949. *Housing Policy Debate*. 11. P. 299-326.

10. HOFFMAN, A. (1996) The Past and Future of American Low-Income Housing Policy. *Housing Policy Debate*. 7. P. 423-446.

11. ORLEBEKE, C. J. (2000) The Evolution of Low-Income Housing Policy, 1949 to 1999. *Housing Policy Debate*. 11. P. 489-520.

12. WILSON, W. (2008) The Political and Economic Forces Shaping Concentrated Poverty. *Political Science Quarterly*. 123. P. 555-571.

13. ROBINSON, J., BOBECZKO, L., LUSIGNAN, R. (1999) *Public Housing in the United States, 1933-1949: A Historic Context*. Washington, D. C.: National Register of Historic Place.

14. KOMARENKO, O. Y., KLIUKALO, M. V. (2015) Zhytlova reforma v SSHA v period administratsiy F. Roosvelta ta H. Trumana (1933-1953 rr.). *Gileya: naukovyi visnyk: zbirnyk naukovyh prats.* 96 (5). P. 180-184.

15. RADFORD, G. (1996) *Modern Housing for America: Policy Struggles in the New Deal Era.* Chicago: Univ. of Chicago Press.

16. BYRNES, M. S. (2014) *The Truman Years, 1945-1953*. 2nd Ed. London: Routledge.

17. PUBLIC HEALTH SERVICE PUBLICATION. (1968) *Vital statistics rates in the United States, 1940-1960* [Online] Available from: https://www.cdc.gov/nchs/data/vsus/vsrates1940_60.pdf (Accessed August 2, 2017).

18. TRUMAN, H. S. (1956) *Memoirs of Harry S. Truman: Year of decisions*. Garden City: Doubleday.

19. *National Housing Act of 1934* [Online] Available from: https://fraser.stlouisfed.org/docs/historical/martin/54_01_19340627.pdf (Accessed August 2, 2017).

20. GREBLER, L. (1953) *New Housebuilding under FHA and VA Programs: The Role of Federal Credit Aids in Residential Construction. In National Bureau of Economic Research* [Online] Available from: http://www.nber.org/chapters/c9295.pdf (Accessed August 2, 2017).
21. *Housing Act Of 1949, Summary of Provisions*. [Online] Available from: https://bulk.resource.org/gao.gov/81-171/00002FD7.pdf (Accessed August 2, 2017).
22. *Servicemen's Readjustment Act (G.I. Bill)* [Online] Available from: http://www.nolo.com/legal-encyclopedia/content/gi-bill-act.html (Accessed August 2, 2017).
23. *Fair Labor Standards Act Amendments of 1949* [Online] Available from: https://fraser.stlouisfed.org/docs/historical/eccles/030_09_0002.pdf (Accessed August 2, 2017).
24. DEVANEY, J. F. (1994). Tracking the American dream: 50 years of housing history from the Census Bureau: 1940 to 1990 *Current housing reports* [Online] Available from: https://www.huduser.gov/portal//Publications/pdf/HUD-7775.pdf (Accessed August 2, 2017).
25. HOBBS, F., STOOPS, N. (2002) Demographic Trends in the 20th Century *Census 2000 Special Reports* [Online] Available from: https://www.census.gov/prod/2002pubs/censr-4.pdf (Accessed August 2, 2017).

Mariia Kravchenko,
Ph.D. student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

THE POLICY OF HARRY TRUMAN'S ADMINISTRATIONS ON SOLVING THE HOUSING PROBLEM IN THE USA IN 1945-1952

The article provides a detailed analysis of the policy of Harry Truman's Administrations on solving the housing problem in the USA in 1945-1952. The preconditions and causes of the emergence of a deep housing problem in the USA at the end of the World War II has been determined, the scale thereof has been highlighted. The ways to overcome the housing crisis, that were used by Harry Truman's Administrations in 1945-1952, namely a combination of government policy aimed at supporting the financial capability of Americans to buy or rent dwellings in housing programs of Federal Housing Administration and GI Bill, and policy aimed on public housing construction, have been analyzed.

Following on from the statistical sources, the results and consequences of the policy of Harry Truman's Administrations on solving the housing problem in the USA in 1945-1952 have been revealed and evaluated. The author claims that tendencies in the development of American housing that had emerged during Harry Truman presidency in the process of solving the housing problem in the USA were influencing the modern housing of the USA as well.

Key words: *housing problem, public housing construction, Truman, the USA.*

УДК 930.25(73):94(73)"1953/2000"

Larysa Levchenko,
doctor of historical sciences,
Petro Mohyla Black Sea National University,
Mykolaiv (Ukraine)

ROBERT WARNER AND HIS FIGHT FOR INDEPENDENCE OF ARCHIVES

Abstract. *This article is dedicated to the life and work of the 6th Archivist of the U.S.A. R. M. Warner, his struggle for the independence of the National Archives of the USA from the United States General Services Administration, the events of XXI International Conference of the*

Round Table on Archives, CITRA, (Kuala Lumpur, Malaysia), that was held in a complex international setting during the Lebanon War in 1982. Defending the State of Israel's right to participate in the conference, R. M. Warner proved that the International Council on Archives is a professional organization of archivists around the world and cannot be subjected to political influence. A leading role in the personality of the head of the Archives is played by vocational education, which allows them to understand the essence of things, to experience all the facets of the problems of his profession and the field, which they manage. Gained experience is also very important, not only in the professional area, but also in the area of historical and archival science. Of course, the leader must possess personal communication skills and a certain charisma. The most important criterion of the head of the Archives is their non-participation in political parties and radical religious movements. Robert Warner met all these requirements. Not many would dare to risk their careers and confront the powers that be in upholding the principle of «archives out of politics». The author also focuses on the key figures of the described events – the archivists of Israel, the Soviet Union and Malaysia.

Key words: *Robert Warner, US Archivist, National Archives and Record Administration.*

«My fight to keep
the archives from being politicized -
and for that matter to keep my job -
reached crisis proportions»

R.M.Warner,
6th Archivist of the USA

The debate on the place and role of archives in society, on the leading role of archives in shaping the politics of memory, on the influence of politics, ideology and religion on the archives, dependency of the archives on the authorities, archives' powers and responsibilities in the community has been continuing for many decades. Archivists have always upheld the principle of «archives out of politics», first of all, declaring their mission as professionals, whose main goal is to preserve the memory of mankind and transfer knowledge to future generations. Theoretical developments of various aspects of this area belong to a number of scientists, including a Ukrainian Vadim Modzalevsky [1], a Briton Hilary Jenkinson [2], a Jewish philosopher Jacques Derrida [3], Americans T. R. Schellenberg [4], R. C. Jimerson [5], Richard J. Cox [6], Canadians Terry Cook [7], Rodney G. S. Carter [8], Terry Eastwood [9], an Archivist of South Africa Verne Harris [10], an archivist of the Netherlands Eric Ketelaar [11], and a team of scientists from the UK, under the editorship of which a collection of essays «Political Pressure and the Archival Record» [12], containing the speeches of the participants of an international Conference on the increasing politicization of archives and records worldwide, was published in 2003 in School of History, University of Liverpool (Trudy Peterson, Tom Blanton (the USA); Friedrich Kahlenberg (Germany); Chris Hurley (New Zealand); Verne Harris (South Africa), and others) on topics: the use of records as an instrument of government, the destruction of records as a political act, the effects of corruption or ideology on records, secrecy and accountability, the nature and use of records resulting from repressive politics, and related issues of the archival profession. However different the opinions of the authors are, they are unanimous on the major issue: only if the archives are independent from the control of the authorities, the impact of policies, politicians and their party's interests, the «professional myth of impartiality, neutrality

and objectivity» can be truly realized, and hence, records complexes, that objectively reflect the past and present in the future, can be formed.

However, the theory is not that easy to apply to real life and the works of these authors can be attributed to even a higher category, Archival Philosophy. Archives, in majority, are government agencies that function on the basis of state laws and are financed from the state budget, and in some countries, archivists belong to the category of public servants. Therefore, archivists defending their professional opinions often risk their careers, workplaces, financial well-beings, physical and mental health, if not lives. A huge contribution to the struggle for independence of the archives from politics was made by the 6th Archivist of the United States Robert M. Warner. In the complex political situation in the early 1980s, both within the U.S. and internationally, Warner managed to win the battle for the freedom of the archives from politics. Robert M. Warner described his «adventures» on «the field of battle» in two papers: «Diary of a Dream: A History of the National Archives Independence Movement, 1980–1985» and «International Archival Adventures: A Reminiscence» [13]. In the USA R. M. Warner was written about by his colleague and co-author, a professor in the School of Information and a professor in the Department of History University of Michigan; Francis X. Blouin [14], who inherited the post of director of the Historical Collections / Bentley Historical Library after Warner, as well as the Librarian and Archivist of Canada Ian E. Wilson [15]. Ian E. Wilson said about «Diary of a Dream» that this personal «diary of an archival leader is a rare document, providing a wealth of insight and experience for other public administrators, in and out of archives» and «a heroic tale» about an archival war, full of «battles and skirmishes, strategies and attacks, alarms, battle stations, spies, and even the occasional traitor». Battle took place in the corridors and offices of official Washington, and weapons were power, influence of the officials, threats, rumors. A period between August and December 1983 was the worst in «this heated conflict». It was the period of «Reign of Terror», marked by personal tragedy and «casualties» (during this period senior managers of the National Archives were fired and media speculated on the resignation of Warner himself). This rather frank and direct book is worth studying and understanding, according to Wilson. In this context, R. M. Warner, as a man and the head of the Archives, who managed to turn theoretical ideas into reality, deserves individual attention.

The author focuses her attention on the fate and professional work of a distinguished American scholar, historian, archivist R. M. Warner and complex twists and turns in which he had to defend the professional status of the National Archives of the United States and the International Council on Archives. Parallel to the main storyline the author will focus on various key figures of the events.

By the time Warner became the archivist of the United States, he already had a wealth of experience under his belt and was a respected researcher and practitioner among archivists and historians.

Robert Mark Warner was born on the 28th of June, 1927 in Montrose, Colorado. He was the son of Mark Thomas, who was a Presbyterian minister, and Bertha Margaret (Rich) Warner. In 1949, he graduated from Muskingum College, a Presbyterian school in Ohio, where he studied history. In 1950–1952 Warner served in the US Army, in Germany first and later participated in the Korean War (1950–1953). After returning from service in the army Warner continued his education in the University of Michigan, Ann Arbor, where in 1953 he received an MA and in 1958 a PhD in history. His

scientific interest at the time was focused on "recent" history (then defined as 1876 to the 1950s). While still a student in college Warner met Eleanor Jane Bullock, whom he married in 1954. According to Francis Blouin, Warner's wife has always played a major role in his career [16].

After receiving his doctorate Warner taught history at the University of Michigan. His acquaintance with the archives began during his college days when for his first research he used documents from the University of Michigan's Michigan Historical Collections (MHC). Warner later became a research assistant, and was the director of the MHC from 1966 to 1980. The library received the name of the Bentley Historical Library. Back in 1963 the library took records of Congressman Gerald R. Ford, who later became the President of the United States, for storage. When the question of admission of the records collected during Ford's presidency (1974–1977) arose, Warner suggested creating two separate structures: an archive (presidential library) and a museum. Ford Presidential Library was built in Ann Arbor and integrated into the academic programs of the university, and the museum was established in Grand Rapids. Warner later became a secretary of the Gerald R. Ford Foundation. In 1974, Warner was invited by the Dean Russell Bidlack to teach a course on archives in the School of Library Science, University of Michigan [17].

While working in the MHC Warner began to actively cooperate with the Society of American Archivists (SAA) and International Council on Archives (ICA). In SAA, he worked on the Council (1967–1971), as the Secretary (1971–1972), the Executive Director (1973–1974), the Vice President and the President (1976–1977). Warner came to the SAA in the early 1960s, which was a difficult period for the organization. It was a small company that did not have enough money and resources had suffered from bureaucracy. To change the situation in the SAA «the Committee on the Seventies», which recommended the establishment of a permanent office SAA and employment of an executive director, was founded. Warner, as the Secretary of the Company at the time, proposed to establish the SAA office in the graduate school building of the University of Michigan, which also housed the Michigan Historical Collections. He insisted on hiring a paid administrative assistant. This enabled the Company to strengthen its activities, and it was the first step in turning the SAA into an independent professional organization. In 1972 in a conflict situation between the SAA, the American Historical Association (AHA) and the Organization of American Historians (OAH), Warner defended SAA's right to full participation in the Joint SAA-OAH-AHA Committee on Historians and Archivists. Warner felt that this Committee should represent the interests of the SAA archives as sources for historical research. Committee later played an important role in the campaign for the independence of the National Archives. R. M. Warner believed that the profession of an archivist has a unique identity, its own distinctive features, methodological approaches that require special training. He emphasized the importance of professional literature, encouraged his colleagues to participate in the professional movements and organizations. In 1980 President Jimmy Carter (1977–1981) appointed Warner the 6th Archivist of the United States [18].

1982 was a challenging one in world politics: the world was on the brink of World War III. In 1970, Palestinian Liberation Organization (PLO) was banished from Jordan to Lebanon. The status of Palestinian refugees in Lebanon was determined by the Cairo Agreement on the 3rd of November, 1969, signed with the support of the League of Arab States. However, P. L. O. usurped power in South Lebanon and turned it into a base for

regular attacks against Israel. P. L. O. Militants were joined by volunteers from Iraq, Libya and South Yemen. Syria, which was supplied with military equipment and specialists by the Soviet Union, was actively helping P. L. O. The United States actively assisted Israel with weapons and army specialists [19].

As a result of P. L. O. actions and retaliatory attacks of the Israeli army on the eve of 1982 a number of civilians were lost. After the assassination of an Israeli diplomat Yakov Bar Simantov in Paris and an assassination attempt of the Israeli ambassador Shlomo Argov in London, on the 5th of June, 1982 Israel made a decision to invade Lebanon to eliminate the P. L. O. The Lebanon war of 1982 began [20]. In fact, hostilities come to an end by September 1982. On the 18th of August, 1982 a US-brokered agreement was signed, according to which the P. L. O. began evacuating to other Arab countries, and Israel made a commitment not to move deeper into Beirut. However, a truce was thwarted by the assassination of the newly elected Lebanese President Bashir Gemayel. Israeli forces occupied Beirut. On the 16th and 17th of September Lebanese Christian Phalangists arranged a sweep of P. L. O. fighters in Sabra and Shatila camps, that turned into full-scale massacre of the Palestinians. The massacre led to a resurgence of anti-Israel sentiment in the world and the anti-war sentiment in Israel. A final peace agreement between Lebanon and Israel was signed Gemayel's brother, Amine, in May 1983, but only in the year 2000 the Israeli army was able to finally leave Lebanon. Soviet forces left the territory of the Syrian Arab Republic in July 1984.

In this difficult international situation in the Malaysian capital of Kuala Lumpur from the 29th of November till the 4th of December, 1982 a peace conference was held by the keepers of history, archivists. It was organized by the International Council on Archives. The twenty-first International Conference of the Round Table on Archives was attended by archivists from 38 countries: Australia, England, Argentina, Belgium, Ivory Coast, Brunei, Guyana, Gambia, Zimbabwe, Indonesia, Spain, Italy, Canada, Congo, Korea, Luxembourg, Malaysia, Macau , Mozambique, the Netherlands, Pakistan, Papua New Guinea, Portugal, Rwanda, Saudi Arabia, Senegal, Singapore, Tunisia, the Philippines, France, the Federal Republic of Germany, Switzerland, Sweden, Sri Lanka, Japan, as well as Lebanon, the U.S. and the USSR. The USSR delegation was headed by the Chief of Archives Administration of the Ukrainian Soviet Socialist Republic, Alexander Mityukov (Kiev, Ukraine) [21]. The 6th Archivist Robert Warner (Washington, USA) participated in the conference as a representative of the United States. According to A. Mityukov, the conference considered questions important for all archives in all countries: the policies of national and state archives in the area of microfilming in order to create security copies, the publication of historical sources, and the creation of access copy funds used to protect original archival documents. They also discussed the development of standards for microfilming programs of all kinds. During the conference ICA planned to adopt the Rules of Procedure of the International Round Table Conference on Archives. State Archival Service of Malaysia intended to invite participants to the opening of the new building of the National Archives [22].

During that time such well-known professional archivists as Aryeh Arad (Israel State Archives staff member, who repeatedly spoke during the International Congress on Archives), Daniel Cohen (1921–1989, the director of Central Archives for the History of the Jewish People at the Hebrew University in Jerusalem), Yitzhak Arad (1926 –?, Itzhak Rudnicki, the director of Yad Vashem Archives in 1972–1993, who fought in the ranks of

Soviet partisans in World War II, a historian and author of many works on the Holocaust) worked in the archives of Israel.

The state archives of Israel in those years were headed by the famous Israeli historian Professor Paul Avraham Alsberg (1919–2006). He was a distinguished researcher and practitioner among archivists. He was born in Wuppertal, Germany in 1919. In 1938, Alsberg was arrested by the Nazis and spent several months in Buchenwald. In January 1939 he managed to immigrate to Palestine. After graduating from the History and Romance Philology at the Hebrew University, Paul A. Alsberg headed the institutional archives section of the Central Zionist Archives in Jerusalem since 1949. In 1957 he defended his thesis and received a PhD. Paul A. Alsberg's talent was noticed by Dr. Alex Bein, Israel's first State Archivist at the time. He appointed Alsberg the director of the State Archives. In 1956 Alsberg began teaching courses on archives at the Hebrew University. He has devoted more than 30 years to teaching, becoming a professor at the Hebrew University in 1985. In 1971, following the retirement of Dr. Alex Bein, Alsberg was appointed the Second State Archivist of Israel. He played a key role in the archival system in Israel until his retirement in 1990. Alsberg made significant contributions to the international archival community: He served on several ICA Committees and on the Executive Committee (1972–1974), and became an honorary member of ICA in 1988. Alsberg's scientific interests included issues of the impact of archival theory on professional practice and the administrative history of Palestine during the British mandate. In the field of archival science Alsberg developed the theory of records appraisal, the criteria of value, mainly based by the teachings of a prominent British archivist Hilary Jenkinson and the famous American theorist and practitioner of archival science Theodore R. Schellenberg. Alsberg developed rules of records selection for permanent storage used in the Israel State Archives. The Guide to the Israel State Archives was published under his editorship. He maintained close connection with the archivists around the world [23].

In 1982 the Malaysian government allowed neither Paul A. Alsberg, nor anyone else from the Israeli archivists to enter the country to attend the conference of the International Council on Archives. Since 1969 Malaysia has been a member of the Organization of Islamic Cooperation, set up to ensure Islamic solidarity in the social, economic and political spheres, as well as to support the Palestinian Liberation Organization. Since 1981 the Prime Minister (July 16th, 1981 – October 31st, 2003) and president of the United Malays National Organization (UMNO) Mahathir Mohamad, who, along with the economic prosperity of the country, pursued the interests of the expansion of Islam and Malay nationalism gained a significant influence in Malaysia [24].

The Director of the National Archives of Malaysia in those years was Zakiah Hanum Nor (1977–1995). She was a professional archivist, art historian and progressive public figure (from 1972 – President of the Muslim Women's Action Society (Pertiwi). Zakiah Hanum Nor came to work in the National Archives immediately after graduation from the University of Malaya (1961) and a year-long internship in the National Archives of India (New Delhi), where she obtained a Diploma in Archives Administration (1962). In 1977 she became the head of the archives and turned it into the most professional and technically advanced one in all Southeast Asia. In 1980–1984 she worked as Executive Council Member International Council on Archives in Paris, as well as the chairman of the Commonwealth Archivist and Record Managers Association in Malaysia [25].

Malaysian archivists did not support the decision of their government. Warner writes: «Our overall relations were good with Malaysia, and I pointed out that Zakiah Hanum Nor, our host and the archivist of Malaysia, was not sympathetic to her government's position on this issue, and that it would be a shame to ruin her meeting» [26].

The visit of the 6th Archivist of the USA, Robert Warner to Malaysia in war circumstances was threatened too. Firstly, Warner was already known for his extraordinary views, sometimes going against the official policy of Washington. Warner's friendship with Soviet archivists has ensued during the VII International Congress on Archives, held in Moscow on 22–25 August, 1972. Warner and his wife then attended not only Moscow but also Armenia and Georgia. He fondly recalled the friendly connections, established with his colleagues from the Soviet Union. In 1980, when the Soviets invaded Afghanistan, and the USA boycotted the Moscow Olympics, Warner suggested to hold on presentation in Washington of a collection of documents «Russia and the United States. Establishing a relationship. 1765–1815», on which archivists from both countries had been working for four previous years, despite the complex political relations during the Cold War (1945–1991). The collection includes more than 1,000 documents from the U.S. and Soviet archives. The U.S. State Department refused to conduct a presentation in Washington. The collection was presented in London during the IX International Congress on Archives (15–19 September 1980, London, UK). The executive director of the International Council on Archives Charles Kecskemety helped significantly in the organization of the presentation. The American side was represented R. M. Warner, James O'Neill, Bert Rhoads, and Charles M. Dollar. The Soviet side consisted of A. M. Pegov, Deputy Head of the Main Archival Administration under the Council of Ministers of the USSR, A. G. Mityukov, Head of the Archives Department of the Ukrainian SSR, M. I. Avtokratova, director of the Central State Archives of Ancient Acts of the USSR, A. A. Menalashvili, Head of the Archives Department of the Georgian SSR, B. R. Ramazanova, Head of the Archives Department of the Kazakh SSR, and other delegates. During this Congress the representative of the Soviet delegation S. L. Tihvinsky, Head of History and Diplomatic Directorate of the Ministry of Foreign Affairs, introduced a draft resolution on the commitment of ICA member countries to principles of the Final Act of the Conference on Security and Cooperation in Europe (Helsinki, 1975), the principles of development and advancing detente, disarmament and peace. The adopted resolution established that members of the ICA undertake to make every effort to prevent the use of archives to promote militarism, racial hatred and be used as ideological weapons of the «Cold War». They also ventured to promote archival records in order to strengthen the trust and cooperation between peoples in all fields of human civilization [27].

In 1981, Warner had to overcome significant obstacles in order to send a delegation of American Archivists to the XX International Conference of the Round Table archives in Oslo (Norway, 3–7 September, 1981). He even refused to go himself just for someone to be able to. In Oslo at an informal reception with the traditional vodka, organized by the head of the Main Archival Administration under the Council of Ministers of the USSR Filip Dolgikh, American and Soviet archivists «drank toasts to continued friendships between our institutions, stopping only when the bottle was empty». And while new projects were not possible before the Soviet «glasnost» period, «the pleasant evening we spent illustrates that warm professional contact can transcend the political problems of the time», R. M. Warner wrote in his memoirs. In 1982 R. M. Warner accepted a

delegation of archivists from the People's Republic of China at the National Archives in Washington, and was planning to visit China along with his colleagues. After that, the head of General Services Administration Gerald P. Carmen accused Warner and the staff of US National Archives in the propensity to communist ideas [28].

Secondly, back in 1949 on the recommendation of the first Hoover Commission (1947–1949) «Federal Property and Administrative Services Act» (PL 152) was adopted. It created the General Services Administration (GSA), a service that had to help manage and support the basic functioning of federal agencies. It supplied products and communications for US government offices, provided transportation and office space to federal employees, and developed government-wide cost-minimizing policies. In December 1949 National Archives and Records Administration (NARA) was subjected to this service. NARA not only changed its name to the National Archives and Records Service (NARS), but also lost its status as an independent agency of the executive branch of the government. On one hand, the authority of NARS was enhanced, because of the control functions of records management programs in the federal departments [29]. On the other hand, all the rights and powers of the Archivist of the USA, obtained during the foundation of the Archives by President Franklin D. Roosevelt (1933–1945) in 1934, according to the «An Act to establish a National Archives of the United States Government, and for other purposes» (1934, S. 3681, HR 8910), were transferred to the chief of General Services Administration, so the Archivist the United States could no longer make his own decisions, manage the budget, establish a personnel policy or plan archival activities. It also reflected on international activities. The conflict between the GSA and NARS escalated dramatically over time. When NARA was subject to GSA, the post of the Archivist of the United States was held by Wayne Clayton Grover (June 2, 1948 – November 6, 1965). After becoming the President of the United States, Dwight D. Eisenhower (1953–1961) was planning to make the position of the Archivist of the United States a political one and replace Grover with a politician. However, both archivists and historians in the United States opposed this initiative. It was the first victory of American archivists, who not only protected their head against unfair dismissal and proved that a new President does not guarantee replacement of qualified professional archivists, but also took the first step towards the professionalization of the archival service as a whole. Following this instance, American archivists took significant steps to improve archival education and set standards of their profession. A discussion about the certification of archivists, which ended in the late 1980s with the creation of «Academy of Certified Archivists» [30], was launched. Grover was a successful leader, but in 1965, the conflict between NARS and GSA regarding budget cuts forced him to leave his post. Before leaving Grover wrote a letter to President Lyndon B. Johnson (1963–1969) requesting reestablishment of the National Archives as an independent agency [31].

Warner began working at the National Archives of the United States ready to develop collaboration with the head of GSA. Soon, however, the conflict between the GSA and NARS reached its highest point. President Ronald Reagan (1981–1989) appointed Gerald P. Carmen (1930–?), who had extremely conservative views, as the head of the GSA. Already in December 1981 the Archives were swept by the first round of layoffs. In mid-October 1983 Carmen, despite resistance from Warner, replaced senior archives managers in the U.S. National Archives. Warner later wrote in his «Diary of a Dream: A History of the National Archives Independence Movement», that Carmen decided «to make life so miserable for me that I will resign, or so totally isolate me that I

will have no effectiveness» [32]. It became clear to Warner that the Archives can no longer remain a hostage of the GSA. In 1982–1983 Warner was actively seeking allies among archivists, historians and politicians of Capitol Hill to campaign liberation of the Archives. A group of six like-minded people who first met every two weeks, then every week, then every two days, and finally daily formed in the Archives. This group was headed by Warner, but because he had to report to the head of GSA, he and his comrades met secretly. These were informal sessions at the office table, where information from various sources was discussed, strategy was planned, decisions were made regarding contacts with members of Congress, the press, etc. Archivists from the Lyndon B. Johnson and the Gerald R. Ford presidential libraries helped Warner's group to intensify contacts with members of Congress. Outside the Archives the executive director the American Historical Association (AHA) Samuel Gammon, head the National Coordinating Committee for the Promotion of History (NCC) Page Putnam Miller, the National Coalition to Save our Documentary Heritage, the Organization of American Historians, the Society of American Archivists, the American Library Association, the National Genealogical Association all took Warner's side. A key role in advancing the interests of the Archives and the new archival legislation in the Congress and the White House was played by representatives Glenn English of Oklahoma, Jack Brooks of Texas, Frank Horton of New York, senators Thomas Eagleton of Missouri, Charles Mathias of Maryland, Mark Hatfield of Oregon. American archivists nicknamed this period the Archival Revolutionary War, which was conducted in the corridors of power. Finally, on 3–4 October 1984 the U.S. Congress passed, and October 19, 1984 President Ronald Reagan signed a bill, liberating the National Archives from the GSA starting on April 1, 1985. Warner wrote about it: «The good guys finally won» [33].

In 1982, Warner was on a business trip to Tokyo (Japan), where from he was to travel to Malaysia. While in Tokyo, he learned that the Malaysian government did not allow the Israeli delegate to come to Kuala Lumpur for the conference. He immediately got in touch with a representative of the American Embassy, Francis J. Tatu, who reported that the US State Department expressed their protest on the case to the Malaysian foreign ministry. The American stance was to support Israel's right to participate in this nonpolitical, professional meeting. The Malaysian government was adamant though, and some delegates from Muslim countries even insisted on completely prohibiting Israel to participate in the International Council of Archives. The U.S. embassy supported the stand of its government in the Israeli issue, but at the same time did not want to raise the hype around this problem. Warner, discussing the issue with U.S. Ambassador in Malaysia, Ronald D. Palmer, suggested making a statement, which would condemn the politicization of international professional meetings, releasing it prior to the conference and winning the support of its members. Warner knew that any decision taken by the United States on this issue would make a huge impact on every delegate and the fate of the Round Table as a whole, since the United States initiated the creation of ICA [34]. Delegates' opinions were divided: representatives of the Netherlands and Sweden pushed for «a strong letter both deploring the banning of the Israeli delegate and refusing to attend», while Great Britain wanted to make a milder statement. For the next two days Warner was writing his statement and coordinating its text with the U.S. Embassy in Malaysia and US State Department in Washington, DC. At the same time he spoke to the delegates from different countries, trying to convince them of the importance of such a statement. Delegates from Germany, France, Canada, the UK, Belgium and

Sweden agreed to support Warner. At the closing session of the conference, after the announcement of a more radical statement of a delegate from the Netherlands, President of the ICA A. W. Mabbs gave the floor to Warner, who delivered this speech: «On behalf of the United States Government and speaking personally, I want to associate myself with the position of our colleague from The Netherlands. This meeting has dealt with professional and technical problems of archives from around the world in a friendly and constructive manner, greatly facilitated by the National Archives of Malaysia, our host. But there has been a cloud over this meeting which has now been brought before us by our Dutch colleague. A member in good standing of the ICA, entitled to attend this Round Table, was not permitted to share in these constructive deliberations because of political considerations beyond the control of the National Archives of Malaysia. The introduction of political consideration into this professional meeting is saddening and regrettable to all concerned with the international development of the archival profession. But we can learn from this experience to ensure that never again will the Round Table Conference be placed in this position. We must ensure that any host nation will guarantee admission of all members of the Round Table. In this period when the world faces many problems, we have a special need to ensure that organizations such as the Round Table, which are concerned with technical, professional, and cultural topics, are allowed to flourish and function in a climate of high-level professionalism, free from the burden of political constraints» [35]. Thus, the crisis situation at the conference was resolved rather amicably. Warner recalled that «The Russian representative also came by to say an especially friendly goodbye». With this statement, Warner set a precedent, so that in the future such professional meetings would not be subjected to political pressure and no international conflicts could affect archivists' professional activities, designed to take care of the documentary heritage of humanity.

Other important activities conducted by Warner at the post of the Archivist of the United States are the execution of twenty year long plan to improve the safety of records (1984), the creation of a technology assessment division, the completion of the appraisal and retention plan for FBI records (1981), controversy over the Richard Nixon Presidential papers, the founding of the Carter Library (Atlanta, Georgia, construction began in October 1984, the library opened Oct. 1, 1986) and planning of the Ronald Reagan Library (Simi Valley, California, planning began in 1984, the library opened on 4 November 1991). In 1985, Warner participated in the X International Congress on Archives in Bonn (17–21 September 1985, the Federal Republic of Germany), in which he was elected a member of the Executive Committee and the ICA Committee of archival development. In this Congress, a new round of friendly relations with the archivists of the USSR began with a meeting with Feodor M. Vaganov, chief of the Main Archival Administration under the Council of Ministers of the USSR.

At the end of 1984 Warner decided to leave the post of the Archivist of the United States and return to the University of Michigan to take the post of the Dean of the School of Information and Library Studies (SILS). He worked in the Archives till April 1985. From 1988 to 1991 he also served as the acting director of the University of Michigan Library. Warner left the post of dean in 1992, stepping down to retire. During this time he worked closely with the Society of American Archivists, the American Historical Association and the American Library Association.

Warner continued to work actively in the ICA. In 1986, he visited the USSR again during the sessions of the ICA Committee on Archival Development Meeting (Leningrad

(St. Petersburg), September 8, 1986) and the ICA Executive Committee Meeting (Leningrad, 9-12 September 1986). He recalled that «the Russians were extremely cordial to me personally». The reason for the Soviet archivists' goodwill to Warner was his active assistance in signing the Agreement on cooperation between the U.S. and Soviet archivists. The idea of this collaboration came up at the X International Congress on Archives in Bonn. On February 19, 1987 in Washington, DC, the Agreement on Cooperation was signed by the Main Archive Department under the Council of Ministers of the USSR and the American Council of Learned Societies and the Protocol of the Joint Soviet-American Commission on Archival Cooperation for 1987–1988. This enabled a Soviet-American Symposium on Accounting, finding aids to the documents in the introduction of automated technologies and the computerization of records to be held on the 15–18 May, 1990 in Moscow [36]. Warner had the most wonderful memories about his visit to Leningrad. He wrote with admiration about the Hermitage museum, a boat trip to Petrovorts, the very extensive restoration project of Peter the Great's summer palace [37].

Warner wrote a number of works in the field of archives and American history. Among them are the articles «The Status of College and University Archives», «International Council on Archives and UNESCO Meetings, September and November, 1986», «The Role of the Secular Institution in Collecting Church Records», «Documenting the Great Migrations and a Century of Ethnicity in America», «The Prologue Is Past» ,«American Archivists and Their Society: A Composite View», «Archival Training in the United States and Canada» and books «Modern Manuscript Library», «Inside the White House: The presidential library system», «Point of intersection: The university library and the pluralistic campus community», «Guide to Manuscripts In the Michigan Historical Collections of the University of Michigan» and others.

Warner's service to the National Archives of the USA was appreciated by his colleagues. In 2005, to celebrate the 20th anniversary of the independence of the National Archives of the United States the Research Center for former Archivist of the United States Robert M. Warner was opened as a part of the Archives in Washington, DC.

I would like to finish my article on Robert Warner with some arguments about how important the merits of a leader, who heads the archival sector, are. In 1934, when the question of the appointment of the 1st Archivist of the United States was pending, the famous American historian, founding father of the National Archives, John Franklin Jameson (1859–1937) was very much afraid that the archives will be headed by a political appointee. Jameson said on this occasion: «Whom the President would think of, I have no idea, but he is enough of a historical scholar to make me think that, in canvassing qualifications, he will not leave historical-mindedness out of account. Another prime qualification would be ability to get along with the departments, with some of whom it would be easy to have a succession of rows; yet the archivist must have a stiff backbone and power enough to fight well for his own views» [38]. In 1934, Professor of History University of North Carolina, Dr. Robert D. W. Connor was appointed as the First Archivist of the United States. And when the press was gloating that Connor was more like a «very conservative country schoolmaster» or «a communist», he said in response: «No, dear children, an archivist is not a radical. He is one who preserves historical documents» [39]. A leading role in the personality of the head of the Archives is played by vocational education, which allows them to understand the essence of things,

to experience all the facets of the problems of his profession and the field, which they manage. Gained experience is also very important, not only in the professional area, but also in the area of historical and archival science. Of course, the leader must possess personal communication skills and a certain charisma. The most important criterion of the head of the Archives is their non-participation in political parties and radical religious movements. Robert Warner met all these requirements. Not many would dare to risk their careers and confront the powers that be in upholding the principle of «archives out of politics». Warner was an active supporter of the professional mission of archives and archivists, which consists in preserving the memory of mankind and the transfer of knowledge to future generations. In defending the independence of the National Archives of the United States and the right of Israeli archivists to participate in the International Round Table Conference on Archives, he demonstrated an example of a leader and an archivist, worthy of respect and emulation by archivists of all countries.

Sources and literature

1. Vadim Modzalevsky declared the principles of political and party indifference of archives as well as their orientation on national idea in 1918–1924. For more on his activities: Матяш Ірина. Архівознавство: методологічні засади та історія розвитку / Ірина Матяш. – К.: Видавн. дім «Києво-Могилянська академія», 2012. – Р. 350–352.

2. Jenkinson H. A Manual of Archive Administration including the problems of War Archives and Archive Making / H.Jenkinson. – Oxford: Clarendon Press, 1922. – P. 1–22, 163–165.

3. Derrida J. Archive Fever: A Freudian Impression / J.Derrida. – Chicago: University of Chicago Press, 1998. – 113 p.

4. Schellenberg T. R. Modern Archives: Principles and Techniques / T. R. Schellenberg. – Chicago: University of Chicago Press, 1956. – 247 p.; Schellenberg T. R. The Management of Archives / T. R. Schellenberg. – New York: Columbia University Press, 1965. – 383 p.

5. Jimerson R.C. Embracing the Power of Archives / R.C. Jimerson // American Archivist. – 2006, Spring/Summer. – Vol. 69, № 1. – P. 19–22; Jimerson R.C. Archives for All: Professional Responsibility and Social Justice / R.C. Jimerson // American Archivist. – 2007, Fall/Winter. – Vol. 70, № 2. – P. 252–281.

6. Cox R.J. Secrecy, Archives, and the Archivist: A Review Essay (Sort Of) / R.J. Cox // American Archivist. – 2009, Spring/Summer. – Vol. 72, № 1. – P. 214–231.

7. Cook T., Schwartz J.M. Archives, Records, and Power: The Making of Modern Memory /T.Cook, J.M. Schwartz// Archival Science. – Kluwer Academic Publishers, 2002. – № 2. – P. 1–19.

8. Carter R. Of Things Said and Unsaid: Power, Archival Silences, and Power in Silence / R.Carter // Archivaria. – 2006, Spring. – Vol. 61. – P. 215–233.

9. Eastwood T. Reflections on the Goal of Archival Appraisal in Democratic Societies / T.Eastwood // Archivaria. – 2002, Fall. – Vol. 54. – P. 59–71.

10. Harris V. Archives and Justice: A South African Perspective. With a foreword by Terry Cook / V.Harris. – Chicago: Society of American Archivists, 2007. – 447 p.

11. Ketelaar E. Archival Temples, Archival Prisons: Modes of Power and Protection / E.Ketelaar // Archival Science. – Kluwer Academic Publishers, 2002. – № 2. – P. 221–238.

12. Political Pressure and the Archival Record. [/Edited by M.Procter, M.G. Cook, C.Williams]. – Chicago: Society of American Archivists, 2005. – 345 p.

13. Warner R.M. Diary of a Dream: A History of the National Archives Independence Movement, 1980–1985 / R.Warner. – Metuchen, NJ. and London: The Scarecrow Press, 1995. – 211 p.; Warner R.M. International Archival Adventures: A Reminiscence / R.Warner // American Archivist. – 1992, Spring. – Vol. 55, № 2. – P. 356–368.

14. Blouin F.X. The Two Dimensions of Professional Service: A Reflection on the Life of Robert M. Warner / F.X. Blouin // American Archivist. – 2007, Fall-Winter. – Vol. 70. № 2. – P.401–409; Blouin F.X. Remembering Robert M. Warner // Bentley Historical Library University of Michigan.

[Electronic Resource] – Mode of Access: http://bentley.umich.edu/general/warner.php (Last Access: April 4, 2013) – Title from the Screen.

15. Wilson I.E. Diary of a Dream: A History of the National Archives Independence Movement, 1980-1985. Reviews / I. E. Wilson // American Archivist. – 1998, Spring. – Vol. 62. № 1. – P. 164–197.

16. Biography // Friedman L., Neal K. (1994), Monahan Z. (2005). Finding aid for Robert M. Warner Papers, 1958-1992. University Archives and Records Program Bentley Historical Library University of Michigan. [Electronic Resource] – Mode of Access: http://quod.lib.umich.edu/b/bhlead/umich-bhl-89405?rgn=main;view=text (last access: August 4, 2017) – Title from the Screen; Blouin F.X. Remembering Robert M. Warner. Bentley Historical Library University of Michigan. [Electronic Resource] – Mode of Access: http://bentley.umich.edu/general/warner.php (Last Access: April 4, 2013) – Title from the Screen.

17. Blouin Francis X. Jr., Bellardo L. Robert Warner. American Historical Association. [Electronic Resource] – Mode of Access: http://www.historians.org/perspectives/issues/2007/0709/0709mem3.cfm (last access: August 4, 2017) – Title from the Screen

18. Blouin F.X. The Two Dimensions of Professional Service: A Reflection on the Life of Robert M. Warner / F.X. Blouin // American Archivist. – 2007, Fall-Winter. – Vol. 70, № 2. – P. 401–409.

19. Булат П. Ливанская война 1982 г. – «Мир Галилее». История одного мифа. Часть IV. Шесть дней [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://www.researchgate.net/publication/279961015_Ob_istorii_odnogo_mifa_Cast_IV_Sest_dnej (Дата обращения: 4 Августа 2017) – Название с экрана; Ливанская война Электронная еврейская энциклопедия [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.eleven.co.il/article/12442 (Дата обращения: 4 Августа 2017) – Название с экрана; Военная помощь СССР странам Ближнего и Среднего Востока. Участие контингента советских войск в арабо-израильских войнах (1956-1982 гг.) // Россия (СССР) в войнах второй половины XX века. – М.: Триада-Фарм, 2002. – С. 447–482; Поборцев А. Бейрут–82: Неизвестная война Брежнева. Документальный фильм. NTV, 2009. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://rutube.ru/video/bbf607bf3fe2b535ba9641ecaaebe4a9 (Дата обращения: 4 Августа 2017) – Название с экрана.

20. Martin G. The Routledge Atlas of the Arab-Israeli Conflict. 8th Edition with thirty-two new maps. London and New York, 2005. – P. 100 (Terrorism inside Israel, 1975) 107 (Israel, the P.L.O., and the Lebanon, 1976-1978), 113 (The balance of forces in the Lebanon, 1981), 114 (Civilians killed and wounded in terrorist attacks, January 1980 – October 1982), 124 (The war in Lebanon, 6 June 1982 – 21 August 1982.

21. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України [Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine]. – Ф. 14, оп. 2, спр. 3122, арк. 128 [Fond 14, inv. 2, file 3122, page 128].

22. Мітюков О. Г. XXI Міжнародна конференція Круглого Стола Архівів / О. Г. Мітюков // Архіви України. Науково-інформаційний бюлетень Головного архівного управління при Раді Міністрів Української РСР. – 1983, березень-квітень. – № 2 (178). – С. 17–24.

23. In Memoriam: Paul Alsberg. International Council on Archives [Electronic Resource] – Mode of Access: http://www.wien2004.ica.org/en/node/813 (last access: April 4, 2013] – Title from the Screen; Aloufi Z. Apprisal at the Municipal Archives in Israel / Z.Aloufi // Atlanti. – Trieste, 2008. – Vol. 18. – P. 287–295; Guide to the archives in Israel. [/Ed. by P. A. Alsberg]. – Jerusalem: Israel Archives Association, 1973. – 257 p.; Alsberg P. The Israel State Archives as a source for the history of Palestine during the period of Ottoman rule / P.Alsberg // Studies on Palestine during the Ottoman Period / [Ed. by Moshe Ma'oz]. – Jerusalem: Magnes Press, 1975. – 582 p.; Alsberg P. The Israel State Archives / P.Alsberg // Archivaria. – 1978, Winter. – № 7. – P. 70–75; Alsberg P. The Israel State Archives. Guides to the archives in Israel. Vol. 1. / P.Alsberg. – Jerusalem: Israel Archives Association, 1991. – 106 p.

24. Malaysia. Islam, Society and Politics / [Ed. by Hooker V., Othman N.]. – Singapore: Institute of Southeast Asian Studies, 2003. – 263 pp.; Ufen A. Malaysia. Mobilizing Political Islam: Indonesia and Malaysia Compared / A.Ufen // Commonwealth and Comparative Politics. – 2009, July. – Vol. 47, № 3. – P. 308–333.

25. Datuk Zakiah Hanum Haji Abdul Hamid. Former ANM Director. National Archives of Malaysia [Electronic Resource] – Mode of Access: http://www.arkib.gov.my/en/datuk-zakiah-hanum-

haji-abdul-hamid (Last Access: April 4, 2013) – Title from the Screen; Abishegan J. Datuk Zakiah Hanum // Sunday Style. New Sunday Times. – 1993, March 14. – P. 5.

26. Warner R.M. International Archival Adventures: A Reminiscence / R. Warner // American Archivist. – 1992, Spring. – Vol. 55, № 2. – P. 362.

27. Warner R.M. International Archival Adventures: A Reminiscence / R. Warner // American Archivist. – 1992, Spring. – Vol. 55, № 2. – P. 357–360; Мітюков О. Г. IX Міжнародна конференція круглого столу архівів / О. Г. Мітюков // Архіви України. Науково-інформаційний бюлетень Головного архівного управління при Раді Міністрів Української РСР. – 1980, листопад-грудень. – № 6 (164). – С. 10–11.

28. Warner R.M. International Archival Adventures: A Reminiscence / R. Warner // American Archivist. – 1992, Spring. – Vol. 55, № 2. – P. 361–362.

29. Krauskopf R.W. The Hoover Commissions and Federal Recordkeeping / R. Krauskopf // American Archivist. – 1958, October. – Vol. 21, № 4. – P. 371–385; Angel H.E. Federal Records Management Since the Hoover Commission Report / H. Angel // American Archivist. – 1953, January. – Vol. 16, № 1. – P. 13–26.

30. Byers J. Certification in America: The ACA Example. Academy of Certified Archivists [Electronic Resource] – Mode of Access: https://www.certifiedarchivists.org/about-us/historical-resources/certification-in-america-the-aca-example (Last Access: August 4, 2017) – Title from the Screen.

31. Bradsher G. Longest-Serving Archivist Wayne Grover Steered Agency during Critical Years / G. Bradsher // Prologue. – 2009, Winter. – Vol. 41, № 4 [Electronic Resource] – Mode of Access: http://www.archives.gov/publications/prologue/2009/winter/grover.html (Last Access: August 4, 2017) – Title from the Screen.

32. Warner R.M. Diary of a Dream: A History of the National Archives Independence Movement, 1980-1985 / R. Warner. – Metuchen, NJ. and London: The Scarecrow Press, 1995. – P. 102.

33. Warner R.M. Secrecy and Salesmanship in the Struggle for NARA's Independence / R. Warner // Proloque. – 2005, Spring. – Vol. 37, № 1 [Electronic Resource] – Mode of Access: http://www.archives.gov/publications/prologue/2005/spring/archivist-warner.html (Last Access: August 4, 2017) – Title from the Screen; Archives Becomes Independent // Abbey Newsletter. – 1984, December. – Vol. 8, № 6 [Electronic Resource] – Mode of Access: http://cool.conservation-us.org/byorg/abbey/an/an08/an08-6/an08-602.html (Last Access: August 4, 2017) – Title from the Screen.

34. International Council on Archives (ICA) was created during an organizational conference on the 9th of June, 1948 in Paris. Charles Samaran (1879–1982), the General Director of the Archives of France, was elected as the first President of the ICA. The Second Archivist of the United States Solon J. Buck (1884–1962 and the world renowned British archivist and scholar, Deputy Keeper of the Public Records Sir. Hilary Jenkinson (1882–1961) were elected as vice-presidents of the ICA. The First International Congress on Archives was held in Paris on 21–26 August 1950. U.S. Archivist Solon J. Buck came up with the initiative of creating ICA. // Holmes W. Oliver. Toward an International Archives Program and Council, 1945–1950 / Oliver W. Holmes // American Archivist. – 1976, July. – Vol. 39, № 3. – P. 287–296; Buck J. Solon. The Archivist's «One World». Presidential address, delivered at the tenth annual meeting of the Society of American Archivists, at Washington, October 24, 1946 / Solon J. Buck // American Archivists. – 1947, January. – Vol. 10, № 1. – P. 9–24; Norton Margaret C. The First International Congress of Archivists, Paris, France August 21–26, 1950 / Margaret C. Norton // American Archivist. – 1951, January. – Vol. 14, № 1. – P. 13–32.

35. Warner R.M. International Archival Adventures: A Reminiscence / R. Warner // American Archivist. – 1992, Spring. – Vol. 55, № 2. – P. 363.

36. Warner R.M. International Archival Adventures: A Reminiscence / R. Warner // American Archivist. – 1992, Spring. – Vol. 55, № 2. – P. 356–368; Советские архивисты в США // Советские архивы. Научно-теоретический и научно-практический журнал. – М.: Главное архивное управление при Совете Министров СССР, 1987. – № 3. – С. 91–92; Архивисты из США в СССР // Советские архивы. Научно-теоретический и научно-практический журнал. – М.: Главное архивное управление при Совете Министров СССР, 1988. – № 1. – С. 104–105.

37. International Council on Archives and UNESCO Meetings, September and November, 1986 // American Archivist. – 1987, Spring. – Vol. 50, № 2. – P. 262–264.

38. Shelley F. The Interest of J.Franklin Jameson in the National Archives: 1908–1934 / F.Shelley // American Archivist. – 1949, April. – Vol. 12, № 2. – P. 129.

39. Connor R. D. W. Adventures of an amateur archivist / R. D. W. Connor // American Archivist. – Vol. 6. – № 1. – January, 1943. – P. 7.

References

1. MATYASH, IRYNA (2012). *Arxivoznavstvo: metodolohichni zasady ta istoriya rozvytku*. Kyiv: Vydavn. dim «Kyyevo-Mohylyanska akademiya».

2. JENKINSON, H. (1922) *A Manual of Archive Administration including the problems of War Archives and Archive Making*. Oxford: Clarendon Press, P. 1–22, 163–165.

3. DERRIDA, J. (1998) *Archive Fever: A Freudian Impression*. Chicago: University of Chicago Press.

4. SCHELLENBERG, T. R. (1956) *Modern Archives: Principles and Techniques*. Chicago: University of Chicago Press; SCHELLENBERG, T. R. (1965) *The Management of Archives*. New York: Columbia University Press.

5. JIMERSON, R.C. (2006) Embracing the Power of Archives. *American Archivist*. Vol. 69, № 1, P. 19–22; JIMERSON, R.C. (2007) Archives for All: Professional Responsibility and Social Justice. *American Archivist*. Vol. 70, № 2, P. 252–281.

6. COX, R.J. (2009) Secrecy, Archives, and the Archivist: A Review Essay (Sort Of). *American Archivist*. Vol. 72, № 1, P. 214–231.

7. COOK, T., SCHWARTZ, J.M. (2002) Archives, Records, and Power: The Making of Modern Memory. *Archival Science*. Kluwer Academic Publishers, № 2, P. 1–19.

8. CARTER, R. (2006) Of Things Said and Unsaid: Power, Archival Silences, and Power in Silence. *Archivaria*. Vol. 61, P. 215–233.

9. EASTWOOD, T. (2002) Reflections on the Goal of Archival Appraisal in Democratic Societies. *Archivaria*. Vol. 54, P. 59–71.

10. HARRIS, V. (2007) *Archives and Justice: A South African Perspective*. Chicago: Society of American Archivists.

11. KETELAAR, E. (2002) Archival Temples, Archival Prisons: Modes of Power and Protection. *Archival Science*. Kluwer Academic Publishers. № 2, P. 221–238.

12. PROCTER, M., COOK, M. and WILLIAMS, C. (eds.) (2005) *Political Pressure and the Archival Record*. Chicago: Society of American Archivists.

13. WARNER, R. (1995) *Diary of a Dream: A History of the National Archives Independence Movement, 1980–1985*. Metuchen, NJ. and London: The Scarecrow Press; WARNER, R. (1992) International Archival Adventures: A Reminiscence. *American Archivist*. Vol. 55, № 2, P. 356–368.

14. BLOUIN, F. (2007) The Two Dimensions of Professional Service: A Reflection on the Life of Robert M. Warner. *American Archivist*. Vol. 70. № 2. P.401–409; BLOUIN, F. *Remembering Robert M. Warner* (2013) [Online] Available from: http://bentley.umich.edu/general/warner.php (Accessed: April 4, 2013)

15. WILSON, I.E. (1998) Diary of a Dream: A History of the National Archives Independence Movement, 1980-1985. Reviews. *American Archivist*. Vol. 62. № 1, P. 164–197.

16. FRIEDMAN L., NEAL, K. (1994), MONAHAN, Z. (2005). Finding aid for Robert M. Warner Papers, 1958-1992. *University Archives and Records Program Bentley Historical Library University of Michigan*. [Online] Available from: http://quod.lib.umich.edu/b/bhlead/umich-bhl-89405?rgn=main;view=text (Accessed: August4, 2017); BLOUIN, F. (2013) *Remembering Robert M. Warner* [Online] Available from: http://bentley.umich.edu/general/warner.php (Accessed: April 4,2013)

17. BLOUIN, F.Jr., BELLARDO, L. *Robert Warner. American Historical Association* [Online] Available from: http://www.historians.org/perspectives/issues/2007/0709/0709mem3.cfm (Accessed: August 4,2017)

18. BLOUIN, F. (2007) The Two Dimensions of Professional Service: A Reflection on the Life of Robert M. Warner. *American Archivist*. Vol. 70, № 2, P. 401–409.

19.BULAT, P. (2015). *Lyvanskaya vojna 1982 h. – «Myr Halylee». Ystoryya odnoho myfa. Chast" IV. Shest" dnej* [Online] Available from:

https://www.researchgate.net/publication/279961015_Ob_istorii_odnogo_mifa_Cast_IV_Sest_dnej (Accessed: August 4,2017); Lyvanskaya vojna. *Elektronnaya evrejskaya Encyklopedyya*. [Online] Available from: http://www.eleven.co.il/article/12442 (Accessed: August 4, 2017); *Voennaya pomoshh" SSSR stranam Blyzhneho y Sredneho Vostoka. Uchastye kontynhenta sovetskyx vojsk v arabo-yzrayl"skyx vojnax (1956–1982 hh.). Rossyya (SSSR) v vojnax vtoroj polovyny XX veka* (2002). Moskwa: Tryada-Farm. P. 447–482; POBORCEV, A. (2009). *Bejrut–82: Neyzvestnaya vojna Brezhneva*. FILM. (DVD). [Online] Available from: https://rutube.ru/video/bbf607bf3fe2b535ba9641ecaaebe4a9 (Accessed: August 4, 2017)

20. MARTIN, G. (2005) *The Routledge Atlas of the Arab-Israeli Conflict. 8th Edition with thirty-two new maps.* London and New York, 2005.

21. *Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine*. [Fond 14, inv. 2, file 3122, page 128].

22. MITYUKOV, O. (1983) XXI Mizhnarodna konferenciya Kruhloho Stola Arxiviv. *Arxivy Ukrayiny. Naukovo-informacijnyj byuleten" Holovnoho arxivnoho upravlinnya pry Radi Ministriv Ukrayins"koyi RSR*, 2 (178), P. 17–24.

23. *In Memoriam: Paul Alsberg*. International Council on Archives (2004) [Online] Available from: http://www.wien2004.ica.org/en/node/813 (Accessed: April 4, 2013); ALOUFI, Z. (2008) Apprisal at the Municipal Archives in Israel. *Atlanti*. Vol. 18, P. 287–295; ALSBERG, A. (ed.) (1973) *Guide to the archives in Israel*. Jerusalem : Israel Archives Association.; ALSBERG, P. (1975) The Israel State Archives as a source for the history of Palestine during the period of Ottoman rule. *Studies on Palestine during the Ottoman Period*. Jerusalem: Magnes Press; ALSBERG, P. (1978) The Israel State Archives. *Archivaria*. № 7, P. 70–75; ALSBERG, P. (1991) *The Israel State Archives. Guides to the archives in Israel. Vol. 1*. Jerusalem: Israel Archives Association.

24. HOOKER, V. and OTHMAN, N. (eds) (2003) *Malaysia. Islam, Society and Politics*. Singapore: Institute of Southeast Asian Studies; UFEN, A. (2009) Malaysia. Mobilizing Political Islam: Indonesia and Malaysia Compared. *Commonwealth and Comparative Politics*. Vol. 47, № 3, P. 308–333.

25. *Datuk Zakiah Hanum Haji Abdul Hamid. Former ANM Director. National Archives of Malaysia* [Online] Available from: http://www.arkib.gov.my/en/datuk-zakiah-hanum-haji-abdul-hamid (Accessed: April 4, 2013); ABISHEGAN, J. (1993) Datuk Zakiah Hanum. *Sunday Style. New Sunday Times*. P.5.

26. WARNER, R. (1992) International Archival Adventures: A Reminiscence. *American Archivist*. Vol. 55, № 2, P. 362.

27. WARNER, R. (1992) International Archival Adventures: A Reminiscence. *American Archivist*. Vol. 55, № 2, P. 357–360; MITYUKOV, O. H. (1980) IX Mizhnarodna konferenciya kruhloho stolu arxiviv. *Arxivy Ukrayiny. Naukovo-informacijnyj byuleten" Holovnoho arxivnoho upravlinnya pry Radi Ministriv Ukrayins"koyi RSR*, 6 (164), P. 10–11.

28. WARNER, R. (1992) International Archival Adventures: A Reminiscence. *American Archivist*. Vol. 55, № 2, P. 361–362.

29. KRAUSKOPF, R. (1958) The Hoover Commissions and Federal Recordkeeping. *American Archivist*. Vol. 21, № 4, P. 371–385; ANGEL, H. (1953) Federal Records Management Since the Hoover Commission Report. *American Archivist.* Vol. 16, № 1, P. 13–26.

30. BYERS, J. *Certification in America: The ACA Example. Academy of Certified Archivists* (2017) [Online] Available from: https://www.certifiedarchivists.org/about-us/historical-resources/certification-in-america-the-aca-example (Accessed: August 4, 2017).

31. BRADSHER, G. (2009) Longest-Serving Archivist Wayne Grover Steered Agency during Critical Years. *Prologue*. Vol. 41, № 4 [Online] Available from: http://www.archives.gov/publications/prologue/2009/winter/grover.html (Accessed: August 4, 2017).

32. WARNER, R. (1995) *Diary of a Dream: A History of the National Archives Independence Movement, 1980-1985*. Metuchen, NJ. and London: The Scarecrow Press, 1995. P. 102.

33. WARNER, R. (2005) Secrecy and Salesmanship in the Struggle for NARA's Independence. *Proloque.* Vol. 37, № 1 [Online] Available from: http://www.archives.gov/publications/prologue/2005/spring/archivist-warner.html [Accessed: August 2017]; Archives Becomes Independent (1984) *Abbey Newsletter*. Vol. 8, № 6 [Online] Available from: http://cool.conservation-us.org/byorg/abbey/an/an08/an08-6/an08-602.html (Accessed: August 4, 2017).

34. International Council on Archives (ICA) was created during an organizational conference on the 9th of June, 1948 in Paris. Charles Samaran (1879–1982), the General Director of the Archives of France, was elected as the first President of the ICA. The Second Archivist of the United States Solon J. Buck (1884–1962 and the world renowned British archivist and scholar, Deputy Keeper of the Public Records Sir. Hilary Jenkinson (1882–1961) were elected as vice-presidents of the ICA. The First International Congress on Archives was held in Paris on 21–26 August 1950. U.S. Archivist Solon J. Buck came up with the initiative of creating ICA. // HOLMES, O. (1976) Toward an International Archives Program and Council, 1945–1950. *American Archivist*. Vol. 39, № 3, P. 287–296; BUCK, S. (1947) The Archivist's «One World». Presidential address, delivered at the tenth annual meeting of the Society of American Archivists, at Washington, October 24, 1946. *American Archivists*. Vol. 10, № 1. P. 9–24; NORTON, M. (1951) The First International Congress of Archivists, Paris, France August 21–26, 1950. *American Archivist.* Vol. 14, № 1, P. 13–32.

35. WARNER, R. (1992) International Archival Adventures: A Reminiscence. *American Archivist*. Vol. 55, № 2. P. 363.

36. WARNER, R. (1992) International Archival Adventures: A Reminiscence. *American Archivist*. Vol. 55, № 2. P. 356–368; Sovetskye arxyvysty v SShA (1987). *Sovetskye arxyvy. Nauchno-teoretycheskyj y nauchno-praktycheskyj zhurnal*. M.: Hlavnoe arxyvnoe upravlenye pry Sovete Mynystrov SSSR, 3, p. 91–92; Arxyvysty yz SShA v SSSR (1988). *Sovetskye arxyvy. Nauchno-teoretycheskyj y nauchno-praktycheskyj zhurnal*. M.: Hlavnoe arxyvnoe upravlenye pry Sovete Mynystrov SSSR, 1, p. 104–105.

37. International Council on Archives and UNESCO Meetings, September and November, 1986 (1987) *American Archivist*. Vol. 50, № 2. P. 262–264.

38. SHELLEY, F. (1949) The Interest of J.Franklin Jameson in the National Archives: 1908–1934. *American Archivist*. Vol. 12, № 2. P. 129.

39. CONNOR, R. (1943) Adventures of an amateur archivist. *American Archivist*. Vol. 6. № 1. P. 7.

Лариса Левченко, доктор історичних наук, Чорноморський національний університет імені Петра Могили, м. Миколаїв

РОБЕРТ ВОРНЕР І ЙОГО БОРОТЬБА ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ АРХІВІВ

Анотація. *Стаття висвітлює біографію видатного американського архівіста Роберта Марка Ворнера та його зусилля, спрямованні на втілення до життя ідеї «архіви поза політикою». Р. М. Ворнер, перебуваючи на посаді 6-го Архівіста США (1980–1985), справив значний внесок у боротьбу за повернення Національному архіву США статусу «незалежної агенції», наданого під час заснування архіву за законодавством 1934 р. Завдяки організаторським зусиллям Р. М. Ворнера, 1984 р. американські архівісти позбавилися впливу політизованого органу Адміністрації служб загального призначення й змогли зосередитися на реалізації суто професійних функцій, спрямованих на поповнення архіву документами з історії американської нації, видавничій діяльності, міжнародному співробітництві тощо. На міжнародній арені Р. М. Ворнер захищав ідею «архіви поза політикою» під час XXI Міжнародної конференції круглого столу архівів (Куала-Лумпур, Малайзія), що відбувалася в складних міжнародних умовах Ліванської війни (1982). Захищаючи права представника Держави Ізраїль на участь у конференції, Р. М. Ворнер довів, що Міжнародна рада архівів є професійною організацією архівістів усього світу й вона не може піддаватися політичному впливові. Р. М. Ворнер був відомим у СРСР, оскільки розвивав співробітництво з радянськими архівістами, незважаючи на «холодну війну», й кілька разів відвідав Радянський Союз. В історії Національного архіву США Р. М. Ворнер залишився найбільш шанованим керівником: 2005 року на день святкування 20-ї річниці незалежності Національного архіву США там було відкрито дослідницький центр на його честь. Автор статті також приділила увагу ключовим постатям описуваних подій – архівістам Ізраїлю, Радянського Союзу та Малайзії.*

Ключові слова: *Роберт Ворнер, США, Архівіст, Національний архів США.*

УДК 94(73)

Олег Машевський,
доктор історичних наук, професор
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка
Мирослав Барабой,
студент магістратури,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ МЕДИЧНОГО СТРАХУВАННЯ США ТА МЕДИЧНА РЕФОРМА Б. ОБАМИ

Анотація. *У статті досліджено історію становлення медичного страхування у США та медичну реформу Президента США Б. Обами, яка вважаться одним із найголовніших досягнень у внутрішній політиці 44 президента США. Зокрема акцентовано на тому, що перші спроби ввести загальне медичне страхування у США відбулися на початку XX ст. Значні зусилля докладав до цього вже у 1930-х рр. Президент США Ф. Д. Рузвельт. На основі важливих джерел, таких як щорічний Бюлетень Всесвітньої організації охорони здоров'я, де наведені важливі статистичні данні, а також зроблено досить повний огляд сучасного стану страхової медицини в США, досліджено зміни у медичній системі США після впровадження реформи. Крім того, у статті проаналізовано причини відкладання введення обов'язкового медичного страхування за попередників Б. Обами. Значну увагу приділено суті самої реформи Б. Обами, труднощам при її впровадженні. Акцентовано також увагу на тому, чому медична реформа Б. Обами не стала формально обов'язковою для усього населення, хоча це була головна ціль перед її впровадженням.*

Ключові слова: *США, Б. Обама, Obama Care, Медикейд, Медикер.*

Історія становлення страхової медицини в США та медична реформа Б. Обами – є досить актуальною темою, не лише у США, але і в Україні. Останні кроки новообраного Президента США Д. Трампа, який поставив під сумнів доцільність медичної реформи попередньої адміністрації ще більше привертають увагу дослідників до цього питання.

Джерельною та історіографічною базою роботи є дослідження як вітчизняних, так і зарубіжних вчених. Цінним джерелом є щорічний Бюлетень Всесвітньої організації охорони здоров'я за 2014 рік, де наведені важливі статистичні данні щодо медичної реформи, а також зроблено досить вичерпний огляд сучасного стану страхової медицини в США. Серед вітчизняних досліджень з питання страхової медицини в США варто зазначити статтю Є. Ю. Рижкової «Правове регулювання приватного сектору медицини в США» [5], статтю В. Короленко «Реформування системи охорони здоров'я в США : аналіз передумов, сутності реформи та перспектив для дерматологічної допомоги» [3], а також монографію М. Білинської та Я. Радища «Державна політика у сфері охорони здоров'я» [1] де значну увагу приділено даному питанню. Проте, в українській історіографії досі

немає комплексної роботи, яка би в контексті історії становлення страхової медицини в США розкрила мету та наслідки медичної реформи Б. Обами. Саме тому, важливо детально прослідкувати основні етапи становлення страхової медицини в США та медичну реформу президента Б. Обами.

Більшість дослідників при класифікації систем фінансування охорони здоров'я виділяють державну, бюджетну-страхову, і приватнопідприємницьку. Перший тип є характерним для Великої Британії, Канади, Ірландії. Бюджетно-страхова (бісмарковська) є характерним для ФРН, Італії, Франції та ін. США належать до приватнопідприємницького типу медицини, однак в той же час в цій державі існують й державні програми медичного страхування, але вони не є основними. В США й нині формально не існує всезагального медичного страхування, хоча остання реформа медицини за ініціативи Б. Обами спрямована на те, щоб звести нанівець кількість незастрахованих осіб.

Становлення медичного страхування в США порівняно з деякими іншими розвиненими країнами світу відбулося значно пізніше, і в цілому мало багато відмінностей. Якщо в Німеччині, Великій Британії воно відбувалось на державному рівні і ставало фактично всезагальним, тоді як в США формально всезагального медичного страхування немає й нині. З самого початку становлення системи медичного страхування в США ініціативу в цьому перейняли приватні організації, федеральні програми з'явились лише у 1960-х рр.

Як відомо, в Німеччині медичне страхування було розпочалося ще у 1883 році. У Великій Британії медичне страхування було започатковане кількома актами впродовж 1911-1913 рр. У США в середині XIX ст. існувало кілька приватних компаній, які пропонували своїм працівникам добровільне страхування від травм на виробництві, однак це не набуло тоді значного поширення.

Перші спроби ввести загальне медичне страхування відбулися на початку XX ст. Так, у 1915 р. Американська асоціація Трудового Законодавства опублікувала законопроект про обов'язкове медичне страхування і сприяла кампанії популяризації цієї ідеї в декількох штатах. Кілька штатів виявили інтерес, але не встигли прийняти цей закон, адже США у 1917 році вступили у Першу світову війну.

Наступна спроба ввести загальне медичне страхування відбулася в 30-х рр. XX ст. за президента Ф. Д. Рузвельта. «Велика депресія», падіння рівня життя призвело до того, що звичайному робітнику було вже фінансово важко забезпечити собі медичну допомогу у разі необхідності. Саме в цей час в США набуло популярності добровільне медичне страхування, коли були створені дві найбільші приватні страхові організації – «Blue Cross» («Блакитний Хрест») і «Blue Shield» («Блакитний Щит»), які забезпечували відповідно оплату госпіталізації або лікарської амбулаторної допомоги і медичних послуг для тих, хто купував страховий поліс в цих установах [1, С. 1]. Однак, навіть поява цих двох великих приватних компаній не зробила страхову медицину доступнішою, адже придбати страховий поліс могли дозволити далеко не всі. Саме тому Ф. Д. Рузвельт провівши низку соціальних законів в рамках свого «Нового курсу», врешті подав до конгресу проект всезагального медичного страхування. Однак, в конгресі президент зіштовхнувся з рішучим опором конгресменів, тому врешті президент змушений був відмовитись від цієї ідеї.

Під час Другої світової війни, задля залучення працівників, великі компанії вдалися до практики укладання колективних договорів про медичне страхування. Ф. Д. Рузвельт, вирішив одразу після закінчення війни знову спробувати внести закон про всезагальне медичне страхування на розгляд конгресу, але його смерть завадила це зробити. Новий президент Гаррі Трумен не полишив цієї ідеї. Він у 1946 р. вніс на розгляд конгресу законопроект про всезагальне медичне страхування, однак і на цей раз закон не вдалося провести.

Причини провалу неодноразових спроб запровадити у США всезагальне медичне страхування пов'язують із низкою факторів. По-перше, у свідомості американців міцно закріпилася ідеологія індивідуалізму, яка передбачає особисту відповідальність громадян за своє здоров'я. По-друге, одним з факторів невдач був бурхливий розвиток приватного медичного страхування, яке, у порівнянні з державним забезпечує більш якісне та повне медичне обслуговування. Тому не дивно, що більшість великих медичних страхових компаній були проти введення всезагального державного страхування. По-третє, Республіканська партія, яка традиційно виступає проти «великого уряду», була протягом XX століття і нині є супротивником введення всезагального державного медичного страхування.

Справжнім поворотом у становлення системи медичного страхування в США стали 1960-ті роки. Саме у 1960 р., за каденції президента Д. Ейзенхауера в конгресі був прийнятий закон Керра-Міллса, який, проте, почав діяти з 1965 року. Це так звана програма Медикейд (англ. Medicaid) [2, С. 8].

У 1965 р. також була прийнята ще одна важлива програма по медичному страхуванню – Медикер (англ. Medicare). У 1981 р. відбулося деяке розширення категорій осіб, які підпадають під Медикейд. Зокрема, тепер цю допомогу могли отримати діти з обмеженими можливостями. [2, С. 12].

У 1986 р. був прийнятий важливий закон – Акт про невідкладну медичну допомогу і працю. Згідно з ним, кожна людина має право на невідкладну медичну допомогу навіть якщо в неї немає жодної страховки.

Система медичного страхування США нині поєднує два типи страхування: приватне (в основному) та державне (меншою мірою, програми Медикейд та Медикер).

Сучасне становище системи медичного страхування в США визначає прийнятий у 2010 р. за ініціативи президента Барака Обами акт під назвою Реформа охорони здоров'я та захисту пацієнтів у США (Patient Protection and Affordable Care Act, Affordable Care Act), також іноді Obama Care або Obama Act. Основна мета реформи – зробити медичне страхування доступнішими, а фактично всезагальним, оскільки значна частина американців взагалі не має медичного страхування. Саме тому, страхові компанії тепер, наприклад, забов'язані видавати страховку навіть при наявності у людини таких захворювання як СНІД та рак [3, С. 6]. Одним з ключових положень цієї реформи також є створення так званих страхових бірж де мають бути представлені доступні види медичного страхування з численними субсидіями, як для роботодавців, так і для працівників з низькими доходами. Варто зазначити, що ця реформа здійснюється поступово, деякі її положення вступили в дію одразу після прийняття конгресом, а деякі впродовж наступних років, останні положення зокрема вступлять в силу лише у 2020 р. Це найбільш масштабна реформа медичного страхування та в цілому медицини в США починаючи з 1960-х рр. Згідно з цим актом, з 1 січня 2014 року всі

громадяни США, та особи, які тривалий час мешкають в США (не менше 5 років), мають обов'язково придбати страховку, або ж змушені будуть платити штраф. Якщо людина не придбає страховку через рік, то сума штрафу збільшиться, і так відповідно пропорційно ця сума буде збільшуватись в залежності від кількості років, скільки особа не буде мати медичне страхування. Цей законопроект викликав гостру критику з боку значної частини американського суспільства, та 26 штатів, однак, все ж був прийнятий на загальнодержавному рівні.

Однак, навіть за таких умов є кілька категорій осіб, які все ж можуть й надалі не мати страхування. Це, зокрема, особи, які не можуть знайти страховку, вартість якої не перевищує 8% від прибутку сім`ї, або особи, які є корінними жителями Америки (наприклад, індіанці), або є певні релігійні причини, чи особа знаходиться у в'язниці, або в особи низькі прибутки, але вона не підпадає під критерії державних програм [4, С. 1].

Основні причини, які змусили Барака Обаму вдатися до таких радикальних кроків було те, що станом на 2006 р. в США медичну страховку не мали приблизно 47 млн. чол., з 320 млн. населення країни. [5, С. 27]. Цікаво, що з цих 47 млн. чол. 38 млн. складали працездатні дорослі, а 37% незастрахованих мають річний прибуток більше, ніж $50,000 на рік. [5, С. 29]. У ФРН, для порівняння, станом на 2010 р. страховку не мали лише близько 200 тис. чол., і навіть якщо брати у відсотковому співвідношенні (адже населення ФРН близько 82 млн.) у США страхування не мали 14,6% населення, а в Німеччині – 0,2%. Крім того, програми Медикер та Мидикейд в останні кілька десятиліть вимагають все більше коштів, і саме вони стають однією з причин гострого дефіциту бюджету. За рахунок штрафів планується зменшити цей дефіцит та розширити програми.

У цілому, в США близько 85% населення має медичне страхування, з них 64% отримали його від роботодавця, 9% придбали самостійно, 27% отримують медичну страховку в рамках державних програм (Медикейд та Медикер) [5, С. 27]. У США є приватні (прибуткові та неприбуткові), державні лікарні. Однак, якщо у ФРН приватні складають 20%, державні чи муніципальні 40%, церковні 40%, то в США більшу частину становлять так звані приватні неприбуткові лікарні, тобто лікарні, які заснованими певними церквами, релігійними чи етнічними товариствами, вони не є безкоштовними, просто всі прибутки такі лікарні направляють на розвиток самої лікарні, що підвищує якість медицини.

У 2012 р. США витратили на охорону здоров'я 2,8 трлн. доларів або 17% від загального ВВП [6, С. 894]. – більше, ніж будь-яка інша країна у світі, і водночас близько 15% американців не мають ніякого фінансового захисту від великих витрат на медичну допомогу через відсутність страхових медичних полісів [1, С. 12].

На лікування середньостатистичного американця в США витрачається 7,4 тисячі доларів на рік (дані за 2007 рік). У ФРН близько 3,5 тисячі євро [5, С. 27].

Варто зазначити, що в США порівняно, наприклад, з ФРН, не має чіткої фіксованої суми, яка сплачується всіма працівниками і у ФРН не сплачують ці внески державі службовці з своєї зарплати, яка до того ж визначається на рівні 4 тис. євро на місяць, і якщо ця зарплата вище, то сплачується все одно з розрахунку 4 тис. євро. В США ця система кардинально інша, і значно гнучкіша. Працівник чи роботодавець сам обирає певну страховку, яка часто не залежить від зарплати, а залежить від того комплексу послуг та місць де така допомога може бути надана та відсотку, який покриє страхова компанія. Як правило, чим вищі страхові внески –

тим і вищий буде відсоток, який згодом покриє компанія. Однак, в той же час, в США практично не існує такої страховки, яка покрила би всі витрати. Медичне страхування за принципом «все включено» можуть дозволити собі дуже заможні люди. Але в цілому, страхові компанія в США пропонують безліч різних варіацій медичного страхування, тому ця система тут є дійсно гнучкою.

Приватне медичне страхування – основа всієї системи медичного страхування Сполучених Штатів. В США і нині як таких державних (обов'язкових) страхових кас немає. До 2014 року (коли головні положення Акту Б. Обами вступили в дію) в США, не було обов'язкового медичного страхування. Його взагалі-то, формально і нині немає, адже у тексті Акту Б. Обами 2010 р. таке формулювання як «Всезагальне страхування» («universal health care») відсутнє, однак, як було зазначено вище, цей закон фактично створив такі вимоги, через які тепер майже кожен американець змушений буде мати медичне страхування. Якщо, наприклад у ФРН, практично кожна людина обов'язково має при прийомі на роботу отримати страховку, то в США і нині це не є обов'язковим, і більше 40 млн. американців навіть після старту реформи Б. Обами її не мали. Тобто в США влаштуватися на роботу без медичного страхування нині є цілком можливим, однак уразі відсутності страхування доведеться плати штрафи. Штраф встановлений у розмірі $2 тис. на рік на одного працівника. При цьому, середня ціна медичної страховки на одного працівника на рік становить близько $4 тис., а на сім`ю з чотирьох чоловік – $11 тис. [7, С. 3].

У США медичне страхування тісно пов'язане з трудовою діяльністю. Втрата робочого місця автоматично призводить до втрати медичної страховки. Приватне медичне страхування в США поділяється на три типи: Організація, що підтримує здоров'я (Health Maintenance Organization (HMO)); Організація з рекомендованим списком постачальників (Preferred Provider Organization (PPO)); План медичного страхування з високою франшизою (High Deductible Health Plan (HDHP)).

Організація, що підтримує здоров'я – це організація охорони здоров'я, яка покриває витрати на лікування лише в тих лікарнях, з якими є підписані відповідні договори. Тобто, особа яка оформлює такий вид страхування може звертатися за допомогою лише до певного кола закладів, за виключенням невідкладної медичної допомоги. Сама назва також говорить про те, і це є великою перевагою такого виду страхування, що Організація, що підтримує здоров'я не просто відшкодовує витрати при звернені за медичною допомогою, але й переймається станом здоров'я своїх клієнтів за весь період, коли вони сплачують внески, тобто займаються профілактичним обстеженням. У той же час мінусом такого виду страхування є те, що він більш вимогливий, тобто людину навіть з не дуже серйозними захворюваннями просто можуть відмовитись страхувати. Організація з рекомендованим списком постачальників передбачає, що особа може звертатись як до тих установ, з якими існують такі договори, так і до інших установ, і витрати на медичне обслуговування будуть так само відшкодовані, однак такий вид страхування є дещо дорожчим. План медичного страхування з високою франшизою – це такий вид страхування, при якому встановлюється конкретна сума (франшиза), яку особа має сплатити до того, як звернеться за допомогою. Організація, при цьому відкриває рахунок, куди особа сплачує внески. Такий вид страхування покриває лише ті послуги, які вище за встановлену франшизу.

Нині в США існують лише дві основні державні програми по медичному страхуванню – Медикер та Медикейд. Ці дві програми з першого погляду є досить подібними, хоча насправді вони мають суттєві відмінності. Програма Медикер, розрахована переважно на осіб, віком 65 років і вище (тобто пенсіонерів). З 1972 р. до цієї програми було додано людей, які молодші за 65 років, але мають обмежені можливості (інваліди) або мають певні захворювання (як, наприклад, термінальна стадія ниркової недостатності та ін.). Таким чином, під цю програму підпадає близько 50 млн. американців (станом на 2014 рік) [6, С. 895]. Фінансування цієї програми відбувається шляхом поєднання податків на заробітну плату для всіх осіб (15% доходу), та податку, який сплачує роботодавець, а також частково з федеральних податкових надходжень.

Медикейд та її складова Дитяча програма медичного страхування – програма, яка спрямована на надання медичної допомоги малозабезпеченим особам. Поняття малозабезпечена особа відрізняється в кожному штаті (так звана федеральна межа бідності), і за даними сайту www.medicaid.gov на 2015 р., в середньому, на сім'ю з 4 осіб на рік ця межа складала 24,250$ [8]. Під цю категорію потрапляють наступні громадяни США та іноземці, які тривалий час мешкають в США (не менше 5 років): діти з малозабезпечених родин, малозабезпечені вагітні жінки, батьки дітей, які потрапляють під програму, інваліди та літні особи, які потребують догляду. Джерелом фінансування цієї програми є так само федеральні надходження, податки на заробітну платню, але все ж тут є певні відмінності. Якщо, сплата податків із заробітної плати по програмі Медикер підтримується більшістю американців, оскільки особа гарантовано отримає з виходом на пенсію медичне страхування, то щодо програми Медикейд значна частина американців налаштована критично, так як податки для неї з заробітної плати платять всі американці (в тих штатах, де вона діє), а отримують її зовсім не всі, а лише ті означені вище категорії, тобто в цілому вона є подібною до обов'язкової благодійності. В цілому програма Медикейд, за даними Бюлетеня Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) за 2014 р. охоплювала 59 млн. дорослих американців та 6 млн. дітей [6, С. 895].

Головна відмінність Медикейд та Медикер в тому, що перша діє на рівні штатів, і не є загальнодержавною. До того ж, хоч ця програма діє більше 50 років, й нині не всі штати приєдналися до неї, а лише 28 з 50, тобто трохи більше половини. Сама програма також відрізняється в кожному штаті, і кожний штат сам визначає, хто підпадає під цю програму. Друга програма – Медикер існує на загальнодержавному рівні. Крім того, якщо Медикейд передбачає у разі необхідності оплату проживання особи у будинку престарілих, що коштує недешево, а близько $100 на добу, то Медикер, хоч і є програмою переважно для пенсіонерів, але ця програма передбачає лише короткотермінове проживання у таких будинках у разі необхідності. Хоча в цих програм є одна схожість, адже ні Медикер, ні Медикейд не покривають повністю витрати на медичне обслуговування, а як правило 80%.

Незважаючи на деякі недоліки, в цілому система медичного страхування в США є досить гнучкою, і це напевно найбільш важлива перевага, порівняно з більш фіксованими системами медичного страхування в інших країнах. Недарма, ВООЗ у 2000 р., провівши аналіз систем охорони здоров'я у 191 країні світу, поставив США на перше місце у світі у рейтингу найбільш стабільних систем, здатних до швидкого реагування, за умов, що змінюються [4, С. 28].

Отже, система медичного страхування в США порівняно з іншими розвиненими країнами сформувалася набагато пізніше. Незважаючи на тривалі зусилля американських президентів, починаючи з Ф. Д. Рузвельта, щодо затвердження всезагальної страхової медицини в США, і нині її формально не існує. Зараз в США є два головні напрямки медичного страхування – приватне медичне страхування, та державне. Перший тип є основним, другий – представлений програмами Медикер та Медикейд розрахований на певні категорії осіб. Ці дві програми почали діяти у 1960-х рр., і хоча між ними є певні схожості, але переважно вони кардинально відрізняються. Медикейд – програма на рівні штатів, до якої нині приєдналося 28 штатів, а Медикер – загальнодержавна програма. Перша спрямована в основному на допомогу малозабезпеченими, а друга на допомогу пенсіонерам та особам з обмеженими можливостями.

Медична реформа Б. Обами, започаткована у 2010 р., мала на меті зробити медичне страхування обов'язковим для усіх американців, хоча формально цього в тексті Акту не було. До того ж, мав зменшитись дефіцит у бюджеті державних медичних програм. Водночас малозабезпеченим сім'ям для оплати медичного страхування надається матеріальна підтримка. За Актом Обами, з 1 січня 2014 року, усі хто не придбає медичне страхування змушений сплачувати штраф, який з кожним роком має пропорційно збільшуватись. Лише кілька вузьких категорій населення можуть і надалі не мати страхування. Однак, через 4 роки після старту реформи медичне страхування не мали близько 40 млн. американців, що дало змогу наступнику Б. Обами на посаді президента США Д. Трампу говорити про певний провал цієї реформи.

Список використаних джерел та літератури

1. Білинська М. М. Державна політика у сфері охорони здоров'я: кол. моногр.: у 2 ч. / М.Білинська, Я.Радищ – Київ: НАДУ, 2013. – Ч. 2. – 484 с.
2. Timeline: History of Health Reform in the U.S. – [Electronic resource]. – Mode of Access: https://kaiserfamilyfoundation.files.wordpress.com/2011/03/5-02-13-history-of-health-reform.pdf (Last Access: August 12, 2017). – Title from the Screen.
3. Короленко В. В. Реформування системи охорони здоров'я в США: аналіз передумов, сутності реформи та перспектив для дерматологічної допомоги / В.Короленко // Український науково-медичний молодіжний журнал. – 2013. – № 4. – С. 5–8.
4. Do I Have to Have Health Coverage? – [Electronic resource]. – Mode of Access: http://healthconsumer.org/wp/wp-content/uploads/2016/07/Revised-HCA-consumer-fact-sheet-2.pdf (Last Access: August 12, 2017). – Title from the Screen.
5. Рижкова Є. Ю. Правове регулювання приватного сектору медицини в США / Є.Рижкова // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. – 2014. – №10–1. – Том 2. – С. 27–31.
6. Rice T., Unruh L. Y. Challenges facing the United States of America in implementing universal coverage / T.Rice, Unruh L. // The Bulletin of the World Health Organization. – [Electronic resource]. – Mode of Access: http://www.who.int/bulletin/volumes/92/12/14-141762.pdf (Last Access: August 12, 2017). – Title from the Screen.
7. Зевелева Г. Н. США: Реформа системы здравоохранения продолжается / Г.Зевелева // ИМЭМО РАН, 2013. [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.imemo.ru/files/File/ru/comment/comm_2013_036.pdf (дата обращения: 12 августа 2017 г.) – Название с экрана.
8. 2015 POVERTY GUIDELINES. – [Electronic resource]. – Mode of Access: http://www.medicaid.gov/medicaid-chip-program-information/by-topics/eligibility/downloads/2015-federal-poverty-level-charts.pdf (Last Access: August 12, 2017). – Title from the Screen.

References

1. BILYNS′KA, M. (2013) *Derzhavna polityka u sferi okhorony zdorov"ya: kol. monohr.: u 2 ch*. Kyyiv: NADU.

2. *Timeline: History of Health Reform in the U.S*. (2011) [Online] – Available from: https://kaiserfamilyfoundation.files.wordpress.com/2011/03/5-02-13-history-of-health-reform.pdf (Accessed August 12, 2017)

3. KOROLENKO, V. (2013) Reformuvannya systemy okhorony zdorov″ya v SSHA: analiz peredumov, sutnosti reformy ta perspektyv dlya dermatolohichnoyi dopomohy. *Ukrayins'kyy naukovo-medychnyy molodizhnyy zhurnal*. № 4, S. 5–8.

4. *Do I Have to Have Health Coverage?* (2016) [Online] – Available from: http://healthconsumer.org/wp/wp-content/uploads/2016/07/Revised-HCA-consumer-fact-sheet-2.pdf (Accessed August 12, 2017)

5. RYZHKOVA, YE. (2014) Pravove rehulyuvannya pryvatnoho sektoru medytsyny v SSHA. *Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Yurysprudentsiya*. №10–1, Tom 2, S. 27–31.

6. RICE, T., UNRUH, L. Y. (2014) *Challenges facing the United States of America in implementing universal coverage*. *The Bulletin of the World Health Organization* [Online] – Available from: http://www.who.int/bulletin/volumes/92/12/14-141762.pdf (Accessed August 12, 2017)

7. ZEVELEVA, H. (2013) SSHA: Reforma systemy zdravookhranenyya prodolzhaet·sya. *YMÉMO RAN* [Online] – Available from: http://www.imemo.ru/files/File/ru/comment/comm_2013_036.pdf (Accessed August 12, 2017).

8. *2015 POVERTY GUIDELINES* (2015) [Online] – Available from: http://www.medicaid.gov/medicaid-chip-program-information/by-topics/eligibility/downloads/2015-federal-poverty-level-charts.pdf (Accessed August 12, 2017).

Oleg Mashevs'kyj, Doc. Sc. (History), Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

Miroslav Baraboi, Master student Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

THE HISTORY OF ESTABLISHMENT OF THE US SYSTEM OF MEDICAL INSURANCE AND BARACK OBAMA`S MEDICAL REFORM

Abstract. *The article investigates the history of the shaping the medical insurance in the United States and the medical reform in the USA initiated by President Barack Obama, which is considered one of the most important achievements in domestic politics of the 44th US president. In particular, it is emphasized that the first attempts to introduce universal health insurance in the US took place in the early XXth century. Significant efforts have been made in the 1930's by President F. D. Roosevelt. Based on important sources such as the World Health Organization's Annual Bulletin, which provides important statistical data, an overview of the current state of insurance medicine in the United States and researched changes in the US medical system after the implementation of the reform have been fulfilled. In addition, the article analyzes the reasons for postponing the introduction of compulsory medical insurance for Barack Obama predecessors. Considerable attention is paid to the essence of Mr. Obama's own reform, the difficulties with its implementation. The focus is also on why Obama's medical reform was not became an obligatory for all population, although it was a major goal before its introduction.*

Key words: *medical insurance, USA, B. Obama, Obamacare, Medicaid, Medicare.*

УДК 94(73).03

Мария Филимонова,
доктор исторических наук,
Курский государственный университет, г. Курск

ИЗ ИСТОРИИ СИМВОЛИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ АМЕРИКАНСКОЙ РЕВОЛЮЦИИ («ДЕРЕВЬЯ СВОБОДЫ»)

Аннотация. *Дерево является одним из общеизвестных символов, распространенных во всех культурах мира. Его высокий вертикальный ствол может символизировать ось мира. Его крона может ассоциироваться с верхним миром, приютом божеств или духов. Весеннее обновление листвы связывает дерево с идеей смерти и воскресения, а также плодородия. Возникновение государства прибавляет к символике деревьев политическое измерение. Начало революционного процесса в колониях повлекло за собой переформатирование политической символики. В том числе изменилась и символика деревьев. В Америке появились «деревья свободы» и «столпы свободы». Они становились символом протеста, местом встреч для патриотов и местом наказания для сторонников метрополии (лоялистов). Древний аграрный символ превращался в символ революционного обновления общества.*

В статье исследуются как реальные деревья, превращенные в символ свободы, так и использование образа дерева в текстах Американской революции. Изучается также параллельный символ «столпа свободы». Описан внешний вид изучаемых символов, их основные функции в мобилизации массового протеста и их распространение за пределами США. Источниковая база включает протоколы Континентального конгресса, материалы ратификационных конвентов, эпистолярные и дневниковые материалы, литературные произведения.

Ключевые слова*: Американская революция, история символов, «древо свободы»*

Дерево является одним из общеизвестных символов, распространенных во всех культурах мира. Его высокий вертикальный ствол может символизировать ось мира. Его крона может ассоциироваться с верхним миром, приютом божеств или духов. Весеннее обновление листвы связывает дерево с идеей смерти и воскресения, а также плодородия. Эта символика очень древняя. Известный русский фольклорист Д.К. Зеленин связывал поклонение деревьям с первобытным тотемизмом [1]. Предполагается также, что в деревьях обитают различные сверхъестественные существа. В фольклоре Британских островов, например, это «дубовые люди» (Oakmen), населяющие старые дубы [2, С. 300–301].

Возникновение государства прибавляет к символике деревьев политическое измерение. Ж. де Жуанвиль описывал Людовика Святого, который выслушивал подданных и вершил суд, сидя под дубом [3, С. 21–22]. Возможно, вариантом той же традиции был деревянный крест в Реймсе, у которого осужденного встречал палач [4, С. 266–275.]. Подобная же практика суда под деревом была известна и в средневековой Англии [5, С. 17]. Возможным плодом контаминации хрестоматийного эпизода с Людовиком Святым и сведений об американских событиях стала фантазия французского современника. Рассказывая о виргинском конвенте 1776 г., француз утверждал, что делегаты заседали «в мирном лесу, вдали от взоров людей, в уединенном месте, которое природа снабдила скамьями из дерна» [6, С. 119–120].

После Английской революции вокруг дубов возникла новая легенда и новая традиция, также связанная с символикой монархии. Существовала популярная история о том, как будущий Карл II прятался в ветвях дуба от солдат Кромвеля после поражения при Вустере. До середины XIX в. в Англии ежегодно праздновался официальный «День королевского дуба». Люди украшали себя веточками дуба или дубовыми орешками. Не соблюдавших традицию хлестали крапивой или щипали.

Начало революционного процесса в колониях повлекло за собой переформатирование политической символики. В том числе изменилась и символика деревьев. В то же время символика Американской революции остается недостаточно исследованной. Существует лишь монография А.Ф. Янга «Древо свободы», но она посвящена не столько одноименному символу, сколько роли простых людей в революционном процессе [7].

Пожалуй, чаще всего в текстах Американской революции встречаются метафоры, связанные с архетипом «древа доброго», «древа жизни», дарящего мир, покой, вечное обновление природы. Так, некий «Фермер», писавший для «Maryland Gazette», противопоставлял нетерпимость большинства европейских стран и швейцарскую религиозную толерантность. Для иллюстрации своей мысли он обращался именно к образу дерева: «Они (швейцарцы. – *М.Ф.*) изгнали демона раздоров, и протестант с папистом сидели под мирной сенью одного дерева, пока во всех соседних государствах сын влек отца, а брат брата на эшафот» [8].

В письме коннектикутца Оливера Эллсуорта деревом, «приносящим плод все народам», предстает сама Америка [9, Т. 20, С. 181]. Тот же метафорический ряд порой продолжали реальные деревья. В 1766 г., по случаю отмены ненавистного Гербового сбора, бостонцы украсили гигантский вяз, о котором еще пойдет речь, флагами и фонариками. Довольно рано возникла красивая традиция развешивать фонарики на деревьях в День независимости. Символическая связь плодоносящего дерева, животворной силы света и революционного праздника здесь очевидна.

Иную грань того же образа представляли библейские «смоковница и виноградник», ассоциировавшиеся с миром и благоденствием. Соответствующее место в Синодальном переводе выглядит так: «И жили Иуда и Израиль спокойно, каждый под виноградником своим и под смоковницею своею, от Дана до Вирсавии, во все дни Соломона» [3-я Царств 4:25]. В 1777 г. это выражение обыгрывалось в воззвании Континентального конгресса. Конгресс обещал, что итогом борьбы за независимость станет для американцев возможность воссесть безбоязненно «под виноградником своим и смоковницею своею» [10, Т. 8, С. 401]. Десятью годами позже П. Генри убеждал виргинский ратификационный конвент, что мечта простых американцев – возможность мирно наслаждаться плодами своего труда все под той же символической смоковницей [11, Т. 3, С. 54]. Северокаролинский революционный лидер К. Харнетт прибегал к реализации метафоры: «Я воссяду под виноградником своим и смоковницею своею (они у меня есть) в Поплар-Гроув, где никто не устрашит меня, кроме шлюпок с британских крейсеров» [9, Т. 7, С. 490].

Метафора древа широко использовалась в переписке с индейскими вождями. Как правило, это все то же «древо доброе», символ безопасности, долговечности и дружеских чувств. Так, обращаясь к вождям и сахемам ирокезского союза племен, Конгресс призывал их не принимать сторону англичан, но спокойно курить трубки

«на берегах своих рек», «под сенью своих деревьев». В том же послании содержался призыв не срубать «то могучее древо дружбы, которое наши общие предки посадили глубоко в недра земли Онондага» [10, Т. 9, С. 994–995].

И, разумеется, дерево служило метафорой революции. Появлялись «деревья свободы» на страницах памфлетов и литературных произведений, а также вполне реальные деревья, которым почему-либо приписывалось символическое значение.

В шуточной песне «Битва бочонков», сочиненной Ф. Хопкинсоном, против англичан восстает сама природа Америки: «мятежные горы, мятежные долы, мятежными поросшие деревьями» [12]. У этой поэтической картины были вполне реальные основания. Еще до того, как прозвучали первые выстрелы в Конкорде и Лексингтоне, колонисты уже пытались оспорить власть метрополии – пока хотя бы символически. Для этого использовались различные символы сопротивления, в том числе так называемые «деревья свободы» (Liberty Trees, Trees of Liberty).

Наиболее известным был огромный вяз в Бостоне, неподалеку от места собраний «Верной девятки» – тайной революционной организации. В 1765 г. колонисты объявили его «древом свободы». Это дерево было посажено в 1646 г., через 16 лет после основания колонии Массачусетского залива, в период Английской революции, что также имело особое значение для американских революционеров. Вяз стоял на единственной дороге, ведущей в Бостон, так что любой путешественник проезжал мимо него. В августе 1765 г. на этом дереве повесили чучело ненавистного сборщика Гербового налога Эндрю Оливера. Рядом болтался башмак с зеленой подошвой (намек на инициатора Гербового сбора Дж. Гренвилля), из которого вылезал дьявол с вилами наперевес. В базарный день крестьяне, ехавшие в Бостон со своими товарами, должны были получать от чучела пародийный гербовый штамп. Позже чучело протащили по улицам города и сожгли вместе с новым домом Оливера [13]. А старый вяз превратился в символ сопротивления. Его изображения распространялись по всей Новой Англии и даже за ее пределами. «Деревья свободы» появились и в других местах, от Род-Айленда до Южной Каролины. Это не обязательно были вязы, могли фигурировать деревья любых пород. В Аннаполисе, например, «древом свободы» стало тюльпанное дерево, в Нью-Джерси – белый дуб. На флаге революционного Массачусетса была изображена веймутова сосна.

В 1768 г. собственным символом такого рода обзавелись жители Провиденса (Род-Айленд). Местный юрист С. Доунер произнес в честь события прочувствованную речь, причем, судя по названию речи, обращался к слушателям прямо из кроны самого дерева. Оратор разворачивал впечатляющую картину идеализированной истории «отцов-пилигримов», прибывших в Америку в поисках свободы, и призывал сопротивляться тирании парламента. Он завершал речь призывом, обращенным к тем, кто будет впоследствии собираться под «древом свободы»: «Да будут все советы под сенью его почтенных ветвей руководимы мудростью и направлены к сбережению той свободы, которую наши прославленные предки искали и нашли под деревьями в глуши» [14, С. 324].

«Деревья свободы» действительно использовались как место встречи «сынов свободы», где они могли обменяться информацией, обсудить меры антианглийского сопротивления и принять необходимые решения. Один из персонажей куперовского романа «Осада Бостона» так расхваливал знаменитый вяз: «А где еще вы видели дерево, которое могло бы писать и оповещать о днях

городских собраний или могло бы рассказать людям, какую штуку собирается выкинуть король с чаем и с гербовыми марками?» [15, С. 73]. Это не вымысел писателя. О решениях, принятых под вязом, упоминал лидер бостонских патриотов С. Адамс [16, Т. 3, С. 92–93].

К 1770 г. страсти поутихли. «Древо свободы» использовалось как удобный ориентир для свиданий, к коре прикалывали рекламные объявления. И все же героическая история знаменитого вяза не закончилась. В том же 1770 г. похоронная процессия жертв «Бостонской резни» показательно прошла вокруг него. Там же патриоты могли искать спасения от преследований со стороны английских солдат. Под вязом они могли надеяться встретить единомышленников и найти помощь. Подобный случай описан в дневнике хирурга Дж. Тэтчера. Фермер, заподозренный в скупке оружия, был схвачен англичанами, обвалян в смоле и перьях и высечен. К счастью для него, солдаты провели его мимо «дерева свободы», а там толпа патриотов отбила у англичан их жертву [17, С. 16].

В 1775 г. Т. Пейн посвятил бостонскому вязу поэму, в которой сама богиня свободы приносит саженец с небес. И пусть король и парламент пытаются срубить «древо свободы», но и с Востока, и с Запада патриоты собираются на его защиту [18].

В том же году вяз был показательно срублен англичанами, оккупировавшими Бостон, и пущен на дрова [19]. Вообще, большая часть «деревьев свободы» была со временем утрачена, хотя некоторые дожили почти до наших дней. Так, аннаполисское «древо свободы» – великолепное тюльпанное дерево – было уничтожено ураганом относительно недавно [20]. «Древо свободы» в городке Рэндольф (Нью-Джерси), вероятно, является одним из последних живых символов Американской революции.

Бостонский вяз был в своем роде антитезой английским «королевским дубам». Вместо дуба, традиционно почитаемого у всех индоевропейских народов, символическим объектом стал вяз. Изменилась и смысловая нагрузка символа. Дерево означало уже не чудесное спасение монархии, а сопротивление угнетению. Ежегодное распускание листьев ассоциировалось с вечно обновляющимися правами человека. Само дерево было метафорой революции. Позднее оно превратилось в известную метафору под пером Т. Джефферсона: «Дерево свободы необходимо поливать время от времени кровью тиранов и патриотов. Это его естественное удобрение» [21, С. 40]. Здесь, правда, «древо доброе» получает амбивалентную характеристику, ассоциируется не только со свободой, но и со смертью.

Этнографы давно заметили, что дерево в символике и обрядности может замещаться шестом. Ярким примером служит известное у многих европейских народов «майское дерево». Иногда это действительно деревце, которое срубают в лесу и торжественно переносят в селение. Но чаще используется столб, украшенный яркими лентами. В американской революционной символике «деревья свободы» также соседствовали со «столпами свободы» (Liberty Poles). Как и «дерево свободы», такой «столп» центром различных политических ритуалов, местом встреч, символическим объектом, за сохранение которого следовало бороться с местными английскими властями. После провозглашения независимости «столпы свободы» превратились в характерную деталь американского пейзажа. В романе Х.Г. Брекенриджа «Современное рыцарство»

сельские жители воздвигают такой столп, украшенный к тому же флагом, чтобы танцевать вокруг него. У этого сооружения могла быть и более мрачная функция: героя романа Тига О'Ригана принимают за ненавистного акцизного чиновника и угрожают повесить на «столпе свободы» [22, С. 114–121]. Сходную конструкцию, но увенчанную фригийским колпаком, видит проснувшийся Рип ван Винкль в сказке Вашингтона Ирвинга; «столп свободы» упоминает и Марк Твен в XVIII главе «Приключений Гекльберри Финна».

По подсчетам А. Янга, «столпы свободы» были наиболее распространены в колонии Нью-Йорк, а также на западе и на севере Новой Англии. По одному «столпу» зарегистрировано в Пенсильвании и Мэриленде, два – в Виргинии [7, С. 347].

Наиболее известный «столп свободы», вернее, ряд таких «столпов», сменявших друг друга, находился в Нью-Йорке. Первый из них был воздвигнут на Чемберс-стрит в честь отмены Гербового сбора и украшен надписью «Король, Питт и свобода». В отличие от большинства своих аналогов, данный столп был коммеморацией. Лидеры «Сынов свободы» впоследствии поясняли: «Как известно, в обычае всех наций воздвигать монументы, чтобы увековечить память о великом событии. Опыт показывает, что они оказывают хорошее воздействие на потомков тех, кто их воздвиг… Под влиянием таких соображений группа друзей свободы в нашем городе воздвигла столп в Полях… как временный мемориал единодушной оппозиции проклятому Гербовому сбору» [23, Т. 1, С. 52].

Верноподданническая эмблема не защитила «столп» – через несколько месяцев он был срублен солдатами английского гарнизона. Та же участь постигла второй и третий «столпы», воздвигнутые ньюйоркцами. В 1767 г. «сыны свободы» соорудили на редкость прочную конструкцию, усиленную железными обручами. Англичане попытались срубить, а затем и взорвать «столп», но конструкция выдержала. Американцы выставили вокруг «столпа» стражу, несколько ночей отбивавшую нападения солдат из гарнизона. Затем губернатор постарался утихомирить страсти, приказав гарнизону оставить «столп» в покое. Три года прошло вполне мирно, но 19 января 1770 г. развернулись события, известные как «битва на Голден-хилл». За несколько дней до этого солдаты вновь предприняли несколько попыток уничтожить «столп свободы». На третью ночь им это удалось: «столп» был спилен у основания и распилен на части. Обломки были разбросаны перед таверной Монтаньи на Бродвее, где любили собираться «сыны свободы». В ответ на оскорбление 3 тысячи ньюйоркцев собрались на общинном лугу и приняли резкие резолюции против гарнизона. Наконец, 19 января нью-йоркский радикал Айзек Сиэрс и «Сыны свободы» попытались помешать солдатам расклеивать лоялистские листовки. Они взяли в плен нескольких солдат; остальные англичане пытались укрыться в казармах. По пути их окружила толпа; это было на Голден-хилл. Офицер приказал солдатам примкнуть штыки и прорубиться сквозь толпу. В последующей потасовке несколько человек было ранено; один из них смертельно [24]. 6 февраля на старом месте был торжественно водружен новый «столп свободы». Он представлял собой корабельную мачту в 12 футов высоты, был на две трети усилен железными обручами. Позолоченная табличка на верхушке гласила: «Свобода и собственность» [25, С. 59].

В Бостоне «столп свободы» был показательно водружен 1 августа 1775 г., причем сделан он был из мачты захваченного английского корабля [26, С. 9]. В

январе 1776 г. Дж. Вашингтон приказал украсить «столп» американским флагом, чтобы отметить создание Континентальной армии. К несчастью для патриотов, в этот же день в Массачусетс прибыл текст речи Георга III, призывающей американцев забыть свои «заблуждения». В результате церемония Вашингтона была воспринята лоялистами как символ готовности сдаться, чего главнокомандующий Континентальной армии вовсе не планировал [27, Т. 4, С. 210–211].

«Столпы свободы», таким образом, сыграли важную роль в символическом освоении пространства в Американской революции. Не случайно топонимы Liberty Pole и сейчас можно найти на карте США.

Еще со времен классических исследований Дж.Дж. Фрэзера известно, что у «древа жизни» в фольклоре есть темный двойник – мрачное «древо смерти». «Злое дерево» могло быть всего лишь литературным приемом, антитезой «дерева доброго», как в письме род-айлендских делегатов. Для них «злым деревом» была обсуждавшаяся в 1783 г. перспектива введения континентальных налогов. Плодов ждали горьких: федеральные суды и федеральных чиновников в штате Род-Айленд [9, Т. 20, С. 638].

Но дерево – будь то возвышенное «древо свободы» или самое обычное растение – могло превращаться в «древо смерти» в самом что ни на есть буквальном смысле. Таковым оно предстает на гравюре Пола Ривира «A View of the Year 1765», где с ветвей «древа свободы» свисает мертвое тело (или, возможно, чучело). Это соответствовало распространенной практике использования горизонтальных ветвей в качестве импровизированной виселицы. Возможно, сказывались также отголоски упомянутой выше традиции вершить суд под деревом. Именно так поступили восставшие фермеры-«регуляторы». По сведениям британской прессы, они привязали шерифа графства Ориндж к дереву, нанесли ему 500 ударов плетью, заставили съесть официальные предписания и пригрозили подобной же карой любому чиновнику, рискнувшему явиться к ним [28].

Накануне Войны за независимость под «древом свободы» устраивались импровизированные суды над лоялистами. Виновных обваливали в смоле и перьях и заставляли пить чай за здоровье королевской семьи под сенью «древа свободы». У лоялистов это получило название «древесных судов» [29, С. 54]. О подобном же наказании, но более жестоком, рассказывала «Pennsylvania Gazette». В феврале 1774 г. таможенный чиновник Дж. Малькольм был обвинен в различных преступлениях, в том числе и в «самой закоренелой враждебности к этой стране и защитникам ее прав». Патриоты вываляли его в смоле и перьях и погнали в таком виде к «дереву свободы». Там от Малькольма потребовали поклясться в том, что он больше не сделает ничего против свободы своей страны. Поскольку тот отказался, ему на шею накинули веревку и несколько раз затягивали узел, угрожая повесить. В итоге измученный лоялист сдался и был отпущен с миром [30]. Но все же такая экстралегальная казнь воспринималась как чрезмерная жестокость. Чаще всего, как и в описанном случае, дело ограничивалось угрозами либо повешением чучела.

Символика «деревьев свободы» вскоре распространилась уже за пределами Америки. Возможно, что здесь имело место параллельное развитие все той же распространенной традиции «майских деревьев». Нельзя исключать и прямое заимствование: европейские революционеры XVIII в. охотно подражали американским современникам.

В 1790-х гг. «деревья свободы» использовались для символического освоения пространства уже в Старом свете. Интересно, что изначально, как и в США, это были не деревья, а шесты, похожие на американские «столпы свободы». В 1790 г. бунтующие крестьяне в Перигоре устанавливали их перед домами богачей и церквами [31, С. 407]. Но «дерево свободы» прижилось на французской почве гораздо лучше. Г. Бабеф в 1792 г. отмечал, что такие деревья распространяются по Франции «с удивительной быстротой» [32, Т. 2, С. 316]. Вначале французские революционеры сажали их в своей стране, а затем и на территориях, занятых революционными армиями. Так, взяв Антверпен в ноябре 1792 г., Франсиско де Миранда приказал посадить «дерево свободы» на месте памятника испанскому наместнику герцогу Альбе. В январе 1795 г. такое же дерево было посажено в Лейдене [33, С. 109; 34, С. 148].

Французская песня содержала ту же символику, что и ее американские аналоги. «Дерево свободы» оказывалось здесь неосознанной реинкарнацией древних мифических деревьев, содержащих в себе изобилие:

Все лучшие дары природы:
Любовь, довольство, братский труд –
Друзья! – под деревом Свободы
Свободно дышат и живут! [35, С. 303]

Обычай не вполне угас и в следующем столетии. Так, во время революции 1848 г. во Франции «деревья свободы» появились вновь [36, С. 204].

Традиция «деревьев свободы» и «столпов свободы» в Американской революции не получила однозначной оценки у исследователей. «Столпы свободы» нередко сравнивают с «майскими шестами», распространенными по всей Европе. Однако А. Янг справедливо обращает внимание на различие. «Столпы свободы» не носили сезонного характера; их не украшали цветами; вокруг них не устраивали танцев. Он также настаивает на чистом американском происхождении традиции «деревьев свободы» [7, С. 365]. И все же связь «столпов» и «деревьев свободы» с аграрной символикой очевидна. Столб – один из древнейших символов плодородия, известный со времен первобытности. Такие столбы известны по всему миру, в том числе в столь далеких друг от друга культурах, как культура американских индейцев и Древнего Египта. Дерево у большинства народов мира ассоциируется с жизненной силой и изобилием. Сходные представления были распространены и в Европе и не могли не отразиться также в культуре американских колоний. В то же время происходит любопытная трансформация: древняя символика включается в современный политический миф и призвана обозначать идею не плодородия, а свободы и прав человека.

Литература

1. Бабеф Г. Сочинения: 4 т. [/под ред. В.М. Далина]. – М.: Наука, 1975–1982.
2. Волшебные существа: Энциклопедия. – СПб.: Азбука-классика, 2005. – 432 с.
3. Григулевич И.Р. Франсиско де Миранда и борьба за независимость испанской Америки / И.Григулевич. – М.: Наука, 1976. – 275 с.
4. Джефферсон Т. Томас Джефферсон о демократии [/собр. С.К. Падовер]. – СПб.: Лениздат, 1992. – 335 с.

5. Де Жуанвиль Ж. Книга благочестивых речений и добрых деяний нашего святого короля Людовика / Ж. де Жуанвиль. – СПб.: Евразия, 2012. – 400 с.
6. Зеленин Д.К. Тотемы-деревья в сказаниях и обрядах европейских народов / Д.Зеленин. – М.–Л.: АН СССР, 1937. – 78 с.
7. Купер Дж.Ф. Избранные сочинения в шести томах / Дж.Купер. – М.: Детгиз, 1961–1963. – Т. 4.
8. Песни Первой французской революции. – М.–Л.: Academia, 1934. – 817 с.
9. Революции 1848–1849 гг. – Том I. – М.: АН СССР, 1952.
10. Тогоева О.И. «Истинная правда». Языки средневекового правосудия / О.Тогоева. – М.: Наука, 2006. – 340 с.
11. Шатохина-Мордвинцева Г.А. Северные Нидерланды в эпоху наполеоновских войн: от Батавской республики к королевству Нидерландов / Г.Шатохина-Мордвинцева // Новая и новейшая история. – 2013. – №5. – С. 146–164.
12. Ямпольский М. Физиология символического. Книга 1. Возвращение Левиафана / М. Ямпольский. – М.: Новое Литературное Обозрение, 2004. – 804 с.
13. «Account of the Attempts made to cut down the Liberty-Pole». The New-York Gazette and Weekly Postboy. Febr. 5, 1770. [Electronic Resource] – Mode of Access: http://thehistorybox.com/ny_city/riots/riots_article6a.htm (last access: January 21, 2017). – Title from the Screen.
14. Adams S. Writings: 4 vols.[/ed. by H.A. Cushing]. – N.Y.: Octagon Books, 1968. – 431 p.
15. Boston Evening Post. Sept. 2, 1765.
16. Brackenridge H.G. Modern Chivalry / H.Brackenridge. – Vol. 1. – Philadelphia, 1851. – 382 p.
17. Clinton G. Public Papers of George Clinton, First Governor of New York, 1777–1804: 10 vols. / G. Clinton. – N.Y.: AMS Press, 1900. – 922 p.
18. Downer S. Discourse, delivered in Providence, in the colony of Rhode Island, on the 25th day of July, 1768. At the dedication of the tree of liberty, from the summer house in the tree [Reprinted from the 1768 Providence edition.] / S. Dawner. – Tarrytown, N.Y., 1918.
19. Edinburgh Evening Courant. June 7, 1769.
20. Hilliard d'Auberteuil M.R. Essais historiques et politiques sur les Anglo-Américains /M. Hilliard d'Auberteuil. – Bruxelles, 1781. – Vol. 2.
21. Journals of the Continental Congress. 1774–1789: 34 vols. [/ed. by W.Ch. Ford]. – Washington, D.C., 1904–1937.
22. Leake I.Q. Memoir of the Life and Times of General John Lamb / I.Leake. – Bedford, Mass., 1857. – 462 p.
23. Letters of Delegates to Congress, 1774–1789: 26 vols. [/ed. by P.H. Smith]. – Washington, D.C.: Library of Congress, 1976–2000. – 626 p.
24. Maryland Gazette. Mar. 25, 1788.
25. Morley J. Liberty Tree Is Felled / J. Morley // The Washington Post. Oct. 25, 1999.
26. Mulcahy L. Legal Architecture: Justice, Due Process and the Place of Law /L. Mulcahy. – Rutledge, 2010. – 224 p.
27. Oliver P. Peter Oliver's Origin & Progress of the American Rebellion: A Tory View [/ed. by D. Adair and J.A. Schutz]. – Stanford: The Huntington Library, 1967. – 175 p.
28. Paul Lunt's Diary. May – December, 1775. – Boston, 1872.
29. Pennsylvania Evening Post. Sept. 16, 1775.
30. Pennsylvania Gazette. Febr. 9, 1774.
31. Thacher J. A Military Journal During the American Revolutionary War: From 1775 to 1783 / J. Thacher. – Boston, 1827. – 620 p.
32. The Debates in the Several State Conventions on the Adoption of the Federal Constitution: 4 vols. [/ed. by J. Elliot]. – Washington, D.C., 1836. – 672 p.
33. The New-England Chronicle or the Essex Gazette. Aug. 24–31, 1775.
34. Battle of the Kegs, 1778 [Electronic Resource] – Mode of Access: http://www.americanrevolution.org/war_songs/warsongs55.php (Last Access: September 30, 2017). – Title from the Screen.

35. Washington G. The Writings from the Original Manuscript Sources, 1745–1799: 39 vols. [/ed. by J.C. Fitzpatrick]. – Washington, D.C., 1931–1944. – 626 p.

36. Young A.F. Liberty Tree: Ordinary People and the American Revolution / A.Young. – N.Y.: New York University Press, 2006. – 426 p.

Sources

1. BABEUF, G. (1975–1982) *Sochinenija*. Moskwa: Nauka.

2. *Volshebnye sushhestva: Jenciklopedija* (2005). SPb.: Azbuka-klassika.

3. GRIGULEVICH, I. (1976). *Fransisko de Miranda i bor'ba za nezavisimost' ispanskoj Ameriki*. Moskwa: Nauka.

4. JEFFERSON, T. (1992). *Tomas Dzhefferson o demokratii*. SPb.: Lenizdat.

5. De JOINVILLE, J. (2012). *Kniga blagochestivyh rechenij i dobryh dejanij nashego svjatogo korolja Ljudovika*. SPb.: Evrazija.

6. ZELENIN, D. (1937). *Totemy-derev'ja v skazanijah i obrjadah evropejskih narodov*. Moskwa–Leningrad: AN SSSR.

7. COOPER, J. (1961–1963). *Izbrannye sochinenija v shesti tomah*. Moskwa: Detgiz.

8. *Pesni Pervoj francuzskoj revoljucii* (1934). Moskwa–Leningrad: Academia.

9. *Revoljucii 1848–1849 gg*. (1952). Moskwa: AN SSSR.

10. TOGOEVA, O. (2006). *«Istinnaja pravda». Jazyki srednevekovogo pravosudija*. Moskwa: Nauka

11. SHATOHINA-MORDVINCEVA, G. (2013). Severnye Niderlandy v jepohu napoleonovskih vojn: ot Batavskoj respubliki k korolevstvu Niderlandov. *Novaja i novejshaja istorija*. 5, P. 146–164.

12. JAMPOL'SKIJ, M. (2004). *Fiziologija simvolicheskogo. Kniga 1. Vozvrashhenie Leviafana*. Moskwa: Novoe Literaturnoe Obozrenie.

13. «Account of the Attempts made to cut down the Liberty-Pole». *The New-York Gazette and Weekly Postboy*. Febr. 5, 1770. [Online] Available from: http://thehistorybox.com/ny_city/riots/riots_article6a.htm (Accessed: January 21, 2017).

14. ADAMS, S. (1968). *Writings*: *4 vols*. New York: Octagon Books.

15. *Boston Evening Post*. Sept. 2, 1765.

16. BRACKENRIDGE, H. (1851). *Modern Chivalry*. Philadelphia.

17. CLINTON, G. (1900) *Public Papers of George Clinton, First Governor of New York, 1777–1804*: 10 vols. New York: AMS Press.

18. DOWNER, S. (1918). *Discourse, delivered in Providence, in the colony of Rhode Island, on the 25th day of July, 1768. At the dedication of the tree of liberty, from the summer house in the tree* [Reprinted from the 1768 Providence edition.] Tarrytown, New York.

19. *Edinburgh Evening Courant*. June 7, 1769.

20. HILLIARD D'AUBERTEUIL, M. (1781). *Essais historiques et politiques sur les Anglo-Américains*. Bruxelles.

21. FORD, W. (ed.) (1904–1937) *Journals of the Continental Congress. 1774–1789*: 34 vols. Washington, D.C.

22. LEAKE, I. (1857) *Memoir of the Life and Times of General John*. Bedford, Mass.

23. SMITH, P. (ed.) (1976–2000) *Letters of Delegates to Congress, 1774–1789*: 26 vols. Washington, D.C.: Library of Congress.

24. *Maryland Gazette*. Mar. 25, 1788.

25. MORLEY, J. (1999). Liberty Tree Is Felled. *The Washington Post*. Oct. 25.

26. MULCAHY, L. (2010). *Legal Architecture: Justice, Due Process and the Place of Law*. Rutledge.

27. OLIVER, P. (1967) *Peter Oliver's Origin & Progress of the American Rebellion: A Tory View*. Stanford: The Huntington Library.

28. *Paul Lunt's Diary. May – December, 1775*. (1872). Boston.

29. *Pennsylvania Evening Post*. Sept. 16, 1775.

30. *Pennsylvania Gazette*. Febr. 9, 1774.

31. THACHER, J. (1827). *A Military Journal During the American Revolutionary War: From 1775 to 1783*. Boston.

32. ELLIOT, J. (ed.) (1836) *The Debates in the Several State Conventions on the Adoption of the Federal Constitution*. 4 vols. Washington, D.C.

33. *The New-England Chronicle or the Essex Gazette*. Aug. 24–31, 1775.

34. Battle of the Kegs, 1778 (2014) [Online] – Available from: http://www.americanrevolution.org/war_songs/warsongs55.php (Accessed: September 30, 2017).

35. WASHINGTON, G. (1931–1944) *The Writings from the Original Manuscript Sources, 1745–1799*: 39 vols. Washington, D.C.

36. YOUNG, A. (2006*) Liberty Tree: Ordinary People and the American Revolution*. N.Y.: New York University Press.

Mariya Filimonova, Doctor of Historic Sciences, State University of Kursk, city of Kursk

FROM THE HISTORY OF SYMBOLIC POLITICS IN THE AMERICAN REVOLUTION («THE TREE OF LIBERTY»)

Abstract. *The Tree is one of iconic symbols, common in all cultures of the world. Its high vertical trunk can symbolize the Axis Mundi. The crown may be associated with the upper world, a shelter of deities or spirits. The renewal of spring foliage connects the tree with the idea of death and resurrection, and fertility. The emergence of the state adds political dimension to the symbolism of trees. The beginning of the revolutionary process in the colonies resulted in reformatting political symbols. The symbolism of trees changed, too. In America there were «trees of liberty» and «liberty poles». They became a symbol of protest, a meeting place for patriots and a place of punishment for the supporters of the metropolis (the loyalists). An ancient agricultural symbol has become a symbol of the revolutionary renewal of society.*

The article examines how real trees, turned into a symbol of freedom, and the use of the image of the tree in the texts of the American revolution. The author also studies the parallel symbol of the «liberty poles». The appearance of the studied symbols, their main functions in the mobilization of mass protests and their spread beyond the United States are described. The source base includes the journals of the Continental Congress, materials of the ratification conventions, epistolary and diary materials, literary works.

Key words*: American revolution, history of symbols, «liberty tree»*

ЛАТИНСЬКА АМЕРИКА

УДК 323(4/9)

Володимир Головченко

доктор політичних наук, професор,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

ХУАН МАНУЕЛЬ САНТОС: ТЕРНИСТИЙ ШЛЯХ ДО НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИМИРЕННЯ В КОЛУМБІЇ

Анотація. *В більшості держав Латинської Америки після Другої світової війни продовжувала існувати революційна ситуація, багатьма країнами макрорегіону, в т. ч. Колумбією, олігархія не просто управляла, а володіла. Про це всі знали, а сама думка про те, що подібне становище протриває не надто довго, вже слугувала могутнім чинником змін. До того ж глибинний конфлікт між вузькою групою обраних і широкими народними масами в тогочасній Латинській Америці неможливо було врегулювати за посередництвом середнього класу, що в Західній Європі змів олігархію, не застосовуючи надмірного насилля. Ліворадикальні збройні угруповання активізували партизанську війну, особливо широкого розмаху вона набула в Гватемалі, Венесуелі, Колумбії, Нікарагуа, Перу й Сальвадорі.*

В справі вирішення задавненого військово-політичного конфлікту, що набув ознак справжньої громадянської війни між урядом, ліворадикальними партизанами, ультраправими формуваннями й наркоманією, президент Колумбії Хуан Мануель Сантос обрав тернистий шлях досягнення національного примирення через налагодження переговорів із найпотужнішою повстанською організацією, що користувалася чималою підтримкою бідноти, – Революційними збройними силами Колумбії – Армією народу (FARC-EP). Компромісні домовленості 2012-2016 рр. увінчалися укладенням всеохоплюючої мирної угоди, яка може слугувати позитивним прикладом оптимального й цивілізованого врегулювання гострого військово-політичного й соціального протистояння всередині держави.

Ключові слова: *Колумбія, громадянська війна, консерватизм, конфлікт, мирна угода, наркокартель.*

10 грудня 2016 р. в міській ратуші столиці Норвегії – Осло, в присутності короля Гаральда V і королеви Соні, членів норвезького уряду й депутатів парламенту, а також представників дипломатичного корпусу відбулося урочисте нагородження Нобелівською премією миру Президента Колумбії Хуана Мануеля Сантоса за заслуги у вирішенні конфлікту між владою держави й бойовиками Революційних збройних сил Колумбії – Армії народу (FARC-EP, до 1982 р. - FARC) та рішучі зусилля, спрямовані на завершення більш, ніж піввікової громадянської війни в країні. Двома місяцями раніше лідер FARC-EP Родріго Лондоньйо Ечеверрі (відомий також під партизанськими псевдонімами «Тімолеон Хіменес» і «Команданте Тіможенко») поздоровив главу держави з присудженням премії через Twitter: «Я вітаю президента Хуана Мануеля Сантоса, гарантів мирного процесу – Кубу й Норвегію, супроводжуючих процес Венесуелу й Чилі, без яких неможливий був би мир» [1].

Після успішно реалізованих Мирної угоди в Сальвадорі 1992 р. і Мирного договору в Гватемалі 1996 р., підписана 26 вересня 2016 р. в Картахені Х. Мануелем Сантосом і Р. Лондоньйо Ечеверрією мирна домовленість завершила драматичний процес врегулювання громадянських збройних конфліктів у Латинській Америці. В присутності генерального секретаря ООН Пан Гі Муна, державного секретаря США Дж. Керрі й президентів Куби та Венесуели договірні сторони засвідчили документ кульковими ручками, зробленими з бойових патронів. Це мало символізувати перехід Колумбії від насильства до омріяного нового майбутнього для країни, як і те, що всі учасники церемонії були одягнені в білий одяг - символ миру [2].

Збройне протистояння між колумбійським урядом і FARC-EP, з усіма ознаками асиметричної війни, було не тільки найбільш тривалим у новітній історії макрорегіону (1964-2016 рр.), а й найкровопролитнішим, що позбавило життя 218 тис. чол. [3], у т. ч. 177,3 тис. мирних мешканців і 50 тис. пропалих безвісти, а також спричинило бл. 5 млн. біженців [4], тобто Колумбія за цим сумним показником опинилася на другому місці в світі – після Судану. Тим більшої наукової й практичної значимості набувають гіркі уроки досягнення національного мирного врегулювання в Колумбії, але відповідна проблематика тривалий час залишається поза увагою вітчизняного дослідницького загалу. Серед останніх публікацій, дотичних до теми публікації, можна зазначити лише напрацювання В. Кириченка [5], О. Чмель [6] і автора статті [7; 8].

Тому з'ясування сутнісних особливостей процесу національного примирення в Колумбії та ролі в ньому Х. Мануеля Сантоса, що є метою даної статті, вимагає належної уваги вітчизняних науковців, оскільки результати такої розвідки уможливлюють практичні рекомендації для владних структур як на латиноамериканському, так і на вітчизняному напрямкові.

Х. Мануель Сантос народився 10 серпня 1951 р. в колумбійські столиці Боготі в сім'ї потомствених політиків і медіамагнатів. Брат його діда – Едуардо Сантос Монтехо був у 1930-1931 рр. міністром закордонних справ, а в 1938-1942 рр. – президентом Колумбії від Ліберальної партії та запам'ятався переведенням освітньої системи країни на світські засади й налагодженням тісніших двосторонніх взаємин зі США. Він же придбав у свого родича й перетворив на найбільшу в країні газету «El Tiempo», яку потім більш, ніж півстоліття редагував батько Мануеля Сантоса – Енріке Сантос Кастильйо. Фактично аж до 2007 р. ця газета залишалася сімейним бізнесом роду Сантос. Двоюрідний брат чинного президента – журналіст Франсиско Сантос Кальдерон у 2002-2010 рр. був віце-президентом Колумбії.

Оскільки родина майбутнього президента-миротворця не знала браку коштів, освіту він отримав доволі якісну й всебічну. Спершу Мануель Сантос навчався в престижному приватному Colegio San Carlos, потім став кадетом Військово-морської академії Картахени. Але, з огляду на відсутність перспективи набути кваліфіковану вищу освіту в охопленій громадянською війною країні, Мануель Сантос виїхав до США. Ступінь бакалавра економіки і бізнес-адміністрування він отримав у 1973 р. в Університеті Канзасу, а через два роки магістерський диплом – у Лондонській школі економіки й політичних наук. Наступним кроком стала Урядова школа Джона Ф. Кеннеді при Гарвардському університеті, де Мануель Сантос навчався державному управлінню й журналістиці. Крім того, майбутній

президент студіював право й дипломатію в Юридичній і дипломатичній школі Флетчера при Університеті Тафта в Бостоні.

Така освіта відкрила для Мануеля Сантоса шлях до стрімкої й блискучої кар'єри на державній службі, де він тричі очолював доволі різні за спрямованістю міністерства. В 1991-1994 рр. Мануель Сантос керував новоствореним міністерством зовнішньої торгівлі, де намагався поліпшити фінансове становище країни на міжнародній економічній арені. В 2000-2002 рр. він управляв міністерством фінансів і державного кредиту, а в 2006-2009 рр. був міністром національної оборони Колумбії, додавши до свого публічного іміджу «героїчний ореол».

На той час Мануель Сантос у рамках фонду Good Government Foundation займався питаннями поліпшення ефективності державного управління в Колумбії, а також напрацьовував пропозиції щодо мирних переговорів з FARC-EP, оскільки не перше десятиліття країна не могла дати раду ані партизанам, ані наркокартелям.

Витоки цього кривавого протистояння сягають середини минулого століття, коли в країні спалахнула громадянська війна між прибічниками двох провідних політичних партій – Ліберальної й Консервативної. До того часу Колумбія була типовою латиноамериканською державою, де, як і в сусідів, траплялись військові перевороти й навіть короткочасні збройні конфлікти, але застосування політичного насилля було доволі обмеженим. Все змінилося, коли 9 квітня 1948 р. був убитий кандидат у президенти від лібералів – голова сенату Хорхе Ельєсер Гайтан, популярний серед найбідніших верств населення своїми ідеями демократичного реформування держави.

Громадянська війна, що відразу ж спалахнула («La Violencia»), тривала майже 10 років, забрала життя 200 тис. чол. [9], але закінчилася «внічию». Тому після повалення в 1957 р. диктатури генерала Густава Рохаса Пінільї ліберали й консерватори, щоб уникнути таких руйнівних війн у майбутньому, домовилися про почергову зміну кожні чотири роки президентів і паритетний розподіл усіх урядових і державних посад незалежно від результату виборів (угода Національного фронту).

Таким чином, решта політичних сил країни опинилася поза грою, їх ніби не помічали титани політики; хоча через два десятиліття ця система була офіційно скасована, на ділі все залишилося по-старому. В Колумбії говорили: «Вся різниця між лібералами й консерваторами полягає в тому, що одні відвідують недільну месу в десять, а інші – в дванадцять годин». Водночас це «політичне чергування» дозволило владі на якийсь час забезпечити певну політичну стабільність й спричинило певне зростання економіки держави, доволі багатої на природні ресурси, почалася аграрна реформа й інші перетворення в дусі Х. Гайтана.

Але компартію, чиї прибічники під час «La Violencia» воювали на боці лібералів, двопартійна угода категорично не задовольняла, оскільки спричинила її політичну маргіналізацію. Очолювані вихідцем зі збіднілих фермерів Педро Антоніо Маріном, що змінив ім'я на Мануель Маруланда Велес (або Тирофіхо – «снайпер»), прокомуністичні партизани закріпилися у важкодоступних джунглях колумбійських Центральних Анд, однак опинилися в повній ізоляції.

Все ж під впливом переможної Кубинської революції й інспірованих нею ліворадикальних повстанських рухів у державах Центральної й Південної Америки в Колумбії в 1964 р. з'явилися два повстанські угруповання. М. Маруланда вступив

до компартії й спільно з бунтівним студентом Хакобо Аренасом організував воєнізоване крило компартії – FARC (найменування буквально тотожне офіційній назві збройних сил Куби – Fuerzas Armadas Revolucionarias de Cuba). А група студентів, які прагнули імпортувати до країни революційну модель «Острова Свободи», по поверненні зі стажування на ньому, створили Армію національного визволення (ELN).

Якщо ідеологією ELN стала химерна суміш марксизму, геваризму й теології визволення, то FARC спершу дотримувалися радикального трактування марксизму-ленінізму в дусі маоїзму й розглядала компартії інших держав, зокрема КПРС, в якості «опортуністів» і «ревізіоністів». Гасла загальної рівності, соціальної справедливості й досягнення комунізму дозволили обом угрупованням здобути підтримку певних верств місцевої людності.

Тому первісно FARC планували вести повномасштабну війну проти урядових сил, але після низки поразок вони змінили тактику й перейшли до партизанських дій, головним чином у сільських районах. Тобто ставка була зроблена на затяжну повстанську війну маоїстського кшталту задля перемоги соціалістичної революції. FARC відразу ж обклали й без того вкрай бідне підконтрольне населення даниною та приступили до експропріації майна заможних фермерів. Ще одним способом «наповнення революційного бюджету» стало банальне захоплення заручників задля отримання викупу. Як і будь-яка повстанська організація, FARC активно застосовували в своїй діяльності терор щодо незгідних.

Але, незважаючи на досягнуті певні успіхи, FARC відчували фінансові труднощі, оскільки вищезазначених «джерел» не вистачало для утримання крупної кількатисячної армії й закупівель зброї. Х. Аренас переконав Маруланду, що боротьбу за комуністичні ідеали слід вести з урахуванням національної специфіки. Тобто, якщо суспільство настільки криміналізоване, доведеться включатися і в наркобізнес, і в рекет. Командир з комісаром суперечити не став.

На 7-й партизанській конференції в 1982 р. FARC ухвалили рішення, що наперед визначили їхню подальшу долю: впровадження «революційного податку» з крупних виробників кокаїну [10]. Не випадково колумбійський уряд охрестив повстанців «наркопартизанами». Пізніше FARC-EP завели й власні плантації коки, а також почали «кришувати» селян, які її вирощували й переробляли, налагодили власні транспортні маршрути наркотрафіку й організували дилерські мережі в США. З часом така діяльність спричинила розрив між FARC-EP і компартією, але остання у свої друкованих виданнях не виступала проти повстанського угруповання й не підтримувала звинувачень на його адресу.

Колумбія – «країна кави» дедалі більше перетворювалася на «країну коки», наркобарони перетворилися ледве не на правлячий клас, організований у два конкуруючі картелі – Медельїнський і Калійський. Комуністичні FARC-EP і нарокартелі йшли на оперативне зближення, змикаючись як два леза кліщів, а держапарат продовжував жити за принципом «день, та мій». Урядові війська й поліція були вже мало на що здатні, але антикомуністичний опір набирав сили. Його чинили парамілітарес – фермерські добровольчі загони й міські «ескадрони смерті».

Отже, ідеологічно одні надихалися комунізмом, другі – неофашизмом, на боці Сил самооборони Кордоби і Ураби (ACCU) виступали урядові сили, на стороні FARC-EP – наркобарони. Саме т. зв. «куркульська самооборона» розгромила в 1993

р. Медельїнський наркокартель і розстріляла легендарного Пабло Ескобара та його брата Роберто. Після цього між ультралівими й ультраправими точилася війна за наркоспадщину. З того часу рівень політичного насилля в Колумбії став просто непорівнянним з аналогічним показником у решті держав Латинської Америки.

Час від часу колумбійський уряд робив спроби дійти порозуміння з ліворадикальними повстанськими угрупованнями. Зокрема, в серпні 1984 р. президенту-консерватору Белісаріо Бетанкуру Куартасу вдалося досягти угоди з повстанцями щодо припинення вогню терміном на рік, була створена змішана комісія для обговорення процесу роззброєння й примирення, а частина повстанців стала на шлях легальної політичної боротьби. Однак домовленостями скористалися ним далеко не всі партизанські рухи, хоча Демократичному союзу М-19 на виборах до Конституційної асамблеї в грудні 1990 р. вдалося отримати 27,5 % і посісти друге місце в країні. Але масовий ультраправий терор (лише створений у квітні 1985 р. з ініціативи FARC-EP Патріотичний союз втратив більше 2 тис. активістів і двох голів) перекреслив урядові зусилля щодо досягнення національного примирення.

На кін. XX ст. припав час «розквіту» FARC-EP, вони нараховували бл. 17 тис. бійців, підтримуваних значною частиною збіднілого населення – т. зв. «цивільним ополченням», що постачало їх їжею, медикаментами й інформацією. Повстанці налагодили міжнародну мережу, здатну підтримувати оперативний зв'язок з іншими державами й ідеологічними союзниками. Партизани контролювали майже 45 % території держави й здійснювали бойові операції в її столиці [11]. На цій території FARC-EP створили марксистську квазідержаву, де не було приватної власності й банківської системи, але населення водночас забезпечувалося мінімальним пакетом соціальних послуг.

З перемогою на президентських виборах 1998 р. кандидата від Нової демократичної сили, підтриманого всіма течіями консерваторів, – Андреса Пастрани Аранго пошуки шляхів до національного примирення в Колумбії поновилися. На реалізацію відповідної програми модернізації країни – «Плану Колумбія» було виділено 7,5 млрд. дол. США (у кілька разів більше, ніж на всі соціальні програми разом узяті), що мало забезпечити як власне мирний процес, так і монетаристську стабілізацію економіки, антинаркотичну стратегію, зниження вартості життя, реформу системи юстиції й захист прав людини.

Однак Пастрана та його команда виявилися не в змозі втілити в життя ці благі наміри, на всіх переговорах президент демонстрував відсутність волі й політичну слабкість, дозволивши партизанам фактично диктувати умови урядові. Задля створення демілітаризованої зони між партизанами й урядовими військами, президент навіть погодився вивести останні з чималої території на півдні Колумбії площею 42 тис. км² (більше від Швейцарії), де FARC-EP почувалися повноправними господарями, аналогічна пропозиція адресувалася й ELN.

США, стурбовані стрімким наростанням «партизанського» наркотрафіку, за другого президентства В. Клінтона також долучилися до участі в «Плані Колумбія», вклавши в нього до серпня 2004 р. 4 млрд. США й відрядивши до латиноамериканської країни 400 осіб військового й стільки ж цивільного персоналу. Внаслідок цього Колумбія опинилася на 3-му місці в світі за розмірами американської допомоги – після Ізраїлю та Єгипту [12]. Водночас із приходом до влади в Білому домі очолюваних Дж. Бушем-молодшим республіканців FARC-EP і

ультраправа Об'єднана самооборона Колумбії (AUC) були внесені до списку терористичних організацій.

Оскільки на протязі всього переговорного процесу партизани продовжували захоплювати заручників, влаштовували теракти й вторгалися в демілітаризовану зону, Пастрана вирішив припинити діалог із повстанцями, й війна поновилася [13]. У третє тисячоліття Колумбія вступила в стані failed state: економічний колапс, політична недієздатність, соціальний розпад і кримінально-екстремістський терор, AUC, FARC-EP, ELN та інші нелегітимні збройні угруповання, що перманентно з'ясовували між собою відносини.

Саме на руїнах невдалих мирних переговорів і виник «ефект Урібе»: перемога на президентських виборах 2002 р. лідера руху «Передусім – Колумбія» й колишнього мера Медельїна Альваро Урібе Велеса. Десятиріччям раніше він зазнав жахливої сімейної трагедії, втративши батька під час спроби його викрадення бойовиками FARC-EP. Чи не тому під час передвиборної кампанії Альваро Урібе стверджував, що відкидає мирний шлях вирішення конфлікту з партизанами, а «переговори можливі лише в тому випадкові, коли герильєрос цілком припинять вогонь і складуть зброю». Відразу ж після інаугурації президент заявив, що в Колумбії немає ніякого збройного конфлікту, а ведеться боротьба з тероризмом, під яким розуміється «будь-який акт насилля з політичних та ідеологічних мотивів».

Урібе ініціював «Антитерористичний статут», що надавав владі необхідні інструменти для попередження терористичних актів, зокрема право на створення в районах, охоплених збройним протистоянням, «зон реабілітації», де адміністративні й інші функції покладалися на армію, поліцію й спецслужби. Поліція отримала можливість перехоплювати і реєструвати приватну кореспонденцію без попереднього судового рішення, а за особливих обставин – проводити затримання й обшук без судового ордера. В кварталах і на ринках були сформовані «фронти безпеки», а на дорогах і в сільській місцевості створені мережі інформаторів. Армія взяла під контроль всі головні магістралі країни, а спеціальною антитерористичною телефонною лінією почала надходити оперативна інформація про діяння бойовиків. Задля фінансування реорганізації й модернізації професійної армії, чисельність якої мала сягнути 100 тис. чол., був впроваджений 1,2 % воєнний податок для всіх громадян із капіталом у еквіваленті більше 60 тис. євро.

Водночас у серпні 2002 р. стартувала кампанія міністерства оборони Колумбії «Повернути своє місце», покликана сприяти демобілізації учасників незаконних військових формувань і попереджати насильницьке рекрутування молоді до їхніх лав. Уже до кін. 2005 р. склали зброю майже 4 тис. бійців FARC-EP, 1,1 тис. партизанів ELN, 2752 ультраправих бойовика й 156 інших учасників незаконних угруповань. Завдяки співпраці колишніх повстанців і бойовиків із поліцією було звільнено 25 заручників, конфісковано 39 т динаміту, 1 млн. 300 тис. патронів, бл. 2 млн. автоматичних гвинтівок.

У 2003 р. колумбійський уряд уклав формальну мирну угоду з ультраправою AUC, що мала демобілізувати 20 тис. бойовиків і припинити власну наркоторгівлю, Але її реалізація загальмувалася вимогою командування AUC провести загальну амністію учасників угруповання, на що влада не могла піти з принципових

міркувань. Дійшло до того, що того ж року FARC-EP і AUC вели переговори про об'єднання «проти авторитарної влади»! [14].

Загалом же, в той час як район діяльності ультраправих бойовиків за президентства Урібе дещо розширився й охопив 39 % території країни, партизанські зони FARC-EP і ELN істотно скоротилися. В рамках операції «Патріот», яка почалася в квітні 2004 р., спецназ знищив опорні точки партизанів у Медельїні й відкинув FARC-EP від стратегічно важливих об'єктів, головним чином нафтопроводів. На хвилі успіхів у грудні наступного року Урібе навіть прийняв пропозицію міжнародних посередників – Франції, Іспанії й Швейцарії вивести війська з південно-західної околиці Колумбії – «вотчини» FARC-EP та висловив готовність сісти за стіл переговорів із представниками її командування. Але останні не поспішали відгукнутися на президентську ініціативу, посилаючись на фактичну незавершеність процесу роззброєння AUC.

Таким чином, хоча «політика демократичної безпеки» й не змогла цілком ліквідувати тероризм, вона дала вагомі результати, повернувши довіру народу до влади й відродивши в нього надію на поліпшення ситуації в країні. Територія, контрольована FARC-EP, зменшилася вдвоє, почали реалізовуватися програми підтримки селян, ціллю яких була заміна вирощування коки культивацією ненаркотичних рослин. Вже після перших двох років президентства Урібе число вбивств у країні скоротилося більш, ніж удвічі, а кількість викрадень людей зменшилася з трьох тисяч до тисячі випадків [15].

Тріумфальне переобрання 28 травня 2006 р. на другий президентський термін Альваро Урібе як політика, відомого своєю помірковано-консервативною політикою, підтримкою крупного бізнесу й близькими взаєминами з адміністрацією Дж. Буша-молодшого безперечно порушувало тодішню домінуючу латиноамериканську тенденцію приходу (чи повернення) до влади лівих/лівоцентристських лідерів («лівий тренд») в Аргентині, Болівії, Бразилії, Венесуелі, Гайані, Еквадорові, Нікарагуа, Панамі, Уругваї й Чилі.

Здавалося, що FARC-EP прямують до поразки, але у «наркомарксистів» з'явився досить впливовий закордонний союзник – президент Боліваріанської Республіки Венесуела й будівничий «соціалізму XXI століття» Уго Чавес. Він закликав свого колегу – Альваро Урібе вступити в безпосередні переговори з повстанцями, визнавши їх стороною конфлікту, але не знайшов розуміння. Коли ж перед FARC-EP окреслилася печальна перспектива, Уго Чавес вдався до відвертої підтримки партизанів, дозволивши їм базуватися на території Венесуели чи відступати туди під ударами урядових військ, а також використовував різноманітні методи «твердої сили» у взаєминах із Колумбією.

Так, коли 2 березня 2008 р. внаслідок спланованого за безпосередньої участі міністра оборони Колумбії Мануеля Сантоса військово-повітряного удару був знищений член центрального вищого командування FARC-EP Рауль Рейес, що відповідав за їхні міжнародні зв'язки, й 16 інших бойовиків, Уго Чавес вислав колумбійських дипломатів і відкликав посла Венесуели з Боготи. Оскільки операція була здійснена на прикордонній території Еквадору, його суд видав міжнародний ордер на арешт Сантоса (пізніше скасований), а венесуельські й еквадорські війська передислоковані до кордону з Колумбією. США офіційно заявили тоді, що нададуть військову підтримку Колумбії в разі збройного

регіонального конфлікту. Криза закінчилася після саміту «Групи Ріо» 7 березня, коли було досягнуто примирення між трьома державами [16].

Ще одна вдала спецоперація була тоді ж проведена за участі Сантоса – звільнення політика й колишньої кандидатки в президенти Інгрід Бетанкур та ще 14-ти заручників (у т. ч. трьох громадян США). Але знов-таки ж ця акція під промовистою назвою «Шах» спричинила певний скандал: колумбійські військові під час її здійснення використали символіку «Червонго хреста», що категорично забороняється чинними Женевськими конвенціями з міжнародного гуманітарного права 1949 р. Попри все, ця операція виявилася настільки ефектною, що французи зняли про неї двосерійний фільм, оскільки звільнена мала й французьке громадянство.

FARC-EP були загнані в глуху оборону, 26 березня 2008 р. помер від інфаркту міокарда Мануель Маруланда (політкомісар Хакобо Аренас пішов з життя ще в 1990 р.), його пост головнокомандувача був переданий Гільєрмо Леону Саєнсу Варгасу, більш відомому як Альфонсо Кано, але 4 листопада 2011 р. той загинув у результаті авіанальоту на партизанську базу в джунглях. На чолі FARC-EP стали прибічники твердої сили команданте Тімолеон Хіменес та Іван Маркес, але це не врятувало повстанців: протягом лічених років діями мобільних загонів урядового спецназу було ліквідовано більше сотні польових партизанських командирів, чисельність FARC-EP скоротилася вдвічі – до 8-9 тис. осіб, рядовий склад нерідко відмовлявся йти в бій [17].

Позаяк Альваро Урібе не мав жодних шансів претендувати на третій президентський термін, він на хвилі своєї безперечної популярності призначив «наступником» Мануеля Сантоса. В другому турі президентських виборів 29 червня 2010 р. той здобув важку, але все-таки перемогу над філософом і журналістом литовського походження, кандидатом від «Партії зелених» - Антанасом Моккусом, що двічі був успішним мером Боготи й очолював столичний університет. В цілому Мануель Сантос продовжив внутрішню політику Альваро Урібе, але якщо той вірив в остаточну військову перемогу над FARC-EP, то в нового глави держави такої впевненості не було. Розуміючи, що продовження війни навіть проти вельми ослаблених партизан призведе до нових жертв серед мирного населення, а також бачачи безпосередню допомогу повстанцям з боку Венесуели Уго Чавеса, президент Колумбії відважився на прямі переговори з керівництвом FARC-EP щодо підписання мирного договору.

Перший раунд переговорів відбувся в Осло 18 жовтня 2012 р. [18], потім вони були перенесені до Гавани. Але 23 серпня 2013 р. Мануель Сантос відкликав із Куби переговірників через розбіжності сторін щодо оформлення угоди: колумбійська влада планувала винеси вимоги FARC-EP на всенародний референдум, а повстанські керівники, своєю чергою, зажадали скликання установчих зборів для внесення поправок до конституції держави відповідно досягнутим домовленостям. Президент Колумбії тоді ж наголосив, що уряд повернеться до переговорного процесу, коли вважатиме за потрібне.

На той час бойові дії в країні вже фактично припинилися, насувалися чергові президентські вибори, і Мануель Сантос вдало поєднав оприлюднення свого наміру балотуватися на другий термін з поновленням переговорів 20 вересня 2013 р. А вже 16 травня 2014 р. уряд Колумбії й повстанці домовилися спільно боротися проти незаконного обігу наркотиків [19]. Через місяць Мануель Сантос здобув

переконливу перемогу на президентських виборах, а конструктивний перебіг переговорів, забезпечений особисто президентом Колумбії, увінчався оприлюдненням у Гавані пізно ввечері 23 вересня 2015 р. спільного комюніке Мануеля Санчеса й Тімолеона Хіменеса.

В присутності Рауля Кастро, вони потисли один одному руки й оголосили про намір підписати в березні наступного року повномасштабну мирну угоду. Повстанці й урядові війська припиняли бойові дії, планувалося створення спеціального судового органу – трибуналу з колумбійських та закордонних суддів, що мав розглядати злочини, скоєні під час збройного конфлікту. Причому юридична відповідальність повинна була поширюватися на всіх учасників громадянської війни, в т. ч. й на урядових військовослужбовців, водночас повстанцям обіцялася широка амністія [20].

Переговорний процес, ускладнений десятиліттями взаємних звинувачень і найгірших підозр, просувався вельми складно, тому попередня мирна угода щодо остаточного припинення вогню, роззброєння бойовиків, їхніх гарантій безпеки й боротьби з кримінальними організаціями була підписана в Гавані Мануелем Санчесом і Тімолеоном Хіменесом аж 23 червня 2016 р., гарантом досягнутих домовленостей виступив тоді голова Державної ради Куби Рауль Кастро [21]. Мануель Сантос прилюдно пообіцяв повстанцям FARC-EP гуманний суд. Після наміченого на вересень підписання базового тексту угоди, попередив президент Колумбії, вона має бути схвалена народом на референдумі. Командувач FARC-EP Тімолеон Хіменес був не в захваті від цієї ідеї, пам'ятаючи про вчинені партизанами воєнні злочини, але зрештою погодився [22].

Власне угода, урочисто завізована 26 вересня 2016 р. в Картахені, є досить об'ємним документом на 297-ми сторінках, де детально регулюється процес виходу країни зі стану безкінечної громадянської війни. Передусім, у ній зафіксоване обопільне припинення війни, причому FARC-EP зобов'язалися протягом півроку скласти зброю під контролем ООН, припинити виробництво й продаж наркотиків. Зі свого боку, уряд Колумбії має завершити аграрну реформу в інтересах малоземельних і безземельних селян, які завжди були основною базою партизанського руху.

FARC-EP дістали право легально інтегруватися в політичну систему Колумбії, створивши політичну партію для участі у виборах. Причому ця партія автоматично отримуватиме по 5 мандатів в обох палатах парламенту (з відповідно 102-х і 166-ти місць у сенаті й палаті представників) протягом двох термінів його скликання, незалежно від результатів виборів. Ув'язнені партизани підлягають амністії, як і ті, що склали зброю, але амністія не поширюється на осіб, винних у здійсненні злочинів, пов'язаних із наркотиками, а також воєнних злочинів.

Такі злочини має розглядати спеціально створений суд, до юрисдикції якого відносяться й справи щодо злочинів, вчинених урядовими військами. В угоді передбачається максимальний термін покарання винних – 8 років, але не у формі позбавлення волі чи тюремного ув'язнення. Протягом терміну покарання винні мають власними зусиллями компенсувати ту шкоду, якої вони завдали конкретній громаді, тобто йдеться по-суті про громадські роботи. Зрештою, FARC-EP зобов'язалися відшкодувати збитки особам, які постраждали від їхніх дій. У цілому можна стверджувати, що угода є достатньо всеохоплюючим документом, спрямованим дійсно на повне припинення багатолітньої громадянської війни [9].

Питання загальнонародного референдуму, призначеного на 2 жовтня 2016 р., було сформульоване чітко й недвозначно: «Чи підтримуєте Ви остаточну угоду про припинення конфлікту й встановлення стабільного та міцного миру?». На схвалення угоди Мануелем Сантосом була розгорнута потужна пропагандистська компанія, її підтримали фактично всі політичні партії країни – від соціалістів і «зелених» до консерваторів, більшість друкованих і електронних ЗМІ. Найвідоміші постаті Колумбії беззастережно висловилися на користь мирної угоди, починаючи з поп-зірки Шакіри, яка закликала виборців сказати на референдумі «так». Зірка колумбійської футбольної збірної Фалькао наголосив, що йому потрібна країна, «здатна прощати», легендарний колумбійський футболіст Карлос Вальдермаа і взагалі в ході кампанії постійно виступав на мітингах, агітуючи за угоду. Зірка велоспорту Найро Кінтана також закликав колумбійців підтримати мирний процес, з ним солідаризувалися численні письменники, скульптори й актори.

Не менше сприяння угода мала й за межами Колумбії: від керівництва ООН до глав усіх латиноамериканських держав. На підтримку документу виступили президент США Барак Обома і лідери ЄС, нарешті, за схвалення угоди на референдумі подав свій голос і папа Римський Франциск. Здавалося б, за наявності такого широкого фронту підтримки мирної угоди позитивне голосування за неї видавалося просто неминучим, але насправді це було далеко не так.

Табір супротивників мирної угоди з FARC-EP очолив колишній «шеф» і політичний наставник Мануеля Сантоса – харизматичний екс-президент Колумбії Альваро Урібе, який об'їздив буквально всю країну, агітуючи проти її схвалення. З відомих діячів його підтримали кандидат на президентських виборах 2014 р. від «Демократичного центру» Оскар Іван Зулуага, екс-президент Андрес Пастрана, якому свого часу не вдалося успішно провести мирні переговори з повстанцями, а також колишній генеральний прокурор держави Алехандро Ордоньєс, відомий своїм крайнім релігійним консерватизмом.

Всі претензії супротивників мирної угоди можна було поділити на дві групи: щодо власне FARC-EP як військово-політичної організації й стосовно тексту документу. Претензії безпосередньо до FARC-EP включали їхню деструктивну роль у розпалюванні громадянської війни й неодноразовому зриві мирних переговорів, налагодження наркобізнесу (окремі експерти вважали, що в 1990-ті рр. організація була найбільшим наркокартелем у світі), захоплення заручників задля отримання викупу, експропріацію приватної власності, мобілізацію до повстанських підрозділів підлітків (за даними правозахисних організацій вони становили до 25 % особового складу [23, p. 14-15]), існування в рядах FARC-EP сексуального рабства, репресії щодо індіанського населення Андійського регіону.

Що ж до претензій до змісту мирної угоди, то незгодні наголошували, що вона фактично залишає непокараними бойовиків FARC-EP, винних у вчиненні злочинів, оскільки їм навіть не загрожує позбавлення волі. Причому в цьому питанні Альваро Урібе та його прибічники знайшли неочікувану підтримку з боку міжнародних правозахисних організацій – Amnesty International і Human Rights Watch, що зазвичай посідають доволі політкоректні позиції й виступають проти будь-якого застосування сили. Але в Колумбії вони рішуче опротестували мирну угоду, оскільки вона, на їхню думку, залишила без покарання осіб, які здійснили серйозні воєнні злочини, й тим самим порушила права жертв FARC-EP [24].

Також противники угоди стверджували, що вона по-суті легалізує повстанську організацію, пов'язану з наркотрафіком, а президент Мануель Сантос порушив норми конституції при підписанні миру, оскільки в основному законі держави нічого не говориться про будь-які парламентські квоти (за винятком двох сенаторських мандатів для індіанських громад). Зрештою, Урібе і його прибічники лякали співвітчизників тим, що посередником у переговорному процесі виступала комуністична Куба, угода активно підтримувалася керівництвом Венесуели, тому Колумбія опинилася перед загрозою захоплення влади FARC-EP, що накопичили чималі фінансові ресурси від продажу наркотиків.

Результати референдуму 2 жовтня 2016 р. стали громом серед ясного неба не лише для колумбійського уряду, що в ході агітаційної кампанії витратив в 11 разів більше коштів, ніж противники мирної угоди, а й для всіх міжнародних медіа і політичних еліт. Як засвідчив підрахунок голосів, за схвалення мирної угоди проголосувало лише 49,78 % учасників референдуму, а проти – 50,22 % (різниця становила менше, ніж 54 тис. голосів з 13-ти мільйонів бюлетенів), явка виборців була вкрай низькою й склала всього 37,43 % [25]. Перед референдумом в уряду були побоювання щодо низької явки громадян, саме тому й було ухвалено рішення про те, що референдум вважатиметься дійсним навіть якщо в ньому візьмуть участь лише 13 % зареєстрованих виборців. В тих районах, де під час громадянської війни панували FARC-EP, більшість проголосувала на підтримку мирної угоди, а у внутрішніх департаментах, мало вражених бойовими діями, більшість виборців виступила проти.

«Політика миру» Мануеля Сантоса опинилася під загрозою, але уряд країни заявив, що діалог із FARC-EP буде продовжено й підготовлено нову мирну угоду. А керівництво повстанців, у свою чергу, наголосило, що дотримуватиметься тексту документу й не поновлюватиме бойові дії, як це неодноразово бувало в минулому після зриву домовленостей. 7 жовтня 2016 р. Нобелівський комітет оголосив про нагородження президента Колумбії Хуана Мануеля Сантоса Нобелівською премією миру з формулюванням: «За зусилля з припинення в країні більш, ніж піввікової громадянської війни» [26]. Таким чином, він став другим колумбійцем – нобелівським лауреатом після Габріеля Гарсії Маркеса. Через кілька днів Мануель Сантос заявив, що віддасть весь грошовий еквівалент премії (8 млн. шведських крон чи бл. 975 тис. дол. США) родинам жертв громадянської війни [27].

Як і обіцяв президент Колумбії, попри бурю протесту в таборі «яструбів війни» - прихильників Альваро Урібе, мирний процес в країні продовжився й набув логічної формалізації в новій угоді, підписаній 24 листопада 2016 р. в Боготі Мануелем Сантосом і Тімолеоном Хіменесом. Сторони врахували отриманий урок і пішли на затвердження мирної угоди парламентом без проведення референдуму. При цьому глава держави наголосив: «Нове покоління, якому належить будувати Колумбію завтрашнього дня, попросило у нас передати їм країну не в тому вигляді, в якому вона дісталась нам. Країну, в якій насилля й смерть не були б нормою. Країну, вільну від пут ненависті, в якій у всіх є право на життя, спокій і щастя» [28].

Дійсно, 30 листопада 2016 р. в обох палатах колумбійського парламенту не знайшлося жодного голосу проти мирної угоди, яка була ратифікована й набула чинності [29]. Порівняно з попереднім, новий документ передбачає обов'язкове декларування FARC-EP свого майна і передачу його для компенсації виплат

жертвам збройного конфлікту, встановлення 10-річного терміну для перехідної юридичної системи, надання бойовиками вичерпної інформації про свою причетність до наркотрафіку. Крім того, було зафіксовано, що мирна угода загалом не буде частиною конституції держави [30].

Отже, мирному вирішенню збройного конфлікту в багатостраждальній Колумбії не виявилося альтернативи. В цьому сенсі повчальний досвід латиноамериканської держави щодо припинення громадянської війни, як позитивний, так і негативний, може стати в нагоді при успішному розв'язанні збройних конфліктів і в інших регіонах світу. Окремі його аспекти слід критично врахувати і державно-політичному керівництву України в умовах гібридної війни з боку путінської Росії.

Список джерел та літератури

1. Лидер колумбийских повстанцев поздравил президента страны с Нобелевской премией. 07.10.2016 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://lenta.ru/news/2016/10/07/mirumir/ (дата обращения: 12 февраля 2017 г.). – Название с экрана.
2. Президент країни і лідер угрупування FARC підписали мирну угоду. 26.09.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tsn.ua/svit/u-kolumbiyi-uryad-i-povstanci-poklali-kray-pivstolitniy-gromadyanskiy-viyni-754205.html (дата звернення: 12 лютого 2017 р.). – Назва з екрану.
3. Dear J. Georgetown Welcomes Colombia's Ex-Pres. Uribe. 02.10.2010 [Electronic Resource] – Mode of Access: https://web.archive.org/web/20101113143821/http://www.jesusradicals.com/georgetown-welcomes-colombias-ex-pres-uribe (Last Access: February 13, 2017). – Title from the Screen.
4. Silva Cano G. The price of Colombia's drug war. 25.01.2010 [Electronic Resource] – Mode of Access: http://colombiareports.com/the-price-of-colombias-drug-war (Last Access: February 13, 2017). – Title from the Screen.
5. Кириченко В. Колумбія: півстоліття герильї / В.Кириченко // Політика і час. – 2004. - № 4. – С. 80-84.
6. Чмель О. І. Еволюція зовнішньої політики Колумбії під час президентства Хуана Мануеля Сантоса / О. Чмель // Гілея. - 2011. - Вип. 53. - С. 530-534.
7. Головченко В. «Час Урібе», чи політичний портрет національного лідера Колумбії / В.Головченко // Наукові записки Київської школи сценування. Політичні та юридичні науки. – 2007. – № 3. – С. 55-61.
8. Головченко В. І. Конфліктогенність міжнародних відносин у Латинській Америці: історія й сучасність / В.Головченко // Актуальні проблеми міжнародних відносин : збірник наукових праць. – К.: КНУ ІМВ, 2011. – Вип. 101. Ч.І. – С. 3-12.
9. Желтов М. Референдум в Колумбии : народ против «худого мира» или «не забудем, не простим!». 11.12.2016 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://izbircom.com/2016/12/11/ (дата обращения: 12 февраля 2017 г.). – Название с экрана.
10. Cook T. The Financial Arm of the FARC: A Threat Finance Perspective [Electronic Resource] – Mode of Access: http://scholarcommons.usf.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1072&context=jss (Last Access: February 13, 2017). – Title from the Screen.
11. Закиянов Д. Колумбия заканчивает полувековую войну с «наркопартизанами» FARC. 23.06.2016 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://forbes.net.ua/nation/1418277-kolumbiya-zakanchivaet-poluvekovuyu-vojnu-s-narkopartizanami-farc#12 (дата обращения: 12 февраля 2017 г.). – Название с экрана.
12. Stokes D. America's Other War: Terrorizing Colombia. 01.07.2005 [Electronic Resource] – Mode of Access: http://bailey83221.livejournal.com/54324.html (Last Access: February 13, 2017). – Title from the Screen.

13. Colombian army moves against rebels. BBC News, 21.02.2002 [Electronic Resource] – Mode of Access: http://news.bbc.co.uk/2/hi/americas/1832060.stm (Last Access: February 13, 2017). – Title from the Screen.

14. Наркотрафик от либерализма к коммунизму и обратно. 19.03.2012 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://vkrizis.ru/obschestvo/narkotrafik-ot-liberalizma-k-kommunizmu-i-obratno/ (дата обращения: 12 февраля 2017 г.). – Название с экрана.

15. Moreno L. A. After a dark period, a better Colombia. 19.08.2004 / The Boston Globe [Electronic Resource] – Mode of Access: http://archive.boston.com/news/globe/editorial_opinion/oped/articles/2004/08/19/after_a_dark_period_a_better_colombia/(Last Access: February 13, 2017). – Title from the Screen.

16. Forero J. Latin American Crisis Resolved : Colombia Apologizes At Regional Summit. 08.03.2008 / Washington Post Foreign Service [Electronic Resource] – Mode of Access: http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/story/2008/03/07/ST2008030703581.html (Last Access: February 13, 2017). – Title from the Screen.

17. Коновалов И. Колумбия: партизаны не сдаются. 01.02.2010 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://conjuncture.ru/colombia_01-02-2012/(дата обращения: 12 февраля 2017 г.). – Название с экрана.

18. Colombia, FARC say will aim for comprehensive peace deal. 18.10.2012 [Electronic Resource] – Mode of Access: http://www.reuters.com/article/colombia-peace-idUSO9E8LI00420121018(Last Access: February 13, 2017). – Title from the Screen.

19. Neuman W. Colombia and Rebels Agree on Drug Fight. 16.05.2014 / The New York Times [Electronic Resource] – Mode of Access: https://www.nytimes.com/2014/05/17/world/americas/colombia-and-rebels-agree-on-drug-fight.html?ref=americas&_r=1(Last Access: February 13, 2017). – Title from the Screen.

20. Garcia A.-M., Goodman J. Colombia's president, rebels announce breakthrough in talks. 24.09.2015 [Electronic Resource] – Mode of Access: http://bigstory.ap.org/article/c1cfd16a4ea446319c15df9be050bd6d/colombias-president-traveling-cuba-promote-peace(Last Access: February 13, 2017). – Title from the Screen.

21. Власти Колумбии согласовали с повстанцами условия окончательного прекращения огня. 23.06.2016 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://lb.ua/world/2016/06/23/338502_vlasti_kolumbii_soglasovali.html (дата обращения: 12 февраля 2017 г.). – Название с экрана.

22. Brodzinsky S. Farc peace deal : rebels and Colombian government sign accord to end war. 25.08.2016 / The Guardian [Electronic Resource] – Mode of Access: https://www.theguardian.com/world/2016/aug/24/colombia-government-farc-rebels-peace-deal-52-year-war(Last Access: February 13, 2017). – Title from the Screen.

23. «You'll Learn Not to Cry»: Child Combatants in Colombia / Human Rights Watch. – New York – Washington – London – Brussels, 2003. – 166 p.

24. Colombia: historic peace deal must ensure justice and an end to human rights abuses. 26.09.2016 [Electronic Resource] – Mode of Access:https://www.amnesty.org/en/latest/news/2016/09/colombia-historic-peace-deal-must-ensure-justice-and-an-end-to-human-rights-abuses(Last Access: February 13, 2017). – Title from the Screen.

25. Colombia referendum : voters reject Farc peace deal. 03.10.2016 / BBC news [Electronic Resource] – Mode of Access: http://www.bbc.com/news/world-latin-america-37537252(Last Access: February 13, 2017). – Title from the Screen.

26. Lyons K. Nobel peace prize 2016: committee say award is 'tribute to the Colombian people' – live. 06.10.2016 / The Guardian [Electronic Resource] – Mode of Access: https://www.theguardian.com/world/live/2016/oct/07/nobel-peace-prize-2016-announcement-live(Last Access: February 13, 2017). – Title from the Screen.

27. Президент Колумбии рассказал, как потратит Нобелевскую премию. 10.10.2016 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://vesti-ukr.com/mir/204454-prezident-kolumbii-racckazal-kak-potratit-nobelevckuju-premiju-(дата обращения: 12 февраля 2017 г.). – Название с экрана.

28. Колумбия: подписано новое мирное соглашение между правительством и ФАРК. 24.11.2016 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ru.euronews.com/2016/11/24/revised-peace-deal-signed-in-colombia (дата обращения: 12 февраля 2017 г.). – Название с экрана.

29. Парламент Колумбии узаконил договор о завершении полувековой войны с повстанцами. 01.12.2016 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://zn.ua/WORLD/parlament-kolumbii-uzakonil-dogovor-o-zavershenii-poluvekovoy-voyny-v-povstancami-231851_.html (дата обращения: 12 февраля 2017 г.). – Название с экрана.

30. Colombia signs new peace deal with Farc. 24.11.2016 [Electronic Resource] – Mode of Access: http://www.bbc.com/news/world-latin-america-38096179(Last Access: February 13, 2017). – Title from the Screen.

References

1. *Lider kolumbiyskih povstantsev pozdravil prezidenta strany s Nobelevskoy premiey* (2016) [Online]. – Available from: https://lenta.ru/news/2016/10/07/mirumir/ (Accessed February 12, 2017).

2. *Prezydent kryiny i lider ugrupuvannya FARC pidpysaly myrny ugody* (2016) [Online]. – Available from: http://tsn.ua/svit/u-kolumbiyi-uryad-i-povstanci-poklali-kray-pivstolitniy-gromadyanskiy-viyni-754205.html (Accessed February 12, 2017).

3. DEAR, J. Georgetown Welcomes Colombia's Ex-Pres. *Uribe* (2010) [Online]. – Available from: https://web.archive.org/web/20101113143821/http://www.jesusradicals.com/georgetown-welcomes-colombias-ex-pres-uribe (Accessed February 13, 2017).

4. SILVA CANO, G. *The price of Colombia's drug war* (2010) [Online]. – Available from: http://colombiareports.com/the-price-of-colombias-drug-war (Accessed February 13, 2017).

5. KYRYCHENKO, V. (2004) Kolumbiya: pivstolittya gerilyi. *Polityka I chas*. № 4. P. 80-84.

6. CHMEL', O. (2011) Evolytsiya zovnishn'oyi polityki Kolubii pid chas prezydentstva Huana Manuelya Santosa. *Gileya*. Vyp. 53. P. 530-534.

7. GOLOVCHENKO, V. (2007) «Chas Uribe», chy politychnyi portret natsional'noho lidera Kolumbii. *Naukovi zapysky Kyivs'koyi shkoly spetsyvannya. Politychni ta yurydychni nauky*. № 3. P. 55-61.

8. GOLOVCHENKO, V. (2001) Konfliktogennyst' mizhnarodnyh vidnosyn u Latynskiy Amerytsi: istoriya j suchasnist'. *Aktual'ni problemy mizhnarodnyh vidnosyn: zbirnyk naukovyh prats'*. Vyp. 101. Ch.I. P. 3-12.

9. ZHELTOV, M. (2016) *Referendym v Kolumbii: narod protiv «hydogo mira» ili «ne zabudem, ne prostim!»* [Online]. – Available from: http://izbircom.com/2016/12/11/ (Accessed February 12, 2017).

10. COOK, T. (2011) *The Financial Arm of the FARC: A Threat Finance Perspective* [Online]. – Available from: http://scholarcommons.usf.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1072&context=jss (Accessed February 13, 2017).

11. ZAKIYANOV, D. (2016) *Kolumbiya zakanchivayet polyvekovuju vojnu s "narkopartizanami" FARC*. [Online]. – Available from: http://forbes.net.ua/nation/1418277-kolumbiya-zakanchivaet-poluvekovuyu-vojnu-s-narkopartizanami-farc#12 (Accessed February 12, 2017).

12. STOKES, D. (2005) *America's Other War: Terrorizing Colombia.* [Online]. – Available from: http://bailey83221.livejournal.com/54324.html (Accessed February 13, 2017).

13. Colombian army moves against rebels. *BBC News* (2002) [Online]. – Available from: http://news.bbc.co.uk/2/hi/americas/1832060.stm (Accessed February 13, 2017).

14. *Narkotrafik ot liberalizma k kommunizmu i obratno* (2012) [Online]. – Available from: http://vkrizis.ru/obschestvo/narkotrafik-ot-liberalizma-k-kommunizmu-i-obratno/ (Accessed February 12, 2017).

15. MORENO, L. A. (2004) After a dark period, a better Colombia. *The Boston Globe* [Online]. – Available from: http://archive.boston.com/news/globe/editorial_opinion/oped/articles/2004/08/19/after_a_dark_period_a_better_colombia/(Accessed February 13, 2017).

16. FORERO, J. (2008) Latin American Crisis Resolved: Colombia Apologizes At Regional Summit. *Washington Post Foreign Service* [Online]. – Available from: http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/story/2008/03/07/ST2008030703581.html (Accessed February 13, 2017).

17. KONOVALOV, I. (2010) *Kolumbiya: partizany ne sdayutsya* [Online]. – Available from: http://conjuncture.ru/colombia_01-02-2012/(Accessed February 12, 2017).

18. *Colombia, FARC say will aim for comprehensive peace deal* (2012) [Online]. – Available from: http://www.reuters.com/article/colombia-peace-idUSO9E8LI00420121018 (Accessed February 13, 2017).
19. NEUMAN, W. (2014) Colombia and Rebels Agree on Drug Fight. *The New York Times* [Online]. – Available from: https://www.nytimes.com/2014/05/17/world/americas/colombia-and-rebels-agree-on-drug-fight.html?ref=americas&_r=1(Accessed February 13, 2017).
20. GARCIA, A.-M., GOODMAN, J. (2015) *Colombia's president, rebels announce breakthrough in talks*. [Online]. – Available from: http://bigstory.ap.org/article/c1cfd16a4ea446319c15df9be050bd6d/colombias-president-traveling-cuba-promote-peace(Accessed February 13, 2017).
21. *Vlasti Kolumbii soglasovali s povstantsami usloviya okonchatel'nogo prekrascheniya ognya* (2016) [Online]. – Available from: http://lb.ua/world/2016/06/23/338502_vlasti_kolumbii_soglasovali.html (Accessed February 12, 2017).
22. BRODZINSKY, S. (2016) Farc peace deal: rebels and Colombian government sign accord to end war. *The Guardian* [Online]. – Available from: https://www.theguardian.com/world/2016/aug/24/colombia-government-farc-rebels-peace-deal-52-year-war(Accessed February 13, 2017).
23. *«You'll Learn Not to Cry»: Child Combatants in Colombia* (2003). New York – Washington – London – Brussels: Human Rights Watch.
24. *Colombia: historic peace deal must ensure justice and an end to human rights abuses* (2016) [Online]. – Available from: https://www.amnesty.org/en/latest/news/2016/09/colombia-historic-peace-deal-must-ensure-justice-and-an-end-to-human-rights-abuses(Accessed February 13, 2017).
25. Colombia referendum: voters reject Farc peace deal (2016). *BBC news* [Online]. – Available from: http://www.bbc.com/news/world-latin-america-37537252(Accessed February 13, 2017).
26. LYONS, K. (2016) Nobel peace prize 2016: committee say award is 'tribute to the Colombian people' – live. *The Guardian* [Online]. – Available from: https://www.theguardian.com/world/live/2016/oct/07/nobel-peace-prize-2016-announcement-live(Accessed February 13, 2017).
27. *Prezident Kolumbii rasskazal, kak potratit Nobelevskuju premiju* (2016) [Online]. – Available from: http://vesti-ukr.com/mir/204454-prezident-kolumbii-racckazal-kak-potratit-nobelevckuju-premiju-(Accessed February 12, 2017).
28. *Kolumbiya: podpisano novoye mirnoye soglasheniye mezhdu pravitel'stvom I FARK* (2016) [Online]. – Available from: http://ru.euronews.com/2016/11/24/revised-peace-deal-signed-in-colombia (Accessed February 12, 2017).
29. *Parlament Kolumbii uzakonil dogovor o o zavershenii polyvekovoy voyny s povstantsami* (2016) [Online]. – Available from: http://zn.ua/WORLD/parlament-kolumbii-uzakonil-dogovor-o-zavershenii-poluvekovoy-voyny-v-povstancami-231851_.html (Accessed February 12, 2017).
30. *Colombia signs new peace deal with Farc* (2016) [[Online]. – Available from: http://www.bbc.com/news/world-latin-america-38096179(Accessed February 12, 2017).

Volodymyr Holovchenko, Doctor of Political Sciences, Professor, Institute of International Relations, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine.

JUAN MANUEL SANTOS: THORNY PATH TO THE NATIONAL RECONCILIATION IN COLOMBIA

Abstarct. *The revolutionary situation in the vast majority of the Latin American states after World War II kept on existing, many countries of the region, including Colombia, not only were ruled, but owned by oligarchy. Everyone was aware of this situation, but the very idea that this won't last forever, has served as a powerful driver of change. In addition, the deep conflict between a small group of chosen and broad masses back in those times in Latin America was impossible to be settled by the power of middle class, which in the Western Europe eliminated oligarchy without any means of excessive violence. The Radical left armed groups have*

intensified the guerrilla war, particularly it has become wide scale in Guatemala, Venezuela, Colombia, Nicaragua, Peru and El Salvador.

To resolve long-standing political and military conflict that acquired exact features of the civil war between the government, Left-Radical guerrillas, drug traffickers and ultra right forces, the Colombian President Juan Manuel Santos has chosen the thorny path of national reconciliation by holding negotiations with powerful insurgent organization that enjoyed considerable support of the poor, - The Revolutionary Armed Forces of Colombia – People's Army (FARC-EP). The *compromise agreements during 2012-2016 culminated in drawing a comprehensive peace accord, which can settle a pattern of most suitable and civilized settling the sharp military, political and social confrontation within the state.*

Keywords: *Colombia, civil war, conflict, conservatism, peace agreement, the drug cartel.*

УДК 94(7/8)

Павло Кряжев,
кандидат педагогічних наук,
Ніжинський державний університет
ім. М.В.Гоголя

МІСІЯ ПОРТУГАЛЬСЬКОГО МОРЕПЛАВЦЯ ДУАРТІ ПАШЕКУ ПЕРЕЙРИ НАПЕРЕДОДНІ ВІДКРИТТЯ БРАЗИЛІЇ

Анотація. *У статті розглянуто місію португальського мореплавця Дуарті Пашеку Перейри напередодні відкриття Бразилії ескадрою капітана-мора Педру Альвареша Кабрала у 1500 р. Звернено увагу на уривок путівника Перейри, у якому йде мова про розпорядження короля Португалії Жоао II відправити ескадру вказаного мореплавця здійснити розвідку західної землі за Атлантичним океаном. В контексті гіпотези про плавання ескадри Перейри до берегів Бразилії згадано про існування листа магістра Жоао, у якому йде мова про старовинну карту світу португальського мореплавця Перу Ваша да Куньї, на якій була зображена відкрита Кабралом нова земля і західний берег Африки. Акцентовано увагу на ту обставину, що вказана втрачена карта світу могла б прояснити політику короля Жоао II щодо підписання Тордесільяського договору з королями Кастилії і Арагону у 1494 р. Визначено, що напередодні підписання договору у місті Тордесільяс португальський король наполегливо захищав його суверенітет на землі, що будуть потенційно відкритими в Південній Атлантиці. Про цей факт свідчить існування Толедської угоди 1480 р.*

Зроблено акцент на гіпотетичності плавання ескадри Перейри у 1498 р. з метою розвідки португальського сектору, локалізованому на південному заході від демаркаційного меридіану, що було необхідно для забезпечення безпеки морського шляху в Індію і пошуку зручного проміжного пункту, де португальські ескадри на своєму шляху у напрямку Індостану можуть поповнювати провізію.

Ключові слова: *географічні відкриття, Португалія, Бразилія, Толедський договір, Тордесільяський договір.*

В епоху великих географічних відкриттів постать португальського мореплавця і автора путівника у галузі мистецтва мореплавства «Esmeraldo de Situ Orbis» (в перекладі на українську мову – «Смарагд про положення Землі») (1505-1508) Дуарті Пашеку Перейри (1460-1533) посідає одне із найважливіших місць.

Цю людину, по праву, можна назвати великим представником морехідної школи середньовічної Португалії, створеної завдяки наполегливій ініціативі інфанта Генріха (Енрікі) Мореплавця (1394-1460), сина португальського короля Жоао I (1385-1433). Вищезгаданий путівник Перейри яскраво свідчить про його глибокі прикладні знання і морехідний досвід, застосований, зокрема, під час розвідки африканського узбережжя [1]. У путівнику автор згадує, що король Жоао II (1481-1495) наказав йому серед інших досвідчених капітанів обстежити берег Африки, її гавані і річки, включаючи внутрішні райони континенту.

Разом з цим, Дуарті Пашеку Перейра у якості досвідченого експерта з космографії і мистецтва мореплавства, був свідком підписання 7 червня 1494 р. Тордесільяського договору між Португалією і об'єднаним королівством Кастилії і Арагону, що демаркувала всі землі, які будуть потенційно відкриті цими двома європейськими державами, по меридіану, який взаємно було узгоджено на відстані 370 ліг у західному напрямку від острівного архіпелагу Зеленого Мису (старовинний показник відстані в середньовічній Європі, зокрема в Португалії морська ліга дорівнювала 5 км 920 метрам). Даний факт підтверджується текстом вищезазначеного договору, вміщеного у збірнику документів португальського національного архіву Торре-ду-Томбо [2, С. 80-90].

В контексті з'ясування місії Перейри на службі португальської корони, доцільно звернути увагу на тривалу полеміку науковців з приводу причетності мореплавця до первинного обстеження атлантичного узбережжя Бразилії у 1498 р., до її офіційного відкриття ескадрою португальського капітана-мора Педру Альвареша Кабрала у 1500 р. Прибічниками цієї гіпотези є дослідники Л. П. да Сілва, Ж. Кортесау, Ф. да Фонсека, та ін. [3-5]. Серед прибічників гіпотези, що мореплавець відвідав атлантичне узбережжя не Південної, а Північної Америки, виділяються дослідники К. де Абреу і С.Е. Морісон, та ін. [6-7].

Полеміка науковців з приводу можливого плавання ескадри Перейри до берегів Бразилії у 1498 р. викликана особистим свідченням мореплавця, яке він залишив у своєму путівнику «Esmeraldo de Situ Orbis». Наведемо уривок цієї праці з дослівним перекладом з португальської на українську мову: «…на третій рік Вашого правління, у 1498 р. Ваша Величносте, розпорядилися відправити мене відкрити західний край, розташований по той бік величного океану. В цьому краю розташована земля з численними великими островами, суміжними з нею. Ця земля простягається від лінії північної широти 70° навпроти північного полюсу… Вона є достатньо заселеною. З іншої сторони екватору земля простягається до лінії південної широти 28.5° навпроти південного полюсу. Ця обширна земля має таку велику довжину, що ні з однієї сторони, ні з іншої сторони неможливо бачити її миси… По окружності вся ця земля є округлою. Мені відомо, що зі сторони берега Португальського королівства, миса Фіністерре і будь-якої іншої місцевості Європи, Африки і Азії, ця земля перетинає весь океан у західному напрямку…і простягається на відстань 36° або 648 ліг шляху. 1º є еквівалентним 18 лігам...До цієї землі плавали каравели з васалами Вашої Величності, по Вашому розпорядженню і дозволу. Вони прямували до вищевказаного берегу, перетинаючи екватор, сягаючи лінії південної широти 28º навпроти південного полюсу, і відкрили на цій землі багато вишуканих дерев пау-бразіл з багатьма іншими товарами, якими вантажилися каравели» [1, С. 7].

Аналіз наведеного фрагменту путівника мореплавця не дає нам підстави достовірно стверджувати, що ескадра Перейри у 1498 р. тримала курс до берегів Бразилії. Даний уривок підтверджує той факт, що після смерті у жовтні 1495 р. короля Жоао II, новий король Португалії Мануель I (1495-1521) продовжував тримати Перейру на королівській службі у якості досвідченого лоцмана і космографа. Оскільки путівник був написаний Перейрою вже після 1505 р., у ньому згадуються португальські каравели, які відвідували береги Бразилії вже після її офіційного відкриття у 1500 р. ескадрою капітана-мора Педру Альвареша Кабрала.

Слід зауважити, що гіпотеза відносно плавання Перейри до берегів Бразилії до моменту її «випадкового відкриття» ескадрою Кабрала, що офіційно прямувала в Індію, потребує підтвердження або спростування шляхом аналізу широкого загалу інших історичних документів, яких, на жаль, або досить замало, або вони втрачені. Потребують, також, аналізу передумови зацікавленості португальської корони закріпити юридично її панування в південній Атлантиці. Одним із наявних історичних документів, висвітлюючим вірогідність відкриття Бразилії португальцями до 1500 р., яким часто оперують прибічники гіпотези плавання ескадри Перейри до берегів Бразилії, є лист від 1 травня 1500 р. магістра Жоао, учасника вже неодноразово згадуваної експедиції Кабрала. Листа адресовано королю Португалії Мануелю I.

Науковець С. Вітербу ідентифікує магістра Жоао з королівським лікарем і астрономом Жоао Фарасом, який був бакалавром медицини, причетним до перекладу з латинської на старопортугальську мову трактату римського географа Помпонії Мели (15-60 рр. н.е.) під назвою «Описова географія» [8]. Однак слід зауважити, що не виявлено документів, які б підтвердили ідентифікацію магістра Жоао, учасника експедиції Кабрала, з придворним лікарем і астрономом Жоао Фарасом.

Листа магістра Жоао було знайдено бразильським науковцем Ф.А. де Варнаженом серед документів в державному архіві Португалії Торре-ду-Томбо і вперше опубліковано згаданим дослідником в п’ятому томі журналу бразильського Інституту історії і географії за 1843 р., який було перевидано у 1885 р. [9, С. 364-366].

Як свідчить магістр Жоао у своєму листі, він разом з двома лоцманами капітана-мора Кабрала і його помічника Санчо де Тоара 27 квітня 1500 р. під час завантаження екіпажами на каравели провізії води і дерева, висадилися на берег нововідкритої землі Вера-Круз і встановили астролябію для вимірювання висоти сонця над лінією горизонту. Це було потрібно для точного визначення південної географічної широти місцеперебування ескадри біля бразильського берегу. Отриманий ними показник склав 17°. У листі вченим, також, було продемонстровано астрономічний малюнок небесного положення зірок південного небесного полюсу. Жоао відзначає, що він спостерігав на нічному небі зірки, які формували «небесний хрест». На думку більшості дослідників, цей факт свідчить про португальське походження назви сузір’я південної небесної півкулі – Південний Хрест (на сучасному гербі Бразилії зображене сузір’я Південного Хреста).

Разом з цим, магістр Жоао згадує у листі про старовинну карту світу, власником якої був португальський мореплавець XV ст. Перу Ваш да Кунья на

прізвисько «Бізагуду», в якій, нібито, констатується локалізація відкритої Кабралом нової землі і західного берегу Африки під назвою «Mina». На жаль, до наших днів ця карта не збереглася. Наведемо фрагмент листа магістра Жоао дослівно з перекладом з португальської на українську мову: «…Сеньйор, локалізація цієї землі, про що Вашій Величності буде повідомлено, наводиться в карті світу Перу Ваша Бізагуди. Ваша Величносте може засвідчити по цій карті місцезнаходження цієї землі. Однак, у цій карті світу відсутнє свідчення про те, чи є ця земля населеною, чи ні. Ця карта є старовинною і на ній, Ваша Величносте, знайдете, також, напис – «Міна». Вчора майже дізналися про ознаки того, що це є острів і було їх чотири…» [9, С. 365].

Дослідник Г. Вігнауд дотримується точки зору, що карта світу Перу Ваша да Куньї фіксувала результати морських експедицій Дуарті Пашеку Перейри [10, С. 145]. Слід відмітити, що Перу Ваш да Кунья був на службі у португальського короля Жоао II, у часи правління якого побудовано укріплений торговельний форпост або факторію з фортецею Сан-Жоржі-да-Міна на західному березі Африки (1482 р.), а також організовано ряд португальських експедицій з метою дослідження африканського узбережжя і пошуку морського шляху до Індії.

Зазначеного мореплавця згадує у третій книзі першої «Декади Азії» (1552) португальський хроніст Жоао де Баррос (1496-1570) [11]. Автор хроніки згадує Кунью в контексті його призначення командувати у 1489 р. ескадрою у складі 20 каравел з метою підтримки сенегальського племінного вождя Жолофа, який охрестився і отримав португальське ім'я Жоао Бемоїн. Вказаний вождь запросив у 1488 р. допомогу у португальського короля Жоао II проти його ворогів. Однак справжньою метою експедиції, про що свідчить Жоао де Баррос, був намір португальської корони побудувати фортецю на березі річки Сенегал і створити капітанство (домініон) на цій території. Коли португальці почали будувати фортецю в гирлі Сенегалу, Перу Ваш да Кунья вбив вождя Бемоїна за підозрою у зраді.

Жодна португальська історична хроніка та інші першоджерела не розкривають в деталях перебіг плавання ескадри Перу Ваша да Куньї під час її повернення до Португалії, тому можна лише робити припущення, що під час повернення із Сенегалу його флотилія могла гіпотетично потрапити під тиск зустрічного вітру, збитися з курсу і супротивною течією відхилитися у напрямку східного берегу Південної Америки. Тільки таким чином можна пояснити появу карти світу Куньї, яку згадує у своєму листі магістр Жоао. В іншому випадку, згадана карта могла бути компіляцією більш ранньої карти світу, але вже не за авторства Куньї. За свідченням Жоао де Барроса, король Жоао II помилував Перу Ваша да Кунью як вбивцю Жоао Бемоїна [11, С. 51]. Цікаво, якими обставинами керувався король під час помилування мореплавця? Яку послугу здійснив Перу Ваш да Кунья, що перевершила факт його причетності до вбивства племінного вождя Жолофа або Жоао Бемоїна? Доцільно вказати, що втрачена карта світу Перу Ваша да Куньї могла б додатково висвітлити політику португальського короля Жоао II щодо підписання Тордесільяського договору у 1494 р.

В контексті з'ясування обставин підписання Тордесільяського договору, слід звернути увагу на свідчення португальських хроністів Жоао де Барроса і Руя да Піни про те, що Христофор Колумб після відкриття Америки і повернення із першої своєї експедиції, прибув 6 березня 1493 р. в Лісабон на зустріч з королем

Жоао II для з'ясування офіційної позиції суверена відносно нововідкритих земель. Король повідомив Колумбу, що острова, які він відкрив, належать Португалії. При цьому Жоао II відмовився обговорювати це питання з Колумбом, виразивши намір організувати прямі перемовини з королевою Ізабеллою Кастильською і Фернандо II Арагонським [11, С. 56; 12, С. 177-180]. Користуючись умовами договору, укладеного 6 березня 1480 р. в місті Толедо між португальським королем Афонсу V (1438-1477, 1477-1481) і королями-католиками за наслідками династичної війни за кастильський спадок, що закріплював за Португалією домінування в Атлантичному океані, Жоао II розпорядився готувати ескадру з метою силового встановлення португальського суверенітету над землями, відкритими Колумбом. Слід відмітити, що вказаний договір передбачав суверенітет португальської корони над Мадейрою, Азорськими островами, островами Зеленого Мису (Кабо-Верде) і Гвінеєю. Крім того, Португалія отримувала виключне право на морські шляхи в Атлантичному океані південніше Канарських островів, які, в свою чергу, за договором закріплювалися під юрисдикцією королів-католиків [2, С. 42-45]. Право силового захоплення іноземних каравел, що порушували встановлені договором морські кордони двох держав, визначалося грамотою короля Афонсу V від 6 квітня 1480 р., адресованою його сину і майбутньому королю Португалії Жоао II [2, С. 45-46]. Ця королівська грамота зобов'язувала принця Жоао відправляти інспекційні ескадри до берегів Гвінеї. Крім того, слід звернути увагу на ту обставину, що в Толедському договорі йшла мова про те, що португальська корона визначила свій суверенітет над землями, які «будуть потенційно відкриті за Канарськими островами і нижче – навпроти Гвінеї» [2, С. 42]. Статті Толедського договору були підтверджені буллою папи римського Сікста IV від 21 липня 1481 р. [2, С. 46-55]. Однак при цьому, папська булла конкретизувала, що Португалія має суверенітет над землями, розташованими в південно-східному напрямку від мису Бохадор.

Умови Толедського договору були в центрі уваги дослідження науковця Ж. Кортесау, який наголосив на тій нормі документу, яка юридично надавала підстави королю Португалії претендувати на землі, що будуть відкриті навпроти Гвінеї. Дослідник висуває припущення, що мова йде про землі, розташовані в західному напрямку від африканського берегу [13, С. 119].

З метою закріплення «ситуації статус-кво» в Атлантиці, папа римський Александр VI буллою "Inter caetera" від 3 травня 1493 р. підтвердив за Кастилією права на землі, розташовані в західній частині Атлантичного океану. Однак на наступний день вказана булла зазнала виправлення шляхом конкретизації демаркації заморських володінь Кастилії і Португалії. Було проведено демаркаційний меридіан з півночі на південь, що розмежовував володіння обох держав на відстані 100 ліг в західному напрямку від Азорських островів і островів Зеленого Мису [2, С. 65-69]. Дослідник В.Д. Лінден зосередив свою увагу на обставинах появи папських булл напередодні підписання Тордесільяського договору [14]. Він, зокрема, з'ясував, що папа римський Александр VI, який був арагонського походження, перебував під значним впливом королів-католиків при прийнятті вищевказаних булл.

У серпні 1493 р. Жоао II, не погоджуючись з буллою Александра VI, відправив посольство королівського десембаргадора (судді) Перу Діниша і секретаря Руя да Піни в Кастилію запропонувати нову редакцію демаркаційної лінії, яка повинна проходити не по меридіану, а по паралелі. Ця паралель повинна

перетинати Канарські острови. Землі, розташовані на південь від цієї лінії, повинні належати Португалії, у той час, як землі, розташовані на північ від зазначеної лінії, залишаються під юрисдикцією Кастилії. Дослідник Ж. Кортесау висловлює припущення, що такою переговорною пропозицією король Жоао II захищав право на володіння землями атлантичного узбережжя Південної Америки [13, С. 129]. Однак королі-католики не підтримали цю пропозицію.

Остаточна редакція демаркаційного меридіану була узгоджена 7 червня 1494 р. (у день підписання Тордесільяського договору), коли було прийняте узгоджене рішення щодо поділу володінь двох держав по меридіану на відстані 370 ліг у західному напрямку від островів Зеленого Мису, про що нами вже зазначалося вище. Таким, чином, португальській стороні переговорів вдалося переконати кастильських делегатів погодитись на зміну локалізації демаркаційного меридіану у західному напрямку додатково ще на 270 ліг відстані.

Португальські делегати на переговорах у порівнянні з іспанськими були більш обізнаними і досвідченими у питанні визначення демаркації, що підтверджує єпископ і іспанський хроніст Бартоломео де Лас Касас у другому томі його праці "Historia de las Indias" (1517) [15, С. 16]. Одним із таких португальських експертів був Дуарті Пашеку Перейра. Христофор Колумб не делегувався на ці переговори зі сторони Іспанії, оскільки відправився у другу експедицію до Нового Світу (1493-1496). Доцільно припустити, що мотиви, які спонукали португальську корону сперечатися з іспанською, полягали, перш за все, у намірах Христофора Колумба спрямувати його третю експедицію на південний захід від островів Зеленого Мису у напрямку екватора. Такі наміри генуезького мореплавця викликали велике занепокоєння португальської корони.

Тордесільяський договір зобов'язував кожну із сторін-підписантів відправити протягом 10 місяців після його затвердження одну чи дві каравели, які повинні були з'єднатися біля острову Гран-Канарія. Екіпажами цих каравел повинні бути іспанські і португальські лоцмани, астрономи і моряки в однаковій кількості. Вони повинні були провести рекогносцировку океану і уточнити морські відстані. Ці каравели відбули з Канарських островів у напрямку островів Зеленого Мису, від яких вирушили прямим західним курсом, проводячи вимірювання відстані 370 ліг від лінії меридіану відбуття каравел (острів Санту-Антау), користуючись позначкою – «сінградура» (величина, яка дорівнює відстані, яку долає коравела з поставленими вітрилами протягом одного дня) [2, С. 76].

Вказана відстань «370 ліг» була відрахована спільно португальськими і кастильськими лоцманами з використанням величини «16.66 ліги на 1°», еквівалентної 98.62 км. Застосування лоцманами цієї величини підтверджується книгою з мистецтва морської навігації португальського лоцмана Жоао де Ліжбоа «Livro de Marinharia» (1514) [16, С. 29]. Якщо помножити величину «16.66 ліги» на «360°» довготної окружності земного екватору, приходимо до висновку, що більшість космографів на той час оцінювали окружність екватору у 5997.6 морських ліг або 35503 км. Згідно з сучасними геодезичними розрахунками, окружність екватору дорівнює 40075 км. [17, С. 405]. Формула для розрахунку окружності екватору наступна – «D*π». Дослідник Ж.П. Сінтра спробував уточнити шляхом розрахунків координату тордесільяського меридіану по довготі. Згідно його розрахунків, координата даного меридіану складає – «48º35'» [18].

Однак поряд із застосуванням величини «16.66 ліги на 1°», використовувалися у часи Середньовіччя і інші розрахунки. Наприклад, Христофор Колумб використовував найменший показник величини – «14.16 ліги на 1°» [3, С. 240; 13, С. 112].

Слід додати, що фундаментальним першоджерелом з вміщеними розрахунками і конвертаціями відстаней у градуси геодезичної сітки, яким користувалися мореплавці в XV – XVI ст., є таблиця «Toleta de marteloio» (з італійської мови перекладається дослівно як «таблиця для морської навігації»). Ця таблиця розміщена в пергаментному атласі венеціанського картографа Андреа Б'янки (1436 р.). Португальським аналогом цього морського регламенту є «Regimento das leguas» («Статут ліг»). Згідно з цим статутом, 1° дорівнює 17.5 лігам або 103.6 км. [3, С. 72-76]. Іншими словами, відповідно до цього статуту, 360° окружності екватору дорівнювали 6300 лігам (37296 км.). Слід наголосити, що вказаний статут розходився з розрахунками португальського космографа Дуарті Пашеку Перейри. В своїй праці "Esmeraldo de Situ Orbis" Перейра вказує, що 1° дорівнює 18 лігам відстані [1, С. 7]. Ця величина еквівалентна 106.56 км. Таким чином, окружність земної кулі, за даними Перейри, дорівнювала 38361 км. Розрахунки Перейри є більш точними для конвертації відстаней у градуси геодезичної сітки. Оскільки окружність земної півкулі складає 360° (40075 км.), отримуємо, що 1° = 111.31 км., або 18.8 ліги.

Аналіз путівника Перейри дозволяє поставити питання щодо гіпотетичного плавання вказаного мореплавця у напрямку атлантичного узбережжя Південної Америки за розпорядженням короля Мануеля I вже після підписання Тордесільяського договору. Яку Америку він мав на увазі, коли писав: «…по той бік величного океану»? Північну чи Південну Америку? Можна лише виразити впевненість, що португальські мореплавці не могли порушувати положення Тордесільяського договору і перетинати узгоджений демаркаційний меридіан. Плавання у напрямку Північної Америки для португальських мореплавців було під забороною відповідно до вищезазначеного договору. Залишається тільки східний континентальний виступ Південної Америки, іншими словами, Бразилія. Доцільно припустити, що Перейра за наказом короля Мануеля I у 1498 р. здійснив розвідку португальського сектору на південний захід від демаркаційного меридіану, що було необхідно для забезпечення безпеки у подальшому морського шляху в Індію і пошуку зручного проміжного пункту, де португальські ескадри на своєму шляху до Індії можуть поповнювати провізію і відпочивати. У цьому ж році в свою третю експедицію відправився Христофор Колумб, але курс він тримав, як було узгоджено, у напрямку іспанського сектору за демаркаційним меридіаном, досягнувши гирла річки Оріноко (сучасна країна Венесуела). Після відкриття морського шляху в Індію португальським мореплавцем Васко да Гамою, у 1500 р. була організована нова велика експедиція у напрямку цієї далекої країни під командуванням португальського капітана-мора Педру Алвареша Кабрала. Виникає питання у контексті тієї обставини, що Кабрал прийняв несподіване рішення не зупинятися біля острівного архіпелагу Зеленого Мису, як це традиційно робили інші мореплавці в їхній морській навігації, а відразу змінив курс ескадри з південного на південно-західний напрямок. Відбулося, таким чином, «офіційне відкриття» Бразилії.

Література

1. Pereira D.P. Esmeraldo de Situ Orbis / D.Pereira. – Lisboa: Imprensa Nacional, 1892. – 127 p. [Electronic Resource]. – Mode of Access: https://archive.org/details/esmeraldodesitu00peregoog (last access: May 20, 2017). – Title from the Screen.

2. Alguns documentos do Archivo Nacional da Torre do Tombo acerca das navegações e conquistas portuguezas / [J.R. Coelho]. – Lisboa: Imprensa Nacional, 1892. – 554 p. [Electronic Resource]. – Mode of Access: http://purl.pt/26221/4/hg-8607-a_PDF/hg-8607-a_PDF_24-C-R0150/hg-8607-a_0000_1-614_t24-C-R0150.pdf (last access: May 21, 2017). – Title from the Screen.

3. Historia da colonizção portuguesa do Brasil: Em 3 vol. / [Dantas J., Dias C.M., Leite D., Silva L.P.]. – Porto: Litografia Nacional, 1921. – Vol. 1: Os precursores de Cabral. – 276 p. [Electronic Resource]. – Mode of Access: http://objdigital.bn.br/objdigital2/acervo_digital/div_manuscritos/mss90270/mss90270.pdf (last access: May 22, 2017). – Title from the Screen.

4. Historia da colonização portuguesa do Brasil: Em 3 vol. / [Cortezão J., Dias C.M., Mendonça M.L., Leite D., Baião A., Pereira F.M.E.]. – Porto: Litografia Nacional, 1923. – Vol. 2: A epopeia dos litorais. – 440 p. [Electronic Resource]. – Mode of Access: http://objdigital.bn.br/objdigital2/acervo_digital/div_manuscritos/mss90272/mss90272.pdf (last access: May 22, 2017). – Title from the Screen.

5. Fonseca F. A descoberta do Brasil / F.Fonseca. – Lisboa: Livraria Central de Gomes de Carvalho, 1908. – 346 p.

6. Abreu C. Descobrimento do Brasil e seu desenvolvimento no seculo XVI / C. Abreu. – Rio de Janeiro: Typographia de G. Leusinger & Filhos, 1883. – 101 p. [Electronic Resource]. – Mode of Access: http://www.brasiliana.usp.br/handle/1918/00158000 (last access: May 22, 2017, 2017). – Title from the Screen.

7. Morison S.E. Portuguese voyages to America in the fifteenth century / S. Morison. – Cambridge: Harvard University Press, 1940. – 151 p.

8. Viterbo S. Trabalhos nauticos dos portugueses nos seculos XVI e XVII / S. Viterbo. – Lisboa: IN-CM, 1998. – 687 p.

9. Varnaghen F.A. Carta de mestre João Physico d'el Rei, para o mesmo Senhor. De Vera Cruz ao 1° de Maio de 1500 / F.A. Varnaghen // Revista trimensal do instituto hisrotico e geographico do Brasil. – 1885. – T. 5. – P. 364-366. [Electronic Resource]. – Mode of Access: https://drive.google.com/file/d/0B_G9pg7CxKSsTi1xM3dEZHRldlE/view (last access: May 23, 2017). – Title from the Screen.

10. Vignaud H. Americ Vespuce: 1451-1512 / H. Vignaud. – Paris: Ernest Leroux, Editeur, 1917. – 421 p. [Electronic Resource]. – Mode of Access: https://archive.org/details/americvespuce14500vign (last access: May 23, 2017). – Title from the Screen.

11. Barros J. Decada primeira da Asia / J. Barros. – Lisboa: Impressa per Jorge Rodriguez, 1628. – 430 p. [Electronic Resource]. – Mode of Access: http://purl.pt/7030/3/http://purl.pt/7030/3 (last access: May 23, 2017). – Title from the Screen.

12. Serra J.C. Colleccao de livros ineditos de historia portugueza: Em 5 T. / J.C. Serra. – Lisboa: Academia Real das Sciencias, 1792. – T. 2. – 639 p. [Electronic Resource]. – Mode of Access: https://archive.org/details/collecadeliv02corruoft (last access: May 23, 2017). – Title from the Screen.

13. Cortesão J. Historia do Brasil nos velhos mapas: Em 2 T. / J. Cortesão. – Rio de Janeiro: Instituto Rio Branco, 1965. – T. 1. – 436 p. [Electronic Resource]. – Mode of Access: file:///C:/Users/admin/Downloads/001968.pdf (last access: May 24, 2017). – Title from the Screen.

14. Linden V.D. Alexandre VI and the demarcation of the maritime and colonial domains of Spain and Portugal, 1493-1494 / V.Linden // The American Historical Review. – 1916. – Vol. 22. – № 1. – P. 1-20. [Electronic Resource]. – Mode of Access: https://www.jstor.org/stable/1836192?seq=1#page_scan_tab_contents (last access: May 24, 2017). – Title from the Screen.

15. Casas F.B. Historia de las Indias: Em 5 vol. / F.B. Casas. – Madrid: Imprenta de Miguel Ginesta, 1875. – Vol. 2. – 520 p. [Electronic Resource]. – Mode of Access: https://archive.org/details/historiaindias02casarich (last access: May 24, 2017). – Title from the Screen.

16. Rebello J.I. de B. Livro de Marinharia. Tratado da agulha de marear de Joao de Lisboa / J.I. de B. Rebello. – Lisboa: Imprensa de Lebanio da Silva, 1903. – 308 p.

17. Климишин И.А. Элементарная астрономия / И.Климишин. – М: Наука, 1991. – 464 с.

18. Cintra J.P. O mapa das cortes e as fronteiras do Brasil / J.P. Cintra // Boletim de Ciencias Geodesicas de Curitiba. – 2012. – Vol. 18. – № 3. – P. 421-445. [Electronic Resource]. – Mode of Access: http://www.scielo.br/pdf/bcg/v18n3/05.pdf (last access: May 25, 2017). – Title from the Screen.

References

1. PEREIRA, D.P. (1892) *Esmeraldo de Situ Orbis*. Lisboa: Imprensa Nacional. [Online] Available from: https://archive.org/details/esmeraldodesitu00peregoog (Accessed: May 20, 2017).

2. COELHO, J.R. et al. (1892) *Alguns documentos do Archivo Nacional da Torre do Tombo acerca das navegacoes e conquistas portuguezas*. Lisboa: Imprensa Nacional [Online] Available from: http://purl.pt/26221/4/hg-8607-a_PDF/hg-8607-a_PDF_24-C-R0150/hg-8607-a_0000_1-614_t24-C-R0150.pdf (Accessed: May 21, 2017).

3. DANTAS, J. et al. (1921) *Historia da colonizacao portuguesa do Brazyl*. Porto: Litografia Nacional [Online] Available from: http://objdigital.bn.br/objdigital2/acervo_digital/div_manuscritos/mss90270/mss90270.pdf (Accessed: May 22, 2017).

4. CORTEZAO, J. et al. (1923) *Historia da colonização portuguesa do Brazyl*. Porto: Litografia Nacional. [Online]. Available from: http://objdigital.bn.br/objdigital2/acervo_digital/div_manuscritos/mss90272/mss90272.pdf (Accessed: May 22, 2017).

5. FONSENCA, F. A. (1908) *A descoberta do Brazyl*. Lisboa: Livraria Central de Gomes de Carvalho.

6. ABREU, C. (1883) *Descobrimento do Brazyl e seu desenvolvimento no seculo XVI. Rio de Janeiro: Typographia de G. Leusinger & Filhos* [Online] Available from: http://www.brasiliana.usp.br/handle/1918/00158000 (Accessed: May 22, 2017).

7. MORISON, S.E. (1940) *Portuguese voyages to America in the fifteenth century*. Cambridge: Harvard University Press.

8. VITERBO, S. (1998) *Trabalhos nauticos dos portugueses nos seculos XVI e XVII*. Lisboa: IN-CM.

9. VARNAGHEN, F.A. (1885) *Carta de mestre João Physico d'el Rei, para o mesmo Senhor. De Vera Cruz ao 1° de Maio de 1500. Revista trimensal do instituto hisrotico e geographico do Brasil* 5. p. 364-366. [Online] Available from: https://drive.google.com/file/d/0B_G9pg7CxKSsTi1xM3dEZHRldlE/view (Accessed: May 23, 2017).

10. VIGNAUD, H. (1917) *Americ Vespuce: 1451-1512*. Paris: Ernest Leroux, Editeur [Online] Available from: https://archive.org/details/americvespuce14500vign (Accessed: May 23, 2017).

11. BARROS, J. (1628) *Decada primeira da Asia*. Lisboa: Impressa per Jorge Rodriguez [Online] Available from: http://purl.pt/7030/3/http://purl.pt/7030/3 (Accessed: May 23, 2017).

12. SERRA, J.C. (1792) *Colleccao de livros ineditos de historia portugueza*. Lisboa: Academia Real das Sciencias [Online] Available from: https://archive.org/details/collecadeliv02corruoft (Accessed: May 23, 2017).

13. CORTESAO, J. (1965) *Historia do Brazyl nos velhos mapas*. Rio de Janeiro: Instituto Rio Branco [Online] Available from: file:///C:/Users/admin/Downloads/001968.pdf (Accessed: May 24, 2017).

14. LINDEN, V.D. (1916) Alexandre VI and the demarcation of the maritime and colonial domains of Spain and Portugal, 1493-1494. *The American Historical Review*. 22 (1). P. 1-20. [Online] Available from: https://www.jstor.org/stable/1836192?seq=1#page_scan_tab_contents (Accessed: May 24, 2017).

15. CASAS, F.B. (1875) *Historia de las Indias*. Madrid: Imprenta de Miguel Ginesta [Online] Available from: https://archive.org/details/historiaindias02casarich (Accessed: May 24, 2017).

16. REBELLO, J.I. de B. (1903) *Livro de Marinharia. Tratado da agulha de marear de Joao de Lisboa.* Lisboa: Imprensa de Lebanio da Silva.

17. KLYMYSHYN, I.A. (1991) *Elementarnaya astronomyya*. – M: Nauka.

18. CINTRA, J.P. (2012) *O mapa das cortes e as fronteiras do Brazyl. Boletim de Ciencias Geodesicas de Curitiba.* 18 (3). p. 421-445. [Online] Available from: http://www.scielo.br/pdf/bcg/v18n3/05.pdf (Accessed: May 25, 2017).

Pavel Kryazhev, Ph.D. (Pedagogical Sciences), Mykola Gogol State University of Nizhyn

MISSION OF PORTUGUESE NAVIGATOR DUARTE PACHECO PEREIRA ON THE EVE OF BRAZIL DISCOVERY

Abstract. *In the article we examine the mission of a Portuguese navigator Duarte Pacheco Pereira on the eve of Brazil discovery by the squadron of major-captain Pedro Alvares Cabral in 1500. We emphasized on the extract of Pereira guide-book which narrates about order of portuguese monarch Manuel I to dispatch the squadron of indicated navigator for realization reconnaissance mission towards western land behind the Atlantic ocean. Within the context of hypothesis about the voyage of Pereira squadron towards coasts of Brazil we mention the existence of the magister Joao's letter which tells about the ancient world map of the Portuguese navigator Pero Vaz da Cunha. This map represented new land which has been discovered by the squadron of major-captain Cabral. Also the map represented the western coast of Africa. We draw attention to the circumstance that this lost world map could clarify politics of the Portuguese monarch Joao II concerning the signing of Tordesillas treaty with the kings of Castilla and Aragon in 1494. We determined that on the eve of the abovementioned treaty signing the Portuguese monarch had protected his sovereign jurisdiction on the lands which would be discovered on the territory of the South Atlantic Ocean water zone. This fact is confirmed by the signing of Toledo treaty in 1480.*

We as well emphasize that Pereira had realized the reconnaissance of the Portuguese sector of the Atlantic Ocean towards Southwest direction behind the demarcation meridian in 1498. This act has been provoked by the necessity to ensure safety of the Portuguese sea navigation towards India.

Key words: *geographic discoveries, Portugal, Brazil, Toledo treaty, Tordesillas treaty.*

УДК 94(72):330.3+330.5+332.05

Тетяна Перга
кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник
ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», м.Київ

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ МЕКСИКИ У 40-70-Х РР. ХХ СТОЛІТТЯ

Анотація. *Досліджується соціальна та економічна політика Мексики 1940-1970-х рр. Проаналізовано передумови економічного зростання Мексики, що почали формуватися ще в 1930-х – 1940-х рр., зокрема: аграрна та освітня реформи, націоналізація найважливіших галузей промисловості та формування державного сектору, розширення експорту під час Другої світової війни. Розкрито причини прийняття та головні напрями політики імпортозамінної індустріалізації, серед яких: заохочення національних приватних капіталовкладень, захист їх від іноземних конкурентів; розширення державного сектора в промисловості шляхом націоналізації окремих підприємств і галузей, будівництва державних підприємств; збільшення державного фінансування і кредитування промисловості. Проаналізовано позитивні результати розвитку Мексики у 1940-1970-х рр.: високі темпи економічного зростання, стабільність національної валюти, низька інфляція, розширення середнього класу, реалізація багатьох інфраструктурних та соціальних проектів. Доведено, що не дивлячись на помітні короткострокові успіхи, обрана урядом Мексики стратегія*

розвитку мала низку «побічних ефектів», які призвели до гальмування у наступні роки темпів економічного зростання, загострення соціальної поляризації, надмірної залежності від зовнішнього фінансування. Це стало одним із чинників кризи початку 1980-х рр.

Ключові слова: *Мексика, імпортозамінна індустріалізація, «мексиканізація» економіки, економічне зростання.*

На сучасній міжнародній арені Мексика займає особливе місце. Як одна з найбільших та найрозвиненіших країн Латинської Америки, що має другу за величиною економіку в регіоні, вона не одне десятиліття привертає увагу дослідників. Вирішення складних проблем перехідного періоду України актуалізує необхідність вивчення досвіду соціально-економічних перетворень різних країн світу, у тому числі – Мексики.

Особливостям соціально-економічного та політичного розвитку країни присвячена низка наукових праць як закордонних, так і вітчизняних фахівців. Ще в 1967 р. вийшла другом монографія А.Ф. Шульговського «Мексика на крутому повороті історії» [1], яка започаткувала в радянській історичній науці традицію вивчення моделі економічного розвитку країни. В Академії Наук СРСР (у рамках Інституту Латинської Америки) сформувалась радянська наукова школа мексиканістики, представники якої досліджували економічні, соціальні та політичні аспекти розвитку країни. Варто вказати на здобутки таких науковців, як В.Є. Ковальов («Соціально-політичні перетворення в Мексиці» (1970 р.) [2], «Аграрна реформа в Мексиці» (1980 р.) [3], Т.В. Саприкову-Самінську, Ю.Г. Онуфрієва, Ю.Ф.Погорелова («Мексика: тенденції політичного і соціально-економічного розвитку», 1983 р.) [4], Ю.І. Візгунову («Робітничий клас та визвольний рух Мексики 60-80-ті рр.» (1989 р.) [5] та інших фахівців. Значний доробок у дослідження проблеми мексиканського капіталізму, його генезису й еволюції зробив А.Ф.Шульговський, який є автором таких фундаментальних праць, як: «Мексика. Політика. Економіка, Культура» (1968 р.) [6], «Мексика: капіталізм і суспільство: протиріччя розвитку» (1990 р.) [7].

Традиції цієї школи були продовжені науковцями Російської Академії Наук. До нової генерації вчених, які займаються проблематикою Мексики, можна віднести В.М.Давидова, А.В.Бобровникова А.В., А.Н.Боровкова, І.К.Шереметьєва, П.П.Яковлєва, А.А.Тепермана та ін. Їх наукові інтереси сфокусовані на моделі розвитку Мексики останньої третини ХХ ст. – початку ХХІ ст. Серед колективних монографій, що заслуговують на окрему увагу, вкажемо на роботу А.Н. Боровкова та І.К.Шереметьева «Мексика на новому повороті економічного і політичного розвитку» (1999 р.) [8], у якій здійснено аналіз передумов, причин і наслідків переходу країни до неоліберальної моделі розвитку й розглянуто кризу мексиканської політичної системи наприкінці ХХ ст. У монографії «Мексика: парадокси модернізації» (2013 р.), авторами якої є Бобровников А.В., Боровков А.Н, Візгунова Ю.І. та інші російські науковці [9], розглядається вплив на провідні тренди економічного і соціально-політичного розвитку країни початку ХХІ ст., проблем, які сформувались у Мексиці у попередні десятиліття.

У наукових працях європейських та американських фахівців, присвячених соціально-економічним перетворенням Мексики у 1940-1970-х рр., проаналізовано стратегію розвитку країни в цей період, коротко- та довгострокові наслідки її

впровадження, здійснено порівняння ситуації з іншими латиноамериканськими країнами, які у другій половині ХХ ст. впроваджували політику імпортозаміщення (К. Баздреш, С.Леві, Т. Дж. Кехо, Феліпе Меза, П.Лейнс, Дж.Хейт, В.Корнеліус, Е.П.Стівкнс та ін.).

В останній чверті ХХ ст. у латиноамериканістиці почав розроблятися цивілізаційний підхід до дослідження історії країн регіону, включаючи Мексику (російські вчені Т. В. Гончарова, А. К. Стеценко, Я. Г. Шемякіна, А. Ф. Кофман, В. Б. Земськова, Ю. Н. Гирина, А.В.Бобровников, український науковець Космина В.Г.).

В українській історичній науці Мексика є однією з найменш вивчених країн. Соціальні та економічні аспекти її розвитку розглянуті у деяких працях О.Д.Ковальової, Т. В. Семигіної, В.О. Шевчука, В.П. Газіна, А.С. Булатова К.С.Солонінко та ін. Багато дослідників фокусує увагу на участі Мексики в регіональних інтеграційних об'єднаннях, зокрема НАФТА, відповідно у їхніх працях здійснено побіжний огляд розвитку країни у другій половині ХХ ст. (Г.Д.Хоменко, Т.О.Кулініч, Т.Бессараб, Космина В.Г.,Н.М.Весела, Н.М.Комар та ін.)

Виходячи з вказаних обставин, автор вважає метою своєї роботи стислу наукову розвідку соціально-економічного розвитку Мексики у 1940-1970-х рр. Хронологічні рамки дослідження обґрунтовуються тим, що саме в цей період країна мала високі темпи економічного розвитку, що ставить завдання аналізу його передумов і головних факторів.

На початку дослідження зупинимось на передумовах економічного зростання Мексики, які почали формуватися ще в 1930-х – 1940-х рр. Перш за все, звернемо увагу на зменшення політичного напруження в країні, яке супроводжувало національні вибори під час і одразу після Мексиканської революції, що стало можливим унаслідок створення в 1929 р. єдиної домінуючої політичної сили – «Національно-революційної партії» (пізніше перейменована на «Інституційно-революційну партію» (ІРП)), яка почала безроздільно керувати на всіх рівнях влади й охопила всі сегменти мексиканської еліти. Під її керівництвом були здійснені важливі кроки, які мали серйозні наслідки для економічної політики країни після Другої світової війни.

Зокрема, під час президенства Ласаро Карденаса було розпочато аграрну реформу (вона тривала аж до початку 1970-х рр.), у результаті якої перерозподілено близько однієї третини всіх придатних для обробки земель в країні – 18,8 млн. га; ділянки отримали понад 2 млн. селянських сімей [10, С. 9]. ІРП розглядала її не лише як фактор збереження в суспільстві стабільності, а і як передумову успіху економічної політики уряду. У статті «Аграрна реформа в Мексиці» Ковальов Є.В. вказує, що ця реформа сприяла розвитку внутрішнього ринку, збільшенню виробництва сільськогосподарських товарів на експорт, зростаюча виручка від якого дозволила закуповувати більше машин і устаткування для індустріального розвитку країни [3, С. 68]. Для її підтримки держава здійснювала спеціальні заходи, що включили технічну і кредитну допомогу сільському господарству, підготовку кадрів, забезпечення машинами та інвентарем, систему державної підтримки цін на сільськогосподарські товари, агротехнічне сприяння з боку наукових організацій. Однак головним було звільнення мексиканського сільського господарства від пут латифундизму. У процесі аграрної

реформи широкі маси селян-ехідатаріїв були залучені в товарно-грошові відносини. Поява в руках селянства певних коштів призвела до зростання попиту на промислові товари як споживчого, так і виробничого призначення, що послужило певним стимулом для розвитку національної промисловості. У статті «Соціально-політичні перетворення в Мексиці» вчений розвиває цю думку, наголошуючи, що розірвавши позаекономічну і економічну залежність селян від поміщиків, аграрна реформа різко збільшила мобільність населення, що також вплинуло на прискорення економічного розвитку, який охопив, у першу чергу, неосвоєні райони, що потребували припливу робітників [2, С. 41].

Важливу роль в економічному зростанні Мексики у повоєнний період відіграла націоналізація низки найважливіших галузей економіки та утворення значного за своїм розміром державного, по суті державно-капіталістичного, сектора економіки. Досліджуючи його особливості, І.К. Шереметьєв зазначає, що процес втручання держави в економіку Мексики розпочався у 1930-ті рр. та прийняло форму націоналізації майна іноземних монополій і створення на цій основі великих державних компаній, що стали основою державного сектора економіки [7,С.98]. Переломним етапом у його розвитку є націоналізація нафтовидобувної і нафтопереробної промисловості. А.В.Бобровніков вказує на ключову роль у закладанні основ державно-капіталістичної моделі розвитку країни президента Ласаро Карденаса (1934-1940 рр.) [11, С. 40]. Своїм указом він надав уряду Мексики монополію на розвідку, видобуток і переробку нафти і природного газу, так само як і на дистрибуцію нафтопродуктів. У 1938 р. була створена державна компанія «Пемекс», яка отримала статус природної монополії в нафтовому сегменті. Націоналізація позбавила країну від іноземної залежності в цій вирішальній галузі енергетики.

На наш погляд, якщо аграрна реформа ліквідувала перепони на шляху прискореної індустріалізації, то формування державного сектора забезпечило реалізацію створених нею можливостей. Відповідно головним внеском державного сектора в промисловий розвиток країни є мобілізація коштів для розвитку найбільш важливих і капіталомістких галузей народного господарства: нафтовидобутку і нафтопереробки, електроенергетики, дорожнього будівництва, транспорту і зв'язку.

Потрібно наголосити і на ролі освітньої реформи у створенні засад економічного зростання Мексики. Уряд зробив акцент на розширенні доступу до початкової освіти, в результаті чого з 1920-х по 1940-ві рр. кількість жителів країни, що змогли її отримати, зросла утричі. Здобуті навички сприяли підвищенню продуктивності праці цього покоління, яке почало працювати у 1940-1960-ті рр. Держава також здійснювала інвестиції у вищу освіту, що заохочувало вчених та інженерів до впровадження різних промислових інновацій. Наприклад, у 1936 р. був створений Національний інститут політехніки, у 1942 р. – Монтерейський інститут технологій та вищої освіти.

Неможливо оминути увагою і позитивні результати для економічного розвитку Мексики участі у Другій світовій війні. Мається на увазі підтримка союзників, що сприяла акумулюванню значних фінансових ресурсів як у державних резервах, так і в руках пересічних громадян. Мексика отримала прибуток від експорту матеріалів і сировини, необхідних у військовому виробництві США, що дозволило поповнити золотовалютні резерви країни. Ці

кошти були використані для погашення заборгованості Мексики, субсидування імпорту харчових продуктів, початку великих інфраструктурних проектів. Прийнята США у 1942 р. програма Брасеро спрямовувалась на залучення робочої сили (унаслідок призову до армії країна відчувала катастрофічну нестачу робочих рук у сільському господарстві), переважну частину якої склали мексиканці. Ця програма була настільки успішною, що після закінчення війни понад 5 млн. мексиканців залишилося працювати у 24 штатах США [12].

Для розуміння економічних проблем Мексики та курсу, який країна обрала у повоєнний період, необхідно взяти до уваги роль латиноамериканських країн у міжнародному поділі праці (їм відводилось місце постачальника сировини). Економічна криза і депресія 1930-х рр. поставили перед Латинською Америкою питання: яким чином в умовах різкого зменшення попиту на експорт сировини регіон може сподіватися на виживання? Відповідь на це питання дали аргентинський економіст Рауль Пребіш і німецький економіст Ганс Зінгер, які прийшли до висновку, що економіки, які спеціалізуються на експорті сировинних товарів, з часом зіштовхнуться з великими проблемами. Вони обгрунтували необхідність втручання держави в економіку з метою індустріалізації розвитку. Ця ідея активно розроблялась Економічною комісією для Латинської Америки і Карибів (ECLAC) і була покладена в основу стратегій імпортозамінної індустріалізації (ISI), прийнятих у Мексиці, Бразилії, Аргентині та Чилі. Їх мета полягала у заміні промислових товарів, які раніше імпортувалися, товарами, що випускаються на внутрішньому ринку. Справа в тому, що під час війни та невдовзі після неї притік промислових товарів у Мексику суттєво скоротився (внаслідок переведення економіки на воєнні рейки європейськими країнами та США). Між тим, на мексиканському ринку на них існував великий попит, обумовлений високими для того часу заробітними платами робітників, задіяних у виготовленні експортної продукції, та накопиченням коштів у сім'ях гастарбайтерів.

У Мексиці політика імпортозамінної індустріалізації розпочалась у 1941 р. із Закону «Про виробничі галузі», прийняття якого ініціював президент Мануель Евіла Камачо, та Закону «Про розвиток нових і необхідних галузей», який вступив в дію у 1946 р. під час президентства Мігеля Алемана Вальдеса [13]. Стратегія індустріалізації країни включала такі головні напрями: заохочення, в т. ч. через податкові пільги, національних приватних капіталовкладень, захист їх від іноземних конкурентів; розширення державного сектора в промисловості шляхом націоналізації окремих підприємств і галузей, будівництва державних підприємств; збільшення державного фінансування і кредитування промисловості.

Запущена президентом Вальдесом масштабна програма імпортозаміщення стимулювала випуск промислових товарів шляхом підвищення на них внутрішнього попиту. Імпортозаміщення здійснювалося в хімічній та нафтохімічній промисловості, виробництві гуми, пластмас, мінеральних добрив, фармацевтичних препаратів, мила, миючих засобів та косметики. Унаслідок цього почала розвиватися низка галузей національної промисловості, особливо виробництво таких споживчих товарів, як одяг, невелика побутова техніка та консерви, що сприяло розвитку національного бізнесу. З однієї сторони, це спрямувало робочу силу до великих міст (центрів виробництва і послуг, насамперед Мехіко), а з другої – сприяло зростанню споживчого попиту. Почав зростати середній клас і його роль, як в міському житті, так і в національній

політиці. Мексиканський уряд сприяв розвитку промисловості і шляхом державного інвестування сільськогосподарської, енергетичної та транспортної інфраструктури. Після 1940 р. темпи урбанізації суттєво підвищились, що вимагало створення додаткових енергетичних потужностей, надання населенню міст доступу до питної води, зрошення сільськогосподарських територій та контролю за повенями. До 1950 р. мережа доріг Мексики збільшилася до 21 тис.км., з яких близько 13,6 тис. км. були збудовані. Як зазначає В.Ургуді, «інфраструктурні проекти не тільки підживлювали зростаючу промисловість, але створили у нації відчуття сучасності» [14, С. 3].

Економічна стабільність країни, високий кредитний рейтинг, зростаюча кількість освічених робітників, фінансові заощадження від війни забезпечили гарні умови для початку програми індустріалізації. Уряд запровадив контроль над імпортом споживчих товарів, однак це не торкнулося товарів промислового призначення (машин, устаткування). Їх імпорт з 1960 по 1975 рр. зріс у 3,5 рази (для порівняння - товарів широкого вжитку - удвічі) [6, С. 1160]. Підтримка мексиканських малих і середніх підприємств унаслідок незначних конкурентних переваг у порівнянні з американськими компаніями змусила уряд запровадити для обмеження імпорту високі тарифні ставки та зменшити кількість виданих ліцензій на імпорт. На це вказує динаміка імпорту, що підлягав ліцензуванню: у 1956 р.- 28% , у 1960 р. - 60% в у 1970 о. – 70% [15, С. 1163].

У 1960-х рр. у Мексиці відбулось розширення державного сектору. Новий етап націоналізації промисловості, який у науковій літературі отримав назву «мексиканізаці», розпочався з прийняття у 1961 р. Закону «По гірничодобувну промисловість», який декларував надання нових концесій на видобуток лише компаніям, які мають 66% національного капіталу. Низьке виробництво заліза, сталі та сірки змусило уряд також інвестувати в їх виробництво. У випадку нафтохімічної промисловості максимальний відсоток іноземного капіталу становив 40 %. У 1966 р. було «мексиканізовано» фінансовий сектор. У 1970 р. націоналізації зазнали підприємства чорної металургії, виробництво цементу, скла, целюлози, добрива та алюмінію – держава отримала контроль над 51% капіталу. Цей закон не мав зворотної сили, тому іноземні компанії, які планували інвестувати у розширення виробництв або придбати нові, повинні були узгоджувати свої дії з Міністерство закордонних справ, що збільшило їх залежність від мексиканського бюрократичного апарату, який, у свою чергу, постійно збільшувався.

Найбільш швидко державний сектор зростав під час президентства Луїса Ечеверрії (1970-1976 рр.) – у цей час число державних підприємств зросло з 84 до 795. Як зазначають Тімоті Дж. Кехо і Феліпе Меза, «мексиканські підприємці були «захищені» не тільки від іноземної продукції, але і від іноземного капіталу» [16]. У подальшому це призвело до втрати конкурентоспроможності мексиканських компаній та посилення олігополістичної структури економіки країни.

Для підтримки державних підприємств, які досить часто були низькорентабельними, а також амбітних проектів соціального (розвиток інфраструктури та системи освіти) та іміджевого (Олімпіада 1968 р.) характеру уряд був змушений вдатись до зовнішніх запозичень. У цьому контексті наголосимо, що однією з умов швидкого економічного зростання Мексики стало привернення іноземного капіталу, перш за все, американського. Однак протягом

1960-1980-х рр. ця політика зазнала суттєвих змін. У 1960-х рр. урядові кола дотримувалися думки, що краще вдаватися до зовнішніх запозичень, ніж створювати умови для привернення прямих іноземних інвестицій. Комплекс вказаних факторів зумовив поступове зростання зовнішнього боргу Мексики, який на початку 1980-х рр. досяг катастрофічних для економіки країни масштабів. Так, з 1970 р. по 1976 р. він збільшився з $8,63 до $29,45 млрд. [17, С. 234-235].

Однак у короткостроковій перспективі обрана урядом стратегія розвитку країни призвела до помітного прискорення економічного зростання Мексики. У 1960-х рр. його середні темпи становили близько 7% ВВП. Інфляція споживчих цін коливалась у межах 3-4% на рік, курс песо з 1954 по 1976 р. був стабільним і підтримувався на рівні 12,5 за $. Частка промисловості у структурі ВВП постійно збільшувалась: у 1950 р. – 22%, у 1960 р. – 29%, у 1970 р. – 30,4%. На противагу, частка сільського господарства у загальному обсязі виробництва почала зменшуватись (відповідно 15,9%, 12,2%, 9%) 1 [18, С. 3]. Мексика перетворилась з аграрно-індустріальної на індустріально-аграрну країну. Ця стратегія упроваджувалась президентами Адольфо Руїсом Котінесом (1952-1958 рр.), Адольфо Лопесом Матеосомі (1958-1964 рр.) та Густаво Діасом Ордасом (1964-1970 рр.).

До 1970 р. Мексика розширила свою експортну базу і стала в значній мірі самодостатньою у виробництві продовольства, сталі та більшості споживчих товарів. Модернізація призвела до зростання урбанізації і змін у структурі мексиканського суспільства. Почав зростати середній клас, головними представниками якого стали не лише представники робітничих професій, а і «білі комірці» - робітники сфери державного управління, соціальних послуг, фінансів, торгівлі, кількість яких швидко зростала. Для характеристики цих змін А.Е.Латапі та М.Гонзалес де ла Роша вводять терміни «новий робочий клас» та «міський середній клас». Зростання заробітної плати сприяло зменшенню співвідношення бідних домогосподарств з 80,7% у 1960-1970-х рр. до 52,5% у 1980 р. [19, С. 60]. Мексика перетворилась на бажане місце для інвестицій транснаціонального капіталу. У країні впроваджувалися певні демократичні свободи (хоча розгін студентської демонстрації у 1968 р., що призвів до кривавих наслідків, дещо похитнув впевненість у цьому). Аналізуючи фактори економічного зростання Мексики у вказаний період, А.Райан вказує на вирішальну роль поєднання агресивного капіталістичного розвитку, державного протекціонізму та іноземних інвестицій, звертаючи увагу на той факт, що революція 1910 р. виробила порівняно доброякісну патерналістську форму «м'якого» авторитаризму [12].

Високі темпи економічного зростання у Мексиці у 1940-1970-х рр. дали привід деяким експертам і політикам 1960-х рр. висловити думку про мексиканське «економічне диво» [19]. На наш погляд, ця теза є досить контроверсійною, адже урядова політика окресленого періоду заклала низку економічних і соціальних проблем. Нарощування промисловості для виробництва дешевої споживчої продукції вимагало більш високого рівня імпорту засобів виробництва, зокрема фабричних машин. Отже, як би це не виглядало парадоксально, стратегія ISI, яка була покликана зменшити залежність від імпортних товарів, призвела до протилежних наслідків. Мексика недостатньо ефективно диверсифікувала структуру експорту відповідно до зміни внутрішньої економічної ситуації; загальмувалось виробництво та експорт традиційних товарів. Недостатність

експортних надходжень для оплати потрібного імпорту та потреб державного бюджету привела до збільшення дефіциту торгових операцій і періодичних кризових ситуацій з платіжним балансом, що збільшило залежність країни від зовнішніх запозичень.

Доцільно вказати і на загострення соціальних протиріч. Ставка на капіталомістке виробництво, при якому використовується велика кількість машин у поєднанні з відносно нечисленними працівниками, обмежила створення робочих місць, що враховуючи високі темпи зростання населення в країні, збільшило безробіття. Хоча загалом середній клас зростав, у суспільстві поглибилась соціальна поляризація – внаслідок застою у сільському господарстві реальні доходи селян почали падати. Не дивлячись на помірне зростання заробітної плати, внаслідок прихованої інфляції купівельна спроможність населення почала знижуватись.

Вказані тенденції призвели до того, що восени 1976 р. новий президент країни Лопес Портільо вперше за 22 роки змушений був девальвувати песо на 45%. Країна почала невпинно скочуватися в економічну прірву. І лише світова енергетична криза, що спричинила «нафтовий» бум, тимчасово урятувала Мексику, яка в 1978 р. увійшла в числа найбільших світових експортерів нафти [20, С. 21].

Вказане дозволяє зробити висновок про суперечливість тенденцій соціально-економічного розвитку Мексики у 1940-1970-х рр., що стало однією з причин гальмування економічного зростання у наступні роки і формування боргової кризи початку 1980-х рр.

Список використаних джерел та літератури

1. Шульговский А.Ф. Мексика на крутом повороте своей истории / А. Шульговский. – М.: Просвещение, 1967. – 547 с.
2. Ковалев Е.В. Социально-политические преобразования в Мексике (1930-1960 гг.) / Е.Ковалев // Вопросы истории. – 1970. – №6. – С. 32-50.
3. Ковалев Е.В. Аграрная реформа в Мексике / Е.Ковалев // Вопросы истории. – 1980. – №8. – С. 57-71.
4. Мексика: тенденции экономического и социально-политического развития / [Сапрыкова-Саминская Т.В., Онуфриев Ю.Г., Погорелов Ю.Ф.] – М.: Наука, 1983. – 389 с.
5. Визгунова Ю.И. Рабочий класс в освободительном движении Мексики 60-80 годы / Ю. Визгунова. – М.: Наука, 1989. – 143 с.
6. Мексика: политика. Экономика. Культура / [сборник статей / предисл. д-ра ист. наук А.Ф. Шульговского; отв.ред. А.Ф. Шульговский]. – М.: Наука, 1968. – 355 с.
7. Мексика: капитализм и общество. Противоречия развития [под ред. Е.Г.Лапшева, И.К.Шереметьва]. – М.: Наука, 1990. – 191 с.
8. Боровков А.Н., Шереметьев И.К. Мексика на новом повороте экономического и политического развития / А.Боровков, И.Шереметьев. – М.: ИЛА РАН, 1999. – 284 с.
9. Мексика: парадоксы модернизации [Бобровников А.В., Боровков А.Н, Визгунова Ю.И., Воротникова Т.А. и др.] под ред. Давыдова В.М. – М.: ИЛА РАН, 2013. – 336 с.
10. Kehoe T.J., Meza F. Catch-up Growth Followed by Stagnation: Mexico, 1950–2010 / Federal Reserve Bank of Minneapolis Research Department. Working Paper 693. Revised November 2012. – 45 p. [Electronic Resource] – Mode of Access: https://www.minneapolisfed.org/research/wp/wp693.pdf (Last Access: September 2, 2017) – Title from the Screen.
11. Бобровников А.В. Мексика сохраняет свой шанс / А.Бобровников // Латинская Америка. – 2013. – № 1. – С. 38-50.
12. Ryan A. Mexican Politics, Economy, and Society, 1946: Latin American History. Oxford research encyclopedia [Electronic Resource] – Mode of Access:

http://latinamericanhistory.oxfordre.com/view/10.1093/acrefore/9780199366439.001.0001/acrefore-9780199366439-e-261(Last Access: September 2, 2017) – Title from the Screen.

13. Lanis P. Before the Golden Age. Economic Growth in Mexico and Portugal, 1910–1950. The Decline of Latin American Economies: Growth, Institutions, and Crises [Electronic Resource] - Mode of Access: http://www.nber.org/chapters/c10653(Last Access: September 2, 2017) – Title from the Screen.

14. Urquidi Víctor L. The Outlook for the Mexican Economy. Pre-publication working papers of the Institute of Latin American Studies University of Texas at Austin [Electronic Resource] – Mode of Access: http://lanic.utexas.edu/project/etext/llilas/tpla/8705.pdf (Last Access: September 2, 2017) – Title from the Screen.

15. Pacheco-López P. Foreign direct investment, exports and imports in Mexico /P. Pacheco-López // The World Economy. – 2005. – Vol. 28. – №8. – P. 1157-1172.

16. Pacheco-López P., Thirlwall A.P. Trade Liberalisation in Mexico: Rhetoric and Reality / Penélope Pacheco-López, A.P. Thirlwall // Journal of Post Keynesian Economics. – 2004. –Vol.29, №1. – P. 41-61.

17. Bazdresch C., Levy S. Populism and Economic Policy in Mexico, 1970-1982 / The Macroeconomics of Populism in Latin America. [Ed. Carlos Bazdresch, Santiago Levy]. – University of Chicago Press, January 1991. – P. 216 – 267.

18. Baer W. Import Substitution and Industrialization in Latin America: Experiences and Interpretations / W.Baer // Latin American Research Review. – 1972. – Vol.7. – №. 1. – P. 95-122 [Electronic Resource] – Mode of Access: http://latinamericanhistory.oxfordre.com/view/10.1093/acrefore/9780199366439.001.0001/acrefore-9780199366439-e-261(Last Access: September 2, 2017) – Title from the Screen.

19. Latapí A.E., González de la Rocha M. Crisis, restructuring and urban poverty in Mexico / A.E.Latapí, M.González de la Rocha //Environment and Urbanization. – 1995. – Vol. 7. – № 1. – P. 57-76.

20. Heath J. Mexico and the Sexenio Curse: Presidential Successions and Economic Crises in Modern Mexico / J.Health. – Washington, DC: Center for Strategic and International Studies, 1999. – 107 p.

References

1. SCHYLGOVSKIJ, A. (1967) *Mexika na krytom povorote svoej istorii.* Moskwa: Prosceschenije.

2. KOVALOV, E.(1970) Socialno-politicheskije preobrazovanija v Mexike (1930-1960 gg.). *Voprosi istorii*. №6, S.32-50.

3. KOVALOV, E. (1980) Agrarnaja reforma v Mexike. *Voprosi istorii*. №8, S.57-71.

4. SAPRIKOVA-SAMINSKAJA, T., ONYFRIEV, U. and POGORELOV, Y. (1983) Mexika: tendencii economicheskogo i socialno-politicheskogo pazvitija. Moskwa: Nauka.

5. VIZGYNOVA, Y. (1989) *Rabochij klass v osvoboditelnom dvizhenii Mexiki 60-8- godi.* Moskwa: Nauka.

6. SHYLGOVSKIY,A. (ed.) (1968) *Mexika: politica. Economika. Kyltyra*. Moskwa: Nauka.

7. LAPSHEV, E., SCHEREMETIEV, I. (eds.) (1990) *Mexika: capitalism i obschestvo. Protivorechija razvitija.* Moskwa: Nauka.

8. Borovkov A.N., Scheremetjev I.K. Mexica na novom povorote ekonomicheskogo i politicheskogo razvitija / A.N.Borovkov, I.K.Scheremetjev. – M.: ILA RAN, 1999. – 284 s.

9. DAVIDOV, V. (ed.) (2013) *Mexika: paradoksi modernizacii*. Moskwa: ILA RAN.

10. KEHOE, T.J., MEZA, F. (2012) *Catch-up Growth Followed by Stagnation: Mexico, 1950–2010. Federal Reserve Bank of Minneapolis Research Department. Working Paper 693.* [Online] Avaliable from: https://www.minneapolisfed.org/research/wp/wp693.pdf (Accessed September 2, 2017).

11. BOBROVNIKOV, A. (2013) Mexica sohraniajet svoj shans. *Latinskaja Amerika*. N1., S.38-50.

12. RYAN, A. (2016) Mexican Politics, Economy, and Society, 1946. Latin American History. *Oxford research encyclopedia* [Online] Avaliable from: http://latinamericanhistory.oxfordre.com/view/10.1093/acrefore/9780199366439.001.0001/acrefore-9780199366439-e-261(Accessed September 2, 2017).

13. LANIS, P. (2007) *Before the Golden Age. Economic Growth in Mexico and Portugal, 1910–1950. The Decline of Latin American Economies: Growth, Institutions, and Crises* [Online] Avaliable from: http://www.nber.org/chapters/c10653 (Accessed September 2, 2017).

14. URQUIDI, V. L. (1987) The Outlook for the Mexican Economy. Pre-publication working papers of the Institute of Latin American Studies University of Texas at Austin [Online] Avaliable from: http://lanic.utexas.edu/project/etext/llilas/tpla/8705.pdf (Accessed September 2, 2017).

15. PACHECO-LOPEZ, P. (2005) Foreign direct investment, exports and imports in Mexico. The World Economy. Vol.28, №8, P.1157-1172.

16. PACHECO-LOPEZ, P., THIRWALL, A.P. (2004) Trade Liberalisation in Mexico: Rhetoric and Reality. *Journal of Post Keynesian Economics*. Vol.29, №1. P.41-61.

17. BAZDRECH, C., LEVY, S. (eds.) (1991) *Populism and Economic Policy in Mexico, 1970-1982. The Macroeconomics of Populism in Latin America.* University of Chicago Press, P.216 – 267.

18. BAER, W. (1972) Import Substitution and Industrialization in Latin Amercia: Experiences and Interpretations. *Latin American Research Review*. Vol.7, №. 1, P. 95-122 [Online] Avaliable from: http://latinamericanhistory.oxfordre.com/view/10.1093/acrefore/9780199366439.001.0001/acrefore-9780199366439-e-261(Accessed September 2, 2017).

19. LATAPI, A.E., GONZALES DE LA ROCHA, M. (1995) Crisis, restructuring and urban poverty in Mexico. *Environment and Urbanization*. Vol. 7, № 1, P.57-76.

20. HEATH, J. (1999) *Mexico and the Sexenio Curse: Presidential Successions and Economic Crises in Modern Mexico*. Washington, DC: Center for Strategic and International Studies.

Tetiana Perga, PhD (History), senior researcher, State institution "Institute of World History of NAS of Ukraine", Kyiv

FEATURES OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF MEXICO IN 40-70 S OF THE XX CENTURY

The economic and social policy of Mexico 1940-1970's has been investigated. The preconditions for the economic growth of Mexico shaped in the early 1930's - 1940's has been analyzed. Thus, the article touches upon the agrarian and educational reforms, the nationalization of the most important industries and the formation of the public sector, expansion of export during the World War II. The reasons of adopting the policy of import substitution industrialization and its main directions have been revealed. The promotion of national private investments, protection from foreign competitors, expansion of the public sector in industry by nationalizing certain enterprises and industries, construction of state-owned enterprises, as well as the increase of state financing and lending to industry has been explored. The positive results of Mexico's development in the 1940s-1970s have been assessed as follows: high rates of economic growth, stability of national currency, low inflation, growing of the middle class, implementation of many infrastructure and social projects. It is concluded that despite the significant short-term successes, the strategy of development of Mexican government had a number of "side effects" that led to a slowdown in economic growth over the coming years, increasing of social polarization and excessive dependence on external financing. The problems arose at that time resulted in the deep financial and economic crisis of Mexico in the early 1980's.

Keywords: *Mexico, import substitution industrialization, mexicanization of economy, agrarian reform.*

УДК 321.015

Anatoliy Tkach
Postgratuate student,
Global Communications Department,
University «Ukraine», Kyiv

THE PROBLEMS OF POLITICAL CONFLICT: USA AND BRAZIL-CHINA RELATIONS IN PERIOD OF PRESIDENCY OF OBAMA

Abstract*. The Research of foreign-policy relations of the USA and countries of Latin America and the Brazil-China relations is being carried out by the political science which exposes co-operation of countries in a region on bilateral, regional and global levels, and also examines these bilateral relations through the prism of interests and foreign-policy strategies of the USA. The estimation of relations appears as a result of analysis of the foreign-policy conceptions and practices of both parties of co-operation, but not only the influence of the US foreign policy, as it seems typical and common for the wast majority of the early written researches of this range of problems. The problems of strategies in political modernisation are considered to depend on shaping the informative society and providing information technologies in Latin America. Sino-Brazilian relations are likely to continue to grow in the years to come. In the energy sector, Brazil is well placed to be one of China's main suppliers of iron ore, steel, nickel, uranium and even gas and oil. The increasing affluence of Chinese society and the resulting improvement in dietary habits creates ample opportunities for Brazil's agricultural sector. Brazilian investment in China is certain to continue rising. Both nations will certainly continue to cooperate on many common interests and these will sustain the relationship. However, pragmatism and realism will increasingly be the essence of Sino-Brazilian relations. As the old Brazilian saying goes, amigos amigos negocios a parte, friends are friends but business is business; in other words there is no such a thing as friends in business. However, despite some of the irritants, Sino-Brazilian ties are expected to grow closer in the coming years with both sides building areas of mutual benefit such as energy exploration, technology exchanges, agriculture, trade and FDI inflows. Brazil desperately needs massive amounts of capital to develop its rich energy resources, and China has the money. The Brazilian defence industry needs capital to develop some of its expensive programmes such as the navy nuclear powered submarine project or to maintain its expensive carrier. Brazil also badly needs investment in its infrastructure, particularly in roads, railroads, ports and its problematic power grid. China could emerge as an important source of finance for such urgently needed projects. Traditionally, America has been Brazil's main political and economic partner, and through the decades, it was hated and loved for it. What impact will the love affair with China so enthusiastically embraced by Lula will have on relations with Washington remains to be seen. If China goes ahead with its pledges of billions in investment, the impact through the region will be significant and may alter the balance of power in the region. As noted by a divisional director of the Brazilian intelligence In less than a decade of active Sino-Brazilian ties and after more than 80 years as Brazil's largest trading partner, the United States saw just a few months ago its position being overtaken by China. A sign of China's growing influence in the region was the announcement early this year that the central banks of Brazil and Argentina, the two largest countries in the region, were in negotiations with the Chinese government to replace the U.S. dollar as the mode of transaction in their growing trade relations and instead use their respective currencies. While the United States remains the dominant power in the Americas, the region is no longer its exclusive sphere of influence.*

Key words*: democratic political regime, liberal state, soft power, smart power, democracy.*

The Chinese leaders consider relations with Brazil to be of utmost importance. Brazil's vast reserves of natural resources, its massive agricultural sector and market potential for Chinese exports make Brazil one of China's top foreign policy priorities. Within the past decade, Sino-Brazilian ties have soared with trade reaching US$22 billion in 2007 and Brazil becoming China's main South American trading partner. In early 2009, China even surpassed the United States as Brazil's largest trading partner with two-way trade reaching a staggering US$43 billion. Both countries have cooperated in various sensitive technology sectors such as satellite and military technologies, and are expanding these exchanges. Today, Brazil accounts for 40 per cent of China's total agricultural exports and is therefore extremely important for food security of the Asian giant as well.

Many observers have argued that China's growing relations with Brazil is likely to lead to an alliance between the so-called „third world giants" to balance American and Western hegemony. While there are indeed several complementarities between the two emerging economies and while both countries share some common political beliefs regarding the international system, many issues of contention will remain and perhaps be aggravated as Sino-Brazilian ties develop. Alliances have very different meanings in the post-Cold War context, and they no longer imply rigid military and economic blocks confronting one another. The concept of strategic partnership. is a better framework to look into new power relations in the 21st century.

Despite some tensions in Sino-Brazilian relations, both nations can be expected to grow closer to one another. Agencia Brasil: http://www.agenciabrasil.gov.br; Agencia Carta Maior (Brasil): http://agenciacartamaior.uol.com.br; Periódico Folha de Sao Paulo (Brasil): http://www.folha.uol.com.br; Periódico Jornal do Brasil (Brasil): http://jbonline.terra.com.br/index1.html; Revista Le Monde Diplomatique, edición española: http://www.monde-diplomatique.es; TV Brasil Canal Integración: http: // www.tvbrasil.tv.br/tvbrasil.html. The positive aspects of their relationship far outweigh the problems and tensions inherent in most relations among major powers. Malamud Carlos „Los actores extraregionales en América Latina: China", El Real Instituto Elcano. The Sino-Brazilian strategic partnership is likely to produce significant changes in the balance of power in the Americas. Youngers Coletta A. y Rosin Hielen. (Editoras) „Drogas y democracia en América Latina: el impacto de la política de Estados Unidos". China's growing ties to Brazil, however, will not necessarily lead to a dramatic loss of influence for the United States. While China has gained an impressive economic presence in Brazil — and in the region — economic influence does not always translate into political and strategic dominance. Discurso del Presidente de Brasil Luiz Inácio Lula da Silva en la sección solemne de constitución del Parlamento del Mercosur, Senado Federal, Brasilia. The economic power of the United States remains the dominant force and its century old relationship with Brazil continues to have a strong appeal among the Brazilians. Arguably, China's growing influence in the Americas, to an extent, is a result of previous U.S. administrations neglect of the region's needs and it remains to be seen what effect would a more attentive U.S. administration will have in facing China's growing influence in Latin America.

Distance has always been a major obstacle to forging closer Sino-Brazilian ties. From 1949 to 1974, Brazil and the People's Republic of China (PRC) did not have diplomatic relations because the Brazilian government recognised the Chinese Nationalist (Kuomintang) government in Taiwan. Upon the establishment of the People's Republic in 1949, Brazil moved Ambassador Gasatao de Rio Branco to Japan and later to Taipei.

Ambassador de Rio Branco is Brazil's most acclaimed diplomat, with the country's diplomatic school named after him. One of Brazil's most prestigious awards is the Orden de Rio Branco. Then, during the Cold War and well until the early 1980s, Brazil was ruled by a succession of military juntas very closely aligned to the United States [1, P. 67].

In 1961, the moderate regime of Brazilian President Jocelino Kubitschek initiated a policy of normalising relations with the PRC, in the same year sending a commercial and trade delegation headed by Vice-President Joao Goulart to Beijing. However, in 1964 Goulart — who had succeeded Kubitschek — was deposed in a military coup. A Chinese delegation visiting Brazil at the time was arrested and deported. Brazil's decision in 1961 to have some form of official contact with the PRC was primarily motivated by a long-standing Brazilian desire to retain its strategic autonomy despite being at the time a close ally of the United States.2 Such desire for strategic autonomy remains an important feature in Brazilian foreign policy today. The Kubitscheck and Goulart administration were perhaps also more inclined to deal with China on ideological grounds since their governments were on the left wing. [2, P. 21]**.**

The military government, which ruled Brazil from 1964 to 1985, developed a close relationship with Washington that showered the junta with military and financial support. The Brazilian military was, in Washington's view, the only guarantor against communist subversion in the Americas, which was then coming under the influence of the Soviet Union and its Cuban ally. From 1964 to 1985, Brazil remained firmly on the side of the American camp and only recognised the PRC after it normalised relations with the United States. During this period, both sides exchanged ambassadors but few visits at the ministerial level took place.

As the power of China and Brazil expanded, so did the scope of their respective interests, thus eliminating what analysts call the «tyranny of distance» which had kept them separated for decades. China's economy grew at an impressive rate for nearly three decades, its need for raw materials — in particular energy resources such as gas and oil — but also iron, zinc, manganese and other minerals grew at an unprecedented rate. China had no choice but to aggressively look towards other regions in the globe for alternative sources of energy as well as markets and new areas of investment for its burgeoning business class. These forces pushed the Chinese into Africa, the Middle East and Latin America. Yet, Latin America remained a low priority due to its geographical remoteness and the absence of any meaningful links to China.

Brazil's natural richness has been widely coveted since colonial times. With a territory encompassing 8,511,685 square kilometres, Brazil is almost as large as China, with no deserts and bountiful of good and arable land, not to mention the biggest rain forest on the planet. In November 2007, the Brazilian state-owned company Petroleo Brasileiro (Petrobras) announced the discovery of new oil fields in the south of the country. The Tupi oil fields are estimated to contain the world's 7th largest reserves of oil and gas and can potentially transform an already self-sufficient Brazil into a major oil and energy exporter. 9 Brazil may become one of China's major energy suppliers, and for that reason an important guarantor of its economic prosperity.

Chinese state-owned oil company Sinopec has pledged to invest up to US$1.7 billion in the construction of a major section of the 1,365-kilometer natural gas pipeline that will run from Macaes, in the interior of Brazil, to the port of Salvador. The project, Gazene, is estimated to cost US$5 billion and will greatly enhance Brazil's production

and transportation capacity.10 In June 2013, Sinopec and Petrobras signed a letter of intent concerning the joint construction of a massive refinery in Brazil at an estimated cost of US$20 billion. The refinery, to be constructed in the state of Maranhao, is aimed at meeting Brazil's rising oil demand. Once operational, the refinery will have the capacity to refine 300,000 barrels a day.

Brazil's current refining capacity stands at 1.9 billion barrels a day, and the Brazilian government is aiming to increase that capacity to 3 million tons by 2020. Additionally, Beijing has shown an interest in Brazil's large uranium reserves estimated at 309,000 million tons, 12 and as a sweetener offered potential contracts to Brazilian companies to participate in the construction of 10 new nuclear power plants in China.13 In 2011, several Brazilian media outlets reported that Brazil was negotiating the sale of enriched uranium with China, France and South Korea [3, P. 21]**.**

The announcement on 8 August 2005 by the Brazilian Minister of Science and Technology Sergio Rezende that Brazil was planning to export enriched uranium and that China could be one of its destinations contributed to further negative speculation.16 Some observers have hinted at the possibility of China having assisted Brazil with its nuclear weapons programme. Yet there is no concrete evidence — publicly available — that indicates Brazil intends to acquire nuclear weapons, let alone cooperate with the Chinese in its development. Moreover, the International Atomic Energy (IEA) authorised Brazil to enrich uranium to a 5 per cent level. To be sure, fears of a nuclear Brazil are sometimes the result of nationalistic rhetoric on the part of Brazilian politicians and other regional security dynamics; the country is unlikely to go nuclear.

While oil and gas are the main energy resources on the top of China's priorities, Chinese capital has ventured into other mining and extractive industries. In August 2007, China's largest steel maker Baosteel Group signed a Memorandum of Understanding (MOU) with Brazil's Companhia Vale do Rio Doce (CVRD) to build a steel plant in Brazil. The plant to be located in the state of Espirito Santo in the south-eastern region of the country is expected to have an initial capacity of 5 million tons a year.

The Baosteel Group will be the majority shareholder in this joint venture with 80 per cent of the stake. According to Charles Tang, President of the Brazil-China Chamber of Commerce and Industry, other Chinese companies are likely to follow the Baosteel example in the near future.18 Other major alliances include a US$1.5 billion bauxite and alumina project by Brazilian company Mineracao Curimbaba and China Aluminium Industrial Investment in the state of Minas Gerais. Mineracao Curimbaba is a small enterprise with an annual output of 140,000 metric tons of processed ore; therefore, the Chinese are expected to fund most if not all of the joint venture.

Development of Brazil's infrastructure is an area where China has great ambitions. Chinese companies have won significant contracts to build roads, railways, airports, ports, bridges, channels and major commercial projects. In 2007, Chinese telecommunication giant Huawei reported a profit of US$1 billion from its operations in Brazil.25 Huawei's Chinese rival Zhong Xing Telecommunication Equipment Company Limited (ZTE) has pledged to invest US$2 billion in various projects throughout the country. Huawei has been present in Brazil since 1998 and is aggressively seeking to enter the local cell phone market by selling 1 million phones in 2008 and is expected to double the number by 2009. While these numbers represent a miniscule fraction of Brazil's large hand phone market, Huawei's profits have been doubling every year since 2006 [4, P. 5]**.**

In August 2009, two Chinese companies launched their bids for the bullet train project that will connect Sao Paulo, Campinas and Rio de Janeiro valued at US$14 billion. The Chinese government has given strong support to these companies in their bid to win the contract by sending several ministerial delegations to lobby the Brazilians. Moreover, China's Changchun Railway Vehicles (CNR) — one of the companies bidding for the contract — has already sold 19 trains and 85 train cars to the Rio de Janeiro metro authority in the past. Strong lobby from Beijing and the fact that a Chinese company is already involved with the local metro authority and that Chinese companies won major railroad contracts in neighbouring Argentina may make the Chinese bid appear quite strong. Yet, the Chinese face stiff competition from European and Japanese companies.

In June 2013, China's National Development Bank announced a RMB15 billion (US$6.5 billion) investment to develop major infrastructure projects in the state of Mato Grosso. The bulk of the money is to be invested in the development of several railroads and warehouses. More than 3,000 kilometers of rail network is to be constructed with Chinese funding. If the projects are implemented, Mato Grosso authorities believe that the state's capacity to move its large agricultural output to the sea will increase by 50 per cent.28 However, Chinese investors have complained that excessive bureaucracy had slowed progress and prevented the implementation of several projects since 2010.29 Indeed, observation on the ground seems to suggest that such projects are progressing in a modest Brazil's infrastructure remains rather underdeveloped and as the country's economy continues to expand, the need for infrastructure is likely to become critical. Without serious investment in infrastructure, Brazil's economic development will be hindered. In an illustrative example, several Chinese companies had cancelled soya and other agricultural shipments from Brazil due to the long delays in the country's ports. These delays are the result of poor infrastructure, excessive bureaucracy and a certain degree of corruption. Despite these challenges, Brazil's desperate need for infrastructure is likely to attract Chinese investment in coming years.

The agricultural sector has emerged as one of the most important and lucrative sectors in Sino-Brazilian relations. Brazil is one of China's main suppliers of grain and soybeans. In 2006, Brazil's soybean exports to China reached 11.3 million tons, which represents an increase of 50 per cent from the previous year, making it the PRC's main supplier. In 2003, China became the largest importer of Brazilian agricultural products by bringing in US$1.82 billion worth of products.32 In March 2009, Metro sera entregue em Dezembro (Cabral says the Metro Line 1A will be delivered in December).

June 29 2009; ABN, .Chineses entrao na disputa pela construcao do train bala (Chinese enter into the race for the construction of the bullet train,). August 6 2009. according to statistics of the Brazilian Ministry of Agriculture, US$5 billion (12.6 per cent) of the country's exports of agricultural products went to China. In 2007, pork exports to China were valued at US$300 million and growing at an annual rate of 20 to 25 per cent [5, P. 9].

In 2011, Brazilian media citing the U.S. Department of Agriculture reported that the Chinese group Chonqing co-signed a US$2.5 billion agreement to produce soya in the state of Baia. The reports did not specify the size of land to be utilised by the Chinese company.39 There have been several reports concerning China's interest in Brazilian farmland with claims that thousands of hectares have been leased to China. However, actual details on the location and dimensions of such land acquisitions remain patchy.

According to the Brazilian government, by 2012, US$60 billion worth of land will have been leased to foreign interests. Several reports critical of China's intentions to acquire Brazilian land have begun to appear.

Tourism is another area that can bring significant benefits to both countries, particularly for Brazil. In 2004, 14,000 Chinese tourists visited Brazil; by 2010 the number grew to 378,000. According to the Brazilian tourism journal, the number reached 659,000 in 2012. In 2004, an estimated 17,000 Brazilians visited China with the number reaching 38,000 in 2007.43 Proportionally speaking, more Brazilians visit China than Chinese visit Brazil — a situation likely to change in the near future. An estimated 150,000 Chinese visit South America every year and Brazil is eager to get a higher share in that market.

According to the Brazilian Ministry of Tourism, Brazil has much to gain from Chinese tourists for they tend to spend an average of US$107 a day, which is US$2 less than American tourists and slightly more than European tourists.45 In 2008, during a visit to China, the Brazilian Minister for Tourism Marta Suplicy stated that one of her main priorities was to increase the number of flights from China to Brazil from three a week to a daily flight by 2011 to boost tourism.46 In order to promote Brazil as a tourist destination, the Brazilian Ministry of Tourism announced that it intends to spend US$18 million in a promotion campaign in China between 2010 and 2012.

Expecting a surge in tourists during the run-up for the soccer world cup in 2014 and the 2016 Olympics, both to be hosted by Brazil, Chinese and Brazilian companies have begun preparing themselves for major investments in tourism-related infrastructure such as hotels and entertainment centres. The number of Chinese tourists going abroad has been growing at a fast rate since the late 1990s and reaching 41 million in 2007, an 18 per cent increase from the previous year. In 2009, 46 million Chinese tourists travelled abroad and the number is expected to increase even further as the world economy recovers. In 2007, Brazil received 120,000 Chinese tourists, a small fraction of the immense wave of Chinese tourists going worldwide. Brazilian tourism officials believe that they could reach half a million tourists just before the soccer world cup in 2014. As stated by a Brazilian Ministry of Tourism official: .We can benefit quite a lot from the growing millions of Chinese going overseas.

China's relations with other developing countries tend to be characterised as a one-sided distortion of the economic relationship. These relations are allegedly marked by significant Chinese investment in the energy sector, particularly in oil and gas, and also in other resources such as nickel, zinc, manganese, timber et cetera. Africa exports natural resources and unprocessed goods such as agricultural products and fisheries to China, while importing from China cheap consumer goods such as garments, textiles, electric products and machinery.48 It should be noted that such views, while accurate to a certain extent, are rather simplistic, and this phenomenon is not peculiar to China's relations with the developing world, but is rather common in the interactions of Western powers such as the United States and the European Union with African and South American countries.

Despite the fact that China and Brazil are defined as developing nations and identify themselves as such, both nations are pivotal states in their own right. After three decades of economic reform, China is now referred by some as a quasi-super power.49 With the world's second largest economy and rapidly modernising military, China is undoubtedly a force to be reckoned with. While Brazil is not exactly in the same league as China, it possesses the world's 10th largest economy, a modern technology and industrial complex

and vast natural resources, and it is likely to emerge as one of the major powers of the 21st century [6, P. 12]**.**

In its relations with other developing nations, China normally assumes the role of a provider of advance technology and know-how. Usually Chinese scientists and other experts are sent to various developing nations to assist these countries modernise their industries. Beijing also routinely provides numerous scholarships for foreign students to attend studies in China. Due to the highly advanced nature of some sectors of Brazil's industrial and technology complex, China has on many occasions found itself in the position of the receiver of knowledge rather than the giver.52 Brazil's access to Western technology and in particular American, German and French technologies has given it an edge over China in certain areas such as aviation, remote censoring, bio-genetics, robotics and medicine. China and Brazil have launched three jointly developed satellites and two more are under development, with the PRC funding 70 per cent of the costs while Brazil is expected to cover the remainder 30 per cent.53 Brazil's major aviation and arms manufacturing company ENBRAER and China Aviation Industry Corporation II (AVIC II) have jointly developed a medium transport turbojet aircraft.54 The plant located in Harbin has a reported yearly capacity to produce 20 to 25 aircraft of 3050 seats, with a flying range of 3,000 kilometers and a ceiling of 11,000 meters. As of 2005, 20 aircraft have been sold to Chinese airlines, with China proposing to buy another 90 in coming years. By the end of 2008, sales have more than doubled with China accounting for 15 per cent of EMBRAER exports — its second largest market after the EU.

Brazil is Latin America's most influential country and its presence is increasingly being felt well beyond the Americas. In the last decade, Brazil's presence in Africa has increased dramatically, in many instances seriously competing with the former colonial powers who traditionally dominated many of the African states for decades after independence; Angola and Mozambique are cases in point. Coincidently, Brazil's influence has been growing in precisely the same regions where China also has vital interests. For instance, Angola is China's single major oil supplier and its largest trading partner on the African continent. Several Sino-Brazilian joint ventures are now active throughout Africa, particularly in former Portuguese colonies where Brazil has built a substantial network — a process that was facilitated by a common language and cultural similarities. The realisation of their respective power capabilities and the expansion of their interests have led to increasing coordination between Beijing and Brasilia on major policy issues.

China has been sympathetic to Brazil's aspirations to become more than just a regional power, duly supporting Brazil's ambitions to become a permanent member of the UN Security Council and supported its candidacy for high posts in international organisations. Both nations have closely coordinated positions on major issues such as trade, environment, human rights and the role of the United Nations. In the run-up to the Copenhagen Summit on environment, Chinese and Brazilian government officials met to coordinate their positions and objectives.72 According to a statement by the Chinese Foreign Ministry, the two nations were engaged in consultations in order to prevent the wealthy countries from making decisions that were detrimental to the interests of developing nations.

The two countries share similar positions on major international issues such as the alleged unfair international trade system, barriers and tariffs unjust to the third world and other issues such as Iraq.

Brazil is a staunch adherent of the «one China» policy and subscribes to the Chinese principle of «noninterference in the internal affairs» of other sovereign nations. Beijing has also lent its support in other issues important to Brazil, such as supporting Brazil's successful bid to host the Olympic Games in 2016 and its successful bid to host the 2014 soccer world cup.

A closer analysis of Chinese and Brazilian foreign policies shows remarkable similarity between the two nations. Both Brasilia and Beijing desire a multi-polar world order, subscribe to the principle of non-interference in the domestic affairs of other countries and the peaceful resolution of disputes.

Since the advent of the Lula administration, Brazil has closely embraced the concept of «South-South Cooperation (SSC),» which is also an important element in Chinese diplomatic rhetoric. The concept of SSC is based on the idea that developing nations can assist and learn from one another, and that the developed world (the North) does not necessarily always have the best solutions. Hence Brazil's close ties with other large developing nations such as India, Russia and Iran. President Lula caused some consternation in Washington when he defended Iran's right to enrich uranium during a visit by

The U.S. is all over our borders, with bases in Korea, Japan, Central Asia and countless allies in Southeast Asia. Why is it wrong for us to engage in strategic dialogue in Latin America?.Yet, just like Brazil, China knows that stable relations with the United States are crucial to China's continued economic growth. China's trade with the United States is far greater than Sino-Brazilian trade and far more vital to China's economic prosperity. American trade with Brazil is several times smaller than its trade with China; for this reason China has abstained from policies that may undermine U.S. influence in the region, at least for now. Beijing stopped short of entertaining Chavez's calls for closer ties to counter American power in the region and instead has kept its ties with Venezuela focused on trade. While there are similar strategies adopted by both countries in relation to the United States, their long-term objectives differ due to differences in aggregate power between China and Brazil. Brazil has no illusions of ever being able to supplant the United States in the region, let alone at the global level. Rather, it aspires to be recognised as a dominant power in the region and treated with due deference by a sometimes insensitive Washington [7, P. 19]**.**

It would be rather naive on the part of Brazil to expect that the world's dominant superpower would ever relinquish its role in its immediate neighbourhood. Yet, it would not be unrealistic for Brazil to be allowed to play a major role in the region, as long as it does not seek to undermine American interests. For instance, the United States allows Australia to play the dominant role in the South Pacific. Perhaps even more illustrative, the United States is largely beginning to accept Indian dominance in South Asia and the Indian Ocean, provided it is not inimical to Washington's interests.

China on the other hand aspires to be and perhaps already is, more than an Asiatic power with far greater ambitions than Brazil. This by no means suggest that a modus vivendi between China and the United States cannot be achieved, but rather to point out that the challenges of accommodating China in the international order are far greater than those associated with accommodating Brazil. It is far easier to integrate a democratic Brazil with a population of nearly 200 million people than a 1.3 billion authoritarian China. It's far easier to integrate a democratic Brazil with a long history of close ties with

the United States than a PRC which has just a few years ago been described by an American president as a strategic competitor.

In Brazil, as in the rest of Latin America, anti-American sentiment is nothing new. However, Brazil has consistently remained one of the most pro-American states in the region, and during the Cold War no communist or left inspired guerrilla movement was able to gain a strong hold. When the Partido Trabalhista came to power, it did so by the ballot box. Despite the initial apprehension in Washington upon Lula's election, the Brazilian leader has shown to be far more moderate and pragmatic towards the United States than its counterparts in Venezuela, Bolivia, Argentina, Equator, Nicaragua and Paraguay.

Sino-Brazilian relations are likely to continue to grow in coming years. On the energy front, Brazil is well placed to be one of China's main suppliers of iron ore, steel, nickel, uranium and perhaps even gas and oil. The increasing affluence of Chinese society and the resulting improvement in dietary habits creates ample opportunities for Brazil's agricultural sector. Brazilian investment in China is certain to continue to rise.

Both nations will certainly continue to cooperate on many common interests and these will sustain the relationship. However, pragmatism and realism will increasingly be the essence of Sino-Brazilian relations. As the old Brazilian saying goes, amigos amigos negocios a parte, friends are friends but business is business; in other words there is no such a thing as friends in business. However, despite some of the irritants, Sino-Brazilian ties are expected to grow closer in the coming years with both sides building areas of mutual benefit such as energy exploration, technology exchanges, agriculture, trade and FDI inflows. Brazil desperately needs massive amounts of capital to develop its rich energy resources, and China has the money. The Brazilian defence industry needs capital to develop some of its expensive programmes such as the navy nuclear powered submarine project or to maintain its expensive carrier. Brazil also badly needs investment in its infrastructure, particularly in roads, railroads, ports and its problematic power grid. China could emerge as an important source of finance for such urgently needed projects.

Traditionally, America has been Brazil's main political and economic partner, and through the decades, it was hated and loved for it. What impact will the love affair with China so enthusiastically embraced by Lula will have on relations with Washington remains to be seen. If China goes ahead with its pledges of billions in investment, the impact through the region will be significant and may alter the balance of power in the region. As noted by a divisional director of the Brazilian intelligence In less than a decade of active Sino-Brazilian ties and after more than 80 years as Brazil's largest trading partner, the United States saw just a few months ago its position being overtaken by China.

A sign of China's growing influence in the region was the announcement early this year that the central banks of Brazil and Argentina, the two largest countries in the region, were in negotiations with the Chinese government to replace the U.S. dollar as the mode of transaction in their growing trade relations and instead use their respective currencies. While the United States remains the dominant power in the Americas, the region is no longer its exclusive sphere of influence.

Sources

1. Morgenfeld L. El jardín de atrás. La siempre conflictiva relación con América Latina / L.Morgenfeld // El explorador, de Le Monde Diplomatique (Buenos Aires) 2014 marzo. – P. 64-67.

2. Randall S.J. (2013). Change or Continuity in US-Latin American Policy: The Obama Record /S.Randall // Oasis, 2013. – No. 18 – P. 7-22.

3. Vicente T. Nuevas perspectivas en las relaciones entre Estados Unidos y América Latina. - Exterior de Obama será como la segunda administración Bush, - Revisado: 07 de setiembre de 2010. - 200 p.

4. Shifter M. La Anemia de Estados Unidos, en Confidencial on Line [Resurco Electronico] - Disponible en http://www.confi- dencial.com.ni/articulo/4560/la-anemia-de-estados-unidos consultado el 8 de agosto DE 2011.

5. Tokatlian J.G. Obama, mustio guerrero desbordado [Resurco Electronico] - disponible en http://www.pagina12.com.ar/diario/elmundo/4-168496-2011-05-20.html [Agosto 2011] Actualización sitio web 25 septiembre de 2011.

6. Bernal-Meza R. y Quintanar S. V. (compiladores) Regionalismo y orden mundial: Suramérica, Europa, China /R. Bernal-Meza, S. Quintanar. – Buenos Aires: Grupo Editorial Latinoamericano, 2012. – 89 p.

7. Departamento de Estado de Estados Unidos. Congres- sional Budget Justification. Fiscal Year 2009. [Resurco Electronico] – Disponible: www.state.gov/documents/organization/100326.pdf Re-visado: 7 de setiembre de 2010.

References

1. MORGENFELD, L. (2014) El jardín de atrás. La siempre conflictiva relación con América Latina. *El explorador, de Le Monde Diplomatique*. P. 64-67.

2. RANDALL, S. (2013). Change or Continuity in US-Latin American Policy: The Obama Record. *Oasis.* 18: 7-22.

3. VICENTE, T. *Nuevas perspectivas en las relaciones entre Estados Unidos y América Latina*. Exterior de Obama será como la segunda administración Bush, - Revisado: 07 de setiembre de 2010., 200 p.

4. SHIFTER, M. (2011) *La Anemia de Estados Unidos, en Confidencial* [On Line] Disponible en: http://www.confidencial.com.ni/articulo/4560/la-anemia-de-estados-unidos (consultado el 8 de agosto DE 2011).

5. TOKATLIAN, J. (2011) *Obama, mustio guerrero desbordado* [Online] disponible en: http://www.pagina12.com.ar/diario/elmundo/4-168496-2011-05-20.html (Actualización sitio web 25 septiembre de 2011).

6. BERNAL-MEZA, R. y QUINTANAR, S. (compiladores) (2012) *Regionalismo y orden mundial: Suramérica, Europa, China*. Buenos Aires: Grupo Editorial Latinoamericano.

7. *Departamento de Estado de Estados Unidos. Congressional Budget Justification. Fiscal Year 2009* (2009) [Online] Disponible en: www.state.gov/documents/organization/100326.pdf (Re-visado: 7 de setiembre de 2010).

Анатолій Ткач, Здобувач кафедри суспільно-політичних наук, глобалістики та соціальних комунікацій, Університет „Україна”

ПРОБЛЕМИ ПОЛІТИЧНОГО КОНФЛІКТУ: США ТА БРАЗИЛЬСЬКО-КИТАЙСЬКІ ВІДНОСИНИ В ПЕРІОД ПРЕЗИДЕНТСТВА Б. ОБАМИ

Анотація. *Розглянуто проблеми стратегій зовнішньополітичних відносин Бразилії та Китаю в контексті конфлікту з США, яке розкриває взаємодію країн в регіоні на двосторонньому, регіональному і глобальному рівнях, а також розглядає ці двосторонні відносини через призму інтересів і зовнішньополітичних стратегій як США, так і ЛАКБ; оцінка відносин представляється як результат аналізу зовнішньополітичних концепцій і практик обох сторін взаємодії. Досліджується зовнішньополітична стратегія США як діяльність держави, що спрямована на включення Латинської Америки в процес формування вигідної моделі міжнародних відносин і включає постанову довгочасних цілей і довгострокового планування з урахуванням співвідношення застосування в просторі і в часі необхідних ресурсів, як діяльність американської держави, що спрямована на визначення та досягнення довгострокових цілей у регіоні.*

Ознакою зростаючого впливу Китаю в регіоні стало оголошення на початку цього року, що центральні банки Бразилії та Аргентини, двох найбільших країн регіону, домовилися з китайським урядом щодо заміни долара США як режиму транзакції їх зростаючі торгові

відносини, а замість цього використовують їхні відповідні валюти. Хоча Сполучені Штати залишаються домінуючою силою в Америці, цей регіон вже не є їхньою виключною сферою впливу.

Ключові слова: *демократія, Латинська Америка, політична система, зовнішньополітичні інтереси, розвиток.*

УДК 316.776.23

Євгенія Макаренко,
аспірантка
Інститут політичних
та етнонаціональних досліджень
ім. І.Ф.Кураса НАН України

МІФ ЯК ЗАСІБ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Анотація. *В статті «Міф як засіб масової комунікації» розглядаються основні проблеми взаємозв'язку міфотворчості із засобами масової інформації. Враховуючи останні політичні події, які відбуваються в усьому світі, ця тема досить актуальна. Саме ЗМІ стали могутнім транслятором міфотворчості у суспільну свідомість. Тому метою дослідження стоїть питання показати як через засоби масової комунікації міф формує «правильну», а, інколи, деформовану позицію.*

В дослідженні виокремлено науковців, які займалися даною проблематикою, особливої уваги заслуговують: Г. Почепцов, О.Полісаєв, М. Михальчеко, Ю.Шайгородський.

Взагалі, міфологізація інформації може вести як до консолідації суспільства, так і відігравати деструктивну роль в житті держави. Деякі дослідники навіть схиляються до думки, що сам факт міфологізації суспільства є вкрай негативним, що міф - це прихована агресія, одна з форм тоталітаризму, що коли ми потрапляємо під владу міфу, то перестаємо бути особистостями.

Таким чином, в статті з'ясовано, що саме засоби масової інформації – це один із головних засобів впливу на формування суспільної думки. І саме міфи виступають рушійною силою розвитку суспільства і мають сенсожиттєве значення. Завдяки цінностям у суспільстві формуються різнорівневі мотиви і цілі людей, визначаються засоби їхнього забезпечення. Міфи є регуляторами людської життєдіяльності, служать критеріями вчинків людей. Вони виступають одним із факторів розгортання політичної історії.

Ключові слова*: міф, політичний міф, суспільна свідомість, масова свідомість, засоби масової інформації.*

Процес формування політичної свідомості як окремого індивіда так і народних мас включає в себе чотири фактори які впливають на цей процес: власний життєвий досвід, включаючи соціально-економічні умови; міжособистісні комунікації; громадські інститути; і, нарешті, засоби масової комунікації. Враховуючи останні політичні події, які відбуваються у нашій країні і у всьому світі, слід особливо проаналізувати питання впливу засобів масової інформації на свідомість громадян з боку міфотворчості. Адже ЗМІ стали могутнім засобом творення і трансляції міфів. Міфи заполоняють масову свідомість українців, від чого залежить не тільки дії окремих особистостей, соціальних груп, але й майбутнє нашої країни, розвиток суспільних процесів у Європі. Головна *мета статті* показати як міф через засоби масової комунікації і пропаганди проникає в свідомість і формує «правильну» або деформовану позицію.

Основним завданням дослідження стоїть питання аналізу трансформації політичних міфів у масовій та індивідуальній свідомості громадян. Ця тема у значній мірі є дослідженою, але з огляду на останні бурхливі події на політичній арені залишається досить актуальною і надалі. Оскільки інформаційна діяльність засобів масової інформації буде і надалі незмінно посилюватися, впливати на всі сторони життєдіяльності суспільства і держави. Головне завдання полягає в тому, щоб така діяльність відповідала національним інтересам, сприяла утвердженню незалежної української держави. Тому дослідження інструментів впливу ЗМІ на формування української національної свідомості є доцільним і своєчасним.

Серед дослідників, які займалися даною проблематикою, слід виокремити О. Донченко і Ю. Романенко, О. Забужко, Г. Почепцова, О. Полісаєва, Ю. Шайгородського. Особливо слід зазначити праці відомого українського вченого М. І. Михальченка в області суспільних і політичних відносин, проблем українського суспільства, які зробили вагомий внесок в розвиток української науки.

У сучасному суспільстві ЗМІ виконують низку функцій, важливими серед яких є: комунікативна (спостереження за подіями і формування суспільної думки стосовно їх сутності); інформаційна (збирання, редагування, коментування та поширення інформації); ретрансляційна (відтворення певного способу життя з відповідним набором політичних, духовних, соціальних цінностей); пропагандистська (яка іноді маскується). Завдяки реалізації зазначених функцій ЗМІ справляють вплив на всі сфери життєдіяльності суспільства, на соціально-психологічний і духовно-культурний розвиток кожного члена суспільства, тому що кожна нова інформація, що надходить по каналах ЗМІ, відповідним чином міфологізована й несе в собі багаторазово повторювані ціннісні орієнтації й установки, що закріплюються у свідомості людей.

Вивчення міфології як відображення найдавнішого і сучасного уявлення про світ усе впевненіше посідає належне місце у сьогоднішньому науковому світі. Науковці, які поглиблено вивчають цей феномен, стверджують, що міф слід розглядати не лише як архаїчну форму світогляду, але і як річ, явище, яке існувало завжди, існує сьогодні і має надзвичайно важливий вплив на процеси, які відбуваються в суспільстві. Як стверджує відомий історик релігії Мірча Еліаде: «Знати міф — значить наблизитися до таємниці походження всіх речей» [3, с.124]. Інакше кажучи, людина дізнається не лише про те, яким чином все виникло, але і про те, яким чином виявити це і відтворити, коли все вже зникне». Відомий психолог Густав Юнг вважав, що сучасна цивілізація, звівши уявлення про міф до рівня дитячої оповіді, позбавивши міф сакрального значення, і, зрештою, стверджуючи про шкідливий вплив міфологічної свідомості на суспільство, насправді, просто витіснила міф на задвірки людської підсвідомості. Там, у підсвідомості, міфологічні образи і архетипи продовжують жити і шукати будь-якої можливості вихлюпнутися назовні з силою стиснутої пружини [9].

Сьогодні політика є тим ґрунтом, на якому може народжуватися і з якого може черпати сили міф. Україні, як будь-якій іншій державі, притаманне міфотворення. Аналізуючи, вітчизняні сучасні політичні міфи, можна зазначити, що політичні міфи виникають та існують на декількох рівнях. По-перше, на теоретичному рівні, який пов’язано з виробленням та функціонуванням у свідомості особистостей фундаментальних суспільствознавчих знань та цінностей,

які є основою державної ідеології. Тобто міфи, які створюються на державному рівні. Об'єктом такого державного міфу є державне буття суспільства у всій багатоманітності його проявів – політика, право, економіка, соціальна сфера, релігія. Найбільш цілісним його відображенням є державна свідомість. Тому говорячи про об'єкт державної міфотворчості слід говорити про державну свідомість та державний світогляд як її основу. Визначення суб'єкта державної міфології обумовлюється сприйняттям нами держави: як політичного інституту (особливого апарату влади); як політичної організації суспільства (державно-організованого суспільства, або політико-територіально та структурно-організованої форми суспільства). Окрім того, теоретико-концептуальний рівень державної міфології характеризується ідейно-ціннісною структурою, основою якої є ідеї, ідеали та цінності. По-друге, на пропагандистському рівні, який пов'язано з розробкою та запровадженням загальнодоступних ідеологічних знань та цінностей, які прийнятні для масового вивчення та засвоєння масовою свідомістю за допомогою різних міфологічних форм. Тобто, формування та функціонування міфів на рівні повсякденних ідеологічних уявлень та поглядів.

Пропагандистський рівень політичної міфології втілюється у програмно-цільовій структурі. Вона складається з теорій, концепцій, програм, стратегій та державної політики. Окремо варто виділити ідеологічні стереотипи — шаблони, схеми суспільної свідомості, на основі яких людина визначає пріоритети мислення і діяльності. Вони забезпечують високу усталеність у сприйнятті, осмисленні реальності, що дозволяє людині швидко включатися в практичну діяльність за існуючими кліше, схемами мислення і дій. Ідеологічні стереотипи в структурі державної свідомості виступають своєрідною програмою, яка визначає відтворення держави як політичної системи і політичної структури у визначеному заздалегідь напрямку. Особливість ідеологічного стереотипу полягає у тому, що він може застаріти. У такому разі стереотип потребує оновлення. З іншого боку, він може перетворитися на традицію, норму життя, навіть стати юридичною нормою й таким чином продовжити своє існування в новому статусі. Якщо ці шаблони, схеми стають застарілими, й суперечать новим реаліям практики, то їх необхідно оновлювати чи докорінно змінювати й тут знов на арену виходить процес міфотворчості, представлений у свідомості суспільства засобами масової інформації.

Водночас слід зазначити, що багатоаспектне проникнення ЗМІ в життя суспільства може відігравати як об'єднуючу роль і сприяти консолідації суспільства, так і дезінтеграційну, роз'єднуючу, упроваджуючи в суспільну свідомість негативні стереотипи, що, на думку Г. Блумера, особливо є відчутним в кризові періоди історичного розвитку суспільства, коли люди у стані соціальної невизначеності особливо підпадають під вплив, легко відкликаються на різні нові стимули, ідеї, а також більше піддаються пропаганді й різним формам маніпулюванням [1, с. 123].

Важливою складовою суспільної свідомості є національна свідомість, яку науковці визначають як систему колективних соціально-психологічних феноменів, сутністю котрих насамперед є уявлення про свою спільноту як національну, окрему від інших спільнот. І.Кресіна наголошує, що основними елементами національної свідомості, насамперед, є: етнічна та національна ідентичність, етнічна свідомість, історична пам'ять, національна мрія, національна ідея, національний менталітет і

характер [6, с. 87]. На думку Ю. Куц, національна свідомість ґрунтується на уявленнях етноспільноти про соціальні вартості, норми, спільне походження, традиції, що своїми коренями сягають далекого минулого. Вона глибоко пов'язана з територією проживання, мовою, соціально-економічними набутками, які акумулюються в особливостях духовного розвитку, політичних інституціях, національних інтересах і традиціях, ідеях, національній мрії, національній ідеї, національній ментальності, національному характерові, національній психології [5, с. 45]. Ю. Бромлей до елементів національної свідомості відносить етнічну свідомість та уявлення про типові риси своєї спільноти, уявлення про рідну землю чи територію народу та про національний державний устрій [2, с. 176-183].

Світовий досвід переконує, що в процесі об'єднання націй в сильні держави важливу роль відігравали міфи, які завдяки діяльності ЗМІ створювався новий вид соціальної спільноти, яку, незважаючи на відстань, об'єднувала спільна зацікавленість інформацією. Маючи всі можливості для швидкої трансляції єдиних символів і цінностей в національному масштабі, через створення суспільного діалогу ЗМІ сприяють формуванню і зміцненню національної свідомості суспільства. Через мережу інформаційних комунікацій передається необхідна державно-політична, суспільно-економічна, ідеологічна, історична, етнічна та інша інформація. Завдяки розкриттю змісту і пропаганді в засобах масової інформації таких понять, як «демократія», «громадянське суспільство», «правова держава», «національна ідея», формується відповідна система духовних цінностей суспільства, які лежать в основі творення політичної нації й розбудови незалежної держави.

Водночас слід зазначити, що формування і зміцнення національної свідомості засобами ЗМІ значною мірою залежить від їх позиції у суспільстві. За умови, якщо засоби масової інформації є незалежними й здатні культивувати, збагачувати загальнодержавні й національні цінності в умовах глобалізованого світу, відтворювати і транслювати історико-культурні традиції, утверджувати національну мову, культуру, що є важливим у демократичному суспільстві. Саме вони сприяють творенню єдиного інформаційно-культурного простору держави, формуванню духовних основ нації, виступають дієвим інструментом консолідації суспільства в єдину національну спільноту.

В ідеалі ЗМІ можуть консолідувати різну інформацію чи пропаганду політичної діяльності та урядових організацій, відображаючи і ознайомлюючи суспільство з їх позицією, регулярно організовуючи проведення діалогу стосовно суспільних проблем. Мас-медіа можуть в неупереджених узагальнюючих коментарях виділяти із усіх дискусій ті пропозиції, що спрямовані насамперед на порозуміння і злагоду суспільства, а отже, виступати каталізатором об'єднання, інтеграції суспільства й зміцнення держави.

Але якщо в суспільстві ЗМІ є залежними від держави, контролюються певними фінансовими чи політичними групами, вони стають знаряддям маніпуляції суспільною свідомістю, провідниками певної ідеології і, що є найнебезпечнішим, – часто сприяють упровадженню чужих, не властивих суспільству духовно-моральних і політичних цінностей, що руйнує духовний фундамент його існування.

Великий вплив на ослаблення або, навпаки, на утвердження держави має саме міфологічне мислення. Так, наприклад, відома українська письменниця О. Забужко

вважає, що проблема сьогоднішнього українського суспільства в тому, що воно замало міфологізоване. Українська культура на шляху свого функціонування (принаймні в новітній історії) породила надто мало міфів, аби стати адекватно національному буттю. Адже, столітнє перебування частин України у складі різних держав не сприяло формуванню єдиного національного міфу. Нинішня культурна ситуація в Україні демонструє реальне зіткнення, співіснування і боротьбу різних міфів. На жаль, сучасні міфи і реалії повсякденного життя кардинально відрізняються один від одного і, найгірше, те, що масове суспільство не може відрізнити речі суперечливі один одному, потрапляючи кожного разу на один і той же гачок [4].

Серйозною проблемою ЗМІ є непорозуміння та існування окремо національного й регіонального інформаційного простору. Що мається на увазі? По-перше, це відсутність адаптованого національного інформаційного продукту під потреби регіональних споживачів (тобто в ЗМІ подається інформація, що важко декодується через призму певних ціннісних і світоглядних характеристик місцевого населення). По-друге, місцевий інформаційний продукт у певній мірі подає у викривленому вигляді загальнонаціональні смисли, наповнюючи їх власним колоритом й інтерпретацією. По-третє, значний вплив мають інформаційні продукти третьої сторони, що на регіональному рівні задає смисловий порядок денний (дискредитація держави, легітимних політичних інститутів, політиків та т.п.), просуває власні інтереси, через формування відповідної громадської думки (створення міфів, штучні проблеми і т.п.), а потім через дії в реальному просторі (штучно ініційовані протести, збройні конфлікти, штучна гуманітарна катастрофа, підрив стабільності в державі і т.п.).

Старі моделі не дають сьогодні використовувати управління інформаційним простором, тому що йде катастрофічне зростання інформативних потоків, що робить процес контролю майже неможливим. Поява таких нових прогресивних комунікацій, що поєднує у собі як індивідуальні, так і масові характеристики, демократизація суспільства має при цьому дуже велике значення, реакція на змінні, динамічні показники суспільства та інше.

Зростаюча присутність на політичній арені засобів масової інформації дає суспільству все більш різноманітні можливості стежити за подіями, що відбуваються. Прийняття рішень, що впливають на долю кожного громадянина, вже не є перевагою невеликої групи політиків. Діяльність засобів масової інформації дозволяє суспільству з близької відстані спостерігати за дискусіями у парламенті, засіданнями уряду або взаєминами між різними секторами економіки. Подібні спостереження формують відносини причетності кожного члена суспільства до поточного політичного процесу. Крім того, засоби масової інформації слугують агентами соціалізації, адже саме вони знайомлять громадян з нормами і принципами демократичного ладу. Оприлюднення засобами масової інформації всіх фактів, що стосуються діяльності політичних структур, знімає з політичних процесів не тільки ореол святості, а і статус надмірної таємності. Зазначена тенденція призводить до змін у характері діяльності уряду, руйнує традиційну дипломатію і підриває сформовану систему статусів.

Для формування у громадян політичної та правової культури про політичні процеси необхідний постійний потік інформації. Вона

стає доступною для суспільства з ряду причин: по-перше, внутрішня конкуренція між засобами масової інформації, коли постійно кожен із них співпрацює з політичними структурами з метою одержання ексклюзивної інформації, що породжує інформованість; по-друге, внутрішні розбіжності і напруженість в політичних структурах, нездатність регулюючих механізмів послабити їх перетворюють засоби масової інформації на альтернативні канали рішення внутрішньоструктурних конфліктів (відомі випадки, коли внутрішньопартійні і навіть внутрішньоурядові розбіжності вирішуються завдяки впливу засобів масової інформації, оскільки учасники не можуть прийти до позитивного вирішення проблеми в рамках існуючих процедур); по-третє, розвиток нових технологій, насамперед у сфері теле - чи радіомовлення, дозволяє вести багато передач у прямому ефірі.

Засоби масової інформації стають сценою, на якій розгортається політична дія, обговорюються кризи, ведуться переговори, відбуваються суспільні протести. Ці нові "арени" впливають на самі події, де і відбувається головний етап міфотворення. Крім того, засоби масової інформації можуть навіть поглибити існуюче політичне суперництво, тому що в ході репортажу іноді перебільшується гострота конфлікту, підсилюється його драматизм задля того, щоб матеріал був більш цікавим для глядача чи слухача. Надлишок інформації, що отримується громадянами, затрудняє процес сприйняття реальних подій і може призвести їх викривлення та до несподіваних результатів. Наприклад, наслідком надлишкової уваги до конфліктів у політичних структурах може стати реакція у вигляді негативної оцінки демократії вцілому, що не виключає виникнення сумнівів у доцільності або висновку про доцільність заміни демократії іншою системою влади (не виключаючи тоталітарної), що гарантує стабільність і безконфліктний розвиток. Часто у свідомості політиків мас-медіа також можуть створити перекручену картину, особливо якщо в того або іншого політичного діяча немає додаткових джерел інформації: на телеекрані будь-який суспільний або політичний протест виглядає значно більш гострим, ніж є насправді.

ЗМІ – це провідний канал інформації у свідомість громадян. Від того, як буде подана та чи інша інформація, так і буде сформована масова свідомість. Так, наприклад, зараз у всьому світі ЗМІ спостерігають за політикою новообраного американського президента Д.Трампа. І, формується, новий міф, що, нібито, Д.Трамп буде проводити курс на перетворення США з імперії в національну державу. З нашої точки зору, цей міф є ілюзорним. У Д. Трампа не вистачить сил і впливів, щоб змусити США відмовитися від політики гегемона у світі. Еліти США не відмовляться від звичайної ролі своєї країни як наддержави. Можуть змінитися деякі акценти у політиці цієї держави, але міжнародні корпорації діють згідно законів світового ринку і вони змусять Д. Трампа скоригувати свої промови. А армія США, розвідувальне співтовариство, військово-промисловий комплекс, Конгрес і Сенат США не дозволять втратити роль світового лідера. Та ще й в зв’язку з російською загрозою і загрозою з боку КНДР, яка рветься до світової гегемонії.

Але інформація постійно буде змінюватися. Спіймати правильну інформацію – завдання кожної особи окремо. Але завдання ЗМІ подати в такому ракурсі, аби це призвело до мінімальної кількості політичних і економічних помилок.

Отже, засоби масової інформації – один із головних засобів впливу діючої влади на формування громадської думки – специфічного стану суспільної свідомості, який містить приховане чи реальне ставлення різних соціальних спільностей до події, фактів або процесів соціальної дійсності, включаючи політичну діяльність. Громадська думка фіксує насамперед сприйняття дійсності через призму масової свідомості. В ній віддзеркалюються як спільні, так і специфічні інтереси класів, національних, професійних, духовних та інших спільностей, у цілому суб'єктів політичного процесу. Громадська думка як політичний інститут бере участь у здійсненні влади. Це важливий механізм прийняття поличних рішень на всіх рівнях.

Перехідний період в державі відобразився на масовій свідомості і ознаменував собою трансформацію та зміну установок, прагнень, мотивації українського народу, відтак самоідентифікації, що поклало початок формуванню громадянськості як особливого соціально-духовного стану. Проте із звільненням від колишніх стереотипів, заповнюючи утворену прогалину формуються та активізуються нові, що ґрунтуються вже не стільки на штучно створених конструктах, скільки на ментальній характерології, архетипізації та міфологізації сприйняття дійсності, що в поєднанні із впровадженням політичних технологій, досягли нечуваних результатів в деформації масової свідомості. Перебування в стані постійного пошуку, внутрішнього дисонансу, де ще не віджили попередні, століттями навіяні стереотипи та міфи, на які нашарувались нові, перетворили громадськість на простір, незахищений перед масштабним впровадженням політичних технологій, не здатний протистояти зовнішнім впливам, проте наділений здатністю поглинати безліч інформаційних потоків. Варто також зазначити, що в умовах штучної зміни та нівелювання ідейних, інтелектуальних, культурних засобів підтримання суспільної організації в формі певного ладу, єдиними способами регуляції та відтворення духовної системи виступають власне не тільки теоретичні погляди, традиційні цінності, а й архаїчні шари колективної свідомості, уявлення та традиції, на яких і творяться нові міфи.

Список використаних джерел

1.Блумер Г. Коллективное поведение [Под ред. В.И.Добренькова] // Американская социологическая мысль. – М.: МГУ, 1994. – 496 с.

2.Бромлей Ю. Очерки теории этноса / Ю.Бромлей. – М.: Наука, 1983. – 418 с.

3.Еліаде М. Аспекти мифа / М.Елиаде. – М.: Академический проект, 2010. – 256 с.

4.Забужко О. Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу / О.Забужко. – К.: «Абрис», 1997. – 150 с.

5.Куц Ю. Національна свідомість і самосвідомість у етнополітиці і державотворенні /Ю. Куц// Актуальні проблеми державного управління: Наук. зб. – Х, 2000. – №2 (7). – С.45-52.

6.Кресіна І. Національна свідомість: єдність етнічного та національного / І. Кресіна // Вісник Київ. ін-ту "Слов'янський ун-т". – Вип.1: Історія. Культура. Політологія. Міжнар. відносини. – К.,1998. – С.119-124.

7.Михальченко М.І. Суспільні цінності населення України в теоретичних і практичних вимірах [/Авт. колектив : М. І. Михальченко (керівник) та ін.] – К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2013. – 336 с.

8.Шайгородський Ю. Політика: взаємодія реальності і міфу / Ю.Шайгородський. – К.: Знання України, 2009. – 400 с.

9. Юнг К. Душа и миф: шесть архетипов / К. Юнг/ Пер. с англ. – К.: Государственная библиотека Украины для юношества, 1996. – 384 с.

References

1.BLUMER, G. (1994) Kolektivnoe povedenie. *Americanskay cosiologicheskay mysl.* Moskwa, MGU.

2.BROMLEY, U. (1983) *Ocherki teorii etnosa*. Moskwa, Nauka.

3.ELIADE, M. (2010) *Aspekty mifa*. Moskwa, Academacheskui proect.

4.ZABUZHKO, O. (1997) *Shevchenkiv mysh. Sproba akademichnogo analizy*. K., «Abris».

5.KUTZ, U. (2000) Nacionalna svidomist I samosvidomist y etnopolituci I derzavotvorenny. *Actualni problemy derzavnogo ypravlinnya.*No. 2(7), P.45-52.

6.KRESINA, I. (1998) Nacionalna svidomist: yednist' etnichnogo ta natsionalnogo. *Visnyk Kyivskogo instutyty «Slovyanskiy yniversitet». Istoria. Kultura. Politologia.* P.119-124.

7.MYKHALCHENKO, M. (2013) *Syspilni tsinnosti naselennya Ukrainy v teoretychnych I praktychnych vymirah.* K., IPiED im. I.F. Kurasa NAN Ukrainu.

8.SHAIGORODSKIY, Y. (2009) *Politika: vzaemodiya realnosti I myphy*. K., Znanniy Ukrainu.

9. YUNG, K. (1996) *Dusha I miph: shest' arhetipov*. K., Gosudarstvennaya biblioteka Ukrainy dlya yunoshestva.

Evgenia Makarenko, *Graduate student, Ivan Kuras Institute of Political and Ethnic Studies Academy of Sciences of Ukraine*

MYTH AS A MEAN OF MASS COMMUNICATION

Abstract. *In the article "The Myth as a means of mass communication", the main problem of the coherence of myth with the media has been revealed. Given the recent political events that take place worldwide, the subject proposed in the article stands out as a very to-date. After myths had invaded the mass consciousness of people, the former began shaping the future of the individual countries, regions and the whole world. This type of media has become a powerful myth translator in the public consciousness. The purpose of the study is to show how myth through mass media shapes the "correct" position, but sometimes the latter proves to be out-of-true.*

The article singled a number of scholars investigating the proposed subject, i.e. G. Pocheptsov, O.Polisayev M.Myhalcheko, Y.Shayhorodskyy etc.

In general, the "mythologisation" of the information may result in the consolidation of society and may as well play a destructive role in the public life. Some researchers even tend to believe that mythologizing society is an extremely negative process, that myth is in fact a hidden form of aggression, that of totalitarianism. Thus, when one finds him (her) self under the power of myth, one ceases to be an individual. However, speaking impartially, then surely it should be recognized that the myth may serve both positively and negatively.

It is concluded that the media is one of the main means of influencing the shaping of the public opinion. It is also resumed that myths may act as the driving force of society's evolution and may have special meaning thereto.

Key words*: myth, political myth, social consciousness, mass consciousness, the media.*

УДК 94(73)

Eugen Pinak,
Master of Law,
Board member
of the Ukrainian Association
for American Studies

ORMOC BAY NAVAL BATTLE OF DECEMBER 3, 1944 – THE LAST VICTORY OF THE IJN SURFACE SHIPS

Abstract. *The article examines the last victory of surface ships of the Japanese Imperial Fleet over surface ships of the United States Navy, which took place in Ormoc Bay on December 3, 1944. Because of mistakes during the preparation and conduct of the battle, superior US force was unable to destroy Japanese convoy and was forced to retreat.*

The purpose of the article is to investigate the actions of surface ships of the United States Navy against the enemy surface ships in Ormoc Bay on December 3, 1944, and to analyze the causes of their failure.

The Ormoc Bay battle provides us with a good example of independent actions of small US surface force, unsupported by aviation. The battle clearly demonstrated, that superior combat power of the ships and well-trained crews does not guarantee victory in the absence of the factors which author describes in the article.

While this small battle hardly changed outcome of the battle for Leyte or introduced something new in naval warfare, it shows us, that without air support US surface ships' actions were far from perfect. This battle also confirms enormous importance of planning and leadership in naval battles, where success often lies in meticulous planning and swift, but sound command decisions.

Key words: Pacific *Ocean* theater *during* World War II, *Battle of Leyte, Ormoc Bay Battle, combat operations of surface ship, US navy during WWII.*

US victory in the Pacific Ocean area during World War II was impossible without the United States Navy (USN). Backed with enormous industrial might of the United States of America, it rallied after early war defeats at the hands of the Imperial Japanese Navy (IJN) to become strongest fleet in the world. From early 1944 nothing was able to stop its' advance. However, closer look on the USN achievements will show us, that almost all US victories in late war naval battles were brought by naval aviation [1, chapters 12-14, and 6]. Surface ships usually acted as escort for aircraft carriers and finished off damaged Japanese ships. So what was the effectiveness of USN surface ships in the surface combat they were made for? How effective was USN planning and execution of surface combat operations?

Unfortunately, there are very few examples of late war (1944-45) naval battles, where aviation played little or no role. One of those rare examples is Ormoc Bay battle on December 3, 1944, which provides us with a good example of independent actions of small US surface force, unsupported by aviation.

Unfortunately, being relatively small combat episode, Ormoc Bay battle brought little attention from historians. One chapter each from "Leyte, June 1944 – January 1945" [6] and "Matsu gata kuchikukan" [5] are the most detailed accounts of the battle. Unfortunately, those works are focused on describing the battle from their own side, largely ignoring information from the opposite side. Another important and relatively recent contribution to the researcher of the battle, missing from previous works, is the

information from the official web page of DD-692 *Allen M. Sumner* at http://www.dd-692.com. Ormoc Bay battle was the first combat action of this ship, so web page devotes significant attention to it, presenting, among other information, scans of original documents (reports, logs) from the US side, made either during the battle or immediately after it [3, 11-17]. Those documents present information about US ships' actions and its' assessment by US commanders without later "post factum" knowledge, that often clouds historians' judgment.

Strategic and tactical background. By December 1944 course of the Second World War in the Pacific clearly turned to the favor of the United States of America and their allies. For more than a year, land and naval forces of the Japanese Empire suffered defeat after defeat, while US forces were getting closer and closer to Philippine Islands, which guarded the main supply route of the Japanese Empire.

On October 20, 1944, troops of US Sixth Army landed on Leyte Island in the central part of the Philippines. IJN send almost all available ships to destroy invasion force, but failed to get past the forces of the United States Navy. In the great naval battle at Leyte Gulf (23-26 October 1944) IJN was defeated, so USN could now freely supply and reinforce US Army troops on Leyte. Even masses Japanese air attacks, including those made by suicide pilots of the "kamikaze" forces, failed to stop the flow of US supplies and reinforcements to Leyte [2, P. 478-487].

All Japanese could now do was to draw US Army troops into pitched battles against defenses of the Imperial Japanese Army (IJA) on Leyte in hope, that overwhelming US losses will stop further American advance. However, in order to do it Japanese troops on Leyte had to be well supplied and reinforced [2, P. 489]. This task fell to IJN, which organized "TA" convoy operation from Manila (Luzon Island) to Ormoc Bay on Leyte Island [8, 9,10].

Naturally, US forces tried to intercept those convoys, using aviation, and finally torpedo boats and destroyers. On the night of November 27/28, 1944, after two minesweepers swept southern approach to Ormoc Bay, four Fletcher-class destroyers, with a PBY "Catalina" flying boat doing the reconnaissance, steamed into the bay. They found no transports, but shelled Ormoc dock area and even claimed (erroneously[1]) one enemy submarine sunk [6, P.369]. The next night four PT boats went into Ormoc Bay to report a freighter and a patrol craft sunk. Though their real victims were patrol boat *P-105* and submarine chaser *Ch-53*, this was definitely a success [6, P.369-370; 4, P.19]. Two more destroyer raids into the Ormoc Bay (on November 29/30 and December 1/2) however, failed to meet any enemy [6, P.370].

But on the morning of December 2 air reconnaissance reports indicated convoy on the way [6, P. 371], so it was decided to send another group of destroyers into the Ormoc Bay.

Movements to contact and the course of the battle. On the evening of December 1, 1944 Japanese destroyers *Kuwa* (commanding officer – Commander Yamashita Masamichi) and *Take* (commanding officer – Commander Unagi Tsuyoshi, executive officer and commander of ship's torpedo division – Lieutenant Shiga Hiroshi) escorted high-speed transports *T-9, T-140* and *T-159* from Manila to Ormoc Bay to bring

[1] The only IJN submarine sunk on November 27, 1944 (*I-46*) was sunk to the east of Leyte Island [4, P. 19].

reinforcements and supplies for the Japanese troops on Leyte as part of the convoy operation TA-7 [5, P. 98, 10]. Due to bad weather ships reached their destination at the evening of December 2, 1944 unmolested by the US aviation. On entering the bay transports approached its north-eastern shore and began unloading supplies and disembarking troops while destroyers took the patrol positions inside the bay at a distance of 300 m from each other and started patrolling at a speed of 6 knots. *Take* patrolled to the north, and *Kuwa* – to the south of the unloading point [5, P. 98].

On the other side at 18.29[2] on December 2, 1944 three US destroyers left Leyte Gulf and headed south through Surigao Strait towards Ormoc Bay to destroy enemy ships according to the orders of the Commander of the Task Force 77 [3]. Those destroyers were DD-692 *Allen M. Sumner* (commanding officer – Commander Norman J. Sampson), DD-693 *Moale* (commanding officer – Commander Walter M. Foster) and DD-695 *Cooper* (commanding officer – Commander Mell A. Peterson). All ships belonged to the Destroyer Division 120, led by Commander John C. Zahm, who was aboard *Sumner* [3].

At 23.08 *Allen M. Sumner* was attacked by Japanese plane [3]. Ship evaded dropped bomb, but still received some damage from close bomb explosion and several of her sailors were wounded [16]. This sudden attack apparently had unforeseen consequence: during the whole battle *Allen M. Sumner* constantly fought with Japanese aircraft, some of them were "seen" only by *Sumner's* crew (other destroyers failed to see them)[3].

Shortly after midnight on December 3, 1944, US destroyers entered Ormoc Bay. They were in line formation (left to right: *Allen M. Sumner*, *Cooper* and *Moale*) to make full use of their strong 4-gun forward battery [3]. Couple of minutes later (00.05) *Sumner* shelled small port village of Albuera, claiming one ammunition barge sunk [16]. Discovering the enemy, *Kuwa* rushed to intercept while *Take* went to take good position to attack enemy ships with torpedoes [5, P. 98].

It would seem that three US destroyers of the latest type with six 5-inch guns aboard each ship [18] would make short work of two small Japanese destroyers which had only three 5-inch guns each [5, P. 83]. However, that was not the case.

Discovering both Japanese destroyers, US ships opened fire at 00.09 and quickly made hits. But the fire of US destroyers was concentrated only on the nearest Japanese destroyer – *Kuwa*[4], which allowed *Take* to take a good position for the torpedo attack. Lieutenant Shiga gave the order to fire, but torpedoes were not launched, perhaps due to the damage of the cable connecting the torpedo control panel on bridge with the torpedo mount [5, P. 98]. At this time *Take* finally begun receiving fire from *Moale*, but her director could not immediately pick the new Japanese target up, so fire was resumed on *Kuwa* [13]. This unwise decision probably saved *Take*, because when at 00.12 she went under fire from the *Cooper*, she was almost ready for another torpedo attack. Firing torpedoes under enemy fire and by the local sights of the torpedo mount is not the easiest thing to do (especially at night), but Lieutenant Shiga managed to get excellent result: at

[2] All times are local.

[3] See "talk between ships" tactical radio logs of *Sumner* and *Moale* [14 and 17].

[4] It seems, that Japanese destrouers were first shelled by *Moale*, while *Cooper* joined couple minutes later and *Sumner* – even later on. Ships' Official Action Report present confusing picture. [See 11, 13, 16].

00.15 one 61-cm oxygen torpedo (from a two-torpedo salvo) fired from a distance of about 6000 m, hit the starboard[5] side of the *Cooper* [5, P. 99]. Powerful torpedo explosion in the middle of the ship broke US destroyer in half, and in 30 seconds both parts of the ship went to the bottom together with 191 sailors from her crew [11].

All this time, *Kuwa* continued to stubbornly return fire, despite many hits and severe fire on board, until she had finally sunk at 00.19 [16].

It would seem that now two US destroyers will quickly get a lonely *Take*, especially after she failed to hit US ships with her third (and the last) torpedo [7, P. 143]. But all this time US ships fought not only *Take* and *Kuwa*, but also torpedo boats, aircraft and coastal batteries [11; 13; 16]. In reality this crowd of enemies never existed, except for aircraft[6], but it diverted attention of US ships' crews just like the real enemies[7]. Confusion aboard *Sumner* was so great, that even *Cooper* sinking went unnoticed and Commander Zahm found about it only at 00.29 after the report from the *Moale* [3].

Thanks to this "ghost hunt", *Take* received very few hits in this battle: except for minor damage from small-caliber projectiles and splinters, the destroyer received only one direct hit of a 5-inch shell into the forward engine room. The shell had pierced the port side, gone between the engines and stopped on the starboard side without exploding or even wounding anybody inside the engine room. It was a small miracle that for all the fire from US destroyers the only hit had been a dud. During the whole battle only one person aboard *Take* had been injured. Still, forward engine went out of order and the forward engine room began to flood (eventually the list reached 30 degrees) [5, P.99]. The stubborn resistance of *Take*, the "ghost hunt" and news of the sinking of *Cooper* convinced Commander Zahm to order withdrawal at 00.32. *Sumner* and *Moale* turned to the south and left the Ormoc Bay at full speed, without stopping to rescue survivors from the *Cooper* [3]. On the way to the base US destroyers were again attacked by the Japanese aircraft (air attacks on the *Sumner* continued until 01.45) [6, P. 371], which managed to damage both *Sumner* [16] and *Moale* [13]. In addition, after the battle one Japanese shell was found in the stern plate of the *Moale* [13]. Fortunately, it failed to explode just like the US shell, which hit *Take*. This "exchange of duds" is a unique phenomenon of this battle.

Post-battle. Survivors from the *Cooper* floated around the bay until c.14.00, when PBY flying boats finally come to rescue them (rescue operations continued until dark) [6, P. 372]. Shortly after the dawn, one group of *Cooper* survivors appeared not far from the group of survivors from the *Kuwa*, someone among whom spoke English. No details of this conversation are available, but it is not hard to imagine words, exchanged by the people who tried to kill each other only a couple hours ago [6, P. 372]. *Take* crew did not even have the opportunity to save the crew of the *Kuwa*, because now

---

[5] Japanese account of the battle [5, P. 99] erroneously claims, that *Cooper* was hit at the port side, however ship's Official Action Report is clear, that she was hit at the starboard side.

[6] Fire from coastal batteries was most likely fire from *Take* or moored transports, though latter's position makes this extremely unlikely.

[7] It's interesting to note, that *Sumner's* and *Cooper's* reports mention a lot of air attacks but no torpedo boat attacks, while *Moale's* report mentions air and torpedo boat attacks in equal measure [Compare 11, 13 and 16].

damaged *Take* was the sole escort of the TA-7 convoy [5, P. 99]. So rescue of the *Kuwa* crew was entrusted to the personnel of the Ormoc base, while *Take* together with his wards at 03.00 on December 3, 1944, begun her journey back to Manila, where convoy arrived in the afternoon next day without any US attacks [7, P. 149; 10]. On return to Manila Commander Unagi was personally commended by the Commander in Chief of the Southwestern Area Fleet Vice-Admiral Okawachi Denshichi [5, P. 99]. But it is unlikely that he or anybody else suspected, that *Take* had just participated in the historic event: the last victory of the IJN surface ships in combat against enemy surface ships.

Conclusions. For obvious reasons, victories are more popular subjects of historical description, then losses. But losses usually provide us with better lessons.

During the war American sailors regularly displayed both skill and courage. Even after US Navy greatly increased in size, there was no noticeable drop in quality of ships' crews. However, navy is more, than a collection of ships' crews – it's an organization highly dependent on the efficiency of pre-battle planning and the efficiency of command and control in battle itself. Ormoc Bay battle on December 3, 1944 clearly demonstrated, that superior combat power of the ships and well-trained crews does not guarantee victory in the absence of the above-mentioned factors.

The following mistakes had to be pointed out.

1. The choice of the ships from Destroyer Division 120 for this mission was obviously a poor one, as they had no combat experience [13; 16]. Inexperienced crews were not quite ready for the close combat, yet alone for the close combat at night.

2. Lack of any air support, save for air reconnaissance, is surprising. USN had PBY "Catalina" flying boats, trained for operations at night (so called "Black Cats"), yet they were only used for air reconnaissance of Ormoc Bay. Air support would have been a great help to US force, as it was during the similar mission on November 27.

3. Advanced radars and fire control systems of new Sumner-class of destroyers (all three US ships belonged to this class) apparently brought the false sense of superiority and reluctance to use illuminating shells, etc. However, US radar was not an all-seeing device and had trouble identifying targets against the coastline. There were other troubles with gunnery control [13].

4. From the beginning of the battle with Japanese destroyers, Commander Zahm lost control of the situation so completely, that even in the official report about this battle he could not accurately describe actions of his ships. As a result, each ship acted without coordination with other ships, thus negating overall US superiority.

5. Commander Zahm decided that the scattered small targets could be more effectively dealt with by gunfire, saving the torpedoes for more suitable targets if they should appear [3]. Unwillingness to use torpedoes together with poor US gunnery led to inability to quickly finish off *Kuwa* and concentrate on *Take*. Of course, difference between "quickly" and "not quickly" in this battle measured in only several minutes – but it was long enough to lose *Cooper*.

6. The "ghost hunt" against non-existent targets not just led to the dispersal of efforts – it brought false feeling of being outnumbered that led to withdrawal of US ships.

As a result of the abovementioned factors, instead of sure destruction of Japanese convoy US ships were forced to retreat by an inferior force, losing one destroyer and allowing Japanese to resupply the defense of Leyte. It is worth noting, that of four US battle reports (Commander's DesDiv 120 and three ships' Commanding Officers) only Commander Foster of *Moale* made critical remarks about his own performance in this

battle [13]. Other commanders were, apparently, sure, that they did everything right and there was no need for improvement of or reflections on their actions [3; 11; 16]. Therefore, it is not surprising, that according to the official results of the battle Commander Zahm recommended all three destroyers' commanding officers to the Silver Star Medal [3].

On the contrary, commanders of Japanese destroyers, despite being taken by surprise, acted quickly and according to the situation, successfully using the only weapon that could give them advantage over superior enemy – torpedoes. Even suicidal charge of *Kuwa* was the only way to deal with this situation, as it drew attention of US destroyers from *Take* and transports [5, P. 98]. *Take's* commanding officer used *Kuwa's* sacrifice well, wisely refusing to engage in close combat with superior enemy while trying to solve battle with torpedoes.

While this small battle hardly changed outcome of the battle for Leyte or introduced something new in naval warfare, it shows us, that without air support US surface ships' actions were far from perfect. This battle also confirms enormous importance of planning and leadership in naval battles, where success often lies in meticulous planning and swift, but sound command decisions. This last lesson is still important even now and definitely warrants further studies – after all, despite all the advances in technology, decision-making process is still in the hands of humans.

Sources

1. Нимиц Ч.У, Поттер Э.Б. Война на море (1939-1945) /Ч.Нимиц, Э.Поттер. – Смоленск: Русич, 1999. – 592 с.
2. Хаттори Т. Япония в войне 1941-1945 гг. – Москва: Военное издательство Министерства обороны СССР, 1973. – 880 с.
3. Commander Destroyer Division ONE-TWENTY Action Report [Electronic resource]. – Mode of Access: http://www.dd-692.com/cdd_120_action_report.htm (last access: July 5, 2017). – Title from the Screen.
4. Japanese Naval and Merchant Shipping Losses During World War II by All Causes. Washington DC: U.S. Government Printing Office, NAVEXOS P-468, 1947.
5. Matsu gata kuchikukan [Matsu-class destroyers]// Gakken Rekishi gunzo No. 43. – Tokyo, 2003.
6. Morison S. Leyte, June 1944 – January 1945. // History of United States Naval Operations in World War II. Volume 12. – Castle Books; Reprint edition, 2001 [1956]. – 512 p.
7. Moro H. Nankai no shito – shonen suihei no umi senki [South Seas mortal combat – young sailor's sea battles]. – Tokyo, 1994.
8. Nevitt A. TA Operations to Leyte, Part I [Electronic resource]. – Mode of Access: http://www.combinedfleet.com/taops1.htm (Last Access: July 5, 2017). – Title from the Screen.
9. Nevitt A. TA Operations to Leyte, Part II [Electronic resource]. – Mode of Access: http://www.combinedfleet.com/taops2.htm (Last Access: July 5, 2017). – Title from the Screen.
10. Nevitt A. TA Operations to Leyte, Part III [Electronic resource]. – Mode of Access: http://www.combinedfleet.com/taops3.htm (Last Access: July 5, 2017). – Title from the Screen.
11. USS Cooper's Official Action Report. Serial: 00503 [Electronic resource]. – Mode of Access: http://www.dd-692.com/cooper's.htm (Last Access: July 5, 2017). – Title from the Screen.
12. USS Moale's Deck Log [Electronic resource]. – Mode of Access: http://www.dd-692.com/images/nonsumner/moale01.jpg (Last Access: July 5, 2017). – Title from the Screen.
13. USS Moale's Official Action Report. Serial 086 [Electronic resource]. – Mode of Access: http://www.dd-692.com/moale's.htm (Last Access: July 5, 2017). – Title from the Screen.
14. USS Moale's Official TBS (talk between ships) Tactical Radio Log [Electronic resource]. – Mode of Access: http://www.dd-692.com/images/other/ormocbay/obtbs07.jpg (Last Access: July 5, 2017). – Title from the Screen.

15. USS Sumner's Deck Log [Electronic resource]. – Mode of Access: http://www.dd-692.com/images/logbooks/1944/lg441202a.jpg (Last Access: July 5, 2017). – Title from the Screen.

16. USS Sumner's Official Action Report. Serial 089 [Electronic resource]. – Mode of Access: http://www.dd-692.com/action.htm (Last Access: July 5, 2017). – Title from the Screen.

17. USS Sumner's Official TBS (talk between ships) Tactical Radio Log [Electronic resource]. – Mode of Access: http://www.dd-692.com/images/other/ormocbay/obtbs01.jpg (Last Access: July 5, 2017). – Title from the Screen.

18. USS Sumner's Ship Specifications [Electronic resource]. – Mode of Access: http://www.dd-692.com/specific.htm (Last Access: July 5, 2017). – Title from the Screen.

Sources

1. NIMITZ, C., POTTER, E. (1999) *Voyna na more (1939-1945)*. - Smolensk: Rusich.

2. HATTORI, T. (1973) *Yaponiya v voyne 1941-1945*. - Moscow: Voyennoye izdatel'stvo Ministerstva Oborony SSSR.

3. *Commander Destroyer Division ONE-TWENTY Action Report* (1944) [Online] – Available from: http://www.dd-692.com/cdd_120_action_report.htm (accessed July 5, 2017).

4. *Japanese Naval and Merchant Shipping Losses During World War II by All Causes* (1947). Washington DC: U.S. Government Printing Office, NAVEXOS P-468.

5. Matsu gata kuchikukan [Matsu-class destroyers] (2003) // *Gakken Rekishi gunzo No. 43*.

6. MORISON, S. (2001) Leyte, June 1944 – January 1945. // *History of United States Naval Operations in World War II*. Volume 12. – Castle Books.

7. MORO, H. (1994) *Nankai no shito – shonen suihei no umi senki [South Seas mortal combat – young sailor's sea battles]*. Tokyo.

8. NEVITT, A. (1996) *TA Operations to Leyte, Part I* [Online] – Available from: http://www.combinedfleet.com/taops1.htm (accessed July 5, 2017).

9. NEVITT, A. (1996) *TA Operations to Leyte, Part II* [Online] – Available from: http://www.combinedfleet.com/taops2.htm (accessed 5 July 2017).

10. NEVITT, A. (1996) *TA Operations to Leyte, Part III* [Online] – Available from: http://www.combinedfleet.com/taops3.htm (accessed 5 July, 2017).

11. *USS Cooper's Official Action Report. Serial: 00503* (1944) [Online] – Available from: http://www.dd-692.com/cooper's.htm (accessed July 5, 2017).

12. *USS Moale's Deck Log* (1944) [Online] – Available from: http://www.dd-692.com/images/nonsumner/moale01.jpg (accessed July 5, 2017).

13. *USS Moale's Official Action Report. Serial 086*. (1944) [Online] – Available from: http://www.dd-692.com/moale's.htm (accessed July 5, 2017).

14. USS Moale's Official TBS (talk between ships) Tactical Radio Log (1944) [Online] – Available from: http://www.dd-692.com/images/other/ormocbay/obtbs07.jpg (accessed July 5, 2017).

15. *USS Sumner's Deck Log* (1944) [Online] – Available from: http://www.dd-692.com/images/logbooks/1944/lg441202a.jpg (accessed July 5, 2017).

16. *USS Sumner's Official Action Report. Serial 089* (1944) [Online] – Available from: http://www.dd-692.com/action.htm (accessed July 5, 2017).

17. *USS Sumner's Official TBS (talk between ships) Tactical Radio Log* (1944) [Online] – Available from: http://www.dd-692.com/images/other/ormocbay/obtbs01.jpg (accessed July 5, 2017).

18. *USS Sumner's Ship Specifications* (1944) [Online] – Available from: http://www.dd-692.com/specific.htm (accessed July 5, 2017).

***Євген Пінак**, магістр правознавства, член правління громадської організації «Українська Асоціація Американістики»*

БІЙ В БУХТІ ОРМОК 3 ГРУДНЯ 1944 Р. – ОСТАННЯ ПЕРЕМОГА ЯПОНСЬКИХ НАДВОДНИХ КОРАБЛІВ

***Анотація**. В статті розглянута остання перемога надводних кораблів Японського імперського флоту над надводними кораблями Військово-морських сил США, що відбулась в бухті Ормок 3 грудня 1944 р. Через помилки під час підготовки та проведення бою переважаючі сили американців не змогли знищити японський конвой та були змушені відступити.*

Метою статті є дослідження дій надводних кораблів Військово-морських сил США проти надводних кораблів противника в бухті Ормок 3 грудня 1944 р. та аналіз причин їх невдачі.

Битво в бухті Ормок є показовим прикладом незалежних дій незначних наземних сил армії США за відсутності підтримки з боку авіації. Вона стала демонстрацією того, що переважаючий потенціал бойових суден та добре підготовлений екіпаж на стали запорукою перемоги у зв'язку з цілою низкою факторів, які автор описує в статті.

Не зважаючи на те, що ця порівняно невелика битва майже не змінила результати битви біля Лейте і не внесла чогось нового в теорію військово-морських операцій її хід став підтвердженням неможливості надводних військово-морських суден США здійснювати ефективні операції без повітряної підтримки. Цей бій, також, підтвердив надзвичайну важливість планування, лідерських якостях та точних рішеннях командування військово-морських операцій.

***Ключові слова:** Тихоокеанський театр воєнних дій Другої світової війни; битва біля Лейте; Битва в бухті Ормок; Бойові операції надводних сил; ВМС США під час Другої світової війни.*

УДК 94(73)

Nikolai Saychuk,
Ph.D. in History,
Board member of the Ukrainian Association
for American Studies

THE OPERATIONAL PLANNING AND PREPARATION OF SOVIET LANDING IN THE BLACK SEA STRAITS

***Abstract.** The article deals with the operational planning and preparation of Soviet landing in the Black Sea Straits during the Cold War. Emphasized that because of the inability of Turkish garrisons to keep the defence on their own, the arrival of strong US reserves was expected to retain Central Turkey and Asian shore of the Dardanelles Strait. Command of the Soviet Army and the Combined Armed Forces of the member states of the Warsaw Pact could not rely on the quick success of the operation regarding the Black Sea Straits capture and placed stake on the widespread use of nuclear weapons.*

The aim of research is the study of the operations preparation in Europe during the Cold War and the possible participation of American forces. To capture Bosporus Straits area, the planning, which was based on a strategic map game and on front command-staff exercises of the Commander of the Odessa Military District on 1969, called for up to five air army sorties and an allotment of 12 to 15 nuclear bombs, constituting 18-20% of the nuclear munitions expended by

the 5th Air Army in the whole operation. Although the progress in the preparation of operational landing in the Black Sea Straits was unquestionable by 1987-1988, its feasibility still caused the serious doubts which are outlined in the article.

Keywords: *the USA, the USSR, the Black Sea Straits, NATO, Warsaw Pact.*

1. General estimates of possibility and feasibility of naval landing in the Black Sea Straits.

Landing in the Black Sea Straits was considered one of the symbols of political and ideological victory in the history of Russia ("Cross hoisting at the Hagia Sophia", "access to the warm southern seas", etc.). Such landing took place in the Bosporus in 1833, and was seriously prepared in 1853, 1897 and 1916-1917. Most Soviet citizens in general have no doubts about the ability of the Black Sea Fleet to assault and capture the Straits during the Cold War. Reports from naval exercises about Marines in black uniforms storming the beaches and setting the flags on coastal elevations were convincing this opinion. Soviet military establishment was contemplating in the same vein. For example, USSR Navy First Deputy Chief Admiral I.Kapitanets defended his doctoral thesis on "Marine operation for capturing the entrance to Bosporus" when graduating the Military Academy of the General Staff in 1970. [5, P. 248] Rear-admiral V.Lebedko, who was the Chief of Staff of Southwestern Naval command, defended his thesis on "Organization of operational command and staff exercise on mastering the Black Sea straits area in joint operations of assault troops and ground forces" in 1986 at the same Academy. [8, P. 401] Note, that naval landings were not something new for the Black Sea Fleet. It has participated in 24 naval landings during World War II, including 4 operational-sized ones. The Kerch-Feodosiya landing operation in 1941 was the largest, when 40319 soldiers were landed in Crimea. [6, P. 768-770]

Series of reconnaissance operations were undertaken at Black Sea straits area to evaluate the physical and geographical conditions of the future theater for military actions. For example, hydrographic vessel "Thaddeus Bellingshausen" sailed to explore coasts of Marmara, Aegean and eastern Mediterranean seas with a group of generals, admirals and officers of the General Staff, Odessa Military District and the Black Sea Fleet in early May 1969. Materials of this expedition became the basis of a joint operational training of troops, navy and air force in the South-West direction. [18, P. 82-83] Landing of marine regiment and motorized rifle division in the Black Sea straits was mastered during the strategic exercises "South-71" in June 1971. Minister of Defense A.Grechko and Commander in Chief of the Navy S.Gorshkov passed through the Straits aboard cruiser "Dzerzhinsky", escorted by several warships. After reconnoitering the Straits they oversaw exercises of the 5th Naval Squadron in the Mediterranean. [7, P. 322] Officers of the Command group of Southwestern strategic direction made similar trip at the end of July 1985 aboard command ship "Angara". Based on results of this trip, special book for the senior officers of the Soviet armed forces was published the same year, called "The history of the struggle for mastery of the Black Sea straits area". At the same time military-geographical description of the most important islands in the Marmara and Aegean Seas was also ordered. Such a description of 1160 islands was prepared in 1988, describing, among other things, ease of naval landing on each island and their possible use as naval bases. [8, c. 384] The last reconnaissance took place at the end of the summer of 1990, when a group of officers and generals of the Odessa Military

District on a large landing ship "Konstantin Olshansky" passed through the Bosporus and the Dardanelles to the Greek island of Lemnos. [13, P. 254-256]

On the other side of the Cold War front estimates were made along the same lines. On July 8, 1946 U.S. Joint Chiefs of Staff approved the basic concept of the plan "Pincer". Than regional operational plans were developed, in particular "Gridle" plan, concerning defense of Turkey (approved on August 15, 1946). It was assumed that the Soviet campaign against Turkey will include 25 divisions attacking through Thrace towards the Straits in conjunction with assault by the combined air-naval landing force up to 2 divisions strong on both sides of the Bosporus. After the capture of Istanbul and the bridgehead on the Asian shore of the Bosporus, Soviet troops should be making an operational pause for the accumulation of extra forces, including transportation them by the sea to the captured Turkish ports. After increasing their strength up to 41 divisions, Soviets should unfurl new offensive into Central and Southern Anatolia jointly with three divisions, landed from the ships of Black Sea Fleet on the northern coast of Turkey near the city of Sinop. This scheme, but with expected landing up to 5 Soviet divisions on the Black Sea coast of Turkey, remained in all American war plans until the "Dropshot", which remained the basis of U.S. strategic planning till 1957. [22, P. 35] Similar estimates were contained in "Capabilities Plan ACE 1957", approved by the Supreme Allied Commander Europe in 1954. This document was approved as the development of plan M.S.48 and identified perspective composition and tasks for NATO armies until 1957. According to it, sandy beaches directly to the east of the Bosporus were presumably the most likely landing place. The data available to NATO planners indicated that Soviets possessed enough landing and cargo ships in the Black Sea to land one division. But additionally dozens of ships of the Soviet merchant fleet could be mobilized and transferred to the Black Sea through the system of the Volga-Don canal, increasing significantly landing capabilities of the Black Sea Fleet. [23] Operational and strategic plans of the U.S. and NATO after 1957 remain classified even today, but we can assume, that they still took into account Soviet naval landing near the Black Sea Straits. For example, at the "Deep Furrow" exercises in the fall of 1965 airborne counter-landing of U.S. 82nd Airborne Division managed to stop assault of the Soviet marines on Kocaeli peninsula (to the east from Istanbul) near the town of Adapazari. 82nd denied enemy attempts to cross Istanbul-Ankara highway, and then Soviet marines were destroyed with the help of Turkish reserves from the Asian part of the country and nuclear strike on the Soviet bridgeheads. However, closer examination of abovementioned concepts on both sides reveals the overestimation of the Soviet naval landing capabilities.

Opinions on the role and place of the navy in the USSR were influenced by the experience of the Great Patriotic War, when critical battles took place on land, with a strong continental enemy. Only auxiliary functions left for the fleet. Thus Soviet High Command believed that main objectives of the new war will also be achieved by the land fronts. Strategic operation in the continental theater of war was seen as an offensive by the group of fronts to defeat enemy armed forces and force states of the enemy coalition to withdraw from the war. In such an operation Navy had a number of tasks in supporting the ground forces, including making naval landing operations. But given the "unimportant" role of the fleet, the "weight" of the Navy in the eyes of the Army was minor. Commander in Chief of the Navy N.Kuznetsov wrote, "Military circles attributed little importance to sea war. Classic land doctrines of warfare predominated, and the General Staff brushed off all navy questions without giving them a great thought." [9, P.

514] Commander in Chief of the Navy S.Gorshkov in his notes also stated the predominance of opinions about the fleet as "a Soviet Army supporter" and Marshal G.Zhukov's leading role in this state of things. [9, P. 524]

This attitude remained changeless until the end of the Cold War. Even in 1985 (!) exercises of the Odessa Military District on "Front offensive operation on a maritime axis" front Commander planned to attack the Black Sea Straits, studiously avoiding interaction with the Black Sea Fleet at the exercises. Army troops attacked 200 km away from the coastline, so landing operations to support them have lost their meaning. When the district Commander Colonel-General A.Elagin was asked by Navy representatives about the cause of such situation, he replied with a counter question, "And what is your fleet doing now?" Chief of Staff of the Black Sea Fleet, Rear Admiral S.Alekseev replied, that fleet is trying to conquer command of the Black Sea. "So go on and conquer it to your heart's content", replied A.Elagin. [8, P. 388]

Note, that Soviet Army generals had sufficient grounds for skepticism concerning the fleet capabilities. First, the Black Sea Straits were not been considered as an important goal for the Soviet military. Based on the experience of the World War II, Army leadership sought to concentrate the main effort in the decisive direction. Italy, the most industrialized country of the Southern Europe, was considered the most important target on the South-Western Theater of operations. Italy's defeat disrupted the stability of the whole enemy front in Europe, seriously weakening NATO military capabilities and gaining the control over the Mediterranean Sea. Even in the fall of 1984 substantial part of HQ officers of South-Western direction still considered the Italian direction as the most important, while Bosphorus-Dardanelles direction was approved as main only after the intervention of the Commander in Chief of the South-Western direction Army General I.Gerasimov. [8, P. 376-377]

Second, military history taught Soviet planners, that the Black Sea Straits and Constantinople/Istanbul were never captured by attack from the sea, but only by attack from the land. The experience of British and French forces during World War I is indicative: on April 1915 they've attempted landing of about 80 thousand troops with support of a powerful fleet at Gallipoli peninsula. The operation has failed with heavy losses, and the Soviet generals knew it well. [8, P. 384] So when the Soviet fleet came out to fight with American Nuclear-powered Ballistic Missile Submarines in the Mediterranean in 1960s, and quick capture of the Straits has become a priority task, the Army still relied only on its' own forces to break through the Straits.

In part this was due to the weakness of the Black Sea Fleet. After the World War II many captured ships of a questionable combat value were hastily included in the fleet ranks. Then Fleet received a lot of new-built, but already obsolete ships, which it ultimately had to scrap in the late 1950s-60s. As noted by the American experts, the ability of the Black Sea Fleet to support the naval flank of the ground forces in their run to the Straits depended on the enemy which it would have to face. Breakthrough of the NATO naval forces with aircraft carriers of the 6th U.S. fleet in the Black Sea would lead to the destruction of the Black Sea Fleet. Meanwhile, the war experience showed that it was impossible to carry out operational naval landings in the Black Sea Straits, unless control of the Black Sea was achieved. [9, P. 390]

Anyway, during the late 1950s-60s the Black Sea Fleet simply couldn't offer much help in the organization of naval landing. Sole marine unit of the fleet (393rd Separate Marine Battalion; was stationed in Kazach'ya Bay of Sevastopol) was disbanded in 1955,

as well as the entire Soviet Marines. According to the admiral I.Kasatonov, USSR Defense Minister G.Zhukov took the final decision to disband the Marines and to include their units into the Ground forces. [7, P. 97] Marine School at Vyborg was also closed, which led to the acute shortage of officers after the revival of the Marine Corps, as the sole Faculty of the Officer Academy in the Far East could not meet the needs of the Navy. 75 of the 80 landing ships, which entered the ranks of the Soviet Navy during the first 10 years after the World War II, were later transferred to the Ministry of the Merchant marine and Fisheries of the USSR. [9, P. 511, 610] Few remained amphibious ships were used mainly for transport duties. Army leadership insisted that naval landings completely lost their meaning in a nuclear war, but, if necessary, landings can be performed by motor rifle units of coastal military districts. There were also expressed views, denying the need to support ground forces by Navy during operations along the coast. It was assumed that the ground troops with nuclear weapons do not need the support from the sea, as they can capture the Black Sea Straits on their own and even fight with the enemy fleet trying to attack them from the sea. However, exercises and maneuvers showed that these statements were far from reality. Drastic changes have taken place after the failed landings of motor rifle units during the exercises of the Caspian Flotilla and the Pacific Fleet in the early 1960s, dubbed "the total disgrace" and "self-drowners" by than USSR Defense Minister R. Malinovsky. [7, P. 99-100]

2. Creation of Marines (Naval Infantry) and amphibious forces of the Black Sea Fleet.

Thereafter, at the initiative of the Commander in Chief of the Navy Admiral S.Gorshkov and Deputy Defense Minister Marshal A.Grechko, working out of target tasks on the amphibious assaults resumed at joint activities of troops and fleets. This was due to the drastic increase in the combat capabilities of the Navy related to the widespread introduction of missile weapons on ships and naval aviation, with the new generation of submarines mass production. Results of experimental exercises showed that fighter aircraft ensures reliable air coverage of ships at the distance of 120 km from the coast, which is sufficient for operations near the Bosphorus. [9, P. 599] Based on this, the command intend to seize dominance in the Black Sea since the war began and further concentrate their efforts on supporting the ground troops in capturing the straits area. So far the tactical landings of reinforced mechanized infantry battalion were perfected in the seaside flank of the offensive front. Black Sea Fleet has one division of landing motorboats in Odessa, restored in March 1962 for these purposes. Further growth of landing opportunities depended directly on modern amphibious equipment of the fleet.

The meeting of Navy commanders of the Warsaw Pact was convened in the General Staff of the Soviet Navy in the autumn of 1962, and was devoted to fleets landing training and equipping with modern technics. Poland and East Germany, acting on the main western direction, where was a problem of Danish Straits quick capture, never stopped the landings training. The meeting of Navy commanders of the Warsaw Pact was convened in the General Staff of the Soviet Navy in the autumn of 1962, and was devoted to fleets landing training and equipping with modern technics. Poland and East Germany, acting on the main western direction, where was a problem of Danish Straits quick capture, never stopped the landings training. Polish Marines considered the best in the Coalition. But the Black Sea allies Romania and Bulgaria had neglected the landing training even more, than USSR. Meeting decisions had an advisory format and formed the basis of a new concept of amphibious forces. [7, P. 101] In particular, since 1963 due

to lack of berth places in the USSR the construction of medium amphibious ships was transferred to Gdansk, in agreement with the Polish government. This gave a powerful impetus to the development of amphibious fleet. In the summer of 1963 the first Soviet Navy marine regiment began formation on the Baltic Sea. Next year the battalion of marines of the Baltic fleet was involved at the operational-strategic command and staff exercises of the Warsaw Pact "Strandja" on the territory of Bulgaria.

In 1964 Commander in Chief of the Navy S. Gorshkov made a speech with the words on the importance of this topic at the military-scientific conference devoted to the problems of preparation and conduct of landing operations, which was attended by about 300 admirals, generals and senior officers from all the fleets and flotillas. [9, P. 524] In 1962-1968 Black Sea Fleet Staff organized five military and scientific conferences, which examined issues of forces management at supporting the ground forces in capture of Straits area at the war beginning, preparation and conduct of amphibious operations. [19, P. 335]

Thereafter, the Department of the Naval operational art of the Naval Academy made an extensive work to create the foundations of the theory of amphibious operations and tactics of landing operations. [7, P. 339] Instruction of an amphibious assault landing was made in 1966 instead of Instruction on the Army cooperation with the Navy and river flotillas of 1943. [15] It was in force till 1988, when Naval Staff management of the South-Western direction in Chisinau has created the guide on planning and preparing of aero-naval amphibious operation. Despite the discontent of the fleet command structures, which have destroyed all copies of the new guide initially, this guide was approved by the General Staff directive as a guide for all fleets and coastal districts, as it met fully the requirements of "Basics of preparation and conduct of the operations of the Armed Forces of USSR", which were published in 1978 and contained the subject and organization of the preparation and conduct of the land, air, antiaircraft, sea, joint landing and anti-amphibious operations, strategic, frontline operations and fleet operations. [8, P. 408]

Role and place of an amphibious operation in the Black Sea Fleet remained unchanged. It was necessary first to achieve the dominance in the Black Sea for landing and supporting the ground forces offensive in the seaside direction. The key to this was considered as defeating the enemy forces in the Black Sea area, blocking out of the Bosporus and destruction of the enemy's naval force in the Black Sea, deployed there until the outbreak of hostilities. In addition, Navy and Air Defense Forces should create an "umbrella" over the Black Sea, covering from enemy air attacks. This conclusion was based on command-staff exercises in autumn 1967 and became the basis for all further operational training of the Black Sea Fleet during the Soviet period. [19, P. 80] In the 1970s and 80s, actions of naval forces in the ere-strait area, aimed to support the seaside front troops offensive on the Bosporus direction with operational amphibious assault landings, were perfected regularly at the exercises. Since 1980, issues of joint operations of fleet and coastal troops, with amphibious landings and participation in the front offensive, were perfected out at the navy exercises. Such an abrupt reversal of command from denial to strong interest in landing operation near the Bosporus Strait could be explained by two factors.

First, since 1967 the Soviet Navy began constant combat duty in the Mediterranean. But the forces of the 5th Mediterranean Squadron failed to meet their tasks' requirements and had little combat power to oppose NATO naval forces there. According to the

estimations, combat survival time of the 5th Squadron under the conditions of 1960s and 70s, was no more than three days. Estimate of Commander in Chief of the Navy S.Gorshkov was even tougher – two days. There was simply no time for the large land offensive at the Bosporus-Dardanelles direction to capture the Straits. Only naval landing could allow to accelerate the capture of the Straits and to ensure a breakthrough of the Black Sea Fleet into Mediterranean Sea to support 5th Squadron even before the completion of the fighting in the straits area. In particular, submarines had to break through the straits submerged, when at least part of the Asian shore is still in the hands of the enemy. In addition, the operating zone of the Black Sea Fleet expanded significantly. In 1983, with the assignment of Admiral A.Kalinin as the Black Sea Fleet Commander, the task was set by Defense Minister Marshall D.Ustinov to expand the fleet influence in the western part of the Mediterranean and the East Atlantic area. [19, P. 110] This increased further the importance of amphibious assault for the quick capture of the Black Sea Straits. Its success was the next task in the first operation of the fleet after the decision of the immediate task – gaining dominance in the Black Sea. The second operation of the fleet received a new immediate task – to lead the forces through the straits into the Mediterranean Sea. Together with the defeat of the enemy on the Balkan direction and in the Mediterranean Sea it was an immediate task of strategic operations in the South-western Theater of operations! This theme has become a leading at the exercises with amphibious landings in the first half of the 1980s. Thus, at the military exercises "South-83" the forcing of Straits area was perfected within the further task of the first stage fleet operation, and the preparation and conduct of the second stage fleet operation – capture of Straits. The lead of the fleet forces through the Straits into the Mediterranean Sea was worked out on maps at the command-staff exercises of the fleet in June 1984. The fighting operations of various naval forces and Army front on capturing the Straits area, actions of the mine-sweeping forces and engineering military units on the Straits unblocking were conducted at the first stage of the operation. At the second stage leading the forces through the Straits by echelons was conducted, as well as the creation of new naval bases in the Aegean with the providing of all types of their defense and protection. Than opponents started the widespread use of all weapons of mass destruction, so no conventional warfare was seriously planned after that stage. Results of the operational training on organization of forcing the Straits area was summarized at the XXIXth Military Staff scientific conference of the Black Sea Fleet in March 1985. This moment was the high point in the development of an amphibious operation in the Straits area during the Soviet period.

Secondly, such a decisive landing tasks setting was based on the rapid development of amphibious forces of the Black Sea Fleet. With arrival of the new amphibious ships the 197th Brigade of Amphibious Ships was formed at Donuzlav Lake (Crimea) on July 28, 1966. This brigade included division of medium amphibious ships, division of small amphibious ships and landing motorboats, as well as division of old project 30-bis artillery destroyers, that formed the group of fire support ships during landing operations. Division of large amphibious ships was added in April 1971, and division of hovercraft ships and motorboats was added in June 1980. [18, P. 327] The brigade was the basis of the landing forces and should provide the carriers for the first assault landing waves. In 1983, the 197th Brigade of Amphibious Ships has been transformed into a qualitatively new unit – 39th Division of Amphibious Forces. [14, P. 472] Division included 27 ships at the time of formation. It was now able to land not only the first waves, but all the

forces of the first operational echelon of an naval assault landing. Marines were developed at the same time. 309th Separate Marine Battalion was formed by the directive of the Minister of Defense on the Black Sea Fleet on April 30, 1966. Two of its companies took part in amphibious landing on the Caspian Sea already in August, and went on their first combat duty in November.

309th Separate Marine Battalion

- Headquarters;
- three Marine Companies;
- Tank Company;
- Mortar Battery;
- Platoon of Armored personnel carriers;
- Reconnaissance Platoon;
- Landing Engineer Platoon;
- Communications Platoon;
- Transport Platoon. [14, c. 539]

In December 1967 the battalion has been transformed into the 810th Separate Marine Regiment. Because of the shortage of staff, considerable number of officers from Army units was sent to fill vacant posts in the Marine Corps. So in early 1970s Commander in Chief of the Navy S.Gorshkov ordered creation of the 299th Training Centre of the Marine Corps at the Black Sea Fleet. The third battalion of the regiment remained on reduced establishment, but the regiment regularly trained full mobilization, for example, at the exercises "Crimea-73", "Coast-77", "Coast-79".

810th Separate Marine Regiment

- Headquarters;
- three Marine Battalions;
- Battalion of Amphibious Tanks;
- Tank Company;
- Antiaircraft Battalion (1 battery of ZSU-23-4 SPAA guns and 1 battery of anti-air missile system "Strela-1"/SA-9 "Gaskin");
- Rocket Artillery Battery (6 BM-14-17 rocket launchers on truck chassis);
- Self-propelled Artillery Battery (6 SU-100 self-propelled guns);
- Anti-tank Battery (6 armored vehicles with anti-tank missiles 9P110);
- Landing Engineer Company;
- Communication Company;
- Repair Company;
- Material Support Company;
- Reconnaissance Platoon;
- Headquarter Defense Platoon;
- Regimental Medical Aid Post. [7, C. 104]

November 20, 1979, 810th regiment was reorganized into 810th Separate Marine Brigade, which consisted of 2,300 soldiers in peacetime. [10, P. 18] This was partly due to changes in the nature of an amphibious operation, as will be discussed below.

810th Separate Marine Brigade

- Headquarters;
- Separate Air Assault Battalion;

- Three Separate Marine Battalions;
- Separate Marine Battalion (on reduced establishment);
- Separate Tank Battalion (three tank companies of T-55M and the company of amphibious tanks PT-76, 13 tanks per company);
- Separate Reconnaissance Battalion;
- Separate Rocket Artillery Battalion (three batteries of 5 122-mm MLRS BM-21 "Grad");
- Separate Self-propelled Battalion Division (three batteries of 6 122-mm self-propelled howitzers 2S1 "Gvozdika");
- Separate Antitank Battalion;
- Separate Antiaircraft Battalion (ZSU-23-4 batteries and anti-air missile system "Strela-10"/SA-13 Gopher);
- Landing Engineer Company;
- Communication Company;
- Repair Company;
- Material Support Company;
- NBC Protection Platoon;
- Amphibious Platoon;
- Headquarter Defense Platoon;
- Topographic Platoon;
- Brigade Medical Aid Post;
- Training Center. [2, c. 163]

If in the early 1960s amphibious landing of mechanized infantry units took almost twenty-four hours, now landing of Marines Regiment took no more than one and a half - two hours, and battalion landing took 30 minutes! [7, P. 315] This was facilitated by equipping the regiment with nearly 150 amphibious combat vehicles, which increased the rate of landing several times. [7, P. 104, 108] In August 1977, at the "Coast" exercises during working out the capture of the Straits all combat units were landed in 1 hour 53 minutes, and the total time of landing marine regiment and motorized rifle regiment from 17 amphibious ships and converted transports was 6 hours and 5 minutes. [19, P. 98] For comparison, according to the Soviet estimates, landing of the American Marine Expeditionary Battalion (equipped with five tanks, six howitzers and 14 amphibious armored personnel carriers plus 2500 soldiers) at the unequipped beach was supposed to take as much as 4 hours.

Such high speed of amphibious landings was possible due to the numerous exercises and trainings. Between 1946 and 1994 14 operation-level naval landing exercises took place on the Black Sea Fleet. However, in many cases, an amphibious training was simplified and role of operational landing was played by tactical landing company to battalion-strong. To make the exercises' area similar to the Bosporus, landings were conducted in the Kerch Strait - on the range at the Opuk Cape. For example, at the "Crimea-79" exercises Marine Regiment was landing there, trying to break through the anti-amphibious defense of two motor rifle battalions. And during the "South-83" exercises forcing the Bosporus Strait was worked out for the first time. In practice, it looked like this: after landing and a capture of bridgehead Marine Brigade allocated a reinforced company as a vanguard, which forced the Kerch Strait on armored amphibious vehicles. [2, P. 165] In August 1990 operational landing was practiced for

the last time near the Kerch Strait at the exercises of the United Black Sea Fleet of the Warsaw Pact States. Landings on the territory of Bulgaria were usually practiced in the Bourgas Bay– in the areas of Sozopol and Atia Cape, which resembled the Turkish coast of Thrace.

But marines were few, so when landing at the Black Sea Straits they acted mainly as the first landing wave with the task of the capture of the beachheads. Combat swimmers of the 17th separate Naval Reconnaissance Spetsnaz Brigade and forces of the Marine Engineering Service of the Black Sea Fleet were to be involved in that assault echelon along with the Marines. Marine Engineering Service commanded the 160th separate Marine Engineer Battalion in a peacetime, and was supposed to deploy second similar battalion on a base of 212th mobilization depot. [12, P. 179-180] Forces and resources for beach clearing groups (including underwater demolition teams) were to be allocated from these battalions for making the passes in anti-landing barrages installed in the water. The Landing Engineer Company of Marine battalion was to be included almost fully into the assault landing and was specialized in technical support of the troops landing ashore and overcoming the coastal strip at a high pace.

Since operational amphibious assault assumed as part of the Army Corps, motor rifle units and formations supposed to be the main assault force. Staff of Crimean 32nd Army Corps involved usually during the exercises (e.g., "Crimea-76" exercises). Marines constantly perfected the interaction with two motorized rifle divisions of the Odessa Military District – 126th in Crimea and the 28th in Odessa region. Marines were preparing the personnel for a variety of military specialties in the training centers of these divisions. At the same time parts of these divisions were practicing in loading on the amphibious squad ships and were participating in landings from time to time. A number of ports on the coast of Crimea, Mykolaiv, Kherson and Odessa regions allowed simultaneous embarkation of troops and military technics, thus minimizing the risk of damage from enemy nuclear attack, which was considered the main threat, able to disrupt the landing operation.

Since the own amphibious forces of the Black Sea Fleet were able to lift only marines from the first amphibious echelon (there were 19 amphibious ships as of January 1, 1986), then mobilized civil ships were intended for transporting the combined arms assault forces. That was well-tried practice. Thus, during the Russian-Turkish war of 1877-1878 the Voluntary Black Sea Fleet was involved in transporting the troops – Russian state shipping company, which was created not only for the development of commercial seafaring, but also as the reserve of Navy. Russian Shipping and Trade Company was formed along the same lines. This company owned, for example, the ships "Grand Duke Constantine" and "Vesta", which have distinguished themselves in the sea fighting during 1877-1878 war. Actions of mobilized ships in the Black Sea during the two world wars are reflected widely in the literature.

Exercises showed the effectiveness of involving the "river-sea" class vessels and the Navy Ministry large transport "RO-RO" class ships, lighters and container ships into the landing operations. "Jane's fighting ships" reference book counted them in the auxiliary landing forces of the Soviet Navy, noting among other things, equipment for technics transportation and enhanced radio and engineering equipment, clearly excessive for the civil vessels. The wooden boards must be procured in advance in the holds of bulk carriers according to the mobilization plan, for the benches for personnel installing and combat assault technics fixing. Also, the Soviet naval command had the opportunity to

use the ferryboats as supporting landing transport. Ferryboat line was opened in the autumn of 1978 from the Illichevsk port to the terminal on the west coast of Lake Beloslav located 30 km away from Varna. This line was served by four similar road-rail ferryboats built in Yugoslavia: Bulgarian "Heroes of Odessa" and "Heroes of Sevastopol" and Soviet "Heroes of Shipka" and "Heroes of Plevna". Ferry could transport wagons, trucks, cars, trailers, container carriers, tracked vehicles, oversized and heavy cargoes. Also ferries carried passengers and their personal luggage. Ferryboat could transport altogether 108 wagons or 920 cars or 90 16-meter trailers. Western experts almost immediately defined military transportation as the main task of the ferry line functions, since its capabilities were far higher than real economic needs and passenger traffic between the two countries.

Exercises on the Black Sea Fleet interaction with merchant ship owners of Azov and Black Sea in the framework of providing the mobilization of the vessels to the fleet to ensure an amphibious assault and troop transporting were rare, for obvious economic reasons. The exercises which considered the largest took place in June 1978, with verification of mobilization readiness and perfecting the mobilizing of ships of the Black Sea (Odessa), Azov (Zhdanov), Georgia (Batumi) and Novorossiya Shipping Companies, Soviet Danube Shipping Company (Ismail), Volga-Don (Rostov-on-Don) and the Dnieper (Kiev) River Shipping Companies, the General Directorate of the River Fleet in the Council of Ministers of the Ukrainian SSR, Union Fishing Association "Azcherryba" and the operational group of the State self-supporting Association "Yuzhflot". At these exercises the actual installation of the weapons during the refitment the civil vessels into the warships in Ochakov and the ships armoring for defense in the Black Sea Shipping Company in Odessa were worked out. [19, C. 263] And after the Falklands crisis the Black Sea Fleet held the exercises, in which container carrier was urgently adapted to receive a VTOL strike fighter Yak-38 was involved as a supportive aircraft carrier, following the example of the British Navy.

3. Theory and practice of the Soviet naval landing operation in the Black Sea.

During staff exercises in Budapest in July 1970 Command of the Joint armed forces of the Warsaw Pact for the South-Western and Southern directions decided on the following plan of naval landing to support capture the Straits. Landing was to be made at Sile (east of Istanbul) in two echelons. First echelon comprised of marine regiment, landing from the landing ships of the Black Sea Fleet, while second echelon comprised of motorized rifle regiment (from Crimea) landing from four converted cargo ships. [21]

In 1987 HQ of the South-Western direction in Chisinau have completed the operational plan for the landing operation. Commander in Chief of the Direction had to lead this operation in case of war. Commander of the Joint Warsaw Pact Black Sea Fleet supposed to be his deputy for naval part of the operation, and the First Deputy Commander of the Black Sea Fleet supposed to command the landing forces. The landing forces consisted of:

- Landing troops, including amphibious, transport and escort ships;
- Group of fire support ships;
- Antisubmarine search-and-destroy groups of ships;
- Minesweeper groups, providing the mine defense during transit and clearing mines within the landing area;
- Ship squad, guarding the landing area from enemy naval forces;
- Air assault group;

- Forces of the landing base, providing the high pace of disembarkation the landing groups and inventories ashore;

- Ships and boats for the demonstrative and decoy landings.

Landing force consisted of a marine brigade, motorized rifle division of the first echelon, airborne division and motorized rifle division of the second echelon. Commander of the motorized rifle division of the first echelon to be Combined arms Commander. If 32nd Army Corps staff would've inclusion in the staff of the landing force – Corps Commander should be appointed on this position. He should take the command of the landing troops after the landing of 1st echelon ashore. But being onboard the landing ships and till the moment when his staff was landed ashore he was subordinate to the Commander of the landing forces. Air Force of the High Command should be involved for the air drop of the air assault marine battalion and airborne division, together with the transport aircraft of the Black Sea Fleet and the Odessa Military District. In addition, the false assault by forces of the Kerch-Feodosiya naval base was planned. [8, P. 407]

Bulgaria was preparing to land up to one battalion of its own forces. It supposed to support the offensive of Bulgarian troops in Eastern Thrace towards the Straits, but later it was included in common landing operation of the Joint Black Sea Fleet of the Warsaw Pact. 89th Marine Battalion and the 94th Sapper Battalion were formed as part of the Bulgarian Navy in 1952 for this purpose. Last one was equal to the Marine Engineering Battalion of the Black Sea fleet by his tasks, but remained downsized in peacetime. Initially, the base of Bulgarian amphibious assault fleet were high-speed assault barges BDB, which were produced in Varna using German construction documents starting from the Second World War till 1955. 24 small landing ships (project 106K) were built in Burgas and Ruse and 2 medium landing ships (project 770E) were received from Poland during the 1970s and 80s. Since the beginning of the 1950s Bulgarian Navy also had 12 landing barges that stood idle in the Cervenka Bay (Chernomorets city at the Burgas Bay). [4, P. 282] By the early 1980s 20 amphibious ships were accumulated there. According to the mobilization plan, the amphibious ships brigade (which was able to load whole motorized regiment), should be formed on the base of these reserve ships. Crews should be taken from amongst merchant seamen. This was practiced only once at the "Shield-82" exercises.

Romania, following the recommendations of Soviet advisers, has disbanded its Marines in 1958. The 307th Separate Battalion of Marines, formed in November 1971, was trained mostly for the coastal defense of the Danube Delta. And Rumanian combat swimmers unit, formed in Constanta in 1976, never took part in the amphibious exercises of the Black Sea Fleet. Romanians were involved in the landing exercises only once (in 1978), when they have participated in the operational airborne-amphibious assault on the Mangalia as a part of frontline offensive operation (exercise "Union-78"). In 1980 during staff exercises "Tavria" Rumanian and Bulgarian ports were used to load Soviet troops, which participated in the Straits landing, aboard landing ships, but no Romanian marines were used. Romanian marines also have not participated in the "Shield-82" exercises.

Sizable air-naval amphibious operation was held at the Black Sea during the exercises "Shield-82". Marines were structured in two echelons of 4 waves each. Two waves of the first (assault) echelon consisted of 810th Marine Brigade, landing from helicopters, amphibious assault hovercraft ships and large amphibious ships. Third and fourth waves consisted of the vanguard of the Bulgarian 96th Motorized Rifle Regiment.

Second echelon landed the main forces of the 96th regiment and part of the Bulgarian 16th Motorized Rifle Division from Bourgas, using the medium and small amphibious ships. There were landed up to 2.5 thousand soldiers of amphibious assault in total. At the BSF operational exercises "South-83" in June 1983 for the first time paratroopers from the air assault and reconnaissance battalions of the 810th Marine Brigade were landed at night with the simultaneous naval landing of the rest of the brigade, mobilized to its' full wartime TO&E. 381 vehicles and 1987 soldiers were landed in total at the 15 km front in two landing points. [2, P. 165]

Planning of amphibious operations in the Black Sea Straits area was changed, finally taking into account experience from the exercises. Prior to that, according to Rear Admiral V.Lebedko, air-naval operation looked like one curve line connecting Sevastopol and Istanbul on the map, and the plan of amphibious operation itself hasn't existed at all. Resources of the Naval Forces Command Staff of the South-West direction were involved in this fleet-wide scandal correction, including Operational Planning Department, Operations Department, Nuclear Planning Group, secret record-keeping and typescript bureau. Only a few people had the full access to these documents classified as "special importance". Detailed plan of operation was approved, including the decisions of commanders, the plan of the landing forces embarkation at the amphibious ships and vessels, plans to organize an anti-submarine, anti-sabotage, mine and air defense, plan of organization of electronic warfare when the troops moving by sea, plans for the complex fire damage at all stages of the marine amphibious operation, including the most complicated of them - a detailed plan for the enemy anti-landing defense suppression. The projects of battle-order of assault troops commander and an example of graphical landing plan (the map with an explanatory notes attached) were drafted. In addition, the landing plan and battle plan for the amphibious force when performing his tasks ashore were prepared. Such a high level of preparation to the amphibious operations in the Black Sea Straits area was reached for the first time. [8, P. 378, 380]

To date, there is some public information about the organization of such an operation. It included the following steps:

- Concentration of troops, combat and transport ships;
- Hidden deployment of troops to the waiting area and deployment to embarkation points;
- Hidden and dispersed embarkation of assault troops and equipment to amphibious ships;
- Transit of the landing forces by sea;
- Fight for the landing beaches – defeat of the enemy anti-amphibious defenses and landing itself;
- Implementation of tasks of the landing forces after they landed ashore. [16, P. 381]

At the beginning of the operation, when the ships and transports were arriving in concentration areas, troops were stationed in the waiting areas at a minimum distance of 10 km from the embarkation points. The time required for the concentration and dispersed embarkation of the Marine Brigade was up two days. Process of embarkation itself, when the troops were particularly vulnerable, had to be made secretly (usually at night) and at a high pace. For example, embarkation of 5 pieces of equipment/weaponry aboard medium landing ship in the mid-1960s took 3-4 minutes, and embarkation of the reinforced marine battalion (350-400 soldiers and about 40 pieces of

equipment/weaponry) took no more than 30-35 minutes. [7, P. 108] This was achieved by allocating of 2-3 regimental landing areas to each motorized rifle division, and by allocating of 2-3 basic and 2-3 reserve landing points to each regiment, so that a reinforced battalion could conduct the embarkation on each landing point simultaneously. [11, P. 284] The distance between two nearest landing points should rule out the possibility of their simultaneous destruction by the nuclear weapon of average power, and their equipment should be made in advance by BSF Marine Engineering Service in peacetime. Landing divisions should be loaded onboard ships together with their reinforcements in the interests of their independence in combat after the landing. Vehicles and equipment should be loaded considering priorities for their use after landing. Loads of one kind (especially ammunition) should be distributed among the largest number of ships possible, so that the loss of one ship wouldn't result in the loss of all combat capability of assault unit.

After the end of embarkation ships and amphibious transports should be moved into the areas of dispersion, where they should be masked and await the start of movement to the area of the landing. Motorized rifle division should be composed of 3-5 landing groups, and marine brigade composed of 2-3 landing groups during the sea transit. Each landing groups was carrying the assault troops and units, disembarking in one echelon, and had its own order and guarding. [11, P. 291]The main marching order elements of the landing forces were:

- Assault squads (main forces), consisting of the amphibious ships and transports, direct guarding forces, emergency, hydrographic, rescue ships;
- Detachment for fire support;
- Support groups: tactical air reconnaissance, long-range aircraft air antisubmarine escort, radar watch, fighter aircraft cover, search-and-battle anti-submarine ship groups, anti-launch and air defense percussive ship groups, aircraft percussion groups of the anti-ship defense, groups of ships (helicopters) of the distant mine defense, groups of special forces, electronic warfare groups, false landing, decoy groups, etc. [16, P. 382-383]

During the embarkation and sea transit, air and naval forces attacked enemy ships and airfields, also using nuclear weapons. Searching and destroying of the enemy mines, submarines, missile and torpedo boats was made at the exit points of landing and movement routes, directly before the sailing of the assault groups. At the transition landing forces should be covered by fighter aircraft of Air Defense Forces from Crimean and South Ukrainian airfields. Anti-submarine warfare of the landing squads was provided by search-and-destroy anti-submarine ship groups (10-14 groups) and aviation (two groups of Ka-27 helicopters and one group of Be-12 planes). The forces of operational cover were supposed to come beforehand at the threatened areas to repel the attacks of the enemy groups of surface ships and boats. The Commander of Landing Forces and the Assault Commander were crossing the sea on the same ship and their deputies with groups of officers were on the other ship.

A few hours before the landing the fighter-bomber aircraft and ships of the fire support group started to suppress enemy anti-amphibious defense before the amphibious ships will approach their deployment line, and to cover the assault echelon moving to the landing points afterwards, on the order of the Commander of Landing Forces. Naval artillery should open the fire after the nuclear attack. Attack aircraft should attack 10 minutes after the atomic bombings, bomber aircraft should attack not less than 20

minutes after. Planes should act at a distance of not less than 15 km away the center of a nuclear explosion.

Motorized rifle division should be landed in the same area at the front of 20-30 km. The landing beach some 10 km width was considered for the Marine brigade of the first echelon, and the landing beach up to 6 km width was considered for the Marine regiment. Each beach consisted of a battalion landing points up to 2 km wide. Battalions were landed first and acted as vanguards with the main task of capturing the landing points. The distance between adjacent landing points should be ruled out the risk of their simultaneous destruction with nuclear weapon of the average power. [11, P. 283]

The line of tactical deployment of the assault landing was located in 20-25 nautical miles off the shore. At a closer distance ships were moving only behind the trawls of minesweeper groups. The landing groups were deployed in waves. The distance between waves of amphibious ships and boats must be at least two safety radii of the explosion of a nuclear weapon of the average power. In addition, the gap between the waves should be sufficient to avoid the accumulation and congestions at the landing points.

The troops should be landed by helicopters at the water's edge 30-40 minutes before the arrival of the first wave in order to capture and hold the landing beaches to facilitate the amphibious assault. The amphibious assault hovercraft ships with the Marine assault groups made the first wave. The following waves were landing in the landing boats and ships (small and medium) with the rest of divisions of the assault echelon, including reconnaissance, hydrographic, search-and-rescue groups, as well as unblocking groups, chemical reconnaissance patrols, forward observers of naval artillery, forward air controllers.

The first wave entrance into the line of anti-amphibious barriers could be achieved by explosive devices (UZP-69 complex) usage. The baseline for attacking the shore was stated at 30 cables from the water's edge - beyond the reach of the enemy tank guns. The minesweepers were making passages in minefields (as well as the helicopter minesweepers starting from 1977). Using just 6 minesweeping helicopters have reduced the time needed for the passes unblocking from one and a half hours to 30 minutes during the "Beach-77" exercises. [19, P. 98] The unblocking groups, consisting of the Fleet Engineering Service divers and combat swimmers, were making the passages in the anti-amphibious barrages installed in shallow water and on a beach. 3-4 passes were made at the each point of disembarkation, which should been extended afterwards to form a continuous line before the landing point. Further on the shore the landing forces were making the passages in minefields by their own demining divisions. Hydrographic groups were equipping the passages and alignments for the approach of landing ships to the shore.

Vanguard should capture landing points on the 4-6 km depth, thus ensuring the landing of next echelons, which will expand the bridgehead. Vanguard divisions should organize another important element - the landing base: moorings, beach-master’s service, road works. In particular, since the exercises "Breeze" in 1966 wheeled vehicles were passing through the sand and pebble beaches on special metal pavements. The time needed for the installation of PM-61 floating dock with the AS-R military ramp was reduced from 8 hours to 30-40 minutes within 20 years! [12, P. 179] This has served to speed unloading of the landing troops without the risk of congestions and "jams". Forces of the Water area Defense should organize defense from the sea, deploying patrol service, sweeping the maneuver areas and fairways, anti-submarine and anti-diversionary defense.

Achieving the reliable suppression of enemy defenses and successful offensive of the first echelon landing transports could come as close as possible to the shore in order to expedite the landing of the next echelon.

Aviation and naval forces were providing fire support for the landing forces from the moment of landing ships' entrance within the range of the enemy's defense (2-3 km) and till the capturing the enemy's strong points to a depth of 3-5 km from the shore. The missile units and attached artillery of motorized rifle division joined the nuclear attack after the assault forces' disembarkation, using nuclear weapons. The total depth of the combat mission depended on the situation and could be up to 50 km for the motorized rifle division, up to 40 km for the marine brigade and up to 30 km for the marine or motorized rifle regiment. The fire support of the landing operations at the shore was ensured at the entire depth of the landing mission. [11, P. 283, 292]

Landing of the airborne division followed the nuclear strikes to ensure the beachhead capture and its isolation from the approaching enemy forces. Airborne Division was subordinated to the Amphibious Assault Commander from the moment of landing. According to Colonel General V.Achalov, the 98th Guards Airborne Division of the Odessa region should be involved in the operation of capturing the Straits. [1, P. 108]

The offensive inland was to be carried out using the results of nuclear strikes and success of the airborne and air assault units, without waiting on the coastal line, with the most rapid move deep through the enemy defense, with constant readiness to repel its' counterattacks.

Since the position of troops remained risky even in case of a successful landing it was recommended to land the assault forces at a distance not far than 200-300 km from the initial position of the front line, i.e. within the range of the tactical aviation.

In fairness it should be admitted that the Warsaw Pact scale of training of the amphibious operation in the Black Sea Straits conceded seriously to the NATO one. The landing at the "Rhodope" operational-strategic exercises in 1967 was the most numerous, including about 6,000 soldiers and 1,200 pieces of equipment. [7, P. 305] For comparison, NATO marines were landing near the Dardanelles Strait almost every year, and their number usually ranged from 3 to 5 thousand troops. The largest landing of the 8000 marines took place at the "Deep Water" maneuvers.

In addition, the Soviet command failed to resolve many of the difficulties in the organization of interaction between different kinds of formations and units in such a landing operation. Discrepancy of the topographic base for the sea and land maps has complicated greatly the planning and control, especially during the disembarkation period and landing operations on shore. Irreconcilability of the sea, land and air communication and control means and a lack of the unified mutual identification system have created a huge problems for the creators of a complex fire plan at the disembarkation stage. The targets' allocating between the fire support ships and the artillery units of ground forces was quite uncertain. Although the study of anti-landing defense organization and planning of naval landings took about 200 hours at a military academy, in reality, commanders of all levels did not know the capabilities of their neighbors in such operations. Complexities were started already at the stage of issuing the commanders' orders, as the Army officers did not understand the Naval map symbols and marine terminology, and Navy officers hardly understood Army ones. Different types of mobilized civil transports increased embarkation time. Estimations of embarkation plans

were performed by weakly prepared officers, because none of the Army Academies has such themes in the curriculum.

The grandfathers' method of "communication delegates" was used in attempt to solve the coordination problem. But there were no spare officers in small staffs of units and sub-units to man coordination groups of the Combined Arms Assault Commander and the Landing Forces Commander. Therefore, their staffs were developing a unified planned table of interaction in advance on the base of GDR Army model, developed for amphibious landings. And the Commandant posts headed by officers from the landing ground forces were added to the fleet Commandants of loading and disembarking, in order to avoid the congestions and "jams" of troops on the landing beaches.

To capture Bosporus Straits area, the planning, which was based on a strategic map game and on front command-staff exercises of the Commander of the Odessa Military District on 1969, called for up to five air army sorties and an allotment of 12 to 15 nuclear bombs, constituting 18-20% of the nuclear munitions expended by the 5th Air Army in the whole operation. The use of such a quantity of air army forces and means was necessary in order to effectively neutralize the enemy troops and equipment located in the fortified zone and its approaches, to destroy permanent enemy installations along the straits, to neutralize the anti-landing defenses in areas where we expect to land, and to support our own landings. During exercises for the support of landings and combat operations of naval, tank, and airborne landings, the 5th Air Army allotted up to 8 nuclear bombs and planned for 2-3 air army sorties from the resources designated for the capture of the straits area. [20]

Although the progress in the preparation of operational landing in the Black Sea Straits was unquestionable by 1987-1988, its feasibility still caused the serious doubts. Thus, according to the estimation of Rear Admiral V. Lebedko, the navy still could not implement the fire plan to destroy enemy anti-amphibious defense and therefore relied on nuclear weapons, as in the 1960s. [8, P. 389] According to the memoirs of one Romanian admiral, which were published in the 1990s, the number of nuclear weapons for use during the amphibious operations at the exercises of the Warsaw Pact simply strikes the imagination. Attacks were made in series of 12, 14 and even 18 10-kiloton devices. Maps of the Straits were riddled with marks of nuclear explosions. It seemed that there would be enough nuclear blasts to "blast" another strait here. If we consider that the enemy was also preparing massive use of nuclear weapons, then the mission of amphibious assault in the "last throw to the south" seemed unattainable. However, the theme of nuclear planning in the theater is beyond the scope of this article.

Sources

1. Ачалов В. Я скажу вам правду / Ачалов В. – М.: Ист-Факт, 2006. – 336 с.
2. Береговые войска Черноморского флота. – Саратов: ИЦ «Добродея» ГП «Саратовтелефильм», 2001. – 288 с.
3. 3. Доценко В. и др. Военно-морская стратегия России /Доценко В. и др. – М.: Изд-во Эксмо; Terra Fantastica, 2005. – 832 с. [Dotsenko, V.D. et al. 2005. Naval strategy in Russia. 832 p. Eksmo PO, Terra Fantastica, Moscow.]
4. Йотов Й. Военният флот на България в годините на Студената война (1947 – 1990 г.) / Йотов Й. – София: ЛИК, 2002. – 312 с.
5. Капитанец И. На службе океанскому флоту. 1946-1992: Записки командующего двумя флотами / Капитанец И. – М.: Изд-во «Андреевский флаг», 2000. – 800 с.
6. Касатонов И. Черноморская эскадра. 1940-1961: Участие в Великой Отечественной войне. Закат эры линейных кораблей / Касатонов И. – М.: Изд-во «А2-А4», 2007. – 776 с.

7. Касатонов И. Флот вышел в океан / Касатонов И. – М.: Изд-во «Андреевский флаг», 1996. – 560 с.

8. Лебедько В. Верность долгу / Лебедько В. – СПб: НОУ ИДО «Развитие», 2005. – 432 с.

9. Монаков М. Главком / Монаков М. – М.: Кучково поле, 2008. – 704 с.

10. Морская пехота. Основы подготовки и применения (батальон, рота, взвод). – МО РФ, 1993. – 296 с.

11. Общая тактика. Наступление дивизии (полка). – МО СССР, 1986. – 448 с.

12. Полоцкий С. и др. Инженерно-строительный комплекс Черноморского флота. Историческая хроника / Полоцкий С. и др. – Т. 1. – Севастополь: Изд-во «Фрэндком», 2007. – 290 с.

13. Рогожкин О. По минному полю жизни / Рогожкин О. – Одесса: Издательство «Барбашин», 2010. – 336 с.

14. Российский Черноморский флот. Исторический очерк / Ред. Клецков А. – Симферополь: ДИАЙПИ, 2008. – 728 с.

15. Руководство по высадке морских десантов. – МО СССР, 1966. – 96 с.

16. Тактика военно-морского флота. – МО СССР, 1985. – 232 с.

17. Учебное пособие по армиям НАТО. – Одесса: Штаб Краснознаменного Одесского военного округа, 1990. – 290 с.

18. Черноморский флот России: Исторический очерк / Ред. Комоедов В. – Симферополь: Таврида, 2002. – 464 с.

Штаб Российского Черноморского флота (1831-2001 гг.). Исторический очерк / Ред. Комоедов В. – Симферополь: Таврида, 2002. – 376 с.

20. Combat Actions of Front Aviation in an Offensive Operation on a Maritime Axis Carried Out Without Nuclear Weapons (From experience in exercises of the Red Banner Odessa Military District). – Central Intelligence Agency. – Intelligence Information Special Report, 22 June 1973. – 18 p. [Electronic resource]. – Mode of Access: https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/1973-06-22.pdf (last access: June 19, 2017). – Title from the Screen.

21. Critique of an Operational War Game on Maps Conducted on the Southwestern Axis Critique of an Operational War Game on Maps Conducted on the Southwestern Axis. – Central Intelligence Agency. – 13 June 1975. – 106 p. [Electronic resource]. – Mode of Access: http://www.foia.cia.gov/sites/default/files/document_conversions/1700321/1975-06-13.pdf (last access: June 19, 2017). – Title from the Screen.

22. Ross S. American war plans 1945-1950 / Ross S. – London: Frank Cass & Co. Ltd, 1996. – 189 p.

23. Supreme Headquarters Allied Powers Europe, № 330/54. Capabilities Plan Allied Command Europe 1957. – 234 p. [Electronic resource]. – Mode of Access: http://www.nato.int/nato_static/assets/pdf/pdf_archives/20121128_19540701_NU_SHAPE-330-54_Capabilities_Plan_1957.pdf (last access: June 19, 2017). – Title from the Screen.

References

1. ACHALOV, V. (2006). *Ya skazhu vam pravdu*. Moskwa: Ist-Fact.

2. *Beregovye voyska Chernomorskogo flota* (2001). Saratov: GE "Saratovtelefilm", "Dobrodeya" PC.

3. DOTSENKO, V. (2005). *Voyenno-morskaya strategiya Rossii*. Moskwa: Eksmo PO, Terra Fantastica.

4. JOTOV, J. (2002). *Voyenniyat flot na Bylgariya v godinite na Stydenata voyna (1947 - 1990).* Sofia: LIK.

5. KAPITANETS, I. (2000). *Na slyzhbe okeanskomy flotu. 1946-1992: zapiski komandyuschego dvymya flotami*. Moskwa: "Andreevskiy flag".

6. KASATONOV, I. (2007). *Chernomorskaya eskadra. 1940-1961: Uchastie v Velikoy Otechestvennoy voyne. Zakat ery lineynyh korablej*. Moskwa:"A2-A4".

7. KASATONOV, I. (1996). *Flot vyshel v okean*. Moskwa: "Andreevskiy flag".

8. LEBED'KO, V. (2005). *Vernost'dolgy*. St. Petersburg: NOU IDO "Razvitiye".

9. MONAKOV, M. (2008). *Glavkom*. Moskwa: Kuchkovo pole.

10. *Morskaya pehota. Osnovy podgotovki I primeneniya (batallion, rota, vzvod* (1993). MO RF.

11. *Obschaya taktika. Nastyplenie divizii (polka)* (1986). MO SSSR.
12. POLOTSKIY, S. et al. (2007). *Inzhenerno-stroitel'niy kompleks Chernomorskogo flota. Istoricheskaya hronika, tom. 1.* Sevastopol':"Frendkom".
13. ROGOZHKIN, O. (2010). PO minnomy polu zhizni. Odessa: "Barbashin".
14. KLETSKOV, A. (ed.) (2008). *Rossiyskiy Chernomorskiy flot. Istoricheskiy ocherk*. Simferopol': DIP.
15. *Rykovodstvo po vysadke morskih' desantov* (1966). MO SSSR.
16. *Taktika voyenno-morskogo flota* (1985). MO SSSR.
17. *Uchebnoye posobiye po armiyam NATO* (1990). Odessa: Shtab Krasnoznamennogo Odesskogo voyennogo okryga.
18. KOMOEDOV, V. (ed.) (2002). *Chernomorskiy flot Rossii: istoricheskiy ocherk.* Simferopol': Tavrida.
19. KOMOEDOV, V. (ed.) (2002) *Shtab Rossiyskogo Chernomorskogo flota (1831-2001). istoricheskiy ocherk.* Simferopol': Tavrida.
20. *Combat Actions of Front Aviation in an Offensive Operation on a Maritime Axis Carried Out Without Nuclear Weapons (From experience in exercises of the Red Banner Odessa Military District).* Central Intelligence Agency. Intelligence Information Special Report, 22 June 1973. 18 p. [Online]. – Available from: https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/1973-06-22.pdf (accessed June 19, 2017).
21. *Critique of an Operational War Game on Maps Conducted on the Southwestern Axis Critique of an Operational War Game on Maps Conducted on the Southwestern Axis.* Central Intelligence Agency. 13 June 1975. 106 p. [Online]. – Available from: http://www.foia.cia.gov/sites/default/files/document_conversions/1700321/1975-06-13.pdf (accessed June 19, 2017).
22. ROSS, S. (1996) *American war plans 1945-1950*. London: Frank Cass & Co. Ltd.
23. *Supreme Headquarters Allied Powers Europe, № 330/54. Capabilities Plan Allied Command Europe 1957* (1957). 234 p. Online]. – Available from: http://www.nato.int/nato_static/assets/pdf/pdf_archives/20121128_19540701_NU_SHAPE-330-54_Capabilities_Plan_1957.pdf (accessed June 19, 2017).

Микола Сайчук, кандидат історичних наук, член правління громадської організації «Українська Асоціація Американістики»

Анотація. *В статті детально розглянуто оперативне планування та підготовку радянського десанту в зону Чорноморських проток під час Холодної війни. Наголошено, що через неможливість турецьких гарнізонів самостійно утримати оборону передбачалося прибуття сильних американських резервів для утримання Центральної Туреччини та азійського берегу протоки Дарданелли. Командування Радянської Армії та Об'єднаних Збройних Сил країн-учасниць Варшавського Договору в такому разі не могло розраховувати на швидкий успіх операції по захопленню Чорноморських проток, і робило ставку на широке застосування ядерної зброї.*

Метою статті є дослідження підготовки бойових дій у Європі під час Холодної війни та можливої участі американських військ. Для того, щоби встановити контроль над зоною Боспорської протоки плануванням, яке ґрунтувалося на стратегічних іграх та передових командно-штабних навчаннях Одеського військового округу 1969 р., передбачалася наявність 5 родів військ та від 12 до 15 атомних бомб, що дорівнювало 18-20% ядерних боєприпасів, що мали би бути використані 5-ю повітряною армією протягом усієї операції. Хоча процес приготувань до висадки в районі чорноморських проток був очевидним на 1987-88, його реальне втілення викликало серйозні сумніви, які окреслюються автором в даній статті.

Ключові слова: *США, СРСР, Чорноморські протоки, НАТО, Варшавський пакт.*

REVIEWS

Yaryna B. Turchyn,
Professor,
Lviv Polytechnic National University

CHEKALENKO LYUDMYLA D.
FOREIGN POLICY OF UKRAINE

(Lyudmyla d. Chekalenko. The foreign policy of Ukraine: scientific monograph. – Kyiv, lat&k, 2016. – 294 p.)

This monograph by prof. Chekalenko L.D. "Foreign policy of Ukraine" is devoted to the foundation and development of the foreign policy activity of Ukraine. The author examines the stages of this process, main directions and tasks of the Ukrainian state in the foreign policy field, analyzes mechanisms of protection of the rights of the citizens, sovereign existence of the state, as well as economic growth.

Honored Scientist of Ukraine, economic advisor to the Ukrainian government, full member of the Club of Rome, long-time director of Switzerland's International Management Institute Bohdan Hawrylyshyn wrote a Foreword of this book:

"Ukraine has won its European identity through its heroic actions, history and individuals. The European identity of Ukraine opens doors to the future – a wide range of possibilities for economic development, social and intellectual progress, as well as the strengthening of our positions in the system of international coordinates. European integration, as chosen by Ukraine, is viewed as a key priority of our foreign policy and our strategic goals.

The policies of modern Ukraine are based on the principles of international law, human rights protection, as well as European values of dignity, freedom, democracy, equality, law and solidarity.

The aspiration of Ukraine to be fully integrated into European institutions, as stated in a number of Ukrainian government documents, is construed as a practical support for a stable and unified Europe. It is a strategic task for the Ukrainian state to actively participate in the process of the formation of a European economic and political space, a space of freedom, security and justice.

Professor Lyudmyla D. Chekalenko introduces the readers to her vision of the turbulent events of the history and modern developments of Ukraine, as well as directs their attention to the challenges for Ukrainian security that call forth the European choice of Ukraine.

I have no doubt that this book will be of benefit to all people who care about our future, true patriots of Ukraine, and all those who strive to build the Ukrainian state in order for it to be worthy of its history and its European future".

The manual is based on a principally important concept of the formation and development of the foreign policy paradigm of Ukraine during a significant historical period of Ukrainian statehood. Our state, same as its policy, originates from the Trypillya culture, develops through the Skiff era and forms a powerful Kyievan Rus. This is in

those times that not only the general concept of the world and human existence but also the principles of the international existence, patriotism, humanism, tolerance, conventional relations and diplomacy were formed on our lands. Next period that covers the times of Cossack State contains a lot of elements of the statehood and foreign policy activity of those times that was inherited and developed by the Cossack Army. The period of the years 1917–1920 is marked by the struggle for the independence of the Ukrainian state, civilized entrance into the world of international relations, use of diplomatic means and methods to defend the Ukrainian interests. In the period of Soviet existence the forms of international existence of Ukraine within the USSR are being under review. In modern times with the achievement of the state sovereignty the foreign policy components of the assertion of Ukraine as a subject of the international law with the state goals, its own foreign policy and international obligations are being analyzed.

The modern Ukraine faces a difficult challenge of protection of the suvarenity of the Ukrainian people, gaining by our country of a dissent place in the international division of labor, protection of the rights of the Ukrainian citizens, informational provision of the sovereign existence, etc. State interests of Ukraine consist in realization of the strategic, political, economic, legal and ideological goals. Every historic period of the development of the Ukrainian statehood is marked by a specific position of Ukraine or its regions that existed either comparatively independently or within other states. Unfortunately, Ukraine was more often not a subject but object of the foreign policy in the above mentioned periods when the destiny of the Ukrainian lands depended on other more powerful nations.

Ukraine gained its independence in a lengthy struggle and affirmed itself as a highly authoritative state worth of respect.

The book is based on a wide range of sources on formation of the state and foreign policy of Ukraine, archive documents, documents of the Ministries of Foreign Affairs and periodical materials. Historical sources, such as chronicles, legends and folklore, were also studied to be included in the text. A particular place in the list of the sources belongs to the Ukrainian historiography. This is the books of famous Ukrainian historians – M. Hrushevsky, V. Antonovych, O. Apanovych, M.Braychevsky, V. Holobutsky, D. Doroshenko, O.Yefymenko, M. Kotliar, I. Krypyakevych, N. Polonska-Vasylenko, O. Subtelny, O. Shulhin, D. Yavornytsky and many others.

The manual will be of interest for students, high school pupils, professors of educational institutions, as well as all the not indifferent citizens of Ukraine.

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА НОВОЇ ТА НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН
УКРАЇНСЬКА АСОЦІАЦІЯ АМЕРИКАНІСТИКИ

АМЕРИКАНСЬКА ІСТОРІЯ ТА ПОЛІТИКА
НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
№ 3

Голова редколегії – доктор історичних наук, проф. Машевський Олег Петрович
Заступник голови редколегії – доктор політичних наук, проф. Ткач Олег Іванович
Заступник голови редколегії – канд. іст. наук, доц. Грищенко Тарас Арнольдович
Відповідальний секретар – канд. іст. наук, ас. Корнієнко Аліна Юріївна

ЖУРНАЛ ВИДАЄТЬСЯ ЗА ПІДТРИМКИ
«УКРАЇНСЬКОЇ АСОЦІАЦІЇ АМЕРИКАНІСТИКИ»

Комп'ютерна верстка
Скульська Ірина Петрівна

Автори статей несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, власних імен, географічних назв та інших відомостей. Тексти подаються в авторській редакції.

280